

Η ΑΛΗΘΕΙΑ ΓΙΑ ΤΟ ΝΕΡΟ ΤΗΣ ΛΑΡΝΑΚΑΣ
THE TRUTH ABOUT THE WATER OF LARNACA

ΑΛΕΞΗΣ ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ
ΣΟΦΟΚΛΗΣ ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΙΔΗΣ

Η ΑΛΗΘΕΙΑ ΓΙΑ ΤΟ ΝΕΡΟ ΤΗΣ ΛΑΡΝΑΚΑΣ THE TRUTH ABOUT THE WATER OF LARNACA

ΛΑΡΝΑΚΑ 2016

Η ΑΛΗΘΕΙΑ ΓΙΑ ΤΟ ΝΕΡΟ ΤΗΣ ΛΑΡΝΑΚΑΣ

Μια ιστορική αναδρομή

από τους

Αλέξη Μιχαηλίδη και Σοφοκλή Χριστοδουλίδη

THE TRUTH ABOUT THE WATER OF LARNACA

A historical overview

by

Alexis Michaelides and Sophocles Christodoulides

Εκδότης: Συμβούλιο Υδατοπρομήθειας Λάρνακας

Κείμενα-Έρευνα: Αλέξης Μιχαηλίδης και Σοφοκλής Χριστοδουλίδης

Μετάφραση: Αλέξης Μιχαηλίδης και Σοφοκλής Χριστοδουλίδης

Γενική Επιμέλεια Κειμένων: Σοφοκλής Χριστοδουλίδης και Έλενα Κυριακίδη

Καλλιτεχνική Επιμέλεια: Άννα Χατζηγιασεμή

ISBN: 978-9963-2380-0-2

Publisher: Water Board of Larnaca

Survey-Texts: Alexis Michaelides and Sophocles Christodoulides

English translation: Alexis Michaelides and Sophocles Christodoulides

Text editing: Sophocles Christodoulides and Elena Kyriakides

Art direction: Anna Hadjiyiasemi

ISBN: 978-9963-2380-0-2

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	7
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	11

ΜΕΡΟΣ Α' 2000 π.Χ. - 1571 μ.Χ. Η ΥΔΑΤΟΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΛΑΡΝΑΚΑΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ

1. Τα πηγάδια στην προϊστορική πόλη Χαλά Σουλτάν Τεκέ.....	17
2. Οργανώνοντας την προμήθεια νερού στο αρχαίο βασίλειο του Κιτίου.....	27
3. Τα υδραγωγεία της Ελληνιστικής και Ρωμαϊκής Περιόδου.....	39
4. Οι πηγές νερού κατά τα Βυζαντινά και Μεσαιωνικά χρόνια.....	49

ΜΕΡΟΣ Β' 1571 - 1750 μ.Χ. ΤΟ ΝΕΡΟ ΚΑΤΑ ΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΗΣ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗΣ ΚΑΤΑΧΝΙΑΣ

5. Η κατασκευή του υδραγωγείου του Μπεκίρ πασά.....	65
6. Η αυθεντικότητα του υδραγωγείου: μύθοι και πραγματικότητα.....	79
7. Η δωρεά προς τις Ιερές Πόλεις του Ισλάμ και προβλήματα χρονολόγησης.....	93

CONTENTS

PREFACE.....	7
INTRODUCTION.....	11

PART I 2000 BC - 1571 AD THE WATER SUPPLY OF LARNACA IN ANTIQUITY

1. The wells in the prehistoric city of Hala SultanTeke.....	17
2. Organising water availability in the ancient kingdom of Kition.....	27
3. The aqueducts during the Hellenistic and Roman periods.....	39
4. Water sources during Byzantine and Medieval times.....	49

PART II 1571 - 1750 AD WATER SYSTEMS IN THE YEARS OF THE OTTOMAN DARKNESS

5. The construction of the aqueduct of Bekir pasha.....	65
6. Doubts as to the authenticity of the aqueduct: myths and reality.....	79
7. The endowment to the Holy Cities of Islam and dating problems.....	93

ΜΕΡΟΣ Γ'
1750 - 1878 μ.Χ.
ΤΟ ΝΕΡΟ ΤΟΥ ΥΔΡΑΓΩΓΕΙΟΥ ΣΤΟ ΤΕΛΟΣ
ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ

8. Τα πρώτα εκατό χρόνια λειτουργίας με τα μάτια ταξιδιωτών.....103
9. Η διαχείριση του υδραγωγείου στην τελευταία περίοδο των Οθωμανών.....113

ΜΕΡΟΣ Δ'
1878-1960
Η ΥΔΑΤΟΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΛΑΡΝΑΚΑΣ ΥΠΟ
ΒΡΕΤΑΝΙΚΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗ

10. Οι αποικιοκρατικές αρχές και το ύδωρ της Λάρνακας.....129
11. Το Τμήμα Υδατοπρομήθειας και Άρδευσης του 1938.....137

ΜΕΡΟΣ Ε'
1960 - 2015
Η ΚΥΠΡΙΑΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΝΕΕΣ
ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ

12. Η ίδρυση του Συμβουλίου Υδατοπρομήθειας Λάρνακας.....147
13. Η υδατοπρομήθεια μετά την Τουρκική εισβολή του 1974.....159
14. Οι απαιτήσεις του Εβκάφ το έτος 2003.....173
15. Σχέδια για μελλοντική επέκταση και ανάπτυξη του ΣΥΛ.....177

PART III
1750 - 1878 AD
THE AQUEDUCT WATER IN THE LATE
OTTOMAN PERIOD

8. The first hundred years of operation through the eyes of visiting travellers.....103
9. Operating the aqueduct in the last years of the Ottoman period.....113

PART IV
1878-1960
THE WATER SUPPLY UNDER THE BRITISH
RULE

10. The colonial authorities and the water of Larnaca.....129
11. The Department of Water Supply and Irrigation of 1938.....137

PART V
1960 - 2014
THE CYPRUS REPUBLIC AND THE NEW
CHALLENGES

12. The establishment of the Water Board of Larnaca.....147
13. Water supply after the Turkish invasion of 1974.....159
14. The Evkaf claims in 2003.....173
15. Plans for future expansion and development of the WBL.....177

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α'

Η δωρεά του Απού Πεκέρ πασά, του σωτήριου
έτους 1748 (του Νεοκλή Κυριαζή το
1931).....183

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β'

Η αγγλική μετάφραση της διαθήκης-δωρεάς
του Μπεκίρ πασά (του Μ. Μιτχάτ το 1919)....185

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Γ'

Τα τέλη χρέωσης του νερού από το 1965 έως το
2015.....188

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Δ'

Τα διοικητικά συμβούλια του ΣΥΛ από το 1965
έως το 2015.....190

Παραπομπές.....193

APPENDIX A'

The donation of Abu Bekir pasha, in the year
1748 (Greek version of 1931 by Neoklis
Kyriazis).....183

APPENDIX B'

English translation from the original vakfieh of
Abu Bekir pasha vakf (by M. Midhat, 1919)..185

APPENDIX C'

Water charges from 1965 to 2015.....188

APPENDIX D'

Members of the governing boards of the WBL
from 1965 to 2015.....190

References.....198

Εκδότης: Συμβούλιο Υδατοπρομήθειας Λάρνακας

Κείμενα-Έρευνα: Αλέξης Μιχαηλίδης και Σοφοκλής Χριστοδουλίδης

Μετάφραση: Αλέξης Μιχαηλίδης και Σοφοκλής Χριστοδουλίδης

Γενική Επιμέλεια Κειμένων: Σοφοκλής Χριστοδουλίδης και Έλενα Κυριακίδη

Καλλιτεχνική Επιμέλεια: Άννα Χατζηγιασεμή

ISBN: 978-9963-2380-0-2

Publisher: Water Board of Larnaca

Survey-Texts: Alexis Michaelides and Sophocles Christodoulides

English translation: Alexis Michaelides and Sophocles Christodoulides

Text editing: Sophocles Christodoulides and Elena Kyriakides

Art direction: Anna Hadjiyiasemi

ISBN: 978-9963-2380-1-9

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Με την ευκαιρία της συμπλήρωσης 50 χρόνων από της ιδρύσεως του Συμβουλίου Υδατοπρομήθειας Λάρνακας (ΣΥΛ), το διοικητικό συμβούλιο του οργανισμού αποφάσισε να εκδώσει το παρόν βιβλίο υπό τον τίτλο «**Η αλήθεια για το νερό της Λάρνακας: Μια ιστορική αναδρομή**», στην Ελληνική και στην Αγγλική γλώσσα, το οποίο βασίζεται στην προηγούμενη έκδοση του Συμβουλίου υπό τον τίτλο «**Υδατοπρομήθεια Λάρνακας: 4000 Χρόνια Ιστορίας**», περιέχει όμως πληθώρα νέων πληροφοριών και στοιχείων που συγκεντρώθηκαν στο διάστημα που μεσολάβησε μεταξύ των δύο εκδόσεων, οι οποίες αποκαλύπτουν νέες αλήθειες για το νερό της Λάρνακας. Η πρώτη έκδοση κυκλοφόρησε το 2005 με την ευκαιρία των 40 χρόνων λειτουργίας του ΣΥΛ και, πέραν της ιστορικής και ακαδημαϊκής του αξίας, το βιβλίο αποτελούσε μια απάντηση προς τις αξιώσεις του τουρκοκυπριακού θρησκευτικού ιδρύματος του Εβκάφ για υποτιθέμενη χρήση από το ΣΥΛ των εγκαταστάσεων του υδραγωγείου του Μπεκίρ πασά. Τους συγκεκριμένους ισχυρισμούς και, γενικότερα, την εντύπωση που επικράτησε για πολλά χρόνια ότι το παλιό υδραγωγείο της Λάρνακας κατασκευάστηκε εκ θεμελίων το 1746-48 από τον τότε Οθωμανό διοικητή της Κύπρου Μπεκίρ πασά εξετάζουν στο παρόν βιβλίο οι συγγραφείς του σε μεγαλύτερο βάθος, ανασκευάζοντας μέσα από αυτό ιστορικές ανακρίβειες και διαστρεβλώσεις προηγούμενων ιστορικών που ασχολήθηκαν με το θέμα. Πρόκειται για ένα βιβλίο μέσω του οποίου διασώζεται η κυπριακή ιστορία και παράδοση σχετικά με την υδατοπρομήθεια της Λάρνακας από τις εκ προθέσεως λανθασμένες διατυπώσεις ή τις ακούσιες, λόγω άγνοιας και περιορισμένων πληροφοριών, απόψεις προηγούμενων ιστορικών και περιηγητών της Λάρνακας.

Κατά την πρώτη έκδοση, οι διεκδικήσεις του Εβκάφ αποτέλεσαν πρόκληση για τους συγγραφείς του βιβλίου, αφού δεν υπήρχε μέχρι τότε καμιά ολοκληρωμένη ιστορική μελέτη που να ρίχνει φως στη μακρά παράδοση της πόλης σε σχέση με την προμήθεια του πολίτη αυτού αγαθού, του νερού, σε μια γεωγραφική περιοχή με συχνές ανομβρίες και λειψυδρία από την αρχή της καταγεγραμμένης ιστορίας στο νησί. Το ακαδημαϊκό αποτέλεσμα που επιτεύχθηκε ήταν αξιοσημείωτο· συνετέθη τελικά μια αξιόπιστη πηγή πληροφοριών για την ιστορία της υδατοπρομήθειας της

PREFACE

On the occasion of the completion of 50 years since the establishment of the Water Board of Larnaca (WBL), the Governing Board of the organisation has decided to publish the present book under the title “**The truth about the water of Larnaca: A historical overview**”, in the Greek and in the English language, which is based on the previous publication of the Board under the title “**Larnaca Water Supply: 4.000 Years of History**”, including though a plethora of new data and information gathered between the two publications, which reveal new truths about the water of Larnaca. The first edition was published in 2005, on the occasion of the 40th anniversary of the WBL and, besides its historical and academic contribution, the book had also served as a response to the claims raised by the Turkish-Cypriot religious institution of Evkaf regarding the WBL's alleged use of the Abu Bekir pasha aqueduct. The specific allegations and, in general, the impression that prevailed for many years that the old aqueduct of Larnaca was built from scratch in 1746-48 by the then Ottoman Governor of Cyprus Bekir pasha, are examined in the present book by the authors in greater depth, reviewing historical inaccuracies and distortions of previous historians who studied the issue. This is a book that contributes to the preservation of the Cypriot history and traditions with respect to the water supply of Larnaca from intentional distortions or unintentional inaccuracies, due to ignorance and lack of adequate information, by previous historians and visitors of Larnaca.

In the first publication, the Evkaf claims became a challenge for the authors of the book to overcome, since there was no other comprehensive historical study up to that point shedding light on the details of Larnaca's long tradition in providing the valuable resource of water in a geographical area of severe droughts and water shortages ever since beginning of recorded history on the island. The academic achievement accomplished was remarkable; an authoritative source of information on the whole history of water supply of the city of Larnaca for a period of 4000 years was finally composed. The study covered all the historic periods of the city, recording the organised efforts made through the millennia by the respective local authorities to find enough and adequate water supplies and to make these

Λάρνακας για περίοδο τεσσάρων χιλιετιών. Η μελέτη κάλυψε όλες τις ιστορικές περιόδους της πόλης, καταγράφοντας τις οργανωμένες προσπάθειες που έγιναν δια μέσου των αιώνων από τις κατά καιρούς τοπικές αρχές για την εξεύρεση ικανοποιητικών προμηθειών νερού και για τη διάθεσή τους προς όλους τους πολίτες της Λάρνακας. Αυτό, κατά καιρούς, αποτέλεσε ένα μεγαλεπήβολο επίτευγμα και απόδειξη αξιοπρόσεκτου πολιτισμού. Η ιστορία αρχίζει από τη χαλκολιθική εποχή στην Κύπρο, πολύ πιο πριν από τη συγκρότηση του βασιλείου του αρχαίου Κιτίου, και καλύπτει τέσσερις χιλιετίες, όση και η ζωή της πόλης ως αστικού κέντρου.

Οι συγγραφείς στήριξαν την έρευνα και τις μελέτες τους στο προηγούμενο αλλά και στο παρόν βιβλίο, σε υπάρχοντα δεδομένα από τα αρχεία του Δήμου Λάρνακας, της Επαρχιακής Διοίκησης Λάρνακας και του Συμβουλίου Υδατοπρομήθειας Λάρνακας. Επίσης, βασίστηκαν στις αρχαιολογικές αναφορές και στα ευρήματα από την προϊστορική πόλη του Χαλά Σουλτάν Τεκέ, που καταγράφηκαν από τον αρχαιολόγο Paul Åström από τα μέσα της δεκαετίας του 1970 μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1990. Κατά τον ίδιο τρόπο το βιβλίο χρησιμοποιεί πληροφορίες από τις ανασκαφές που έγιναν στο χώρο του αρχαίου λιμανιού του Κιτίου από τον Σουηδό αρχαιολόγο Einar Gjerstad τη δεκαετία του 1920. Επίσης, χρησιμοποιείται πληροφόρηση από τις εκδόσεις του Βάσου Καραγιώργη σχετικά με τις ανασκαφές στην τοποθεσία που είναι σήμερα γνωστή ως ο λατρευτικός χώρος του αρχαίου Κιτίου. Ακόμη, αντλείται πληροφόρηση από τα γραφόμενα της αρχαιολόγου Marguerite Yon, που ανέσκαψε την Παμπούλα, όπου βρίσκεται ο αρχαιολογικός χώρος του αρχαίου λιμένα. Οι γνώσεις των συγγραφέων στην παρούσα έκδοση εμπλουτίζονται με νέες πληροφορίες από πρόσφατα ευρήματα του Τμήματος Αρχαιοτήτων στις εκσκαφές για το αποχετευτικό σύστημα Λάρνακας και σε νέα στοιχεία που συλλέχθηκαν σε επιτόπιες επισκέψεις κατά μήκος των υφιστάμενων εγκαταστάσεων του παλιού υδραγωγείου της Λάρνακας με τη βοήθεια μηχανικών που εξειδικεύονται στις αρχαίες εγκαταστάσεις. Τέλος, οι συγγραφείς αξιοποιούν τις υπάρχουσες ιστορικές πηγές, τα κείμενα ξένων ταξιδιωτών και την τοπική παράδοση. Δυστυχώς, δεν υπάρχουν ατράνταχτα ιστορικά ή αρχαιολογικά ντοκουμέντα και

available to all the citizens of Larnaca. At times this had been a great achievement and proof of remarkable civilisation. The history starts in the Chalcolithic period in Cyprus, well before the time of the establishment of the ancient kingdom of Kition, and it spans a period of four millennia, as long as the urban life of the city.

The authors based their new research and their study, similarly to the previous, on existing facts from the archives of the Municipality of Larnaca, the District Office of Larnaca and the Water Board of the city. Also, they relied on archaeological finds from the prehistoric city of Hala Sultan Teke recorded in the reports of the archaeological excavations carried out by Paul Åström between mid-1970s and early 1990s. In the same vein the book includes information from the excavations at the site of the ancient port of Kition carried out by the Swedish archaeologist Einar Gjerstad in the 1920s. Also, archaeological information is used from the publications of Vassos Karageorgis, who excavated the site known today as the religious area of ancient Kition. In addition, information is taken from the writings of Marguerite Yon, who excavated the Bampoula site, where the ancient port of the Kingdom is situated. The knowledge presented by the authors in the present publication has been enriched with new information from the recent findings of the Department of Antiquities, based on rescue excavations undertaken during the installation of the sewerage system of Larnaca and new data collected on site visits along the existing and surviving facilities of the old aqueduct of Larnaca, in the company of engineers specialising on ancient installations. Finally, the authors utilise existing history sources, texts written by foreign travellers and stories from local tradition. Unfortunately, there are no undisputed historical or archaeological documents and scientific evidence concerning the exact dating of all the various water sources and distribution systems supplying the city with water in antiquity and the middle ages. Dating of such installations is done by the archaeologists in historical periods since the same practice methods were used on the island for long periods of time. There are more written records including more accurate information for the period after 1748, when the well-known aqueduct of Bekir pasha

επιστημονικά τεκμήρια όσον αφορά την ακριβή χρονολόγηση των διαφόρων πηγών νερού και των συστημάτων διανομής που προμήθευσαν την πόλη με νερό κατά την αρχαιότητα και το μεσαίωνα. Η χρονολόγηση αυτών των εγκαταστάσεων γίνεται από τους αρχαιολόγους σε ιστορικές περιόδους, αφού οι ίδιες μέθοδοι χαρακτηρίζουν πρακτικές που διατηρήθηκαν για μακρές χρονικές περιόδους στο νησί. Περισσότερη και ακριβέστερη πληροφόρηση υπάρχει για την περίοδο μετά το 1748, όταν τέθηκε σε λειτουργία το γνωστό υδραγωγείο των καμάρων του Μτεκίρ πασά.

Παραδίδοντας στο κοινό αυτήν τη βελτιωμένη έκδοση, επικαλούμαστε την επιείκεια του αναγνώστη για κενά ή παραλήψεις που πιθανόν να εντοπιστούν, τα οποία δεν οφείλονται σε απροσεξία ή αμέλεια, αλλά στο γεγονός ότι για κάποιες ιστορικές περιόδους η μελέτη βασίστηκε σε περιορισμένες διαθέσιμες πληροφορίες, που σε πολλές περιπτώσεις ήταν αόριστες και ασαφείς, κάποιες φορές μάλιστα αλληλοσυγκρουόμενες και διαστρεβλωμένες. Ευελπιστούμε ότι το νέο αυτό εγχείρημα του ΣΥΔ παρέχει καθαρότερη εικόνα για την ιστορία της υδατοπρομήθειας στη Λάρνακα και οι οποιοσδήποτε πιθανές ελλείψεις θα αποτελέσουν κίνητρο για μελλοντικούς ερευνητές και αρχαιολόγους για παραπέρα μελέτη για να βρουν απαντήσεις στα πολλά ανοικτά ερωτήματα που αφήνει η παρούσα έκδοση.

Για ακόμα μια φορά, εκφράζουμε τις ευχαριστίες μας σε όσους συνέβαλαν στη συγκέντρωση πληροφοριών και στοιχείων σχετικά με την υδατοπρομήθεια στη Λάρνακα: στον πρώην δήμαρχο Λάρνακας κ. Ανδρέα Μωυσέως, που έθεσε τα σχετικά πρακτικά του δημοτικού συμβουλίου στη διάθεση των συγγραφέων, στον πρώην διευθυντή του Τμήματος Αναπτύξεως Υδάτων κ. Χριστόδουλο Αρτέμη, που έθεσε υπόψη των ερευνητών πολύτιμες πληροφορίες, στον πρώην υπεύθυνο του επαρχιακού Μουσείου Λάρνακας κ. Μαρίνο Αβραάμ, που επέτρεψε τη φωτογράφιση σχετικού με την υδατοπρομήθεια αρχαιολογικού υλικού που φυλάγεται στο Μουσείο, και στον επαγγελματία φωτογράφο κ. Χάρη Παυλάκη, που συνεργάστηκε πρόθυμα στη δύσκολη φωτογράφιση των λαγουμιών και των άλλων εγκαταστάσεων του υδραγωγείου και διέθεσε δωρεάν τις φωτογραφίες

was put into operation.

In presenting the public with this improved publication, we ask for lenience for any gaps or omissions that may be identified, which are not a result of negligence or carelessness, but due to the fact that for most of the historic periods the study depended on limited information which in many instances was vague and ambiguous and sometimes even contradictory and distorted. We hope that this new endeavour of the Water Board of Larnaca will give a clearer picture of the 4000 years history of the water supply in Larnaca. Besides that, its probable insufficiencies may give incentive to future researchers or archaeologists for further study and archaeological excavation, in order to find solutions to the many unanswered questions the present publication is raising.

Once again, we express our thanks to those who contributed to the collection of information and data concerning the water supply of Larnaca: the former mayor of Larnaca Mr. Andreas Moyseos, who put the relevant minutes of the municipal council at the disposal of the authors, the former director of the Water Development Department Mr. Christodoulos Artemis, for the valuable information he made available to the researchers, the former head of the district Museum of Larnaca Mr. Marinos Avraam, who allowed the photographing of archaeological material relevant to water supply that is kept at the Museum, and the professional photographer Mr. Harris Pavlakis, who willingly cooperated in the challenging shooting of the qanats and the other old installations of the aqueduct and provided the pictures that intersperse this publication, free of charge. Thanks are also addressed to the archaeologist Mrs. Anna Satraki, who allowed the spot examination of related archaeological finds at the excavations for the trenches of the sewerage system of Larnaca, the chief foreman of the WBL Mr. Kyriacos Mappouras, who repeatedly escorted the authors and other experts during the inspections of the installations of the old aqueduct, the engineer Mr. Tim Gilbert, for the special interest he developed and for his valuable contribution in the further exploration of the available data and information in relation to the old aqueduct, and Mr. Robin

που διανθίζουν την παρούσα έκδοση. Ευχαριστίες απευθύνουμε επίσης προς την αρχαιολόγο κα Άννα Σατράκη, που επέτρεψε την επισκόληση σχετικών αρχαιολογικών ευρημάτων στις εκσκαφές του αποχετευτικού, τον αρχιεπιστάτη του ΣΥΛ κ. Κυριάκο Μαππούρα, που επανειλημμένα συνόδευσε τους συγγραφείς και άλλους ειδικούς κατά την επιθεώρηση των εγκαταστάσεων του παλιού υδραγωγείου, τον ειδικό σε αρχαιολογικές εγκαταστάσεις μηχανικό κ. Tim Gilbert, για το ιδιαίτερο ενδιαφέρον που επέδειξε και για την πολύτιμη συμβολή του στην περαιτέρω διερεύνηση των διαθέσιμων στοιχείων και πληροφοριών σε σχέση με το παλιό υδραγωγείο, και τον κ. Robin Brown, που με τις εξειδικευμένες γνώσεις και δεξιότητές του στη ραβδοσκοπία συνέβαλε σε επιβεβαιωτική χρονολόγηση των εγκαταστάσεων του παλιού υδραγωγείου και άλλων σχετικών ευρημάτων επιτόπου. Ευχαριστίες απευθύνονται επίσης σε όλους όσους επέτρεψαν τη δημοσίευση φωτογραφιών τους στο βιβλίο.

Ιδιαίτερες ευχαριστίες απευθύνονται προς τον συγγραφέα κ. Αλέξη Μιχαηλίδη, πρώην αντιδήμαρχο Λάρνακας, για την ανεκτίμητη συμβολή του στη συγγραφή του βιβλίου, για την προσθήκη των νέων πολύτιμων πληροφοριών και για τη μετάφραση στα αγγλικά. Για τους ίδιους λόγους ευχαριστούμε και τον συγγραφέα κ. Σοφοκλή Χριστοδουλίδη, διευθυντή του ΣΥΛ, ο οποίος επίσης επιμελήθηκε τα κείμενα της παρούσας έκδοσης. Τέλος, ευχαριστούμε την κα Έλενα Κυριακίδη για τις τελικές διορθώσεις στα ελληνικά και αγγλικά κείμενα.

Οδυσσέας Κ. Χατζηστεφάνου

Έπαρχος Λάρνακας

Πρόεδρος Συμβουλίου Υδατοπρομήθειας Λάρνακας

Brown, for the divination employed along the course of the aqueduct and the help he provided with his dowsing skills in the confirmation of dating of the old installations and other findings. A special thank is also addressed to all those who allowed their photos to be published in the book.

Special thanks are due to the author Mr. Alexis Michaelides, former deputy mayor of Larnaca, for his invaluable contribution to the writing of the book, for adding new valuable information and for the translation in English. For the same reasons we also thank the author Mr. Sophocles Christodoulides, manager of the WBL, who also edited the texts of this publication. Finally, we extend our thanks to Mrs. Elena Kyriakides for the final corrections to the Greek and English texts.

Odysseas K. Hadjistefanou

Larnaca District Officer

Chairman of the Water Board of Larnaca

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η Κύπρος στη μακραίωνη ιστορία της είναι γνωστό ότι υπέφερε και υποφέρει από παρατεταμένες περιόδους ανομβρίας και σοβαρή έλλειψη νερού. Κατά τον ίδιο τρόπο και η Λάρνακα από την αρχαιότητα στερούνταν ικανοποιητικών ποσοτήτων καλής ποιότητας πόσιμοι νερού. Ίχνη κατοίκησης και δημιουργίας αστικών κοινωνιών στην ευρύτερη περιοχή Λάρνακας βρίσκουμε από τις αρχές της 2ης χιλιετίας π.Χ., στην τοποθεσία Χαλά Σουλτάν Τεκέ και στους χώρους του αρχαίου Κιτίου. Είναι η εποχή του χαλκού, με την ανακάλυψη του οποίου η Κύπρος απέκτησε πολύ μεγάλη σημασία ως τόπος παραγωγής, κατεργασίας και εμπορίας του μετάλλου, λόγω των πλούσιων κοιτασμάτων χαλκού στο νησί, της στρατηγικής γεωγραφικής θέσης της Κύπρου στη ναυσιπλοΐα της Ανατολικής Μεσογείου και των φυσικών λιμανιών που διέθετε κατά μήκος των ακτών της την εποχή εκείνη. Έτσι και η Λάρνακα αναπτύχθηκε ως ένα από τα κυριότερα λιμάνια της Κύπρου, ένα γνώρισμα που διατηρεί μέχρι σήμερα δια μέσου της πολυχρόνης και πολυκόμμαντης ζωής της. Στην αρχή, οι ανάγκες της Λάρνακας σε νερό ικανοποιούνταν από πηγάδια που μπορούσαν να προσφέρουν επαρκείς ποσότητες νερού από το υδροφόρο υπόστρωμα της πόλης, σταδιακά όμως ο πληθυσμός μέσα στα τείχη, που κτίστηκαν από τους πρώτους Έλληνες κατοίκους της, τους Μυκηναίους-Αχαιούς (1250 π.Χ.), όλο και μεγάλωνε. Ιδιαίτερα από την Αρχαϊκή εποχή μέχρι και τη Ρωμαϊκή περίοδο (700 π.Χ. – 330 μ.Χ.) ο πληθυσμός της πόλης ήταν πολύ μεγάλος. Έτσι οι κάτοικοι και οι αρχές της πόλης κατέφυγαν σε πολλές άλλες μεθόδους για εμπλουτισμό της προμήθειας νερού, πέρα από τα πηγάδια, όπως για παράδειγμα, στην αποθήκευση νερού της βροχής σε υπόγειες αργιλώδεις στέρνες ή άλλου τύπου υδατοστεγή ντεπόζιτα, τα οποία έχουν αποκαλυφθεί κατά καιρούς από τους αρχαιολόγους. Όταν πλέον και αυτά δεν μπορούσαν να ξεδιψάσουν το μεγάλο πληθυσμό της πόλης, μεταφέρθηκαν από το εξωτερικό νέες τεχνικές, όπως τα Περσικά κανάλ, όπως έμειναν γνωστά στην ιστορία, προς επίλυση του προβλήματος.

Η τεχνολογία των περσικών κανάλ (λαγούμια) εφευρέθηκε στην Περσία περί το 1000 π.Χ. και φαίνεται να εισήχθηκε στη Λάρνακα κατά τη διάρκεια της περσικής επικυριαρχίας

INTRODUCTION

It is very well known that Cyprus through its long history has suffered and suffers from prolonged periods of drought and severe water shortages. Similarly, Larnaca has suffered from antiquity from insufficient quantities of good quality drinking water. Traces of habitation and establishment of urban communities in the greater area of Larnaca can be found from the beginning of the 2nd millennium BC, in the location of Hala Sultan Teke and at the site of ancient Kition. It is the time of copper, with the discovery of which Cyprus gained great importance as a place of production, processing and marketing of the metal, due to the rich deposits of copper on the island, the strategic geographical position of Cyprus for the navigation of the Eastern Mediterranean and the natural ports available at that time along the island's coastline. Hence Larnaca grew as one of the main ports of Cyprus, remaining one till this day, withstanding the test of time through the city's long and turbulent life. Initially, Larnaca's needs in water were met from wells that could provide sufficient quantities from the city's aquifer, but gradually the population within the walls of the city, which were built by its first Greek inhabitants, the Mycenaeans-Achaeans (1250 BC), grew. From the Archaic time to the Roman period (700 BC – 330 AD) in particular the city's population became too large. So, the inhabitants and the authorities of the city resorted to many other methods for the enrichment of the water supply, besides from the wells, by storing for example rain water in underground clay-argil cisterns or other watertight tanks, which are discovered from time to time by archaeologists. When these could not suffice anymore for the large population of the city, new techniques were transferred from abroad, such as the Persian qanats, in order to tackle the problem.

The technology of the Persian qanats, known in Persia since 1000 BC, seems to have been imported to Larnaca during the Persian domination on the island (546-330 BC), perhaps even earlier. The ending channel of a Persian qanat system had been discovered in the early 1990s at the archaeological site of the port of ancient Kition of the Classical times (480-312 BC). This sophisticated water supply system was obviously bringing sufficient quantities of water from sources outside the walls and away from the

στο νησί (546-330 π.Χ.). Δεν αποκλείεται όμως αυτά να χρησιμοποιήθηκαν ως λύση για υδατική επάρκεια και προγενέστερα. Το καταληκτικό κανάλι ενός συστήματος περσικών λαγουμιών είχε αποκαλυφθεί τη δεκαετία του 1990 στο λιμάνι του αρχαίου Κιτίου της Κλασικής Περιόδου (480-312 π.Χ.). Το περίπλοκο αυτό σύστημα σταθερής παροχής νερού έφερνε στην πόλη ικανοποιητικές ποσότητες νερού από πηγές που βρίσκονταν εκτός των τειχών και μακριά από την πόλη. Σκοπός της μεγάλης αυτής επένδυσης ήταν να ικανοποιηθούν οι ανάγκες σε νερό μιας πολυπληθούς πλέον οχυρωμένης πόλης και του εντός των τειχών της πολυσύχναστου στρατιωτικού και εμπορικού λιμένα. Η επίτευξη του σκοπού αυτού ήταν υψίστης σημασίας για μια φιλόδοξη πόλη-βασιλείο, ειδικά σε περιόδους πολέμου, όταν η πολιορκούμενη πόλη είχε να αντιμετωπίσει δυνατούς στρατούς και απόλυτο αποκλεισμό για μεγάλες χρονικές περιόδους. Μια επιτόμια στήλη της περιόδου αυτής αναφέρεται σε κάποιο 'αξιωματούχο' του βασιλιά του αρχαίου Κιτίου, που ήταν υπεύθυνος για την παροχή νερού στην πόλη, θέση που κατείχε η οικογένεια του νεκρού για έξι γενιές πριν από αυτόν! Επομένως, η οργανωμένη και υπεύθυνη διαχείριση της προμήθειας νερού στην πόλη του αρχαίου Κιτίου ξεκινά τουλάχιστον από την Αρχαϊκή περίοδο (700-480 π.Χ.), ενώ από τα αρχαιολογικά ευρήματα στην προϊστορική πόλη του Χαλά Σουλτάν Τεκέ, διαπιστώνεται ότι οι τοπικές αρχές ήταν αναμειγνύμενες στην παροχή νερού από το 15^ο αιώνα π.Χ.

Το 45 μ.Χ. οι Άγιοι Βαρνάβας και Ιωάννης Μάρκος πέρασαν από το αρχαίο Κίτιον και στο βιβλίο «Οι Απόκρυφες Πράξεις των Αποστόλων», γραμμένο από τον τελευταίο, γίνεται λεπτομερής αναφορά σε αυτή τους την επίσκεψη. Με τη συνοδεία τους σταμάτησαν για μια ώρα στην είσοδο της πόλης για να ξεδιψάσουν από το δημόσιο υδραγωγείο, όπως ρητά αναφέρεται. Η πόλη ήταν τότε στην πολυπληθέστερη της φάση και η λειτουργία δημόσιων υδραγωγείων ήταν απαραίτητη, ενώ ήταν γνωστό ότι η Ρωμαϊκή και αργότερα η Βυζαντινή πολιτεία προωθούσαν με αφοσίωση τη χρηματοδότηση τέτοιων έργων. Αρχαιολογικές ανακαλύψεις αυτής της περιόδου δείχνουν ότι υπήρχαν εκτενή συστήματα διανομής νερού στην πόλη με στεγανείς κεραμικές διασωληνώσεις, που φαίνεται να μετέφεραν νερό πάνω από λόφους και κοιλάδες, παρά τη γενική μη

city. The purpose of this large investment was to meet the water needs of a populous fortified city and of its busy military and commercial port. The achievement of such an objective was of paramount importance for an ambitious kingdom, especially in times of war, when the city had to face strong enemies and long-lasting sieges. A tomb inscription of this period refers to a 'Minister' of the king of ancient Kition responsible for the water supply of the kingdom, an official position held by his family for six generations before him! Therefore, organised and official administration of the water supply of the city can be traced even before the Archaic period (700-480 BC), whereas archaeological evidence at the prehistoric city of Hala Sultan Teke implies that the local authorities were involved in the water supply since the 15th century BC.

In 45 AD Saint Barnabas and John Mark passed by ancient Kition and the book "Secret Acts of the Apostles", written by the latter, gives a detailed account of their visit to Larnaca. With their companions they had an hour's stay for refreshment at the public aqueduct of Kition, which is explicitly mentioned. The city was at the time most populous and the operation of public aqueducts was a necessity, while it is known that the Roman and later the Byzantine States promoted with dedication the finance of such projects. Archaeological discoveries of this period show the existence of extensive distribution networks in Larnaca with clay pipes, which seem to have carried water over hills and valleys despite the general non-scientific view of the Romans that such thing was impossible. It seems that due to ignorance the Romans were constructing sophisticated arched bridges and well levelled open channels to carry water over valleys, while the hydraulic wisdom of the Persian qanats was applied in Larnaca many centuries before Pascal identified the principle of communicating vessels.

During the Turkish occupation of Cyprus (1571-1878), when Larnaca became again the main port and populous centre of the island, the then Ottoman Governor of Cyprus, Bekir pasha, constructed in 1746-48 a new aqueduct for Larnaca, using his own money. His intervention with respect to the water supply of Larnaca included the

επιστημονική αντίληψη της εποχής ότι τούτο ήταν αδύνατον. Εικάζεται ότι πιθανώς λόγω άγνοιας, οι Ρωμαίοι κατασκεύαζαν περίπλοκες αψιδωτές γέφυρες και καλά υψομετρημένα ανοικτά κανάλια νερού, ώστε να μεταφέρουν το νερό πάνω από κοιλάδες, ενώ διαπιστώνεται ότι η υδραυλική γνώση των περσικών κανάτ εφαρμόζοταν στη Λάρνακα πολλούς αιώνες προγενέστερα της ανακάλυψης της αρχής των συγκοινωνούντων δοχείων από τον Πασκάλ.

Όταν κατά την Τουρκοκρατία (1571-1878) η Λάρνακα έγινε ξανά πολυπληθές κέντρο και το κύριο λιμάνι του νησιού, ο Οθωμανός τότε διοικητής της Κύπρου Μπεκίρ πασάς έκτισε με δικά του χρήματα, το 1746-48, ένα νέο υδραγωγείο για την πόλη. Η παρέμβαση του σε σχέση με την υδατοπρομήθεια της Λάρνακας περιλάμβανε το κτίσιμο κάποιων νέων εγκαταστάσεων και την επιδιόρθωση πολλών από τις υφιστάμενες αρχαίες εγκαταστάσεις, δημιουργώντας ένα ολοκληρωμένο λειτουργικό υδραγωγείο περίπου 13,5 χιλιομέτρων, από τα οποία 4,5 χιλιόμετρα ήταν υπόγεια με την τεχνολογία των περσικών κανάτ και με πηγή προμήθειας τον ποταμό Τρέμιθο. Το νερό στην έξοδο του από τον υπόγειο αγωγό έπεφτε σε ανοικτό κανάλι, που αποτελούσε το υπόλοιπο μέρος του υδραγωγείου, και περνούσε πάνω από τρεις σειρές καμάρων, που γεφύρωναν αντίστοιχες μικρές κοιλάδες στην πορεία του νερού προς την πόλη. Οι κατασκευές αυτές μαζί με δύο αλευρόμυλους και τις δημόσιες κρήνες, όπου κατέληγε το νερό στην πόλη, αποτελούν ένα μνημείο μεγάλης ιστορικής αξίας, αφού αναδεικνύουν τη διαχρονική σοφία των προγόνων μας για τη διασφάλιση της υδατοπρομήθειας της Λάρνακας. Τμήματα του υδραγωγείου, όπως ο υπόγειος αγωγός με τα φρεάτια επίσκεψης, οι τρεις σειρές των καμάρων, μέρος του επιφανειακού καναλιού, ο ένας αλευρόμυλος και δύο κρήνες, σώζονται μέχρι σήμερα και η πολιτεία οφείλει να φροντίσει για τη συντήρηση και την προστασία τους.

Για τη συγγραφή του παρόντος βιβλίου έχουμε μελετήσει προσεκτικά το διαχειριστικό έγγραφο της δωρεάς του Μπεκίρ πασά. Με προσοχή εξετάσαμε επίσης τις αρχαιολογικές ανακαλύψεις και τις διάφορες διαθέσιμες γραπτές μαρτυρίες και καταδεικνύουμε ότι το υδραγωγείο του Μπεκίρ πασά ήταν στην πραγματικότητα ένα έργο που προέκυψε από μια εκτενή επιδιόρθωση-ανακαίνιση

construction of some new installations and the repair of many others that pre-existed, creating an integrated functional aqueduct of an approximate length of 13.5 km, of which 4.5 km were the Persian qanats, having as their supply source the river Tremithos. Upon exiting the underground canal the water was falling into an open channel, which formed the remaining part of the aqueduct, and travelled over three rows of arches, known today as “kamares”, bridging three corresponding valleys in the course of the water to the city. These installations together with two flour mills and the public fountains, where the water was terminating in the city, are a monument of great historical value, since they highlight the timeless wisdom of our ancestors to secure the water supply of Larnaca. Sections of this aqueduct, like the underground canal with its visiting wells, the three rows of arches, part of the open channel, one of the two mills and two fountains, still survive today and the State should take every necessary measure to maintain and protect them.

In writing the present book we have studied carefully the administrative document of the donation of Bekir pasha. We have also carefully examined the archaeological discoveries and the various available primary evidence and we demonstrate that the Bekir pasha aqueduct was in reality an extensive repair and renovation project of pre-existing installations of the ancient aqueducts of the city, many of which were in operation even during the medieval period (1200-1570).

The aqueduct of Bekir pasha remained in operation until the 1940s, but throughout its lifetime the city authorities had to pay large amounts of money for repairs. During the last years of its operation, Evkaf, as the administrator of the aqueduct, neglected it and the supplied water presented dangers to the public health. The colonial Government during the English domination (1878-1960) replaced the open channels with closed pipes and carried out extensive repairs to the remaining underground qanat system. The rapid growth that followed resulted in a substantial increase in the population of Larnaca, so the available quantities of water supplied by the system were insufficient and there was an urgent need to find new water sources and

προϋπάρχουσων εγκαταστάσεων των αρχαίων υδραγωγείων της πόλης, πολλές από τις οποίες βρίσκονταν σε λειτουργία και κατά την Μεσαιωνική περίοδο (1200-1570).

Το υδραγωγείο του Μπεκίρ πασά παρέμεινε σε λειτουργία μέχρι τη δεκαετία του 1940, αλλά οι αρχές της πόλης πλήρωναν μεγάλα κονδύλια για επιδιορθώσεις καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του. Κατά τα τελευταία χρόνια λειτουργίας του το Εβκάφ, ως διαχειριστής του υδραγωγείου, παραμέλησε τη συντήρησή του και το παρεχόμενο νερό κατέστη επικίνδυνο για τη δημόσια υγεία. Η αποικιοκρατική κυβέρνηση επί Αγγλοκρατίας (1878-1960) μερίμνησε για τη διασωλήνωση του νερού μετά την έξοδό του από τον υπόγειο αγωγό, οπότε το υπόλοιπο μέρος του υδραγωγείου εγκαταλείφθηκε. Η ραγδαία ανάπτυξη που ακολούθησε επέφερε κατακόρυφη αύξηση στον πληθυσμό της Λάρνακας, με αποτέλεσμα οι διαθέσιμες από το σύστημα ποσότητες νερού να καταστούν ανεπαρκείς και να δημιουργηθεί επείγουσα ανάγκη για την εξεύρεση νέων πηγών νερού και για αντικατάσταση του πεπαιωμένου συστήματος διανομής νερού εντός της πόλης. Με την ίδρυση της Κυπριακής Δημοκρατίας το 1960 ανορύχθηκαν βιαστικά δύο γεωτρήσεις στην κοίτη του ποταμού Τρέμιθου και κατασκευάστηκε το φράγμα του Κιτίου για εμπλουτισμό των λαγονυμιών. Με την ίδρυση του Συμβουλίου Υδατοπρομήθειας Λάρνακας το 1965 ανορύχθηκαν κι άλλες γεωτρήσεις και κατασκευάστηκε ένα εντελώς καινούργιο σύστημα μεταφοράς και διανομής του νερού με αγωγούς μεγαλύτερης διαμέτρου και ανεγέρθηκαν δεξαμενές αποθήκευσης του νερού σε υψομετρικά ψηλή τοποθεσία για ομοιόμορφη κατανομή του νερού εντός της πόλης με ικανοποιητική πίεση. Εν τω μεταξύ τα πηγάδια του Μπεκίρ πασά αποξηράνθηκαν τελείως από το καλοκαίρι του 1966 και εγκαταλείφθηκαν. Η ανομβρία που επικράτησε τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1970 υποβάθμισε δραματικά τη στάθμη του νερού στο υδροφόρο υπόστρωμα του Τρέμιθου, με αποτέλεσμα η πόλη να βιώσει για πολλά χρόνια έντονη λειψυδρία. Η κατάσταση επιδεινώθηκε με την έλευση χιλιάδων προσφύγων στη Λάρνακα το 1974, λόγω της τουρκικής εισβολής. Με την εκτενή μελέτη και μαζική κατασκευή φραγμάτων από το κράτος και με την υλοποίηση του Σχεδίου του Νοτίου Αγωγού, του μεγαλύτερου έργου υδατικής ανάπτυξης στην Κύπρο, αντιμετωπίστηκε

to replace the obsolete water distribution system within the city. With the establishment of the Republic of Cyprus in 1960 two boreholes were hastily drilled in the riverbed of Tremithos and the Kiti dam was constructed for the enrichment of the chain-of-wells. With the establishment of the Water Board of Larnaca in 1965 more boreholes were drilled and a completely new water transport and distribution network was installed, with larger diameter pipes, and water reservoirs were erected in a location of high elevation for the uniform supply of water within the city at sufficient pressure. Meanwhile the wells of Bekir pasha dried up completely by the summer of 1966 and they were abandoned. The drought that prevailed in the early years of the 1970s lowered drastically the water level in the aquifer of Tremithos and as a result the city experienced intense water shortages for many years. The situation was aggravated with the arrival of thousands of refugees in Larnaca in 1974 following the Turkish invasion. With the massive study and construction of dams by the State and with the implementation of the Southern Conveyor Plan, the largest water development project ever in Cyprus, the island's water problem was temporarily solved until the last years of the previous millennium. However, the rapid development of tourism in Cyprus combined with the population growth and the improved standard of living of the Cypriot consumers, resulted in a huge increase in water demand and the State was forced to apply seawater desalination, despite the high financial and environmental costs. This technical-industrial choice closed a cycle of ingenuity and inventiveness for the exploitation of water resources in Cyprus and completes the history of 4000 years of water supply of Larnaca, the topic of the book in your hands.

προσωρινά το υδατικό πρόβλημα του τόπου μέχρι τα τελευταία χρόνια της προηγούμενης χιλιετίας. Η ραγδαία όμως ανάπτυξη του τουρισμού στην Κύπρο, σε συνδυασμό με την περαιτέρω αύξηση του πληθυσμού και τη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου των Κυπρίων καταναλωτών, επέφεραν κατακόρυφη αύξηση στη ζήτηση νερού, με αποτέλεσμα το κράτος να αναγκαστεί να προσφύγει στη λύση της κατασκευής μονάδων αφαλάτωσης θαλασσινού νερού, παρά το ψηλό οικονομικό και περιβαλλοντικό κόστος. Αυτή η τεχνική-βιομηχανική επιλογή έκλεισε τον κύκλο πρωτοτυπίας και ευρηματικότητας για εκμετάλλευση των υδατικών πόρων της Κύπρου και συμπληρώνει την ιστορία των 4000 χρόνων υδατοπρομήθειας στην πόλη της Λάρνακας, το θέμα που πραγματεύεται το βιβλίο που βρίσκεται στα χέρια σας.

Πανοραμική άποψη των Καμάρων δίπλα από τη Λεωφόρο Νίκου και Δέσποινας Παττίχη, Γιώργος Καραγιώργης, Έλαινος, Διαγωνισμός Φωτογραφίας 2015
Panoramic view of Kamaries next to Nicos and Despina Pattichis Avenue, Giorgos Karayiorgis, Praise, Photography Contest 2015

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ
2000 π.Χ. – 1571 μ.Χ.
Η ΥΔΑΤΟΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΛΑΡΝΑΚΑΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ
ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ

Κεφάλαιο 1

Τα πηγάδια στην προϊστορική πόλη Χαλά Σουλτάν Τεκέ

Αντικείμενα της Νεολιθικής Εποχής (8000-2500 π.Χ.) έχουν εντοπιστεί στον αρχαιολογικό χώρο της οδού Χρυσοπολίτισσας στη Λάρνακα αλλά, αφού αυτά μπορεί να μετακινήθηκαν στον τόπο όπου βρέθηκαν από μεταγενέστερους, δεν παρέχουν αδιάσειστη απόδειξη ότι στην πόλη υπήρξε νεολιθικός οικισμός¹. Εντούτοις, ένα τέτοιο ενδεχόμενο είναι πιθανό, αναγάγοντας το πρόβλημα της υδατοπρομήθειας στη Λάρνακα στην πρώτη περίοδο ύπαρξης ανθρώπινης ζωής στο νησί. Εξάλλου, οι προαπαιτούμενες ανάγκες του νεολιθικού ανθρώπου της Κύπρου σε νερό ικανοποιούνταν με το παραπάνω στην περιοχή Λάρνακας.

Βασικό κριτήριο μόνιμης εγκατάστασης του νεολιθικού ανθρώπου της Κύπρου σε συγκεκριμένες τοποθεσίες ήταν, μεταξύ άλλων, η ύπαρξη τρεχούμενου νερού ή αβαθούς υδροφόρου υποστρώματος, ώστε να έχει στη διάθεσή του μπόλικο νερό σε όλες τις εποχές του χρόνου². Έτσι, πριν την εγκατάσταση, έπρεπε πρώτα να λυθεί το πρόβλημα της διαθεσιμότητας νερού για την οικογένεια και την κοινότητα γενικά, που ήταν θέμα επιβίωσης στις σκληρές καιρικές συνθήκες του νησιού με τις επαναλαμβανόμενες περιόδους ανομβρίας. Για αυτό το λόγο εξάλλου οι πιο μεγάλοι νεολιθικοί οικισμοί της Λάρνακας ανακαλύφθηκαν στις όχθες του Βασιλοπόταμου, του ποταμού του Μαρωνίου και του ποταμού Τρέμιθου. Όλοι βρίσκονται σε μικρή απόσταση από τον υδροβιότοπο των αλυκών Λάρνακας, ο οποίος είναι γεμάτος πουλιά και εύκολο κυνήγι, το κατ'εξοχήν επάγγελμα των πρώτων αυτών κατοίκων της Κύπρου³.

Φαίνεται πολύ λογικό στην περιοχή των αλυκών, όπως

PART I
2000 BC – 1571 AD
THE WATER SUPPLY OF LARNACA IN
ANTIQUITY

Chapter 1

The wells at the prehistoric city of Hala Sultan Teke

Neolithic objects have been identified at the archaeological site of Chrysopolitissa Street in Larnaca, but as someone could have brought these from another site at a later point in time¹, they cannot provide solid proof that a Neolithic settlement existed in the city area. Nonetheless, Neolithic life within the present day area of Larnaca is a possibility and, in this case, the problem of the water supply of the Larnaca area may have existed from the first period of life on the island, the Neolithic Era (8000 – 2500 BC). After all, the water prerequisites for early man in Cyprus were more than fulfilled in the Larnaca area.

A key criterion for permanent settlement of the Neolithic man in Cyprus at specific sites was, inter alia, the existence of running water or a rich underground water source at a shallow depth so that he would have access to sufficient quantities of water throughout the year². Thus, before settling anywhere the problem of water supply had to be tackled for the family and the community in general, as a matter of surviving in the hot weather conditions of the island and the recurring droughts. This explains why the extensive Neolithic settlements discovered in the Larnaca district can be found along the Vasilopotamos River, the Maroni River and the Tremithos River; all within short distance from the salt lake area of Larnaca, a water habitat full of birds and easy hunting, the main occupation of these first inhabitants of Cyprus³.

It seems very logical that the area of the salt lakes and probably other locations within the Larnaca contemporary urban limits became settlement areas of the early inhabitants of Cyprus. They all had satisfactory conditions

πιθανότητα και σε άλλες τοποθεσίες μέσα στη σημερινή αστική περιοχή Λάρνακας, να έγιναν οικισμοί για τους πρώτους κατοίκους της Κύπρου, αφού διέθεταν άφθονο γλυκό νερό και πλούσιο κυνήγι. Το πλούσιο υδροφόρο υπόστρωμα, που υπάρχει μέχρι σήμερα, είναι τόσο αβαθές, ώστε καθίσταται αδύνατη η κατασκευή υπογείων στα σπίτια της παλιάς πόλης. Επιπρόσθετα, υπάρχουν και υπόγεια ρεύματα νερού, όπως αυτό που εμφανίζεται κοντά στο Μεσαιωνικό Κάστρο. Το συγκεκριμένο διοχετεύτηκε το 2002 στο κεντρικό αποχετευτικό σύστημα ομβρίων της Λάρνακας για να μην εκρέει στη θάλασσα και να επηρεάζει τη δημοφιλή αμμώδη παραλία των Φοινικούδων στη Λεωφόρο Αθηνών⁴.

Με την πάροδο των αιώνων και τη σταδιακή κοινωνική εξέλιξη των πρωτόγονων κατοίκων της Λάρνακας, η διαμονή σε μικρές κοινότητες έγινε ο κανόνας όπως σε όλη την Κύπρο. Σταδιακά έμαθαν πώς να εξαγουν το χαλκό από τα άφθονα αποθέματα που υπήρχαν στο νησί και μεγαλύτεροι οικισμοί, χωριά αλλά και πόλεις, αναπτύχθηκαν κατά τη διάρκεια της Εποχής του Χαλκού (2500-1000 π.Χ.). Το πρόβλημα της παροχής νερού εξελίχθηκε σε σοβαρό θέμα επηρεάζοντας ολόκληρη την κοινότητα. Η μόνη λύση ήταν η ανάληψη συλλογικής δράσης από τις πρώιμες τοπικές αρχές. Αυτό αποδεικνύεται από την αρχαιολογική έρευνα στην τοποθεσία Χαλά Σουλτάν Τεκέ και στους χώρους του αρχαίου Κιτίου, η οποία αναλήφθηκε από τους Paul Åström και Βάσο Καραγιώργη αντίστοιχα⁵. Η δημιουργία μεγάλων αστικών κοινωνιών στα σημερινά όρια του Συμβουλίου Υδατοπρομήθειας Λάρνακας άρχισε τη δεύτερη χιλιετία π.Χ. Είναι η εποχή που ο χαλκός ήταν το κύριο μέταλλο στο οποίο βασιζόνταν όλοι οι πολιτισμοί για την κατασκευή όπλων, γεωργικών και κυνηγετικών εργαλείων. Η Κύπρος ήταν πλούσια σε χαλκό και πολύ κοντά στους πολιτισμούς των Φαραώ της Αιγύπτου, τον Μινωικό της Κρήτης, των Φοινίκων της συροπαλαιστινιακής ακτής, των Χετταίων της νοτιοδυτικής Μικράς Ασίας, τον Μυκηναϊκό της Πελοποννήσου και του Αιγαίου. Όλοι χρειάζονταν το χαλκό, εξού και το νησί παίρνει το όνομα «Χαλκόεσσα – Κύπρος», που σημαίνει ο τόπος του

of easily accessible and abundant water supply and good hunting. It appears that the rich freshwater aquifer, which exists till this day, is so shallow that basements cannot be constructed in houses in the old part of the city. Additionally, there are underground streams, such as the one emerging near the medieval castle of the town. This was directed in 2002 into the central drainage system of the town, so it would not flow into the sea and affect the popular palm tree seaside promenade of Athens Avenue⁴.

Over the centuries and with the gradual social evolution of the primitive settlers of Larnaca, living in small communities became the rule similarly to the rest of Cyprus. Eventually, they learned how to extract copper from the abundant ore reserves of the island. Larger settlements and then cities became a reality during the Bronze Age (2500-1000 BC). The problem of water supply had now become a serious issue affecting the whole community. The only solution was for the early local authorities to assume collective responsibility and action. This is corroborated by the extensive archaeological research of the Teke-Vyzatzia and the ancient Kition sites undertaken by Paul Åström and Vassos Karageorgis respectively⁵. The creation of large urban communities in areas of the contemporary water supply limits of the Water Board of Larnaca begun in the second millennium BC. It is the period when copper was the main metal upon which all civilisations of the time depended on for the construction of military, agricultural and hunting tools. Cyprus was very rich in copper and close to the cultures of the Pharaohs of Egypt, the Minoans of Crete, the Phoenicians of the Syro-Palestinian coast, the Hittites of southern Asia Minor, the Mycenaeans of the Peloponnese and the Aegean. They were all in need of copper, which thus gave Cyprus its name: “Couprus – Kypros” meaning the place of copper.

Demand for the metal was high and Cypriots learned to produce and export it gaining multiple benefits. Knowledge of shipping and shipbuilding skills had been developed and the creation of ports became imperative. The best natural

χαλκού.

Η ζήτηση για το μέταλλο ήταν μεγάλη και οι Κύπριοι έμαθαν να το παράγουν και να το εξάγουν με πολλαπλά οφέλη. Οι γνώσεις για τη ναυτιλία και τη ναυπηγική τέχνη αυξήθηκαν και η δημιουργία πόλεων-λιμένων κατέστη επιτακτική ανάγκη. Τα καλύτερα φυσικά λιμάνια από όλες τις περιοχές της Κύπρου φαίνεται να υπήρχαν κατά τους προϊστορικούς χρόνους στην περιοχή της Λάρνακας, η οποία επιπρόσθετα βρισκόταν πλησιέστερα στις ακτές της Συρίας – Παλαιστίνης – Λιβάνου, που ήταν η βάση των ναυτικών διαδρομών για τους πολιτισμούς του Αιγαίου, της Μικράς Ασίας, της Φοινίκης και της Αιγύπτου, δεδομένου ότι η ναυσιπλοΐα της εποχής διεξαγόταν κυρίως κατά μήκος των ακτών⁶.

harbours along the Cyprus coastline seem to have been in the prehistoric area of Larnaca. This was, in addition, closer to the shores of the Syro-Palestinian coast, the epicentre of maritime routes to the civilisations of the Aegean, Asia Minor, Phoenicia and Egypt, since navigation in those times took place along the coast⁶.

Χάρτης της Λάρνακας με τους οικισμούς της Ύστερης Εποχής του Χαλκού (1650-1050 π.Χ.)

Map of Larnaca with the settlements of the late Bronze Age (1650-1050 BC)

(Kyriacos Nicolaou, "The Historical Topography of Kition", *Studies in Mediterranean Archaeology*, 43, Gothenburg 1976)

Γύρω από τα φυσικά λιμάνια του κόλπου της Λάρνακας αναπτύχθηκαν δύο αστικά κέντρα⁷, που παρήγαγαν χαλκό. Το πρώτο, στον Χαλά Σουλτάν Τεκέ, παρέμεινε ζωντανό από το 2000 μέχρι το 1000 π.Χ. Το άλλο, γνωστό ως Κίτιον, διατηρείται αδιάλειπτα μέχρι σήμερα στους χώρους της σημερινής Λάρνακας. Τα δύο αστικά προϊστορικά κέντρα της Λάρνακας είχαν ταυτόχρονη ζωή που διήρκεσε για πολλούς αιώνες. Η προϊστορική πόλη στον Τεκέ είχε το φυσικό της λιμάνι μέσα στη σημερινή κεντρική αλυκή, που ήταν τότε ενωμένη με τη θάλασσα. Αυτή η πόλη εγκαταλείφθηκε από τους κατοίκους της, λόγω μιας μεγάλης φυσικής καταστροφής, περί το 1000 π.Χ.⁸. Από τις διαθέσιμες αρχαιολογικές ανακαλύψεις θα εξετάσουμε πιο κάτω το σύστημα υδροδότησής της, το οποίο ήταν βασισμένο σε ένα δίκτυο από καλά κατασκευασμένα πηγάδια. Αυτό είναι το αρχαιότερο οργανωμένο σύστημα παροχής νερού στα όρια του σημερινού Συμβουλίου Υδατοπρομήθειας Λάρνακας, αφού τα πετρόκτιστα αυτά πηγάδια χρονολογήθηκαν τη δεύτερη χιλιετία π.Χ.⁹. Από εδώ λοιπόν και ο τίτλος «Υδατοπρομήθεια Λάρνακας - 4000 Χρόνια Ιστορίας», ο οποίος χρησιμοποιήθηκε για το πρώτο βιβλίο του Συμβουλίου Υδατοπρομήθειας Λάρνακας το 2005. Η περιοχή Τεκέ-Βυζατζιάς βρίσκεται στο νοτιοδυτικό άκρο της περιοχής προμήθειας του Συμβουλίου, η οποία επίσης εκτείνεται στην άλλη πλευρά του κόλπου της Λάρνακας και καλύπτει τις κοινότητες των Λιβαδιών, της Ορόκλινης και της Πύλας στη βόρεια πλευρά της πόλης. Στην ανατολική πλευρά βρίσκεται ο δήμος Αραδίππου, ο οποίος διαχειρίζεται τις δικές του πηγές και το δικό του σύστημα διανομής νερού.

Αρχαία κατάλοιπα στην προϊστορική πόλη του Χαλά Σουλτάν Τεκέ
(Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια, Τ. 8, σ 248)

Ancient remnants at the prehistoric city of Hala Sultan Teke

Around these natural ports of Larnaca bay two major urban centres⁷ were developed, both producing copper. The one at Hala Sultan Teke remained active from 2000 till 1000 BC. The other, known as Kition, has been continuously preserved till this day in the area of contemporary Larnaca. Both prehistoric urban centres had a simultaneous life for many centuries. The Teke prehistoric city had its natural harbour in what is today the salt lake. At the time it was linked to the sea. This prehistoric city was abandoned by its inhabitants around 1000 BC because of a major natural disaster⁸. From the archaeological evidence available, we will examine below the water supply system of the prehistoric city of Teke, which was based on a network of wells. This is the earliest organised water supply system in the boundaries of the Water Board of Larnaca found so far, since some of these wells date to the early second millennium BC⁹. Hence the title “Larnaca Water Supply: 4000 Years of History” which was used for the first book of the Water Board of Larnaca in 2005. The Teke-Vyzatzia area is located at the extreme south-west limits of the water supply area of the Board, which also extends to the other end of the Larnaca bay and covers the coastline of the communities of Livadia, Oroklini and Pyla to the north of the city of Larnaca. On the east side of the city lays the Municipality of Aradippou, which manages its own water sources and distribution system.

Ο προϊστορικός οικισμός στην περιοχή που είναι γνωστή ως «Βυζατζιά», κοντά στον Χαλά Σουλτάν Τεκέ, διατηρήθηκε εκεί από περίπου το 2000 μέχρι το 1000 π.Χ. Έχει αποδειχθεί ότι ο συγκεκριμένος οικισμός αποτέλεσε μια σημαντική προϊστορική τοποθεσία, όπως προκύπτει από τις ανασκαφές που διενεργήθηκαν εκεί από τα μέσα της δεκαετίας του 1970 μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1990 από τη σουηδική αρχαιολογική αποστολή, καθώς και από τις σχετικές δημοσιεύσεις που συνέταξε ο Paul Åström, επικεφαλής της συγκεκριμένης αποστολής. Η ονομασία «Βυζατζιά» προέρχεται από το γεγονός ότι η περιοχή είναι γεμάτη με πέτρες του ποταμού, αποκαλούμενες ως «βυζάκες» στην κυπριακή διάλεκτο. Ήταν το οικοδομικό υλικό με το οποίο κτίστηκε η αρχαία αυτή πόλη, η οποία εκτείνεται από τον Τεκέ μέχρι τους σημερινούς στάβλους των αλόγων στη Δρομολαξιά. Θεωρείται από τη σουηδική αρχαιολογική αποστολή ως η μεγαλύτερη προϊστορική πόλη-λιμάνι της Κύπρου αυτής της περιόδου. Πέτρινες άγκυρες των πλοίων της εποχής εκείνης βρέθηκαν εντός του οικισμού ή μέσα στην αλυκή, που όπως αναφέρθηκε ήταν τότε ενωμένη με τη θάλασσα και εξυπηρετούσε την πόλη ως απάνεμο αγκυροβόλιο¹⁰. Τα ευρήματα αποδεικνύουν την ύπαρξη εμπορικών συναλλαγών με την Αίγυπτο, τη νότια Μικρά Ασία, τη Συριακή και Παλαιστινιακή ακτή και τα κέντρα πολιτισμού της Κρήτης και του Αιγαίου¹¹. Η πόλη περιγράφεται ως ιδιαίτερα πολυπληθής και πλούσια, με μεγάλη οικιστική περιοχή, τουλάχιστον από το 16ο αιώνα π.Χ. Διέθετε βολικό και ασφαλές αγκυροβόλιο μέσα στη σημερινή λεκάνη της κεντρικής αλυκής και βρισκόταν κτισμένη πάνω σε μικρούς λόφους, όπου αναπτύχθηκε ισχυρό οχυρωματικό πρόχωμα ή και τείχος¹². Η ευρύτερη περιοχή είχε εύφορη γη και η αλυκή είχε ψάρια και μεταναστευτικά πουλιά, που έκαναν το ψάρεμα και το κυνήγι μια εύκολη και προσοδοφόρα ενασχόληση για τους κατοίκους. Σημαντικότερο από όλα όμως είναι ότι η περιοχή διέθετε ένα καλό υδροφόρο υπόστρωμα και πλούσιες προμήθειες τρεχούμενου νερού από τους χείμαρρους Πετροκόλυμπο και Κολόπανο, που έρχονταν ο μιν πρώτος από τη Δρομολαξιά και ο δεύτερος από την περιοχή των Καμάρων και χύνονταν στην κεντρική αλυκή. Πετρόκτιστα πηγάδια και σκαλιστά κανάλια-χολέτρες, που εμπλούτιζαν

The prehistoric settlement in the region known as "Vyzatzia" near Hala Sultan Teke existed from about 2000 to 1000 BC. It has been documented that this was an important prehistoric site through the excavations of the Swedish archaeological mission, which started in the 1970s and were completed in the early 1990s, as well as in the subsequent publications of the mission's leader, Paul Åström. The name Vyzatzia stems from the fact that the area is full of large stones or river pebbles, known as "vuzatzes" in the Cypriot dialect. These were the building material for the construction of this ancient city, which extends from Teke to the contemporary horse stables in Dromolaxia. The Swedish archaeological expedition considers this to be the largest prehistoric city-port of Cyprus at the time. Stone anchors of ships from that era were found in or around the central salt lake, which was then open to the sea¹⁰. The findings also suggest evidence of trade with Egypt, the Hittites of south Asia Minor, the Syro-Palestinian centres and the civilisations of Crete and the Aegean Sea¹¹. The city is described as being particularly populous and affluent, with an extensive housing area at least since the 16th century BC. It had a convenient and safe anchorage in today's central salt lake and on the small hills around it the population constructed a defensive earthwork wall¹². The wider area had fertile soil; fishing and catching migratory birds were easy in the lake and rewarding occupations for the inhabitants. Above all the area had a rich aquifer and good supplies of fresh water from the streams called Petrokolympos and Kolopanios, coming respectively from Dromolaxia and the Kamares area and flowing into the salt lake. Substrate wells and stone cut canals leading water to or from cisterns have been found by the archaeologists, who dated them as starting in the 16th century BC. These facilities indicate that the prehistoric city enjoyed a good quality of life for many centuries.

τις στέρνες των οικιών με νερό από τις στέγες, έχουν επίσης βρεθεί από τους αρχαιολόγους, οι οποίοι τα χρονολόγησαν μετά το 16ο αιώνα π.Χ. Οι εγκαταστάσεις αυτές υποδηλώνουν ότι η προϊστορική αυτή πόλη απολάμβανε καλής ποιότητας ζωή για πολλούς αιώνες.

*Πετρόκτιστο πηγάδι στην προϊστορική
πόλη Χαλά Σουλτάν Τεκέ (Φωτ. Χάρης Παυλάκης)*

*Stone-built well found at the prehistoric
city of Hala Sultan Teke (photo Harris Pavlakis)*

Από τους δέκα τόμους που αποτελούν την επιστημονική αποτύπωση των ευρημάτων της σουηδικής αρχαιολογικής αποστολής σχετικά με την προϊστορική πόλη στον Χαλά Σουλτάν Τεκέ, οι οποίοι βρίσκονται στη βιβλιοθήκη του Δήμου Λάρνακας, ο τόμος «Τα Πηγάδια» αποσπά το μεγαλύτερο ενδιαφέρον¹³. Στον τόμο αυτό υπάρχει λεπτομερής περιγραφή των οργανωμένων και καλοχτισμένων πηγαδιών της προϊστορικής πόλης, καθώς επίσης και ενδιαφέρουσες πληροφορίες που αφορούν τη χρήση του νερού. Υπάρχει αναφορά στην ύπαρξη και χρήση λουτρών κρητομινωικού τύπου, καθώς και λάκκων αφόδευσης, τους οποίους μπορεί να δει μέχρι σήμερα ο επισκέπτης στον αρχαιολογικό χώρο¹⁴. Το λουτρό και το αποχωρητήριο, που λειτουργούσαν στην Κύπρο με τον ίδιο ακριβώς τρόπο μέχρι τις αρχές του 20ου αιώνα, είναι λοιπόν πανάρχαιες ανέσεις του προϊστορικού ανθρώπου της Λάρνακας. Αυτές οι προϊστορικές ανέσεις είχαν άμεση σχέση με την προμήθεια νερού μέσα στον οικισμό και τις αστικές συνήθειες αναπτυγμένων πολιτισμών που, καθώς φαίνεται, άρχισαν να εμφανίζονται στην προϊστορική πόλη του Τεκέ πριν 3500 χρόνια.

Μερικά από τα πηγάδια βρίσκονται σε δημόσιους χώρους της πόλης, τα περισσότερα όμως είναι μέσα στις κατοικίες, κοντά στις κουζίνες ή άλλους εσωτερικούς χώρους των οικιών. Ο Paul Åström αναγράφει ότι είναι πιθανόν όλα τα σπίτια να είχαν το δικό τους πηγάδι. Η αρχαιολογική έρευνα στα πηγάδια αποκάλυψε πολλές ακόμα πληροφορίες.

Out of the ten volumes of scientific records of the Swedish Archaeological Mission to the prehistoric city at Hala Sultan Teke, which can be found at the Larnaca Municipal Library, the volume on "The wells"¹³ attracts the most attention. In this volume there is a detailed explanation about the organised and well-constructed wells of the prehistoric city. There is also other interesting information on water use. There is reference to the existence and the use of bathtubs of Cretan-Minoan style. Also, the archaeologists found pits for human excreta, which can be seen by visitors on site¹⁴. The baths and toilets functioned in the same way in Cyprus till the beginning of the 20th century. They were the very ancient comforts of prehistoric man in Larnaca and are directly related to home water supplies and urban habits of more developed civilisations which began to appear in the prehistoric city of Teke 3500 years ago.

Some of the wells of this city are in public places, but the majority are in the houses, near kitchens or other interior areas. Paul Åström believes that all the houses probably had their own well. This archaeological survey of the wells revealed much more information. For example, drinking cups and jugs for home use and storage were found in the wells¹⁵. In addition, grape seeds were also found and in an adjacent room large storage jars and jugs for wine, dating to the 14th and 13th centuries BC. This shows that the knowledge of wine making in the area of Larnaca is very

Αυλάκι - χολέτρα μεταφοράς νερού στην προϊστορική πόλη Χαλά Σουλτάν Τεκέ (Φωτ. Χάρης Παυλάκης)

Stone-cut canal found at the prehistoric city of Hala Sultan Teke (Photo Harris Pavlakis)

Για παράδειγμα, βρέθηκαν μέσα σε πηγάδι πήλινα κύπελλα νερού και κανάτες αποθήκευσης νερού για οικιακή χρήση¹⁵. Μέσα στα πηγάδια βρέθηκαν επίσης κουκούτσια σταφυλιών και σε διάφορα δωμάτια μεγάλοι πίθοι φύλαξης κρασιού και οινοχόοι, που χρονολογήθηκαν το 14ο και το 13ο αιώνα π.Χ., γεγονός που αποδεικνύει πως από τα πανάρχαια χρόνια ήταν γνωστή η διαδικασία κατασκευής κρασιού στην περιοχή της Λάρνακας. Επίσης, βρέθηκαν κόκκαλα ψαριών, φαγώσιμα όστρακα, κόκκαλα αγελάδων, προβάτων, αιγών και άλλων ζώων¹⁶, καθώς και κόκκοι σιταριού και άλλων δημητριακών, κόκκοι ρεβιθιών και άλλων οσπρίων, καθώς και διάφορα κουκούτσια άλλων φρούτων, γεγονός που δείχνει την αρτιότητα της διατροφής κατά την περίοδο της Ύστερης Εποχής του Χαλκού (1650-1050 π.Χ.) στην περιοχή της Λάρνακας¹⁷. Η πόλη είχε πλούσιους κήπους, στους οποίους εκτός από σταφύλια και ελιές καλλιεργούνταν ρόδια, δαμάσκηνα, εσπεριδοειδή, χαλεπιανά, κάπαρη, σιτάρι, ρεβίθια, βρώμη, κριθάρι και πολλά άλλα φαγώσιμα είδη¹⁸.

Παράλληλα με τα γεωργικά προϊόντα, οι κάτοικοι εξέτρεφαν διάφορα ζώα και είχαν και άλλες βιοποριστικές δραστηριότητες όπως το ψάρεμα και το κυνήγι, που αφθονούσαν στον πλούσιο υδροβιότοπο¹⁹. Κατά τις ανασκαφές επιβεβαιώθηκε η ύπαρξη κατοικίδιων ζώων όπως γαϊδούρια, άλογα, βόδια, πρόβατα, χοίροι, σκύλοι, γάτες και περιστέρια²⁰. Κόκκαλα διάφορων ειδών ψαριών, το πιάσιμο των οποίων προϋπέθετε τη χρήση προχωρημένων μεθόδων ψαρέματος, όπως δίκτυα, τρίαίνες και αγκίστρια, εντοπίστηκαν επίσης στα πηγάδια ή στους τάφους της πανάρχαιας πόλης. Ανάμεσα στα ευρήματα υπήρχαν κόκκαλα από τσιπούρες, σκάρους, λαβράκια, λυθρίνια, μπαρμπούνια, συναγρίδες και άλλα είδη ψαριών²¹.

ancient. The archaeologists also found in the wells fish bones, edible shellfish and bones of cows, sheep, goats and other animals¹⁶. They found wheat grains, various legumes and fruit seeds, which prove sound dietary practices during the Late Bronze Age in Larnaca (1650-1050 BC)¹⁷. The city had rich gardens, which besides grapes and olives, also blossomed with onopordon, pomegranates, prunes, citrus, pistachio, caper, wheat, lupine, lentil, lathyrus, melilotus scorpiurus, chrozophora, wild oat, chrysanthemum, lolium, barley, grain, emmer, oats, laurel, etc.¹⁸.

Besides rich and plentiful gardens the city had domesticated animals and was active in hunting and fishing¹⁹. In the excavations domestic animals like horses, donkeys, cattle, sheep, pigs, dogs, deer and pigeons were identified²⁰. Fish requiring advanced techniques for catching were also found in the dwellings or graves²¹. Such finds include bass, stone buss, meagre, black sea-bream, gilthead and parrot fish.

Καλοκτισμένο αποχωρητήριο (αριστερά) και πετροκτιστο πηγάδι της δεύτερης χιλιετίας π.Χ. εντός οικίας στον αρχαιολογικό χώρο του Χαλά Σουλτάν Τεκέ (Φωτ. Χάρης Παυλάκης)

Well-constructed restroom (left) and stone well of the second millennium BC inside a house at the archaeological site of Hala Sultan Teke (Photo Harris Pavlakis)

Η Λάρνακα ήταν επίσης τότε κέντρο μεταλλουργίας - εξαγωγής του χαλκού από το μέταλλευμα - όπως επιβεβαιώνεται από τα κατάλοιπα σκουριάς χαλκού που ανακαλύφθηκαν στην πόλη. Η εξαγωγή ταλάντων χαλκού, τα οποία κατασκεύαζαν οι κάτοικοι της πόλης, αποτελεί μια σοβαρή πιθανότητα, δεδομένης της μεγάλης ζήτησης από όλους τους πολιτισμούς της περιοχής. Η διεξαγωγή οργανωμένης μεταλλουργίας και η ύπαρξη αμυντικού προχώματος ή τείχους στην πόλη, που προϋποθέτουν την κινητοποίηση μεγάλου αριθμού στρατιωτών, εργατών ή και σκλάβων, δικαιολογεί τέλος την εικασία ως προς την ύπαρξη οργανωμένης εξουσίας, η οποία ασφαλώς πρέπει να είχε λόγο στο χτίσιμο των πηγαδιών σε δημόσιους χώρους για την παροχή νερού στο μεγάλο πληθυσμό που συγκεντρώθηκε στην πόλη. Πράγματι, οι αρχαιολογικές ανακαλύψεις μέχρι σήμερα καταδεικνύουν ότι η πόλη ήταν η πολυπληθέστερη από όλα τα άλλα γνωστά κέντρα της Κύπρου της ίδιας περιόδου²². Απόδειξη για τη διασύνδεση της πολιτικής εξουσίας με την υδατοπρομήθεια βρίσκουμε για πρώτη φορά αποτυπωμένη σε επιτύμβια στήλη από το αρχαίο Κίτιον, που ανάγεται στην Κλασική Περίοδο (500-312 π.Χ.), και η οποία βρίσκεται σήμερα στο Βρετανικό Μουσείο. Ανήκει σε κάποιο αξιωματούχο του βασιλιά, υπεύθυνου για την υδατοπρομήθεια της πόλης. Το αξίωμα αυτό κατείχαν κληρονομικά και οι πρόγονοι του νεκρού από την πλευρά της μητέρας του επί έξι γενιές. Η επιτύμβια αυτή στήλη χρονολογήθηκε το 4^ο αιώνα π.Χ.²³. Αν λάβουμε υπόψη ότι κάθε γενιά έχει απόσταση από την επόμενη περίπου σαράντα χρόνια τότε η διασύνδεση της υδατοπρομήθειας με τις Αρχές του βασιλείου του Κιτίου ανάγεται μετά βεβαιότητας στον 6^ο ή ακόμα και στον 7^ο αιώνα π.Χ. Στην δε προϊστορική πόλη στον Χαλά Σουλτάν Τεκέ η διασύνδεση αυτή πάει πίσω τουλάχιστον από την εποχή της δημιουργίας των δημόσιων πηγαδιών, που χρονολογούνται τη δεύτερη χιλιετία π.Χ.

Larnaca was also a centre for metallurgy and copper extraction, as evidenced by the discovery there of copper slag, proving that such activities were carried out in the city. Export of copper ingots is also a possibility since copper was in great demand by the nearby civilisations. The existence of organised mining and of a defensive dyke, which would have required the mobilisation of large numbers of soldiers, workers or slaves, justifies the argument of the existence of an organised local authority, which probably had a say in the construction of substrate wells in public places for the supply of water to the large population gathered in the town. According to archaeological discoveries so far, the city was the largest of all known population centres of that period in Cyprus²². The authorities' involvement with water supply is for the first time documented on a tomb inscription of the Classical Period (500-312 BC) that was found at ancient Kition and is now kept at the British Museum. It belongs to a kingdom official responsible for the water supply of the city. He inherited the office from his ancestors on his mother's side who were responsible for the same duty for six generations. This tomb inscription was dated to the 4th century BC²³. If we consider that every generation has a span of about 40 years, then the connection of water to local authorities in the Larnaca area goes with certainty back to the 6th or 7th century BC. But, at the prehistoric city of Hala Sultan Teke this connection extends with certainty at the time of the construction of its public wells, which were dated back to the second millennium BC.

Πετρόκτιστο πηγάδι στην αυλή οικίας στον
αρχαιολογικό χώρο του Χαλά
Σουλτάν Τεκέ (Φωτ. Χάρης Παυλάκης)

Stone well in the courtyard of a house at the
archaeological site of Hala Sultan Teke
(Photo Harris Pavlakis)

Η προϊστορική πόλη στον Τεκέ αναδείχθηκε κατά τον 13^ο με 12^ο αιώνα π.Χ. σε ένα από τα κέντρα εγκατάστασης των πρώτων Ελλήνων-Αχαιών στην Κύπρο, οι οποίοι για δύο ακόμα αιώνες απολάμβαναν τις προχωρημένες αστικές τους συνήθειες, τις παραγωγικές ενασχολήσεις τους και τον πλούτο της περιοχής. Στα αποδοτικά επαγγέλματα περιλαμβάνονταν, μεταξύ άλλων, η μικροτεχνία χάλκινων αντικειμένων, η χρυσοχοΐα, και η κατασκευή πορφύρας από τα ομώνυμα όστρακα που αφθονούσαν στη θάλασσα της Λάρνακας. Το οργανωμένο ψάρεμα με δίχτυα και βάρκες στα βαθειά νερά ήταν μια ακόμα δραστηριότητα, αφού βρέθηκαν από τους αρχαιολόγους μέσα σε κατοικίες απομεινάρια χάλκινων βαριδίων διχτύων. Μια μοναδικά καλλιτεχνημένη τρίαينا ψαρέματος βρέθηκε επίσης σε τάφο της ίδιας περιόδου. Πέρα από τα εργαστήρια του χαλκού, η πόλη διέθετε τεχνίτες που έφτιαχναν αριστουργήματα με ελεφαντόδοντο και χρυσό²⁴. Κάποιες αρχαιολογικές ενδείξεις οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η πόλη έφτιαχνε επίσης χειροποίητα υφάσματα που βάφονταν με πορφύρα²⁵.

Το εμπόριο των πιο πάνω αγαθών με τους γειτονικούς πολιτισμούς αναπτύχθηκε περαιτέρω με την εξέλιξη της ναυσιπλοΐας και την κατασκευή ποντοπόρων σκαφών. Όμως, η πόλη στον Χαλά Σουλτάν Τεκέ εγκαταλείφτηκε από τους κατοίκους της πριν την αρχή της πρώτης χιλιετίας π.Χ. Οι κάτοικοι πιστεύεται ότι μετακόμισαν στο γειτονικό Κίτιον για λόγους που δεν είναι ξεκάθαροι μέχρι σήμερα²⁶. Φαίνεται ότι η μετακίνηση οφειλόταν σε κάποια φυσική καταστροφή, όπως ένας μεγάλος σεισμός ή τσουνάμι ή ακόμα και λόγω της πρόσκωσης του λιμανιού, το οποίο θα περιήλθε σε αχρηστία, αφού τη συγκεκριμένη περίοδο φαίνεται να μετατράπηκε η κεντρική αλυκή σε κλειστή λίμνη. Η εγκατάλειψη της πόλης μπορεί ακόμα να οφειλόταν στην αποξήρανση των πηγαδιών της, κάτι που θα κατέστησε τη ζωή εκεί αδύνατη. Η τελευταία αυτή εικασία

The prehistoric city at Teke became in the 13th-12th centuries BC one of the settlement centres of the first Achaeans in Cyprus. For two more centuries, they enjoyed the advanced urban habits, productive occupations and wealth of the area. Productive occupations of the area included, inter alia, the production of goldsmiths' items, the manufacture of bronze items, and the making of purple colour from the murex shell found in abundance in the sea of Larnaca. Organised fishing was another proven occupation of the inhabitants of the city, since remains of fishing net weights were found in houses. An exceptionally artistically constructed fishing trident made of copper was also found in one of the houses excavated. Besides copper workshops, it seems that the city also had ivory and gold workshops²⁴. Some evidence shows that the city also had workshops for the production of purple cloth made from murex shells available in the nearby sea and lake²⁵.

Trade of the above goods with neighbouring civilisations further developed, as navigation and shipbuilding of prehistoric seaworthy boats was advancing. However, the city at Hala Sultan Teke was abandoned by its people before the beginning of the 10th century BC. They moved to neighbouring Kition for reasons as yet unclear²⁶. It seems the abandonment of the city was due to a large earthquake or other natural disaster, or even the sedimentation of its natural harbour, which was cut off from the sea due to silting or, finally, because its wells ran dry, making life

Διάφορες επιτύμβιες στήλες στον ανοιχτό χώρο του Μουσείου Λάρνακας. Μια παρόμοια, που βρίσκεται στο Βρετανικό Μουσείο και χρονολογήθηκε τον 4^ο αιώνα π.Χ., αναφέρεται στον αξιωματούχο του βασιλιά του αρχαίου Κίτιου, ο οποίος ήταν υπεύθυνος για την υδατοπρομήθεια της πόλης

Several tombstones in the open space of the Museum of Larnaca. A similar one, located at the British Museum and dated in the 4th century BC, refers to a Kingdom official who was responsible for the water supply of the city

μπορεί να είναι περισσότερο ισχυρή, δεδομένου ότι η περιοχή, παρά την αφθονία υλικών χρήσιμων για ανοικοδόμηση, δεν κατοικήθηκε ποτέ ξανά, εκτός κατά μια σύντομη χρονική περίοδο και από ολιγάριθμο πληθυσμό κατά τα Ελληνιστομαϊκά χρόνια²⁷.

Η μη ικανοποιητική υδατοπρομήθεια είναι πολύ σημαντικός λόγος για μόνιμη εγκατάλειψη μιας πόλης. Φαίνεται, λοιπόν, ότι η πλούσια και πολιτισμένη πόλη στον Χαλά Σουλτάν Τεκέ αποτελεί τέτοιο παράδειγμα σε μια εποχή που οι γνώσεις και τα τεχνικά μέσα ήταν πενιχρά και δεν μπορούσαν να βοηθήσουν τον πληθυσμό να αναπληρώσει τις προμήθειές του σε νερό, ιδιαίτερα σε περιόδους ανομβρίας, οπότε η στάθμη του νερού στα πηγάδια μειωνόταν σημαντικά. Η αποξήρανση, επομένως, των πηγαδιών ή η υφαλμύρινσή τους μπορεί να ήταν ο πραγματικός λόγος της εγκατάλειψης της πόλης. Για τους ίδιους λόγους φαίνεται να εγκαταλείφτηκε και ο μικρός οχυρωμένος προϊστορικός οικισμός της ίδιας περιόδου στο οροπέδιο Κοκκινόκρεμος, κοντά στην Πύλα²⁸. Στις προϊστορικές πόλεις του Τεκέ και του Κοκκινόκρεμου δεν βρέθηκαν ούτε υπόγειες στέρνες φύλαξης βρόχινου νερού ούτε υδραγωγεία. Τέτοιες κατασκευές προφανώς έσωσαν το Κίτιον στο παρελθόν και τη Λάρνακα σε πιο σύγχρονες εποχές. Η γνώση και η σοφία σε σχέση με τη διασφάλιση ικανοποιητικής προμήθειας νερού φαίνεται να αποτέλεσαν καθοριστικό λόγο για τη δημιουργία ενός σπάνιου ρεκόρ ζωής τεσσάρων συνεχών χιλιετηρίδων.

there impossible. The latter reason may be quite valid because the region, despite the abundance of building material, was never inhabited again, except for a brief period and with a very small population in Hellenistic and Roman times²⁷.

An unsatisfactory water supply is a major reason for the permanent abandonment of a city by humans. It seems that the rich and civilised prehistoric city at Teke may have been such an example of how the lack of the knowledge and technical skills inhibited the population to replenish their water supplies, especially in periods of drought when water levels in wells fell dramatically. The unsatisfactory water supply due to dried up or salt contaminated wells seem to be one of the reasons why the city at Teke was abandoned by its inhabitants. For the same reasons Kokkinokremos, a fortified settlement near Pyla village, was abandoned at the same period²⁸. In the prehistoric cities of Teke and Kokkinokremos no water reservoirs or aqueducts, large or small, were found. Such water systems seem to have saved Kition and Larnaca in the past, and also in modern times. Knowledge and wisdom in relation to securing adequate water supply seem to have been a crucial reason for maintaining this rare record of continuous life, spanning over four consecutive millennia.

Κεφάλαιο 2

Οργανώνοντας την προμήθεια νερού στο αρχαίο βασίλειο του Κιτίου

Η ανθρώπινη κατοίκηση στους χώρους του αρχαίου Κιτίου εμφανίζεται κατά τη δεύτερη χιλιετία π.Χ. και συνυπάρχει για πολλούς αιώνες παράλληλα με τη ζωή στην προϊστορική πόλη του Χαλά Σουλτάν Τεκέ. Η ζωή και οι δραστηριότητες στο αρχαίο Κίτιον για τα πρώτα χίλια χρόνια ήταν όμοια με όσα έχουν αναφερθεί προηγουμένως για τη γειτονική πόλη στον Τεκέ. Το λιμάνι βρισκόταν στην περιοχή Καθαρή, έναν αρχαιολογικό χώρο που σήμερα είναι γνωστός ως αρχαίο Κίτιον και βρίσκεται ανάμεσα στους λόφους της εκκλησίας της Χρυσοπολίτισσας και της εκκλησίας του Αγίου Προδρόμου, όπου ανακαλύφθηκαν και οι αρχαιότεροι τάφοι, που χρονολογήθηκαν στις αρχές της δεύτερης χιλιετίας π.Χ.²⁹.

Αρχαία κατάλοιπα της πόλης του αρχαίου Κιτίου στην ομώνυμη τοποθεσία εντός της σύγχρονης πόλης της Λάρνακας (Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια, Τ. 7, σελ. 116)

The archaeological site of the ancient kingdom of Kition at the location where the town of Larnaca exists today

Chapter 2

Organising water availability in the ancient kingdom of Kition

Human habitation at the site of ancient Kition started in the second millennium BC. It coexisted for many centuries in parallel with life in the prehistoric city at Hala Sultan Teke. Activity in the city of ancient Kition was similar to life as previously mentioned for the nearby city of Teke. The port of this settlement was at Kathari, an archaeological site known today as ancient Kition, between the hills of the church of Chrysopolitissa and the church of Prodomos, where archaeologists found the earliest tombs dating back to the beginning of the 2nd millennium BC²⁹. Findings in these tombs show that trading relations with nearby civilisations were similar to those of Hala Sultan Teke.

Ευρήματα στους τάφους αυτούς καταδεικνύουν ότι διεξάγονταν εμπορικές συναλλαγές με τους γειτονικούς πολιτισμούς κατά παρόμοιο τρόπο με στην πόλη του Χαλά Σουλτάν Τεκέ. Οι μεταλλουργικές εργασίες στο αρχαίο Κίτιον γίνονταν κοντά στο λιμάνι, όπου ο αρχαιολόγος Βάσος Καραγιώργης ανέσκαψε ναούς κατά τα αιγυπτιακά και μυκηναϊκά πρότυπα³⁰. Η συνύπαρξη των ναών στον ίδιο χώρο με τα μεταλλουργικά εργαστήρια οδηγούν τους αρχαιολόγους στο συμπέρασμα ότι η μεταλλουργία βρισκόταν κάτω από τον έλεγχο των θρησκευτικών αρχών, που αυτή την περίοδο ήταν ταυτισμένες με την πολιτική εξουσία και δύναμη³¹.

Όπως μας δείχνει η αρχαιολογική έρευνα, η προμήθεια νερού στην πόλη κατά το τέλος της δεύτερης χιλιετίας π.Χ. επιτυγχανόταν και εδώ από πηγάδια που συντηρούνταν από το πλούσιο υδροφόρο υπόστρωμα της πόλης. Στον τομέα αυτό το Κίτιον ήταν καλύτερα προικισμένο από την πόλη στον Τεκέ, αφού υπήρχαν και υπόγεια ρεύματα γλυκού νερού που χύνονταν στη θάλασσα. Ένα από αυτά εκβάλλει κοντά στο μεσαιωνικό κάστρο της πόλης. Φαίνεται ότι η ύπαρξη του ήταν ένας από τους κύριους λόγους της χωροθέτησης του κάστρου από τους Βυζαντινούς κατά το 12^ο αιώνα μ.Χ. σ' εκείνο το σημείο. Σημειώνουμε ότι, αποδεκτή ποιότητα νερού κοντά στη θάλασσα της Λάρνακας αναφέρεται και από συγγραφείς της Ενετικής περιόδου (1489-1571 μ.Χ.)³².

Η πόλη του αρχαίου Κιτίου απολάμβανε μια οικονομική άνθηση και πληθυσμιακή ανάπτυξη μετά τον 13^ο αιώνα π.Χ. Στο λατρευτικό χώρο της αρχαίας αυτής πόλης ανακαλύφθηκαν μεγάλα δημόσια πηγάδια³³. Ένα από αυτά κτίστηκε με μεγάλες τετράγωνες πελεκητές πέτρες, ενώ στο στόμιο κάποιου άλλου πηγαδιού υπήρχε ακόμα στη θέση του, κατά την ανασκαφή, ένα μεγάλο πέτρινο κάλυμμα. Μερικά από τα πηγάδια της περιοχής βρέθηκαν συνδεδεμένα με πέτρινα πελεκητά κανάλια ή πήλινες σωληνώσεις, παρέχοντας νερό στους γειτονικούς ναούς και τους ιερούς τους κήπους, καθώς και στα εργαστήρια κατεργασίας χαλκού. Αφού η θρησκεία και η μεταλλουργία ήταν

Metallurgy works at Kition were situated near the port where archaeologist Vassos Karageorgis has excavated temples of Egyptian and Mycenaean styles³⁰. The coexistence of the temples on the same site as copper works have led archaeologists to believe that metallurgy was practised under the control of the religious authority, which at that time was interlocked with civil authority and power³¹.

As archaeological evidence shows, the city's water supply at the end of the first millennium was obtained from wells fed by the aquifer of the city. But, Kition was better endowed than the prehistoric city of Hala Sultan Teke, since in addition there were some underground streams of fresh water flowing into the sea. One of them empties near the medieval castle of the city. This seems to have been one of the major reasons why the Byzantines built the Larnaca Castle at that spot in the 12th century AD. Acceptable quality of water near the sea of Larnaca is also reported by writers of the Venetian period (1489-1571 A.D.)³².

The town of Kition enjoyed a flourishing economy and a population expansion after the 13th century BC. At the temple area of the ancient city archaeologists have found large public wells³³. One of them was constructed with large square hewn stones, while on top of another, a large lid was found still in place during excavations. Some other wells in the region were connected to stone carved water channels or clay pipes supplying water to the nearby temples and their sacred gardens, as well as supplying the neighbouring copper workshops. Since religion and metallurgy were directly connected to the local authorities, we can assume that the water distribution system of the area was also connected with the civil authority. It was observed that near the wells of the city ancient stone anchors of ships were placed³⁴. Could that be aiming to satisfy some prehistoric superstition preventing wells from drying up?

Archaeologist Kyriakos Nicolaou, in his studies "The

συνδεδεμένες με την εξουσία της πόλης, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι και οι κατασκευές για την προμήθεια νερού ήταν έργο συνδεδεμένο με την πολιτική αρχή. Παρατηρήθηκε ότι κοντά στα πηγάδια υπήρχαν τοποθετημένες πέτρινες προϊστορικές άγκυρες πλοίων³⁴. Μήπως ικανοποιούνταν έτσι κάποια πανάρχαια προκατάληψη ενάντια στην αποξήρανση των πηγαδιών;

Ο αρχαιολόγος Κυριάκος Νικολάου στη μελέτη του «Ιστορική Τοπογραφία του Κιτίου» αφιερώνει ολόκληρο κεφάλαιο στα υδραγωγεία της αρχαίας πόλης³⁵. Κρίνοντας από τις αρχαιολογικές ενδείξεις των Αρχαϊκών χρόνων (750-480 π.Χ.) και της Κλασικής περιόδου (480-312 π.Χ.) το Κίτιον δε βασιζόταν πλέον αποκλειστικά στην προμήθεια νερού από τα πηγάδια, αλλά και στη μεταφορά νερού μέσω υδραγωγείων από άλλες περιοχές, καθώς και σε νερό της βροχής που φυλασσόταν σε στέρνες και υπόγειες υδατοστεγείς πετρόκτιστες δεξαμενές³⁶. Οι πλέον αξιόπιστες μαρτυρίες για τη λειτουργία αυτών των συστημάτων ύδρευσης στην πόλη του αρχαίου βασιλείου είναι τα ίδια τα αρχαιολογικά ευρήματα, τα οποία καταγράφηκαν με ευλάβεια από τον Κυριάκο Νικολάου σε μια περίοδο πενήντα και πλέον ετών μέχρι την έκδοση της μελέτης του το 1976. Όμως, ενισχύονται και από μαρτυρίες και νέες καταγραφές του Τμήματος Αρχαιοτήτων, αφού τυχαιές ανακαλύψεις κατά τη διάρκεια οικοδομικών εργασιών αποκαλύπτουν νέες κεραμικές σωληνώσεις, στέρνες και υπόγειες δεξαμενές, καθώς και αρχαία πηγάδια. Αυτές οι μαρτυρίες συνεχίζουν να διευρύνονται από ανακαλύψεις κατά τη διάρκεια εκτέλεσης των εργασιών για την εγκατάσταση του σύγχρονου αποχετευτικού συστήματος Λάρνακας μεταξύ 1995 και 2015³⁷. Ωστόσο, η διαρκής και αδιάλειπτη ζωή και κατοίκηση στους ίδιους χώρους για τρεις χιλιετίες είναι ένας από τους λόγους που οι αρχαιολόγοι δεν μπορούν να αναγνωρίσουν με ακρίβεια την έκταση και την κατεύθυνση των ανοικτών καναλιών και των πήλινων διασωληνώσεων, οι οποίες συνεχώς ανακαλύπτονται στην πόλη. Ο Κυριάκος Νικολάου κατέγραψε ότι πολλά από αυτά τα συστήματα διανομής νερού διασχίζουν πολλά τετράγωνα της πόλης και μετά βεβαιότητας χρονολογεί όλα αυτά τα υδραγωγεία,

Historical Topography of Kition", devotes an entire chapter to the aqueducts of the ancient city³⁵. Judging from his archaeological evidence, Kition of the Archaic Period (750-480 BC) and Classical Period (480-312 BC) no longer depended exclusively on water from wells, but also on water that was transported through aqueducts from other areas, as well as rainwater saved in large underground clay cisterns³⁶. All these archaeological discoveries, recorded by Kyriakos Nicolaou, were made over a period of fifty or more years, till 1976. Evidence found later has also been reported and records are kept in the Department of Antiquities, as random discoveries of pipelines, reservoirs, underground cisterns and wells are frequent. This evidence continues to expand as new relevant material has been discovered during excavations for the sewerage system of Larnaca between the years 1995 and 2015³⁷. Unfortunately, the long and continuous habitation of the same areas for three millennia is one of the reasons why archaeologists cannot identify with precision the extent and direction of the open channels systems or clay pipework. Kyriakos Nicolaou recorded that many of these systems extend along numerous modern blocks and it is certain that these open stone aqueducts and the clay pipelines crossing the modern city can be dated to the Classical and Greco-Roman Periods from the 5th century BC to the 4th century AD³⁸.

It is known that ancient Kition had been a great commercial and shipping centre as early as the 9th century until 312 BC when it was under the rule of its local kings or princes³⁹. The position of the port at that time was below the hill of Bampoula and within the cyclopean walls of the city. The access to the port was possible only through a canal protected by the walls and the army.

Οι εγκαταστάσεις με τα νεώρια
(ράμπες)
του αρχαίου λιμένα του Κιτίου
στην τοποθεσία Παμπούλα
για την ανέλκυση πλοίων για
επιδιορθώσεις
ή για ναυπήγηση
(Φωτ. Tim Gilbert)

*Slipways and stone bases
of the ancient
port of Kition at the
Bampoula
site for hauling ships for
repairs or for
construction
(Photo Tim Gilbert)*

ανοικτά και κλειστά, στην Κλασική και Ελληνορωμαϊκή εποχή της πόλης μεταξύ του 5^{ου} αιώνα π.Χ. και του 4^{ου} αιώνα μ.Χ.³⁸.

Είναι γνωστό ότι το αρχαίο Κίτιον υπήρξε μεγάλο εμπορικό και ναυτικό κέντρο από τουλάχιστον τον 9^ο αιώνα μέχρι το 312 π.Χ. όταν βρίσκονταν στην εξουσία οι δικοί του βασιλείς ή πρίγκιπες³⁹. Το λιμάνι μετακινήθηκε σε άλλη τοποθεσία και βρισκόταν τώρα κάτω από τον λόφο της «Παμπούλας» και εντός των κυκλώπειων τειχών της πόλης. Η πρόσβαση στο λιμάνι γινόταν μόνο από προστατευμένο κανάλι-διώρυγα που φυλασσόταν από τα τείχη και το στρατό.

Οι ιστορικές μαρτυρίες της περιόδου περιγράφουν την πόλη πλούσια και στρατιωτικά δυνατή. Μέσα στο αρχαίο λιμάνι, που ανακάλυψε το 1989 η γαλλική αρχαιολογική αποστολή με επικεφαλής την Marguerite Yon, τα ευρήματα είναι εκπληκτικά. Εκτός από υδρευτικά συστήματα με πηγάδια και υπόγειες στέρνες νερού, βρέθηκε να καταλήγει εκεί ένα σκεπαστό κανάλι νερού, το οποίο μπορεί να δει ο επισκέπτης στον αρχαιολογικό χώρο. Έχει κατασκευαστεί από μεγάλες πελεκητές πέτρες, είναι ορθογώνιος και μεγάλων διαστάσεων. Στο γειτονικό Ευρυβιάδειο Γυμνάσιο, καθώς

The history of this period describes the city as being rich and military strong. In the ancient port, which was discovered in 1989 by the French archaeological mission headed by Marguerite Yon, astonishing finds were uncovered. Apart from systems with wells and cisterns, archaeologists found a large covered channel. It is made of big hewn stones and can still be seen at the site. At the neighbouring Evryviadio High School, as well as the old hospital and near the American Academy, parts of these stone-built channels were also found⁴⁰. This is the same water channel that ends at the port, which was dated by archaeologists as a construction of the Classical period (480-312 BC) and, although we do not know the source of its supply, it is certain that this was outside the city, where there were rich aquifers. And since the construction materials and the size of this covered channel are similar to those of the open channels of the Bekir pasha aqueduct, it can be concluded that the canals of the Ottoman aqueduct were also constructed in earlier times, namely during the Classical period. All ancient ports needed large amounts of fresh water not only for ship crews and workers, but also for rinsing the wooden ships from the salty waters. Large amounts of water were also needed for the commercial and

και στο παλιό νοσοκομείο και κοντά στην Αμερικανική Ακαδημία βρέθηκαν τμήματα του πετρόκτιστου αυτού καναλιού⁴⁰. Είναι το ίδιο κανάλι που καταλήγει στο αρχαίο λιμάνι, το οποίο χρονολογήθηκε από τους αρχαιολόγους ως κατασκευή της Κλασικής περιόδου (480-312 π.Χ.) και, παρόλο που δεν γνωρίζουμε την πηγή από την οποία μετέφερε το νερό, είναι βέβαιο πως αυτή ήταν έξω από την πόλη, όπου υπήρχαν πλούσια υδροφόρα στρώματα. Δεδομένου μάλιστα ότι τα υλικά κατασκευής και το μέγεθος του συγκεκριμένου σκεπαστού καναλιού είναι παρόμοια με αυτά του ανοικτού καναλιού του υδραγωγείου του Μτεκίρ πασά, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι και τα κανάλια του οθωμανικού υδραγωγείου είχαν κατασκευαστεί σε παλαιότερες εποχές και συγκεκριμένα κατά την Κλασική περίοδο. Όλα τα αρχαία λιμάνια χρειαζόνταν μεγάλες ποσότητες γλυκού νερού όχι μόνο για τα πληρώματα και τους εργάτες, αλλά και για το ξέπλυμα των ξύλινων караβιών από την αλμύρα. Μεγάλες ποσότητες νερού χρειαζόνταν επίσης για την εμπορική και ναυτική βάση, αλλά και την αστική ζωή που έθαλλε πέριξ του λιμένα. Τα πολυάριθμα νεώρια (ράμπες) που βρέθηκαν στο χώρο του λιμένα επιτρέπουν στους αρχαιολόγους να συμπεράνουν ότι εκεί γινόταν ναυπήγηση πλοίων και επιδιορθώσεις⁴¹. Επιπρόσθετα, στο αρχαίο λιμάνι του Κιτίου μετακινήθηκε και το θρησκευτικό κέντρο της πόλης, με τους ναούς της Αστάρτης-Αφροδίτης και του Ηρακλή-Μελκάρτ να δεσπόζουν στο λόφο πάνω από τα νεώρια και τις άλλες λιμενικές εγκαταστάσεις⁴².

Ο Πετρόκτιστος σκεπαστός αγωγός
των Κλασικών Χρόνων που καταλήγει
στο αρχαίο λιμάνι
του Κιτίου στην τοποθεσία Παμπόυλα
(Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια, Vol. 7, p. 121)

Stone-built covered channel dated
to the Classical Period terminating
at the port of Kition at Bampoula
archaeological site

naval base as well as for the prosperous urban life surrounding the port. The numerous ship ramps found, allow archaeologists to assume that the port activities included ship construction and repair⁴¹. Besides, the port was also in the religious centre of the city with the temples of Aphrodite-Astarte and Hercules-Melkart overlooking the shipyard and the other port facilities⁴².

Το μεγάλο σύστημα παροχής νερού που κατασκευάστηκε για να εξυπηρετεί το λιμένα χρονολογήθηκε τον 5^ο με 4^ο αιώνα π.Χ. και το σύστημα αυτό δεν είναι το μόνο στην πόλη. Κεραμικές σωληνώσεις της ίδιας ή της μετέπειτα περιόδου είναι διάσπαρτες στη σύγχρονη πόλη, τόσο εντός των τειχών του αρχαίου Κιτίου όσο και εκτός των τειχών⁴³. Ποιος όμως ήταν υπεύθυνος για ένα τόσο πολύπλοκο και εκτεταμένο έργο; Όπως αναφέρθηκε και στο προηγούμενο κεφάλαιο, η αρχαιολόγος Marguerite Yon παραπέμπει σε μια επιτύμβια στήλη της εποχής του βασιλιά του Κιτίου Μιλκιάθωνα (4^{ος} αιώνας π.Χ.), όπου η επιγραφή αναφέρεται σε κάποιο αξιωματούχο του βασιλιά υπεύθυνο για την προμήθεια νερού στην πόλη⁴⁴. Καταδεικνύεται έτσι ότι στο τοπικό σύστημα αυτοδιοίκησης του αρχαίου Κιτίου υπήρχε οργανωμένη κρατική μέριμνα για την υδατοπρομήθεια και δεν είναι καθόλου τυχαίο που η πόλη μπορούσε να διεκπεραιώνει μεγάλα έργα για την προμήθεια νερού. Σε επιτύμβια στήλη άλλου αξιωματούχου του βασιλιά, υπεύθυνου για το εμπόριο, αναφέρεται ότι η οικογένεια του αξιωματούχου αυτού κατείχε το ίδιο αξίωμα για έξι γενιές⁴⁵. Είναι έκδηλο ότι υπήρχε παράδοση τα κρατικά αξιώματα να είναι κληρονομικά, όπως και το στέμμα. Επομένως, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι και για την προμήθεια του νερού η κρατική παρέμβαση πήγαινε πίσω τουλάχιστο από την εποχή της ίδρυσης του βασιλείου, πολλούς αιώνες προηγουμένως. Εξάλλου η πόλη είχε εχθρούς και προστατεύονταν από ισχυρά τείχη, τα οποία επανειλημμένα πολιορκήθηκαν από ξένους στρατούς, γι' αυτό θα έπρεπε να είναι προετοιμασμένη για να επιβιώσει από πηγές νερού εντός και εκτός των τειχών απρόσιτες στον εχθρό. Η σημαντικότητα της πόλης, ο μεγάλος της πληθυσμός και η ναυτική της ισχύς καταγράφονται στην Παλαιά Διαθήκη⁴⁶. Οι δύο γνωστότερες πολιορκίες της πόλης ήταν το 449 π.Χ. από τον Αθηναίο στρατηγό Κίμωνα και το 312 π.Χ. από το διάδοχο του Μεγάλου Αλεξάνδρου Πτολεμαίο Α'. Στην πρώτη περίπτωση οι πολιορκούμενοι κατάφεραν με τη βοήθεια των Περσών να διατηρήσουν την πόλη απόρθητη. Στην δεύτερη, ο Πτολεμαίος Α' ο Σωτήρας εκπόρθησε την πόλη σε μερικούς μήνες και, για να την τιμωρήσει για την ισχυρή αντίστασή της και τη συμμαχία της με τον αντίπαλο

The large water supply system made to service the port has been dated to the 5th - 4th centuries BC and this system is not the only one in the city. Clay pipes of the same or later periods are scattered throughout the modern city. They are located within the walls of ancient Kition and some are located outside the walls too⁴³. But who was responsible for such a complicated and extensive project? As it was mentioned in the previous chapter, Marguerite Yon refers to a tomb stele dated to the era of king Milkiathon (4th century BC), where the script refers to a city official described as the king's minister responsible for the provision of water⁴⁴. The stele also mentions that the family of the official buried there was responsible for the water supply for many generations before him. It is therefore obvious that the local government system of the ancient Kingdom was responsible for organising public facilities for water supply and it is no coincidence that the city was able to carry out large water supply projects. On a similar stele of another minister, responsible for commerce, it is mentioned that the family of the official concerned held the same position for six generations⁴⁵. It is obvious that there was a tradition of families inheriting officialdoms like the kings were inheriting the throne. We can therefore assume that there was long tradition of state intervention in organising a steady and good quality water supply. After all, the city had enemies and was protected by strong walls. It was besieged several times by foreign armies and thus it needed to be prepared to survive having water sources unknown to the enemy and not exposed to hostilities. The importance of the city during this period, its large population and its naval arsenal, are recorded in the Old Testament⁴⁶. The two most well-known sieges of the city were in 449 BC by the Athenian general Kimon and in 312 BC during the wars between the generals of Alexander's successors. In the first case, the besieged, helped by the Persian army, kept the city impregnable. In the second, General Ptolemy Soter besieged the city for a few months and after victory he avenged Kition for its strong military resistance and its alliance with his enemy Antigonos. So Ptolemy killed its last Phoenician king Pumiathon and

του στρατηγού Αντίγονο, κατέστρεψε εκ θεμελίων τα κυκλώπεια τείχη και τους διάσημους ναούς της πόλης και θανάτωσε τον τελευταίο της βασιλιά⁴⁷.

Για να κατανοήσουμε πώς η πόλη προμηθευόταν επαρκείς ποσότητες νερού για να επιβιώνει μεγάλης διάρκειας πολιορκίες, πρέπει να επιστρέψουμε στην Αρχαϊκή Εποχή (750-180 π.Χ.). Το έτος 709 π.Χ. ο Ασσύριος βασιλιάς Σαργών Β' (722-705 π.Χ.) κατέλαβε την Κύπρο με τη βοήθεια του ναυτικού των Φοινίκων και οι Ασσύριοι κυβέρνησαν στο νησί για περίπου πενήντα χρόνια. Φαίνεται ότι έκαναν διοικητικό τους κέντρο και πρωτεύουσα την πόλη του Κιτίου, που είχε καλό λιμάνι και ήταν η γνωστότερη πόλη της Κύπρου στους λαούς της απέναντι Συριακής-Παλαιστινιακής-Φοινικικής ακτής⁴⁸. Το Κίτιον είχε, επιπρόσθετα, δική του ναυτική δύναμη, ήταν πλούσιο, ήταν γεωγραφικά καλά τοποθετημένο και είχε καλά δημόσια κτίρια. Το συμπέρασμα ότι αποτέλεσε την πρωτεύουσα των Ασσυρίων στην Κύπρο εξάγεται και από το γεγονός ότι στο χώρο του αρχαίου λιμένα βρέθηκε το 1845 μια μεγάλοπρηπη ασσυριακή στήλη σε μαύρο γρανίτη, η οποία αναφέρει την υποταγή όλων των Κυπρίων βασιλιάδων στον ένδοξο βασιλιά Σαργώνα Β' παρουσιάζοντάς τους γονατιστούς να του προσφέρουν δώρα υποταγής για να κερδίσουν την εύνοιά του⁴⁹. Η συγκεκριμένη στήλη πωλήθηκε από αρχαιοκάπηλους στο Μουσείο του Βερολίνου. Πιστό αντίγραφο της βρίσκεται στο αρχαιολογικό Μουσείο Λάρνακας.

demolished down to their foundations the cyclopean walls and the famous Phoenician temples of the city⁴⁷.

In order to understand how the city was supplied with water in order to be able to survive long sieges, we must return to the Archaic Period (750-180 BC). In the year 709 BC the Assyrian King Sargon II (722-705 BC) occupied Cyprus with the help of the Phoenician naval arsenal and the Assyrians ruled Cyprus for about 50 years. Kition was geographically well placed, so it seems that their administration centre and capital was the city of Kition, which was the best-known city of Cyprus for the peoples of the Phoenician coast⁴⁸. Besides, the city had a naval arsenal of its own, it was spacious and it had good public buildings. The conclusion that Kition was the Assyrian capital in Cyprus is based on the fact that a grandiose Assyrian stele made of black granite was found in the area of the port. It has a long inscription in the Assyrian writing and documents the submission of all Cypriot kings to the glorious King Sargon II, depicting them on their knees, offering Sargon presents of submission and begging for his mercy⁴⁹. It was found in 1845 and was sold to the Berlin Museum, but a copy exists at the Larnaca district archaeological museum.

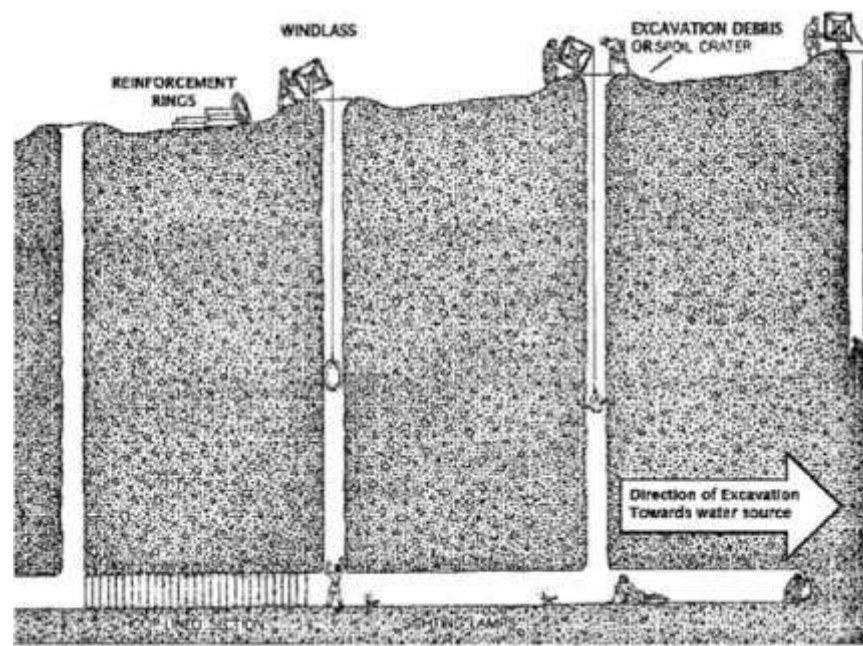
Η στήλη του Ασσύριου βασιλιά
Σαργώνος Β',
που βρέθηκε στο Κίτιον

The stele of Assyrian King Sargon II
found at the site of ancient Kition

Αυτό που είναι εξαιρετικά ενδιαφέρον για την υδατο-προμήθεια του Κιτίου είναι πως, όταν ο Σαργών κατάκτησε την Περσία, κατέγραψε σε μια παρόμοια μαύρη στήλη, που βρέθηκε στην πρωτεύουσά του Νινευή, ότι ανακάλυψε στη χώρα αυτή πολλά υδραγωγεία του τύπου περσικών λαγουμιών (κανάτ). Αυτή η περσική τεχνολογία έχει χρονολογηθεί στο 10ο αιώνα π.Χ.⁵⁰. Πρόσφατα έχει ανακαλυφθεί στο Ιράν ένα εγχειρίδιο γραμμένο το 10ο αιώνα μ.Χ. από κάποιον Mohammed Karaji, ο οποίος λεπτομερώς περιγράφει την κατασκευή των περσικών λαγουμιών. Τα περσικά κανάτ αποτελούνται από υπόγειο χωμάτινο ή και πετρώκτιστο κανάλι, το οποίο διεισδύει μέσα σε υπόγειο υδροφόρο στρώμα και μεταφέρει το νερό από την πηγή στο χώρο ύδρευσης ή άρδευσης. Κάθε 20 με 30 μέτρα το υπόγειο αυτό κανάλι έχει φρεάτια επίσκεψης για σκοπούς απόφραξης και καθαρισμού. Ο Mohammed Karaji περιγράφει επίσης την τεχνική της κατασκευής των φρεατίων επίσκεψης και πώς οι εργάτες διευκολύνονται να κινούνται εσωτερικά για να καθαρίζουν το κανάλι⁵¹. Πολλές εκατοντάδες από αυτά τα «περσικά κανάτ» επιβιώνουν μέχρι σήμερα στο Ιράν και είναι ακριβώς τα ίδια όπως το υπόγειο κανάλι που φέρνει νερό από το υδροφόρο υπόστρωμα του ποταμού Τρέμιθου στις πρώτες καμάρες, ένα έργο που διεκδικείται στην ολότητά του από τον Μπεκίρ πασά, ο οποίος ισχυρίζεται ότι το έκτισε το 1746. Ένα παρόμοιο υδραγωγείο βρέθηκε το 1900 στην Καννουρόβρυση Αραδίππου⁵². Κρίνοντας από το σύστημα διανομής του νερού, αυτό μπορεί να χρονολογηθεί στην περίοδο από τους Ελληνορωμαϊκούς χρόνους μέχρι το Μεσαίωνα, όπως και το υδραγωγείο της Λάρνακας⁵³.

Σχεδιάγραμμα κατασκευής περσικού κανάτ
A drawing of the construction of a Persian qanat

What is very interesting about the Larnaca water supply is that Sargon, when he occupied Persia, recorded on a similar stele found in his capital Nineveh that he discovered in this country many aqueducts of the "Persian qanats" type. This Persian water technology has been dated by archaeologists to the 10th century BC⁵⁰. Many hundreds of these Persian qanats survive until today in Iran and they are exactly the same as the underground canal bringing water from the Tremithos River to the Kamares of Larnaca, a project claimed to have been entirely built by Bekir pasha in 1746. A similar aqueduct was also found in 1900 at Kannourovrisi in Aradippou⁵¹. Judging by its distribution system it can be dated from the Greco-Roman to the medieval period, exactly like the distribution systems of the Larnaca aqueducts⁵². An instruction book of the 10th century AD was discovered recently in Iran, written by the Persian intellectual Mohammed Karaji, which describes in detail the traditional way of constructing Persian qanats reinforced with stones or just earth made. They consist of an underground canal that intercepts the aquifer and leads the water from the source to the area that is to be watered. Techniques are also described of how to make access wells every 20-30 metres and how to enable a man to move freely inside the canal for cleaning⁵³.

Ο διάδοχος του Σαργώνος Β', ο Σενναχερίμ (704-681 π.Χ.), που επίσης κυβέρνησε την Κύπρο με έδρα το Κίτιον, κατέγραψε σε πρίσματα στην πρωτεύουσά του Νινευή ότι διέταξε όπως κατασκευαστούν άμεσα υδραγωγεία του τύπου των περσικών κανάτ στην επικράτειά του, αλλά η τεχνολογία τους θα έπρεπε να κρατηθεί μυστική⁵⁴. Από αυτά τα εγχάρακτα πρίσματα μαθαίνουμε επίσης ότι ο βασιλιάς Σενναχερίμ χρησιμοποίησε Κύπριους ναύτες, πιθανότερο από το Κίτιον, για να πλεύσει τον ποταμό Τίγρη ή για να δουλέψουν σε άλλα έργα, όπως τα υδραγωγεία, που άρχισαν να εμφανίζονται σε χώρες της επικράτειάς του όπως η Μεσοποταμία, η Συρία, η Φοινίκη και η Παλαιστίνη. Γιατί όχι λοιπόν και στο Κίτιον, την κυπριακή του πρωτεύουσα, από το οποίο οι Ασσύριοι κυβερνούσαν μέχρι το 667 π.Χ.; Σήμερα είναι γνωστά χιλιάδες τέτοια υδραγωγεία τύπου κανάτ, τα οποία λειτουργούν στη Μέση Ανατολή μεταφέροντας τεράστιες ποσότητες νερού από πηγές ή ποταμούς για ύδρευση ή άρδευση. Μόνο στο Ιράν καταγράφηκαν 22.000 χιλιάδες τέτοια αρχαία υδραγωγεία. Υπολογίστηκε ότι μεταφέρουν συνολικά όγκο νερού που ισούται με το 75% του νερού του ποταμού Ευφράτη ή 19.500 κυβικά μέτρα νερού το δευτερόλεπτο. Τα περισσότερα από τα υδραγωγεία αυτά στη Μεσοποταμία, στην Ιορδανία, στη Συρία, στην Παλαιστίνη, στην Αίγυπτο, στο Μαρόκο, στο Αφγανιστάν και σε άλλες ασιατικές χώρες χρονολογήθηκαν στην εποχή που η περσική αυτοκρατορία βρισκόταν στο απόγειο της δύναμης και της επιρροής της, από το 550 μέχρι το 330 π.Χ.⁵⁵.

The successor of Sargon II, Sennacherib (704-681 BC), who also ruled Cyprus from Kition, recorded on his inscribed prisms at his capital Nineveh that he had given orders that such water supply systems, as the ones found in Persia, should be immediately constructed in Assyria, but this technology should be kept a secret⁵⁴. From these prisms we also learn that Sennacherib used Cypriot sailors from Kition to navigate on the River Tigris or to work on other projects, possibly in qanats, which began to appear all over the Assyrian conquests in Mesopotamia, Syria, Phoenicia and the Palestine coast. Why not then at Kition also, their capital in Cyprus, from where the Assyrians ruled Cyprus until 667 BC? Today thousands of such water supply qanat systems exist in the Middle East, carrying large amounts of water from a spring or a river or from an aquifer to the targeted irrigation area. In Iran alone some 22.000 of these very ancient qanats have been recorded today for agricultural or urban use. It is estimated that they carry in total 75% of the water from the River Euphrates or 19.500 cubic metres of water per second. Most of the qanat systems in Mesopotamia, Jordan, Syria, Palestine, Egypt, Morocco, Afghanistan and other Asian countries can be dated to the apogee of the power and influence of the Persian Empire, between 550-330 BC⁵⁵.

Ο Ασσύριος βασιλιάς Σενναχερίμ,
γιος του Σαργώνος Β'

*The Assyrian King Sennacherib,
son of King Sargon II*

Αν ο βασιλιάς Σενναχερίβ και οι Ασσύριοι του διάδοχοι δεν είχαν καμιά συμμετοχή στην κατασκευή κάποιου υδραγωγείου για την προμήθεια του αρχαίου Κιτίου με νερό από κάποια αξιόπιστη πηγή εκτός της αστικής περιοχής, διότι κυβέρνησαν μόνο για 47 χρόνια, τι μπορεί να πει κανείς για τους Πέρσες, οι οποίοι παρέμειναν στην πόλη για περισσότερο από δύο αιώνες, από το 546 μέχρι το 330 π.Χ.; Να υποθέσουμε ότι έκαναν χιλιάδες περσικά υδραγωγεία στην αχανή τους αυτοκρατορία, που εκτεινόταν από την Ασία μέχρι την Αφρική, αλλά δεν διαδραμάτισαν κανένα ρόλο στην υδροδότηση του Κιτίου, της σημαντικότερης συμμάχου της πόλης στην Κύπρο, όπως επιβεβαιώνει η ιστορία των στενών δεσμών με τη φοινικική δυναστεία, την οποία οι ίδιοι επέβαλαν από το 480 π.Χ.⁵⁶; Μήπως να υποθέσουμε με επιφύλαξη, μέχρι την τελική αρχαιολογική απόδειξη, ότι μέρος του υδραγωγείου της Λάρνακας, που επί τέσσερα και μισό χιλιόμετρα λειτουργεί σαν υπόγειο κανάλι τύπου περσικού κανάτ, αποτελεί, έστω τμηματικά, έργο των Ασσυρίων ή των Περσών στην πόλη του Κιτίου; Το πρόβλημα της ακριβούς χρονολόγησης του υδραγωγείου των καμάρων είναι εξαιρετικά πολύπλοκο, όπως και το τι πραγματικά έκτισε ο Μπεκίρ πασάς το 1746 και τι βρήκε έτοιμο. Θα το συναντήσουμε ακόμα πιο έντονα στο επόμενο κεφάλαιο, όταν θα εξετάσουμε την Ελληνιστική περίοδο (330 π.Χ. - 330 μ.Χ.).

If King Sennacherib and his Assyrian successors did not have any participation in the construction of some qanat system for the supply of water for Kition from a reliable source outside the urban area, since they had ruled only for 47 years, what can we say about the Persians who ruled the town for more than two centuries, from 546 to 330 BC? Should we assume that the Persians made tens of thousands of qanat systems in their vast empire from Asia to Africa, but played no part in the water supply of their ally, the King of Kition, and their administrative capital in Cyprus? After all, we know that the Persians imposed a Phoenician Dynasty on the throne of Kition, submissive and allied to the Persian suzerainty over the island⁵⁶. Should we cautiously assume, till final archaeological proof is found, that part of the four and a half kilometres of the underground qanat system of the Kamares aqueduct, bringing water to the town from the River Tremithos, is partly the work of the Assyrians or Persians in the city? The problem of dating the Kamares aqueduct is very complicated, as also is the exact project programme followed by Bekir Pasha in 1746. We will further look into this persisting problem in the next chapter, while examining the Greco-Roman Period (330 BC - 330 AD).

Το υπόγειο κανάλι του παλιού
υδραγωγείου της Λάρνακας
(Φωτ. Χάρης Παυλάκης)

The underground canal of the
old Larnaca Aqueduct
(Photo Harris Pavlakis)

Την πολυπλοκότητα και τις ενδιαφέρουσες λεπτομέρειες του συστήματος υδροδότησης του αρχαίου λιμανιού του Κιτίου, της κύριας ναυτικής βάσης των Περσών μέχρι το 330 π.Χ., διαπίστωσε και ο Γερμανός αρχαιολόγος Richter το 1879. Εργαζόταν με τους Άγγλους μηχανικούς που πρόσχωσαν το έλος, που αποτελούσε το τελευταίο σημάδι της ύπαρξης του αρχαίου αυτού λιμένα. Ο Richter κατέγραψε την έκπληξη του για τα ευρήματα που σχετίζονταν με την υδατοπρομήθεια στο χώρο, τα οποία βρέθηκαν κατά τη χρήση εκσκαφέα για την επιχωμάτωση του έλους με υλικά από το λόφο της Παμπούλας, που ήταν η αρχαία ακρόπολη της πόλης. Κεραμικές σωληνώσεις, υπόγειες στέρνες, πέτρινα κανάλια νερού και δημόσιες κρήνες ήταν διάσπαρτα σε όλο το χώρο⁵⁷. Στο σύγγραμμά του ο Richter παραπέμπει και σε άλλες πηγές πληροφοριών που αφορούν την προμήθεια νερού στο λιμάνι και την πολυπλοκότητα των συστημάτων ύδρευσης. Κατοπινά αρχαιολογικά ευρήματα επιβεβαίωσαν το ίδιο. Το 1914, όταν ο Μακρίδης πήρε οδηγίες να μεταφέρει κι άλλο χώμα μέσα στο έλος του αρχαίου λιμένα από διπλανό με το λιμάνι οικόπεδο, ανακάλυψε δώδεκα υπόγειες στέρνες, ή καλύτερα υπόγεια ντεπόζιτα νερού από άργιλο, βάθους σχεδόν πέντε μέτρων και διαμέτρου δύο με τρία μέτρα το καθένα⁵⁸.

Δυστυχώς, ο υπερβάλλων ζήλος του Αγγλικού στρατού να καταπολεμήσει την μαλάρια, προσχώνοντας το έλος με χώματα από τον περιβάλλοντα αρχαιολογικό χώρο και το λόφο της ακρόπολης της πόλης το 1879, κόστισε τη μόνιμη απώλεια ιστορικών και αρχαιολογικών πληροφοριών. Το λάθος των Βρετανών συνέβαλε επίσης στην απώλεια αρχαιολογικών θησαυρών της ιστορίας της πόλης που σχετίζονταν με τις ικανότητες των κατοίκων να προμηθεύονται νερό. Μόνη εξαίρεση είναι το μεγάλο πετρόκτιστο και μαρμαροσκέπαστο κανάλι, που επιβιώνει μέχρι σήμερα στον αρχαιολογικό χώρο του λιμένα και αποτελεί την κατάληξη ενός μεγάλου υδραγωγείου που κατασκευάστηκε κατά τους Κλασικούς χρόνους (480-330 π.Χ.), οι οποίοι συμπίπτουν με την περσική επικυριαρχία (546-330 π.Χ.) στην πόλη.

The complexity and interesting details of the water supply system of the ancient port of Kition, the major naval base of the Persians till 330 BC, was also witnessed by the German archaeologist Richter in 1879. He was with the English engineers who filled up the marshes, which were the last remaining evidence of the ancient port. Richter recorded his surprise about the evidence connected with water supplies, found during the caterpillar use for filling the marshes with soil from the nearby Bampoula hill, which was the Acropolis of the town. Clay pipelines, water reservoirs, underground cisterns, wells, water canals and fountains were scattered all over the area⁵⁷. In Richter's book there is reference to other sources of information about the complexity of the port's water facilities. Later archaeological findings confirmed the same. In 1914, when Makrides was instructed to bring more soil into the marsh of the ancient harbour, he discovered nearby twelve underground water reservoirs almost five metres in depth and two to three metres wide⁵⁸.

Unfortunately, the excessive zeal of the English army to fight malaria, by levelling the marshes with soil from the nearby Acropolis hill of Kition in 1879, caused valuable historical information to be lost forever. The folly of the British contributed to the loss of important archaeological treasures of the city's history and its water supply skills. The only exception is the large stone-made canal, that survives until today at the port's site, which is the culmination of a large aqueduct of qanat technology of the Classical Period (480-330 BC), coinciding with the presence of the Persians in the town of Kition.

*Η κατάληξη του καναλιού στο αρχαίο λιμάνι του Κιτίου
σε δεξαμενές για την προμήθεια νερού (Φωτ. Tim Gilbert)*

*Stone chambers at the outlet of the canal in the ancient
port of Kition at Bampoula site for the supply of water
(Photo Tim Gilbert)*

Γενική εκτίμηση όλων των περιηγητών που επισκέφθηκαν τη Λάρνακα κατά τον 18^ο και 19^ο αιώνα μ.Χ., οι οποίοι είδαν σε πολλά σημεία της πόλης τις μέχρι τότε διασωζόμενες κεραμικές διασωληνώσεις και τα ανοικτά κανάλια μεταφοράς νερού, ήταν ότι από την αρχαιότητα η Λάρνακα πρέπει να προμηθευόταν το νερό της από σημεία δυτικά της πόλης και πολύ έξω και μακριά από αυτήν. Μάλιστα ο Σακελλάριος, που επισκέφθηκε την πόλη το 1850 και παρέμεινε αρκετά χρόνια σε αυτήν, μιλά στο βιβλίο του «Τα Κυπριακά» για ένα αρχαίο υδραγωγείο που ερχόταν από μακριά και περνούσε από τη Φανερωμένη πριν μπει στην πόλη⁵⁹. Ο Lacroix που επισκέφθηκε τη Λάρνακα μερικά χρόνια μετά τον Σακελλάριο, σχεδίασε χάρτη που φαίνεται το αρχαίο υδραγωγείο της πόλης. Η διακεκομμένη γραμμή της χαρτογράφησης του υπονοεί ότι οι πηγές του υδραγωγείου ήταν στο Σταυροβούνι. Αυτό πράγματι αληθεύει, αφού από εκεί πηγάζει ο ποταμός Τρέμιθος, ο οποίος αποτελεί τη μόνη πηγή καλού και άφθονου νερού δυτικά της πόλης⁶⁰. Ο Mariti που βρισκόταν στη Λάρνακα τη δεκαετία του 1760, όταν το οθωμανικό υδραγωγείο του Μπεκίρ πασά ήταν ήδη σε λειτουργία, υπογράμμισε στο βιβλίο του ότι είδε στην πόλη τα απομεινάρια αρχαίων υδραγωγείων, που μαρτυρούν, όπως λέει, το γεγονός ότι και κατά την αρχαιότητα στη Λάρνακα ήταν αναγκαίο το νερό να μεταφέρεται από μεγάλες αποστάσεις⁶¹. Ο Mariti ήταν σε θέση να κρίνει καλύτερα γιατί πολύ περισσότερα τμήματα του αρχαίου συστήματος μεταφοράς και διανομής του νερού επιβίωναν επί των ημερών του. Κατά την Ελληνορωμαϊκή περίοδο ο πληθυσμός της πόλης αυξήθηκε σημαντικά και το υπόγειο υδροφόρο υπόστρωμα δεν μπορούσε να ικανοποιηθεί πλέον ούτε σε ποιότητα ούτε σε ποσότητα τις ανάγκες των κατοίκων. Τα υδραγωγεία ήταν αναγκαία, επομένως, για τη μεταφορά νερού από μακριά, κάτι που επαληθεύεται από τις πιο πάνω μαρτυρίες περιηγητών του 18^{ου} αιώνα και του 19^{ου} αιώνα μ.Χ., αλλά και από τις αρχαιολογικές ανακαλύψεις.

A general observation of all travellers who visited Larnaca in the 18th and 19th centuries, who saw in many parts of the city the surviving ceramic pipes and open channels for carrying water, was that since antiquity Larnaca was supplied with water from points west of the city and far out and away from it. Indeed, Sakellarios, who visited the city in 1850, speaks of an ancient aqueduct coming from afar which passed near Faneromeni church before entering the city⁵⁹. Lacroix who was in Larnaca a few years after Sakellarios, made a map of the ancient aqueduct of Larnaca, where the dotted lines of the mapping imply that the source was close to Stavrovouni. This was true, as Lacroix visited Larnaca when the Ottoman aqueduct was in operation, bringing water from the River Tremithos whose springs were at Stavrovouni⁶⁰. Mariti, who was in Larnaca in 1760 when the aqueduct of Bekir pasha was just operating, remarked on remains of ancient aqueducts that he saw, evidence that even in antiquity it was necessary to carry water in Larnaca from long distances away⁶¹. He was able to judge better because many parts of the ancient water distribution system were still surviving during his days. In the Greco-Roman period the population increased even further and the aquifer of the city, with its mediocre water quality, was not enough to please the populace. Therefore, the aqueducts of the city were still necessary and their sources were in areas west or north of the city, where there is plenty of good water. The existence of these aqueducts during the Hellenistic and Roman times is now explicitly documented in literary and archaeological evidence.

Κεφάλαιο 3

Τα υδραγωγεία της Ελληνιστικής και Ρωμαϊκής Περιόδου

Η Ελληνιστική περίοδος (312-58 π.Χ.) βρίσκει το Κίτιον στην κυριαρχία της Αιγυπτιακής αυτοκρατορίας των Πτολεμαίων. Όλα τα βασίλεια της Κύπρου καταργήθηκαν από τον Πτολεμαίο Α' και το Κίτιον τιμωρήθηκε για τη συμμαχία του με τον αντίπαλο στρατηγό Αντίγονο, με τη θανάτωση του τελευταίου του βασιλιά Πουμιάθωνα το 312 π.Χ. και την εκ θεμελίων καταστροφή των τειχών και των φοινικικών του ναών. Στο εξής, οι πόλεις της Κύπρου κυβερνώνται από απεσταλμένο φρούραρχο και έχουν για πρώτη φορά δήμους, που ενεργούν ως τοπική αρχή αυτοδιοίκησης. Από επιγραφικές μαρτυρίες της περιόδου συμπεραίνουμε ότι ο φρούραρχος ήταν υπεύθυνος για τα στρατιωτικά θέματα και την εφαρμογή των αυτοκρατορικών διαταγμάτων και ότι ο δήμος και οι τοπικοί άρχοντες ήταν υπεύθυνοι για τα καθημερινά και δευτερεύοντα θέματα⁶². Φαίνεται ότι η ευθύνη για την πρόνοια της παροχής νερού περιήλθε στην ευθύνη τους.

Ένας από τους νέους τοπικούς αξιωματούχους της εποχής ήταν ο Γυμνασιάρχος, που ήταν υπεύθυνος για την εκπαίδευση και την αθλητική άσκηση. Ονόματα των αξιωματούχων αυτών είναι γνωστά από επιγραφές που βρέθηκαν στο νεκροταφείο της πόλης της Ελληνιστικής περιόδου⁶³. Ενδιαφέρον για το σύστημα υδατοπρομήθειας της πόλης προκαλεί το γεγονός ότι στο χώρο του Γυμνασίου της εποχής (πίσω από το σημερινό δημοτικό σχολείο Καλογερά) βρέθηκε μια μεγάλη υπόγεια στέρνα συνδεδεμένη με κεραμική διασωλήνωση, η οποία έχει κατεύθυνση προς την εκκλησία της Φανερωμένης. Δεδομένου ότι παρόμοιες διασωληνώσεις βρέθηκαν και σε άλλα ενδιάμεσα σημεία και λαμβάνοντας υπόψη τις αναφορές αυτόπτων μαρτύρων, στις οποίες έχουμε ήδη αναφερθεί, ότι από τη Φανερωμένη περνούσε κάποιο σημαντικό υδραγωγείο της πόλης, συμπεραίνεται ότι η παροχή νερού προερχόταν από εκεί⁶⁴. Από την ίδια τοποθεσία φαίνεται να έπαιρνε νερό και

Chapter 3

The aqueducts during the Hellenistic and Roman periods

The Hellenistic period (312-58 BC) found Kition as a part of the Ptolemaic empire of Egypt. All Cyprus Kingdoms were cancelled by Ptolemy A'. Kition was punished for its alliance with rival general Antigonos. Ptolemy executed its last King Pumiathon in 312 BC, demolished the walls and its Phoenician temples. From now on the cities of Cyprus were governed by a provost marshal and for the first time they had municipalities as their local government. From epigraphic material of the period we assume that the provost marshal was responsible for military matters, the general administration of the island and the application of imperial decrees. The "Municipalities" or "Demos" were responsible for everyday and secondary local matters⁶². It seems that provision for water supply became their responsibility.

One of the new local rulers of that time was the Headmaster (Gymnasiarchos), who was responsible for education and athletic training in the city. Names of the above city officials are known from inscriptions found in the cemetery of the Hellenistic period⁶³. Most interesting for the city's water supply is that in the space occupied by the Gymnasium of the time (behind the contemporary Kalogeras primary school) a large underground cistern was found connected to a clay pipeline. The pipeline probably comes from the direction of Faneromeni and, since similar ceramic pipes were found at other intermediate places, we conclude that its supply was coming from there. It was mentioned before that witnesses saw one of the major aqueducts of the city at Faneromeni church⁶⁴. From the same water supply, water was also provided to the temple of Asclepius and Hygeia (Health) of the same era, which was at the nearby site of the ancient Gymnasium (P. Ioannou Street)⁶⁵. In 1948 two stone channels, which poured water into a rectangular open pool, were found in the course of digging foundations for

ο ναός του θεού Ασκληπιού και της θεάς Υγείας, που βρισκόταν σε γειτονική τοποθεσία με το αρχαίο Γυμνάσιο (οδός Π. Ιωάννου)⁶⁵. Το 1948, κατά τη διάρκεια εκσκαφής των θεμελίων για επέκταση του Εμπορικού Λυκείου Λάρνακας (λεωφόρος Γρ. Αφξεντίου), βρέθηκαν εκεί δύο πετρόκτιστα κανάλια, που κατέληγαν σε τετράγωνη ανοικτή δεξαμενή⁶⁶. Η υψομετρική τους διαφορά με τη Φανερωμένη επέτρεπε τη μεταφορά νερού στα σημεία αυτά. Όλες αυτές οι εγκαταστάσεις και πολλές άλλες που βρέθηκαν στην πόλη χρονολογήθηκαν από τον αρχαιολόγο Κυριάκο Νικολάου στις Κλασική (500 - 300 π.Χ.), Ελληνιστική (300 - 58 π.Χ.) και Ρωμαϊκή (58 π.Χ. - 330 μ.Χ.) περιόδους⁶⁷.

the construction of an expansion to the nearby Commercial Lyceum (Gr. Afxentiou Avenue)⁶⁶. The elevation difference with Faneromeni seems to have allowed the transport of water to both sites. These installations, as well as many others found in the city, were dated by archaeologist Kyriakos Nicolaou to the Classical (500-300 BC), Hellenistic (300-58 BC) and Roman (58 BC - 330 AD) periods⁶⁷.

Φωτογραφία από την εκσκαφή θεμελίων οικοδομής στην οδό Αδ. Κοραή. Ο αρχαιολόγος Ανδρέας Δημητρίου χρονολόγησε τις πήλινες διασωληνώσεις από την Κλασική μέχρι την Ελληνορωμαϊκή περίοδο (500 π.Χ - 330 μ.Χ.)⁶⁸

Photo from a building site at Ad. Korae Street. Archaeologist Andreas Demetriou dated these clay pipes from the Classical to the Greco-Roman Periods (500 BC - 330 AD)⁶⁸

Κατά τη διάρκεια της Ρωμαϊκής περιόδου (58 π.Χ. - 330 μ.Χ.), το τοπικό διοικητικό σύστημα εξακολουθούσε να βασίζεται στους δήμους, οι οποίοι διατήρησαν και τη μέριμνα για την υδατοπρομήθεια. Οι ιστορικοί Στράβων και Πλίνιος, που έγραψαν για την Κύπρο τον 1ο αιώνα μ.Χ., όταν η νήσος ήταν μέρος της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, κατέγραφαν το μεγάλο πληθυσμό των πόλεων της και την ένδειξη της ευδαιμονίας που επικρατούσε. Ο Στράβων αναφέρει με μεγάλη λεπτομέρεια τον περικλειστο και μεγάλο λιμένα του Κιτίου, χωρίς όμως να καταπιάνεται με το πολύπλοκο σύστημα υδροδότησής του. Ο Πλίνιος αναφέρει επίσης την καλή ποιότητα του άλατος που παράγεται στην αλυκή του Κιτίου και τα πολλά έσοδα που προσφέρει στην πόλη. Ο Αθανάσιος Σακελλάριος, βασιζόμενος στις περιγραφές του Στράβωνα, του Πλίνιου, του Ερατοσθένη, του Βαλέριου Μάξιμου, του Μαρκελιανού και του Γκορντί, υπολόγισε ότι ο συνολικός πληθυσμός της Κύπρου κατά την Ελληνορωμαϊκή περίοδο ήταν πέραν των δύο εκατομμυρίων⁶⁹. Το μέγεθος των Ελληνιστικών και Ρωμαϊκών νεκροταφείων στη Λάρνακα επιβεβαιώνει ότι και το Κίτιον είχε μεγάλο πληθυσμό αυτές τις περιόδους. Το ίδιο επιβεβαιώνεται επίσης από τα εκτεταμένα του υδραγωγεία και τα συστήματα διανομής νερού, που χρονολογούνται στην Ελληνορωμαϊκή περίοδο και συχνά αποκαλύπτονται λόγω οικοδομικής δραστηριότητας ή σε εκσκαφές δημόσιων δρόμων κατά την εγκατάσταση του κεντρικού αποχετευτικού συστήματος της πόλης⁷⁰. Κομμάτια κεραμικών σωλήνων της Ελληνορωμαϊκής περιόδου βρίσκονται σήμερα στο επαρχιακό αρχαιολογικό Μουσείο Λάρνακας.

Σωληνωτοί πήλινοι υδατοστεγείς αγωγοί
μεταφοράς νερού των Κλασικών και
Ρωμαϊκών χρόνων
(Αποθήκες Επαρχιακού Μουσείου Λάρνακας)
(Φωτ. Χάρης Παυλάκης)

Tubal clay water tide pipes of
the Classical and Roman times
(Larnaca District Museum
Warehouses)
(Photo Harris Pavlakis)

During the Roman period (58 BC-330 AD), the local administration system continued to rely upon the municipalities, which seem to have retained the responsibility of the provision of sufficient water supply. Historians Strabo and Pliny, who wrote about Cyprus in the first century AD, when the island was part of the Roman Empire, record that its cities had large populations and evident prosperity. Strabo mentions the protected port of Kition; however, there is no mention of its complicated water supply system. Pliny mentions the production of salt from its salt lake. Athanasios Sakellarios, based on the descriptions of Strabo, Pliny, Eratosthenes, Valerius Maximus, Marcellus Amicus and Gordy, estimated the total population of Cyprus in the Greco-Roman period to be more than two millions⁶⁹. The size of the Hellenistic and Roman cemetery in Larnaca confirms that Kition of these times has a large population. Moreover, this is confirmed by its extensive water distribution systems dated to the Greco-Roman period, which are frequently uncovered in building sites and during street excavations for the installation of the sewerage system of the city⁷⁰. Remnants of ceramic pipes of the Roman period are kept in the Larnaca District Archaeological Museum.

Στη Σαλαμίνα αναφέρεται η ύπαρξη ρωμαϊκού υδραγωγείου, το οποίο σώζεται σε πολλά σημεία μέχρι σήμερα, χωρίς μεταγενέστερες επεμβάσεις, λόγω εγκατάλειψης της Σαλαμίνας έπειτα από μεγάλους σεισμούς τον 4ο αιώνα μ.Χ. Από το μέγεθος του υδραγωγείου της Σαλαμίνας συμπεραίνεται ότι θα μπορούσε να εξυπηρετήσει πληθυσμό 100.000 κατοίκων⁷¹. Ο Δίων ο Κάσιος, ιστορικός του 2ου αιώνα μ.Χ., έμμεσα επίσης επιβεβαιώνει το μεγάλο πληθυσμό της Κύπρου, αφού αναφέρει ότι κατά την εβραϊκή επανάσταση του 116 μ.Χ. καταγράφηκαν 240.000 νεκροί⁷². Ακόμη, από επιγραφή του 2ου αιώνα μ.Χ. σχετικά με τη διοργάνωση των Πανελληνίων αθλητικών αγώνων, η οποία βρέθηκε στο Γυμνάσιο του Άργους στην Πελοπόννησο, υπονοείται ότι το Κίτιον και η Σαλαμίνα είχαν παρόμοιους πληθυσμούς, δεδομένου ότι συνεισέφεραν για την πραγματοποίηση των αγώνων το ίδιο χρηματικό ποσό, ενώ οι άλλες πόλεις της Κύπρου, συμπεριλαμβανομένης και της πρωτεύουσας της Πάφου, πολύ μικρότερα ποσά⁷³. Από τα δίκτυα διανομής αυτής της περιόδου, που ανακαλύφθηκαν στο Κίτιον, επιβεβαιώνεται ο μεγάλος πληθυσμός του Κιτίου, που αναμφίβολα χρειαζόταν ανάλογες προμήθειες νερού για να ικανοποιήσει τις αστικές του ανάγκες. Το πρόβλημα είναι ο προσδιορισμός των πηγών προμήθειας του νερού, που εξυπηρετούσαν τόσο μεγάλο πληθυσμό. Είναι αδιαμφισβήτητο ότι διαχρονικά οι πολιτικές του Ρωμαϊκού κράτους ενθάρρυναν την ανάληψη έργων υδατικής ανάπτυξης από τις τοπικές αρχές. Επίσης, οι Ρωμαίοι ήταν ένθερμοι συνεχιστές της τεχνολογίας των περσικών λαγουμιών (κανάτ) και πρόσθεσαν τη χρήση των αφίδων (καμάρων) σε όλη την αχανή τους αυτοκρατορία για να μεταφέρουν το νερό πάνω από κοιλάδες και τα χαμηλότερα σημεία της διαδρομής του. Από υπάρχουσες γραπτές μαρτυρίες, που θα εξεταστούν στη συνέχεια, ο συλλογισμός ότι ο Μπεκίρ πασάς το 1746 χρησιμοποίησε ως βάση του δικού του υδραγωγείου υπάρχουσες ρωμαϊκές εγκαταστάσεις είναι πολύ λογικός. Η χρονολόγηση των εγκαταστάσεων του οθωμανικού υδραγωγείου αποτελεί το κεντρικό θέμα στο Τρίτο Μέρος του βιβλίου αυτού.

In Salamis the existence of a Roman aqueduct is recorded, which is preserved in many places today, without subsequent interventions due to abandonment of Salamis after major earthquakes in the 4th century AD. Judging by the size of the aqueduct of Salamis, it is assumed that it could have served a population of 100,000 people⁷¹. Dion of Kasos, historian of the period, also implicitly confirms the large population of Cyprus in his account of the revolution on the island on 116 AD, where he recorded a description of the Jewish revolt counting 240,000 casualties⁷². Judging from a script of the 2nd century AD, about the financial contribution of each city for the organisation of the Pan-Hellenic athletic games, which was found at Argos Gymnasium in the Peloponnese, Salamis and Kition contributed the same amount, based on their similar population, while the capital Paphos and the other Cypriot cities contributed substantially less⁷³. From the water distribution systems of the period found at Kition, its large population can be confirmed, as well as its sources of water supply, which must have been sufficient for its urban needs. The problem at Kition is to determine the location of the water supply sources serving such a large population. It is sure that Roman public policies favoured the undertaking of water development projects by the local authorities. Beside the continued use of the Persian qanat technology, they added the use of arches all over their vast empire for carrying water over valleys and low grounds to urban areas. Some existing evidence, to be examined below, makes logical the syllogism that Bekir pasha in 1746 used, as the basis for his own aqueduct, existing Roman facilities of the town. The dating of the Bekir pasha aqueduct will be the focal point of examination in Part III of this book.

Από πρώτο χέρι μαρτυρία για την ύπαρξη ρωμαϊκού υδραγωγείου στο Κίτιον έχουμε στις «Απόκρυφες Πράξεις των Αποστόλων», βιβλίο που γράφτηκε από τον Ιωάννη Μάρκο. Στο βιβλίο αυτό περιγράφεται το πέρασμα του Αποστόλου Βαρνάβα από το Κίτιον περί το 49 μ.Χ.⁷⁴. Ο Ιωάννης Μάρκος αναφέρει ότι στη διαδρομή του Αποστόλου Βαρνάβα με τη συνοδεία του από την Πάφο στη Σαλαμίνα έφτασαν στη πόλη των Κιτιέων, όπου γινόταν πολύς θόρυβος, ο οποίος, όπως έμαθαν, προερχόταν από τον ιππόδρομο. Βγήκαν από την πόλη τότε και ξεσκόνισαν τα πόδια τους από τα χώματα. Κανείς δεν τους υποδέχτηκε, παρόλο που δροσίστηκαν στην είσοδο της πόλης κοντά στο υδραγωγείο επί μια ώρα. Από το Κίτιον επιβιβάστηκαν σε πλοίο και έφθασαν στη Σαλαμίνα. Το ακριβές κείμενο που αναφέρεται στο υδραγωγείο έχει ως ακολούθως:

«...Και ελθόντων ημών εις Κιτιείς, πολλού θορύβου γενομένου κακεί εν τω Ιπποδρομίω αυτών, μαθόντες εξήλθομεν την πόλιν, εκτιναζόμενοι τον κονιορτόν των ποδών ημών άπαντες. Ουδείς γαρ ημάς εδέξατο, ει μη εν τη πόλιν μίαν ώραν ανενόψαμεν πλησίον του υδραγωγίου. Αναχθέντων δε ημών εν πλοίω από της Κιτιέων, ήλθομεν επί Σαλαμίνη...»

Το υδραγωγείο στο οποίο ξεκουράστηκε ο Απόστολος Βαρνάβας στο Κίτιον τοποθετείται είτε κοντά στην εκκλησία της Φανερωμένης ή στις μεγάλες καμάρες στη λεωφόρο Νίκου και Δέσποινας Παττίχης. Στη Φανερωμένη είδαμε την ύπαρξη σωληνώσεων της ρωμαϊκής περιόδου και στο σημείο αυτό πρέπει να βρισκόταν είσοδος στην πόλη⁷⁵. Η άλλη πιθανότητα είναι ο Απόστολος Βαρνάβας να ξεκουράστηκε στις καμάρες του υδραγωγείου στη λεωφόρο Παττίχης, όπου είναι γνωστό ότι ερχόταν ο ρωμαϊκός δρόμος από την Πάφο, το Κούριο και την Αμαθούντα και εισερχόταν στην αστική περιοχή του Κιτίου. Η συχνή ανεύρεση ρωμαϊκών νομισμάτων στην περιοχή των Καμάρων και την παρακείμενη βιομηχανική περιοχή οδηγεί στο συμπέρασμα ότι στην περιοχή σύχναζαν οδοιπόροι και άλλοι διερχόμενοι επισκέπτες⁷⁶. Επίσης, εικάζεται ότι ο Ιππόδρομος βρισκόταν κάπου κοντά στην περιοχή της σημερινής βιομηχανικής

First-hand testimony of the existence of a Roman aqueduct at Kition comes from the “Apocryphal Acts of the Apostles”. In this book, written by John Mark, we have a description of the passage of Saint Barnabas from Kition around the year 49 AD⁷⁴. John Mark says that Saint Barnabas together with his companions on their way from Paphos to Salamis they had stopped briefly at the entrance of the city of Kition near the aqueduct. They refreshed before proceeding, without meeting anyone, despite the fact that they rested at the aqueduct for one hour, because everyone was at the hippodrome from where noises were heard. They dusted their shoes and proceeded by boat to Salamis. The exact text referring to the aqueduct is as follows:

“...And arriving at Kition we heard loud voices, which we learned were coming from the nearby hippodrome. We dusted our feet and we left the town since no one received us despite our relaxing for one hour near the city gate and the aqueduct. We embarked a boat from Kition to Salamis ...”

The aqueduct by which Apostle Barnabas rested at Kition was either located at Faneromeni church or at the arches (kamares) of Nicos and Despina Pattichis Avenue. At Faneromeni church we have seen the existence of Roman clay piping and the spot must have been an entrance of the city⁷⁵. The other possibility is that Saint Barnabas refreshed himself at the aqueduct arches at Pattichis Avenue, where the Roman road coming from Paphos, Kourion and Amathus entered the urban area of Kition. The frequent finding of Roman coins in the area of Kamares and the area of the nearby industrial zone lead us to assume that the area was frequented by passers-by and travellers⁷⁶. We also assume that the hippodrome was somewhere nearby, probably near the site of the free industrial zone of today, since it is known that the Roman city extended to that point. If Saint Barnabas rested at Faneromeni church, then the hippodrome must have been at a site along the Faneromeni Avenue.

ζώνης, αφού είναι γνωστό ότι η ρωμαϊκή πόλη εκτεινόταν μέχρι εκεί. Αν ο Απόστολος Βαρνάβας ξεκουράστηκε στη Φανερωμένη τότε ο Ιππόδρομος πρέπει να βρισκόταν σε κοντινή τοποθεσία κατά μήκος της Λεωφόρου Φανερωμένης.

Η αρχιτεκτονική των αψίδων του υδραγωγείου πραγματικά θυμίζει ρωμαϊκή κατασκευή και πολλοί είναι εκείνοι που πιστεύουν ότι ο Μπεκίρ πασάς το 18^ο αιώνα δεν έκτισε νέο υδραγωγείο εκ θεμελίων, αλλά απλώς επισκεύασε μια υφιστάμενη κατασκευή. Το έργο του βασίστηκε σε υπάρχουσες εγκαταστάσεις που καταστράφηκαν ή είχαν μερικώς καταρρεύσει, λόγω των συχνών σεισμών. Η προσέγγιση αυτή υιοθετείται σήμερα από πολλούς ερευνητές, αφού στηρίζεται σε πολλές διαθέσιμες μαρτυρίες. Για παράδειγμα, σήμερα γνωρίζουμε πλέον ότι υπήρχαν στη Λάρνακα δύο υδραγωγεία που κατασκευάστηκαν κατά την αρχαιότητα με την τεχνολογία των περσικών λαγουμιών (κανάτ) και όχι ένα. Το γνωστό υδραγωγείο της Λάρνακας, που έχει τις πηγές του στο υδροφόρο υπόστρωμα του ποταμού Τρέμιθου, και αυτό στην Καννουρόβρυση Αραδίππου, που τροφοδοτείται από ένα άγνωστο αλλά πλούσιο υδροφόρο υπόστρωμα μεταξύ Κόσιης και Αραδίππου⁷⁷. Τα λαγούμια του Τρέμιθου προμήθευαν νερό στη Λάρνακα μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1960, όταν ο πληθυσμός της πόλης ήταν περίπου 24.000. Η Καννουρόβρυση υδροδοτούσε την Αραδίππου μέχρι τη δεκαετία του 1980, όταν ο πληθυσμός της ήταν περίπου 6.000 άτομα.

Φαίνεται ότι και τα δύο αυτά αρχαία συστήματα προμήθειας νερού είχαν ξεκινήσει πριν ή κατά την Ελληνιστική περίοδο. Έχουμε ήδη δει ότι με τη χρήση λαγουμιών το νερό από τον ποταμό Τρέμιθο κατέληγε στο αρχαίο λιμάνι της Κλασικής περιόδου (500-312 π.Χ.), αλλά ενδιάμεσα παροχετεύονταν νερό στην πόλη για ύδρευση αλλά και για άρδευση. Το σύστημα λαγουμιών της Καννουρόβρυσης μπορεί μερικώς να τροφοδοτούσε την αστική Λάρνακα, αλλά και τα χωράφια της Αραδίππου. Φθάνουμε στο συμπέρασμα αυτό λόγω των κεραμικών σωληνώσεων και των πέτρινων

Πανοραμική άποψη των Καμάρων δίπλα από τη Λεωφόρο Νίκου και Δέσποινας Παττίχη (Φωτ., Σώτος Παντελή)

Panoramic view of Kamares next to Nicos and Despina Pattichis Avenue (Photo, Sotos Panteli)

The architecture of the aqueduct arches is reminiscent of a Roman aqueduct and many people believe that Bekir pasha just repaired it in the 18th century AD and did not build it from scratch. His project was based on existing facilities, damaged or collapsed due to the frequent earthquakes. This approach is today adopted by many researchers as new evidence is now available. For instance, we now know that in the vicinity of Larnaca there were two aqueducts developed with the technology of the Persian qanats and not just one. The one well-known to us has its source at River Tremithos and the second one is the Kannourovrisi (springing fountain) of Aradippou exploiting an unknown, but rich aquifer⁷⁷. The Tremithos River qanat system supplied Larnaca till the early 1960s, when its population was only about 24,000. Kannourovrisi supplied Aradippou till the 1980s when its population was about 6,000 people.

It seems that both these ancient water supply systems had started before or during the Greco-Roman period. We already saw that the Tremithos River source had at its ending a covered canal pouring the water into the ancient port of the Classical times, but on the way water was supplied to city houses and also it was used for irrigation. The Kannourovrisi qanat system was partly supplying urban Larnaca, but it was irrigating Aradippou fields as well. We come to this conclusion because a line of clay piping coming from Kannourovrisi was found at

καναλιών, που έρχονται από την Καννουρόβρυση προς την Αραδίππου στην τοποθεσία όπου υπήρχε κατά τη Φραγκοκρατία (1191-1489) μια βασιλική εξοχική κατοικία⁷⁸. Παρόμοιες ρωμαϊκές κεραμικές σωληνώσεις βρέθηκαν και στο δρόμο Λάρνακας – Καλού Χωριού στην περιοχή Κρασά, που είναι επίσης γνωστή ως Πραστιό, η οποία είναι δυνατόν να υδροδοτούνταν από την Καννουρόβρυση, λόγω της υψομετρικής της διαφοράς με την περιοχή της συγκεκριμένης πηγής. Όλες οι κεραμικές σωληνώσεις που βρέθηκαν στη Λάρνακα χρονολογήθηκαν από τους αρχαιολόγους Κυριάκο Νικολάου και Ανδρέα Δημητρίου στην Ελληνορωμαϊκή περίοδο⁷⁹. Το σύστημα λαγουμιών (περσικών κανάτ) στην Καννουρόβρυση ανακαλύφθηκε τυχαία το 1900 από τον Μιχάλη Σκουρουμούνη και τον Ηλία Στασή. Σύμφωνα με μαρτυρίες ηλικιωμένων κατοίκων της Αραδίππου, τα φρεάτια επίσκεψης, ή “οι βότες” όπως αποκαλούνται στη ντοπιολαλιά, είχαν διάμετρο 130εκ. και απείχαν μεταξύ τους περίπου 30-35 μέτρα⁸⁰. Τα μεγέθη αυτά είναι παρόμοια με εκείνα του συστήματος λαγουμιών που προμήθευαν με νερό τη Λάρνακα από τον ποταμό Τρέμιθο. Στον πυθμένα κάποιων φρεατίων βρέθηκαν οθωμανικά νομίσματα κουρούς⁸¹, τα γνωστά ως γρόσια στον ελληνικό χώρο, και εικάζεται ότι αυτά αποτελούσαν μέρος της αμοιβής των εργατών για τη διάνοιξη ή την καθαριότητα μιας βότας⁸².

Aradippou, at the place where there was a royal country residence in the Frankish period (1191-1489)⁷⁸. Also, similar clay piping was found on the Larnaca-Kalo Chorio road, in the Krassas area, also known as Prastio, which could be supplied with water from Kannourovrissi since a smooth slope connects the Krassas area with the source at Kannourovrissi. All clay piping in the Larnaca area was dated by archaeologists Kyriakos Nicolaou and Andreas Demetriou to the Greco-Roman period⁷⁹. The Kannourovrissi qanat system was discovered in 1900 by Michael Skouroumounis and Elias Stasis. According to testimonies of old residents of Aradippou, the opening diameter of the visiting wells was 130cm and the distance between them approximately 30-35 metres⁸⁰. These measurements are similar to those of the qanat system that provided water to Larnaca from the river Tremithos. At the bottom of some wells kurus⁸¹ ottoman coins were found, known in Greek as grossia, and it is assumed that these were part of the worker's fee for opening or cleaning a well⁸².

Η κατάληξη του πετρόκτιστου σκεπαστού καναλιού στο αρχαίο λιμάνι του Κιτίου των Κλασικών χρόνων (500-312 π.Χ.) (Φωτ. Χάρης Παυλάκης)

*The ending of the stone-built covered canal in the ancient port of Kition of the Classical times (500-312 BC)
(Photo Harris Pavlakis)*

Κεραμικές διασωληνώσεις της Ελληνορωμαϊκής περιόδου έχουν βρεθεί, όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, διάσπαρτες σε πολλά σημεία της πόλης. Αυτό οδηγεί στο συμπέρασμα ότι οι πρακτικοί τεχνίτες της εποχής ήξεραν πώς να καταστήσουν τις σωληνώσεις αυτές υδατοστεγείς και, δεδομένου ότι οι πηγές νερού βρίσκονταν υψομετρικά ψηλότερα από τις υδροδοτούμενες περιοχές, μπορούσε να επιτρέπουν τη μεταφορά νερού προς την πόλη. Η αρχή των συγκοινωνούντων δοχείων του Πασκάλ δεν ήταν επίσημα γνωστή στους Ρωμαίους⁸³. Όμως, στην περιοχή Λάρνακας διαπιστώνουμε ότι έβρισκε πρακτική εφαρμογή με τις υδατοστεγείς κεραμικές διασωληνώσεις. Λόγω βέβαια της μεγάλης ποσότητας νερού που μεταφερόταν από τον Τρέμιθο, οι Ρωμαίοι, αλλά και μετέπειτα οι Βυζαντινοί, ήταν υποχρεωμένοι να χρησιμοποιήσουν ανοικτά πέτρινα αυλάκια, τα οποία σε συγκεκριμένα σημεία της διαδρομής του νερού έπρεπε να τοποθετηθούν πάνω σε γέφυρες με αψίδες, ώστε να εξοδτερωθούν οι υψομετρικές διαφορές του εδάφους. Επομένως, εικάζεται ότι οι τοπικές αρχές του Κιτίου, όταν κατασκεύαζαν κατά την Κλασική Εποχή (500-330 π.Χ.) το υδραγωγείο της πόλης, έπρεπε να μεριμνήσουν για τη δημιουργία κατάλληλων κατασκευών για τη μεταφορά του νερού πάνω από κοιλάδες, όπως για παράδειγμα την κοιλάδα του ποταμού Κολόπανου (στην περιοχή των Καμάρων), η οποία τελικά εξελίχθηκε σε γέφυρα με αψίδες, που είναι σταθερή και αντισεισμική κατασκευή και έγινε συνώνυμη με το υδραγωγείο. Έτσι, όταν οι Ιωάννης Μάρκος και Απόστολος Βαρνάβας είδαν στο Κίτιον τις αψίδες τις περιέγραψαν ως υδραγωγείο. Αυτή η θεωρία ενισχύει την άποψη ότι οι Άγιοι αυτοί δροσίστηκαν στις καμάρες που βρίσκονται στην είσοδο της Λάρνακας από τη Λεμεσό παράλληλα με τη λεωφόρο Πατίτχη. Επίσης, ενισχύεται και η θεωρία ότι ο Μπεκίρ πασάς απλώς επιδιόρθωσε τις εγκαταστάσεις παλαιότερου υδραγωγείου. Το έγγραφο της δωρεάς του υδραγωγείου του Μπεκίρ πασά στις ιερές πόλεις του Ισλάμ ρίχνει περισσότερο φως στο θέμα και θα εξεταστεί με λεπτομέρεια στο Δεύτερο Μέρος του βιβλίου αυτού.

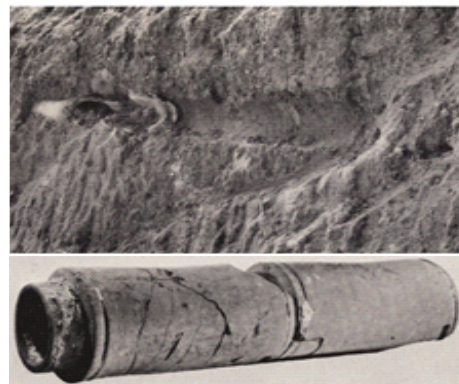
Τα ανοικτού τύπου πετρόκτιστα κανάλια που βρέθηκαν στην

Ceramic closed pipelines of the Greco-Roman period were found, as mentioned earlier, in several locations of the city. This leads to the conclusion that ancient practice-oriented water technicians knew how to waterproof these pipes and, given that the water sources were located at a higher level than the supplied areas, water could be transported to the city. The Pascal principle of the “communicating vessels” was not officially known in the Greco-Roman period⁸³, but in the Larnaca area we observed that it was practically implemented with ceramic water sealed pipes. However, because of the large quantities of water which were transferred from the source of Tremithos, the Romans and later on the Byzantines were obliged to use open stone channels, which at certain points of the water course had to be placed on bridges with arches in order to neutralise the level differences of the terrain. It is therefore speculated that, when the authorities of Kition were constructing in Classical times (500-330 BC) the city's aqueduct, they had to build some structures to carry water over valleys, like the valley of the small river known in antiquity as “Kolopanos”, today known as Kamares River. In Roman times this structure was probably developed into a bridge with arches, which is more stable and anti-seismic and became synonymous with the aqueduct. So, what Saint Barnabas saw at Kition and described as “aqueduct”, was probably the arched structure parallel to Pattichis Avenue. This possibility strengthens the theory that Bekir pasha simply repaired the facilities of an older aqueduct. The document of the donation of Bekir pasha's aqueduct to the holy cities of Islam enlightens the issue to a greater extent and it will be examined in detail in Part II of this book.

The stone-made open channels found within the city and dated to the Classical or Greco-Roman periods are numerous and could not operate unless a good source was supplying them. The same can be said about the numerous clay pipelines discovered all over the city. Therefore, we believe that the water distribution system of the city was supplied from more than one source, but the main supply channel was entering the city from Faneromeni area. If

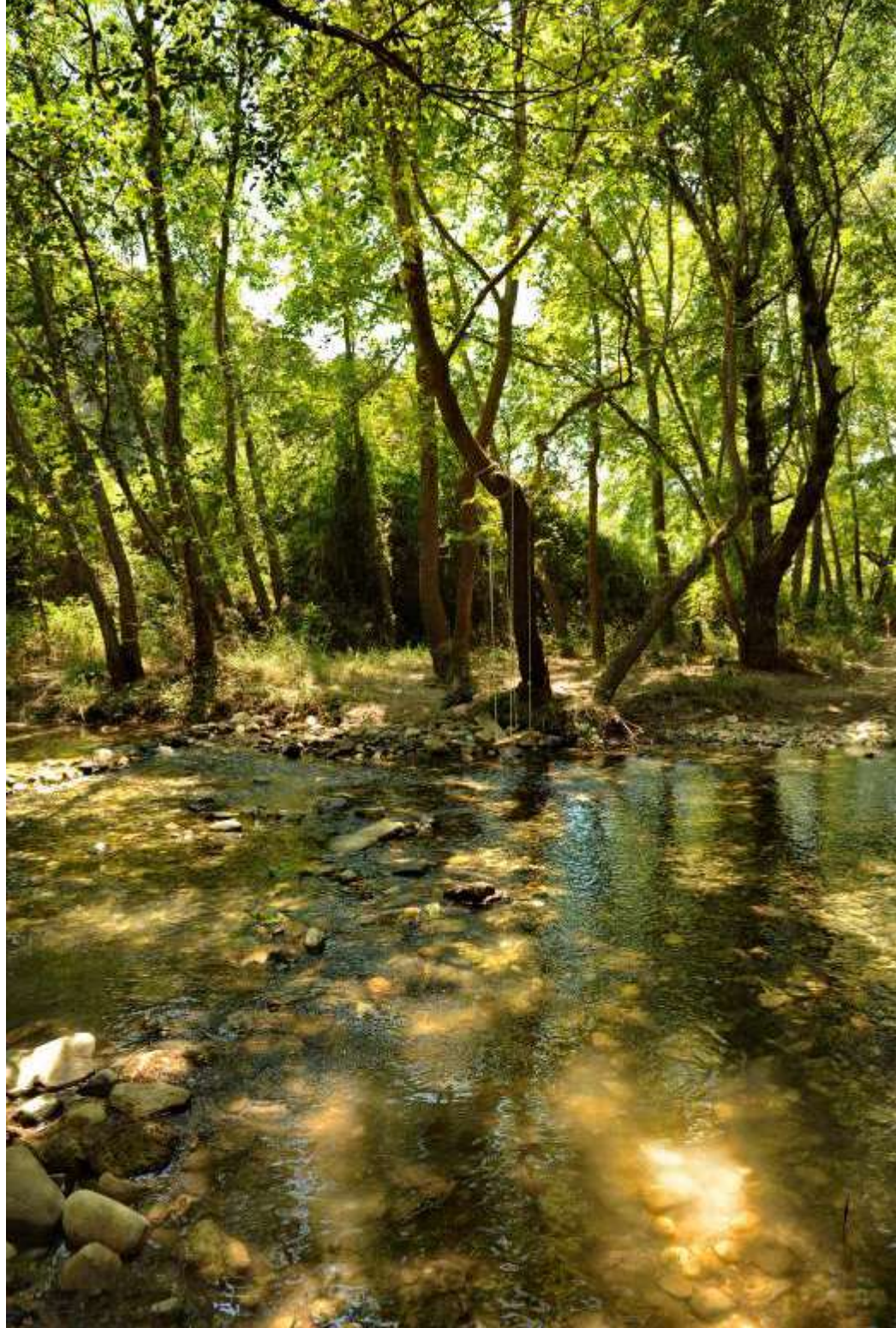
πόλη της Λάρνακας και χρονολογήθηκαν στην Κλασική και Ελληνορωμαϊκή περίοδο είναι πολλά και θα ήταν αδύνατο να λειτουργούν εκτός αν υπήρχε ικανοποιητική παροχή νερού. Το ίδιο μπορεί να λεχθεί και για τις αρχαίες κεραμικές διασωληνώσεις. Επομένως, πιστεύουμε ότι τα υδραγωγεία της πόλης είχαν περισσότερες από μια πηγές, αλλά ο κύριος αγωγός εισερχόταν από την περιοχή Φανερωμένης. Αν ο Αθανάσιος Σακελλάριος είδε το 1890 και αναγνώρισε τα απομεινάρια ρωμαϊκού υδραγωγείου στη Φανερωμένη⁸⁴, τότε το θέμα χρήζει περαιτέρω διερεύνησης, δεδομένου ότι εκεί βρισκόταν η είσοδος της εντός των τειχών αρχαίας πόλης και από εκεί περνούσε το ανοικτό κανάλι του υδραγωγείου του Μπεκίρ πασά, το οποίο στη συνέχεια χωριζόταν προς δύο κατευθύνσεις. Προς την κατεύθυνση της σημερινής Αμερικανικής Ακαδημίας για να υδροδοτήσει την παλιά Λάρνακα (Τούζλα) και προς την οδό Νερού, τη γνωστή επί Αγγλοκρατίας ως “Water Street”, που σήμερα φέρει την ονομασία οδός Αισώπου, και την οδό Μπεκίρ πασά για να υδροδοτήσει τη Σκάλα. Σε κατακλείδα μπορεί να λεχθεί ότι οι τεχνίτες που κατασκεύασαν το τούρκικο υδραγωγείο το 1746, δεν βασίστηκαν μόνο στις δικές τους υψομετρικές μελέτες, αλλά ακολούθησαν με προεξασφαλισμένη επιτυχία τις ίδιες δοκιμασμένες διαδρομές που τόσα χρόνια πριν είχε δημιουργήσει η πείρα των αρχαίων κατοίκων της Λάρνακας, της Κλασικής και Ελληνορωμαϊκής εποχής. Με τον ίδιο τρόπο μπορούμε να σκεφτούμε ότι οι τεχνίτες της Οθωμανικής περιόδου χρησιμοποίησαν και την ίδια πηγή νερού, το υδροφόρο υπόστρωμα του ποταμού Τρέμιθου, και τα ίδια αρχαία λαγούμια που έφερναν νερό στην περιτειχισμένη πόλη και στο προστατευμένο της λιμάνι. Όπως θα δούμε στο επόμενο μέρος του βιβλίου, ο ίδιος ο Μπεκίρ πασάς δεν οικειοποιείται ούτε την κατασκευή των καμάρων του υδραγωγείου ούτε την κατασκευή των λαγουμιών. Αντίθετα, με μεγάλη σαφήνεια καθορίζει τι έκτισε ή κατασκεύασε ο ίδιος μεταξύ 1746-48 και οι τρεις σειρές καμάρες και το υπόγειο κανάλι μήκους τεσσεράμισι χιλιομέτρων, με τα 300 φρεάτια επίσκεψης, που είναι όλη η ουσία του έργου, δεν περιλαμβάνονται στη λίστα των έργων που κατασκεύασε ο ίδιος!

Athanasios Sakellarios saw in 1850 and recognised the remnants of a Roman aqueduct near Faneromeni church⁸⁴, then the matter requires more examination because the place was a city gate and the open channel of Bekir pasha's aqueduct was entering the city from that point, being afterwards divided in two channels. One went in the direction of the American Academy to provide water to the old town of Larnaca (Tuzla) and the other channel ran along “Water Street” (today Aesopou Street) and then Bekir Pasha Street to water Scala. So, in conclusion, it can be said that the technicians who constructed the Turkish aqueduct in 1746 based their levelling approach on the ancient experience of the Classical and Greco-Roman times and they followed the same direction as the ancient water canals. In the same way, we may assume that the water technicians of the Turkish period used the same source, the River Tremithos aquifer, and the same underground Persian qanats made in the Classical period to water the ancient walled city and its protected port. As we will see in Part II, Bekir pasha himself does not claim that the arched structures or the underground canal are of his creation. On the contrary, he very clearly states what exactly he built in 1746-48 and the three rows of arches and the four and a half kilometres underground canal, with the 300 visiting wells, being in essence the whole point of the project, are not included on his list!

Κεραμικές σωλήνες νερού που βρέθηκαν στο πρηνές του δρόμου κοντά στο Καλό Χωριό (K. Nicolaou, The Historical Topography of Kition)

Ceramic water pipes found on the slope of the road near Kalo Chorio (K. Nicolaou, The Historical Topography of Kition)

Φωτογραφία κυπριακού τοπίου, Δημήτρης Παναγή, Έπαινος, Διαγωνισμός Φωτογραφίας 2015
Cypriot landscape photography, Demetris Panagi, Praise, Photography Contest 2015

Κεφάλαιο 4

Οι πηγές νερού κατά τα Βυζαντινά και Μεσαιωνικά χρόνια

Η ειρηνική ζωή συνέχισε στο αρχαίο Κίτιον καθ' όλη την πρώιμη Βυζαντινή Περίοδο (330-650 μ.Χ.). Τη μόνη εξαίρεση αποτέλεσαν οι μεγάλοι σεισμοί του 3ου και 4ου αιώνα, που δημιούργησαν πραγματική κρίση. Ιστορικές πηγές αναφέρουν την καταστροφή της Σαλαμίνας, της Πάφου και του Κουρίου, χωρίς όμως να σημειώνουν το Κίτιον, κάτι που μας επιτρέπει να υποθέσουμε ότι η πόλη υπέστη μικρότερες καταστροφές. Αν λοιπόν τα ελληνο-ρωμαϊκά υδραγωγεία είχαν πάθει ζημιές, η τότε βυζαντινή διοίκηση, συνεχιστής της ρωμαϊκής παράδοσης στον τομέα των υδατικών έργων, πρέπει να μερίμνησε για επιδιορθώσεις, δεδομένου ότι η προμήθεια νερού ήταν ζωτικής σημασίας για τον πληθυσμό. Όπως μαρτυρείται από την επίσκεψη της Αγίας Ελένης, η Κύπρος υπέφερε από ανομβρία και λειψυδρία εκείνη την εποχή⁸⁵. Η μόνη σωτηρία ήταν να επιχειρηθεί ακόμη μεγαλύτερη εκμετάλλευση των υπόγειων υδάτων. Οι Βυζαντινοί πράγματι είχαν μεγάλη ευαισθησία στα υδατικά θέματα, αλλά κυρίως μεριμνούσαν για τη γεωργία και τα αγροτικά κέντρα της αχανούς αυτοκρατορίας τους. Αυτή η βυζαντινή πολιτική είναι αποδεδειγμένη, αφού είναι γνωστό ότι τουλάχιστο δύο αυτοκράτορες ανέλαβαν την κατασκευή υδραγωγείων στην Κύπρο. Ο Ιουστινιανός (527-565 μ.Χ.) επιδιόρθωσε υδραγωγείο σε άγνωστη περιοχή⁸⁶, και ο Ηράκλειος (604-642 μ.Χ.) χρηματοδότησε ένα τεράστιο υδραγωγείο για την πρωτεύουσα που διοχέτευε νερό από το κεφαλόβρυσο της Κυθραίας δια μέσου της πεδιάδας της Μεσαριάς στην Κωνσταντία⁸⁷. Παρόμοια έργα αναλήφθηκαν από τους Βυζαντινούς σε γειτονικές χώρες όπως η Συρία, η Παλαιστίνη, η Ιορδανία, η Μικρά Ασία και η Βόρεια Αφρική⁸⁸. Πέρα από τα νέα υδραγωγεία που έγιναν στην πρώτη Βυζαντινή Περίοδο (330-650 μ.Χ.), δεν υπάρχει αμφιβολία ότι οι Βυζαντινοί προέβαιναν και στην Κύπρο σε συντηρήσεις και επιδιορθώσεις υφιστάμενων εγκαταστάσεων, αφού η νήσος διατηρούσε ακόμη μεγάλο πληθυσμό και η πολιτεία

Chapter 4

Water sources during Byzantine and Medieval times

Everyday life in the town of Kition continued peacefully in the early Byzantine Period (330-650 AD). The only exception, causing a series of crises, was the time of the great earthquakes in the 3rd and 4th centuries AD. Historical sources report the destruction of Salamis, Paphos and Kourion, but there is no mention of Kition, leading us to the conclusion that the city suffered destruction to a lesser extent. If the Greco-Roman aqueducts of the city were damaged, then the early Byzantine administration, in succession and as a continuation to Roman tradition in the matter, must have taken action to initiate repairs, since these were vital installations for the city's population. In this period, as witnessed by Saint Helena, Cyprus was suffering from severe droughts and lack of water⁸⁵. The only salvation was to attempt a further exploitation of underground resources. Byzantines had great sensitivity to matters of water supply for the urban and agricultural centres of their vast Empire. These water policies of the Byzantine state are proven since we know of at least two Emperors who have undertaken construction of aqueducts in Cyprus; Justinian (527-565 AD), who repaired an aqueduct at an unknown site⁸⁶, and Heraclius (604-642 AD), who financed the huge aqueduct bringing water from Kythrea all through the Mesaoria plain to the capital Konstantia⁸⁷. Similar projects were undertaken by the Byzantines in the neighbouring countries of Syria, Palestine, Jordan, Asia Minor and North Africa⁸⁸. In addition to the new aqueducts made in the first Byzantine Period (330-650 AD), there is no doubt that the Byzantines maintained all pre-existing installations, especially since the island still had a large population and the Byzantine state was accountable for such matters.

George Hill, authority on Cyprus History, claims that "The

ανταποκρινόταν στις ανάγκες του.

Ο ιστορικός George Hill, αυθεντία στην ιστορία της Κύπρου, υποστηρίζει ότι το βιβλίο «Απόκρυφες Πράξεις του Αποστόλου Βαρνάβα», όπου αναφέρεται ότι στο Κίτιον ξεκουράστηκε ο Ιωάννης Μάρκος με τον απόστολο Βαρνάβα στο υδραγωγείο της πόλης το 49 μ.Χ., δεν γράφτηκε από τον Ιωάννη Μάρκο, αλλά από κάποιον Κύπριο τον 5ο αιώνα μ.Χ. στην προσπάθεια του αρχιεπισκόπου Ανθέμιου να πεισθεί ο αυτοκράτορας Ζήνων να ανακηρύξει το Αυτοκέφαλο της Κυπριακής Εκκλησίας⁸⁹. Αν αυτή είναι η αλήθεια, τότε συμπεραίνεται ότι το υδραγωγείο της Λάρνακας υπήρχε και λειτουργούσε τουλάχιστον μέχρι τον 5ο αιώνα μ.Χ. Χάρη σε άλλες ενδιαμέσες πληροφορίες, που θα δούμε στη συνέχεια, καθώς και στη γραπτή αναφορά κάποιου Άγγλου επισκέπτη, του Alexander Drummond, ο οποίος αναφέρει ότι είδε αψίδες το 1745 κοντά στην αλκή Λάρνακας και συγκεκριμένα «...αψίδες που αποτελούνταν από δύο καμάρες σε απόσταση οκτώ και δέκα πόδια η μια από την άλλη ένθεν και ένθεν της κεντρικής κολόνας»⁹⁰, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι οι αψίδες του υδραγωγείου υπήρχαν και πριν τον Μπεκίρ πασά και το σύστημα λειτουργούσε για πολλούς αιώνες μετά τον 5ο αιώνα μ.Χ.

Το Κίτιον και η ευρύτερη περιοχή είχε μεγάλο πληθυσμό μέχρι τα μέσα του 7ου αιώνα, όταν άρχισαν οι αραβικές επιδρομές. Οι συνεχιζόμενες εχθροπραξίες, που διήρκεσαν για τρεις αιώνες, έγιναν η αιτία για την κατακόρυφη μείωση του πληθυσμού στο Κίτιον, αλλά και σ' όλη την Κύπρο, ελαχιστοποιώντας έτσι τις ανάγκες νερού της πόλης. Δυστυχώς, ο πληθυσμός του παραλιακού Κιτίου, όπου οι Άραβες επανειλημμένα αποβιβάστηκαν, πρέπει να υπέστη μεγάλη καταστροφή. Οι αραβικές επιδρομές άρχισαν στο Κίτιον το 634 και συνέχισαν με τις μεγάλες επιδρομές του 649 και 653, ακολουθούμενες από συχνές επεμβάσεις μέχρι το 10ο αιώνα⁹¹. Η γρήγορη επέκταση των Αράβων και του Ισλάμ στη γειτονική Συρία, την Παλαιστίνη και την Αίγυπτο μετακίνησαν την Κύπρο από το κέντρο της ρωμαϊκής και βυζαντινής ειρήνης στα αιματοβαμμένα σύνορα της σύγκρουσης των δύο πολιτισμών που

Apocryphal Acts of the Apostles”, with its mention that Saint Barnabas and John Mark found rest and refreshment at the Roman aqueduct of Kition supposedly in 49 AD, was written by a Cypriot in the 5th century AD, in the effort of Archbishop Anthemios to convince Emperor Zenon to grant an Autocephalous status to the Church of Cyprus⁸⁹. If that is the case, then it is assumed that this Cypriot knew that there was an aqueduct in Larnaca at least in his time, the 5th century AD. Thanks to intermediate witnesses, which we shall consider in the next chapter, and the statement of the English visitor Alexander Drummond that at the salt lake in 1745 he saw “...bridges consisting of two arches, eight or ten feet each, beside the intervening pillar”⁹⁰, we may assume with certainty that the ancient aqueduct arches and the Persian qanat water system were always there, before Bekir pasha and after the 5th century AD.

Kition and its surrounding area had a large population till the middle of the 7th century, when the Arab raids started. These ongoing hostilities, which lasted for three centuries, became the reason for the sharp population drop at Kition, as well as the whole of the island, diminishing the water needs of the town. Unfortunately, the population of ancient Kition, as a coastal town where the Arabs frequently landed, must have suffered the most severe damage. Arab raids started at Kition in 634 AD and continued with two great Arab invasions in 649 and 653 AD⁹¹, followed by frequent interventions until almost the end of the 10th century⁹². The rapid expansion of the Arabs and Islam in neighbouring Syria shifted Cyprus from the centre of Roman-Byzantine peace to the forefront of the bloody confrontations of Christianity and Islam that followed. During the Arab invasion of 649 AD the Byzantines had no significant forces on the island. So, the Arabs plundered and massacred Cyprus undisturbed. By fire and sword they wanted to convert people to Islam or else they slaughtered mercilessly. The Byzantines soon brought troops from southern Asia Minor and Cyprus was back in the Christian world. In a few years (653-654 AD) the Arabs returned.

ακολούθησε. Κατά την επιδρομή του 649, οι Βυζαντινοί δεν διέθεταν επαρκείς δυνάμεις στο νησί, έτσι οι Άραβες σφάγιασαν ανενόχλητοι τον πληθυσμό. Δια πυρός και σιδήρου ήθελαν να αλλαξοπιστήσουν τον πληθυσμό, διαφορετικά έσφαζαν αλύπητα. Οι Βυζαντινοί έφεραν σύντομα στρατό από τη Μικρά Ασία και διατήρησαν την Κύπρο στο χριστιανισμό. Σε λίγα χρόνια οι Άραβες επέστρεψαν (653-654) και κατέλαβαν την Κύπρο, ενώ όλες οι παράλιες πόλεις εγκαταλείφθηκαν από τους επιβιώσαντες, λόγω του θανάσιμου κινδύνου. Σύντομα υπήρξε ειρήνη και οι Κύπριοι υποχρεώθηκαν να πληρώνουν φόρους και υποταγή και στις δύο δυνάμεις⁹². Κατά τον 8ο αιώνα ο αυτοκράτορας Ιουστινιανός Β' ο Ρινότμητος, εκνευρισμένος από τα δεινά που υπέστησαν οι Κύπριοι και την ανικανότητα του Βυζαντινού κράτους να προσφέρει ικανοποιητική ασφάλεια στο νησί, διέταξε την εκκένωση της Κύπρου και την μετοίκηση των Κυπρίων στη Νέα Ιουστινιανή στον Ελλήσποντο. Όσοι από τους Κύπριους επέζησαν επέστρεψαν σε μερικά χρόνια πίσω στην Κύπρο ακόμη πιο αποδεδειγμένοι⁹³. Από τώρα και στο εξής ο πληθυσμός της Κύπρου γίνεται πολύ μικρότερος και τα υπάρχοντα συστήματα υδροδότησης μπορούν άνετα να τον εξυπηρετήσουν, παρόλο που υπέφεραν λόγω ελλειψών συντήρησης.

Είναι πλέον προφανές ότι ο πληθυσμός του Κιτίου κατά τα υπόλοιπα Βυζαντινά χρόνια, αλλά και κατά το Μεσαίωνα, ήταν συντριπτικά μικρότερος. Τα παράλια δεν κατοικούνταν, προκειμένου ο πληθυσμός να έχει χρόνο να δραστεύει στο εσωτερικό ή και στα βουνά για να γλυτώνει από την οργή των Μωαμεθανών, όταν υπήρχε παραβίαση της συμφωνίας με τους Βυζαντινούς, η οποία προέβλεπε ότι η Κύπρος δεν είναι βυζαντινό έδαφος και είναι αυστηρά ουδέτερη για οποιαδήποτε στρατιωτική παρουσία.

Το υφάλμυρο νερό των πηγαδιών της Λάρνακας, οι στέρνες και τα υπόγεια ντεπόζιτα ικανοποιούσαν πλήρως τον μικρό πλέον πληθυσμό. Παρά τις κακουχίες, το Κίτιον διατήρησε πλήρη επαφή με την Κωνσταντινούπολη και το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Η ιστορική Επισκοπή Κιτίου

They occupied Cyprus and all coastal cities and villages were abandoned by the survivors, because of the fatal threat. There was temporary peace and the Cypriots were obliged to pay tribute and tax both to their new and old masters⁹³. In the 8th century Emperor Justinian II Rhinotmetus became frustrated by the suffering of the Cypriots and the inability of the Byzantine state to provide effective protection to the island, so he ordered the evacuation of Cyprus. He built new Justiniana on the Hellespont and moved the Cypriots there for safety. Those who survived returned to Cyprus after a few years even more decimated⁹⁴. The population of Cyprus was from now on much smaller and could be served abundantly with the existing water systems, which surely started to suffer from lack of maintenance.

The brackish water of the wells of Larnaca, the cisterns and the underground tanks, fully satisfied the needs of the small population. Despite the hardships, Kition maintained full contact with Constantinople and the Ecumenical Patriarchate. The historic Diocese of Kition took part in the 6th Ecumenical Synod of 680 with its Bishop Tikhon and in the 7th Ecumenical Synod of 787 with its Bishop Theodore, who informed the Council about the regular boat connection between Larnaca and the Arab ports⁹⁵. It seems that fear of the sea and the Arab invasions weakened and, as we learn from Arabic sources, extensive trade with the Islamic countries was conducted between the 8th and 10th centuries⁹⁶. Emperor Constantine Porphyrogenitus (912-959) mentions in his work "Peri Thematon" on the organisation of the Byzantine State, that Kition was a town in Cyprus during the reign of his grandfather Vasilios I (867-886) and his father Leo VI (886-912)⁹⁷. Further proof that Kition now had population concentrated close to its port is that in 890 Leo VI the Wise provided the city with his architects and money to build the monumental-sized Church of Saint Lazarus, a few metres from the sea, in exchange for the transfer to Constantinople of the sacred relics of the Saint, found in his grave there⁹⁸.

έλαβε μέρος στην 6η Οικουμενική Σύνοδο το 680 μ.Χ. με τον Επίσκοπό της Τύχωνα και στην 7η Οικουμενική το 787 μ.Χ. με τον Επίσκοπό της Θεόδωρο, ο οποίος μάλιστα πληροφόρησε τη Σύνοδο σχετικά με τη συχνότητα των πλοίων που προσέγγιζαν το Κίτιον από αραβικά λιμάνια⁹⁴. Φαίνεται ότι ο φόβος της θάλασσας και των αραβικών επιδρομών εξασθένησε και, όπως μαθαίνουμε από αραβικές πηγές, το εμπόριο με τις Μωαμεθανικές χώρες ανθούσε ήδη από τον 8ο αιώνα⁹⁵. Ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος (912-959), στο σύγγραμμά του «Περὶ Θεμάτων», το οποίο αναφέρεται στην οργάνωση του Βυζαντινού κράτους, αναφέρει το Κίτιον ως μια από τις εννιά πόλεις της Κύπρου. Σημειώνει ότι η Κύπρος ήταν «Βυζαντινό Θέμα» (διοικητική επαρχία) κατά τη διάρκεια της βασιλείας του παππού του Βασιλείου Α' (867-886) και του πατέρα του Λέοντα Στ' (886-912)⁹⁶. Μια ακόμη απόδειξη ότι το Κίτιον είχε πληθυσμό συγκεντρωμένο στο νέο του λιμάνι είναι ότι το 890 ο Λέων Στ' ο Σοφός έκτισε με δικά του χρήματα τον μνημειακού μεγέθους Ναό του Αγίου Λαζάρου, μερικές δεκάδες μέτρα από τη θάλασσα, σε αντάλλαγμα για την αποκομιδή στην Κωνσταντινούπολη των ιερών οστών του Αγίου, τα οποία βρέθηκαν στον εκεί τάφο του Αγίου⁹⁷.

Ο Αυτοκράτορας Λέων Στ' ο Σοφός γονατιστός προσφέρει μια από τις εκκλησίες που έκτισε κατά τη διάρκεια της βασιλείας του. Ανάμεσά τους και η βασιλική του Αγίου Λαζάρου, με αγίασμα που μάλλον προέρχεται από κάποια κεραμική διασωλήνωση της Ρωμαϊκής Περιόδου.

Emperor Leo VI the Wise on his knees presenting Christ with one of the churches he made during his reign. Among them the church of Saint Lazarus at Kition, with holy water probably coming from some ceramic water piping of the Roman Period

Το εσωτερικό της εκκλησίας του Αγίου Λαζάρου, όπου βρέθηκαν τα λείψανα του Αγίου

The interior of St. Lazarus church where the relics of the Saint were found (The Illustrated London News 22.11.1879)

Το αγίασμα του ναού, πιθανολογούμε ότι προερχόταν από διασωλήνωση του υδραγωγείου της πόλης της Ρωμαϊκής εποχής, που περνούσε όπως είδαμε από την εκκλησία της Φανερωμένης, μερικές εκατοντάδες μέτρα από τον Άγιο Λάζαρο. Η ίδια παροχή φαίνεται να συνέχιζε προς το γειτονικό κάστρο της πόλης στο λιμένα, προμηθεύοντάς το με γλυκό νερό. Αυτή η παροχή μπορεί να δημιουργήθηκε από τους Βυζαντινούς αυτή την περίοδο, που η πόλη μεταφέρθηκε στην τοποθεσία του νέου της λιμένα. Το μέγεθος του ιερού ναού του Αγίου Λαζάρου, που είναι κατά πολύ μεγαλύτερος από όλους τους ναούς της Κύπρου αυτής της περιόδου, δείχνει ότι η πόλη, πριν την τελευταία Αραβική επιδρομή του 10^{ου} αιώνα, συγκέντρωνε μεγάλο πληθυσμό στην περιοχή που σήμερα είναι γνωστή ως «Σκάλα». Αυτή η νέα θέση του λιμένα φαίνεται πως κατέστη αναγκαία επειδή το αρχαίο λιμάνι, που περιγράφεται από το Στράβωνα τον 1ο αιώνα μ.Χ.⁹⁸, φαίνεται να προσχώθηκε και να αχρηστεύτηκε.

Μετά την οριστική επικράτηση των Βυζαντινών στην Κύπρο το 965, με τους στρατηγούς του αυτοκράτορα Νικηφόρου Φωκά (963-969), η νήσος εισήλθε σε μια νέα περίοδο ειρήνης και ευημερίας. Η δυναστεία των Κομνηνών (1081-1185) λάτρεψε την Κύπρο και θεμελίωσε μεγάλο αριθμό κάστρων για την αποτελεσματική προστασία του νησιού. Η πρώτη γραπτή αναφορά που έχουμε για το Κάστρο της Λάρνακας επί της παραλίας είναι του 12ου αιώνα, αλλά δεν διευκρινίζεται πότε ακριβώς κτίστηκε⁹⁹. Η υπόγεια παροχή νερού που εκβάλλει κοντά στο Κάστρο μέχρι σήμερα μπορεί να ήταν αποφασιστικής σημασίας για τη χωροθέτηση του Κάστρου από τους Βυζαντινούς εκεί και τη διατήρησή του στο ίδιο σημείο καθ' όλη τη Φραγκοκρατία (1190-1489). Η ικανοποιητική παροχή νερού για τα πλοία και τους κατοίκους στην παραλία της Λάρνακας σημειώνεται για πρώτη φορά σε κείμενο της Ενετοκρατίας (1489-1571)¹⁰⁰.

We presume that the holy water of St. Lazarus church may have originated from the clay distribution pipeline of the Roman aqueduct passing from the nearby church of Faneromeni. The same pipeline continued to the sea near the medieval castle, supplying the port at its new position. This water supply arrangement was probably made by the Byzantines during the period of building the church (890-900), which coincides with the period that the port of the city was moved there. The size of the church of St. Lazarus, which is the biggest in Cyprus of this period, shows that the city, even before the last Arab invasion of the 10th century, gathered significant population in the area known today as "Scala". This new position of the port seems to have been necessary since the ancient port, described by Strabo in the 1st century AD, seems to have been put out of use due to sand blocking its entrance.

After the Arabs were finally defeated in 965 by Nikiforos Fokas (963-969), Cyprus entered a new period of peace and prosperity and the population started to grow again. The Komneni dynasty (1081-1185) was particularly fond of Cyprus and established a large number of castles to continue to effectively protect the island. The first written reference to the Castle of Larnaca on the seaside promenade is of the 12th century, but the exact date of construction is not specified⁹⁹. The underground freshwater stream, which exits near the Castle, coming probably from the Roman aqueduct of Faneromeni church, offers a safe water supply and it was certainly one of the key reasons for the Byzantines to build the Castle at that spot. The development of the surrounding area in the Byzantine years that followed and in the Frankish Period (1190-1489), was possible only because of the secret stream coming from Faneromeni church to St. Lazarus church and exiting at the Castle. The satisfactory water supply at the Larnaca seafront is firstly mentioned by sources of the Venetian period (1489-1571)¹⁰⁰.

*Η τοποθεσία στο Κάστρο και το Μεγάλο Τζαμί,
όπου καταλήγει μέχρι σήμερα υπόγειο
ρέμα γλυκού νερού (Αρχείο Δήμου Λάρνακας)*

*The site of Larnaca Castle and Buyuk Mosque
where an underground stream pours into the sea
until today (Larnaca Municipality Archives)*

Ο Γάλλος σταυροφόρος και πρώην βασιλιάς της Ιερουσαλήμ Ούγος Λουζινιάν αγόρασε την Κύπρο από τον αρχηγό της τρίτης σταυροφορίας, βασιλιά της Αγγλίας Ριχάρδο τον Λεοντόκαρδο, που την κατέλαβε από το σφετεριστή της βυζαντινής εξουσίας Ισαάκιο Κομνηνό το 1192. Η Κύπρος συνέχισε από τότε ως φεουδαρχικό βασίλειο των σταυροφόρων για τρεις αιώνες. Όμως, τα μεγάλα αστικά κέντρα του φραγκικού βασιλείου της Κύπρου (1192-1489) έγιναν η Λευκωσία και η Αμμόχωστος. Το Κίτιον έγινε πλέον γνωστό με τη γαλλική ονομασία Σαλίνες, που σημαίνει Αλυκές, και σταδιακά περιέπεσε σε δεύτερη μοίρα. Ήταν ναυτική βάση του βασιλικού ναυτικού και του στρατού και χρησιμοποιούνταν για την αποβίβαση και επιβίβαση επισκεπτών ή για τη διεξαγωγή εμπορίου προς την πρωτεύουσα, αφού ήταν πλησιέστερα προς τη Λευκωσία απ' ό,τι η Αμμόχωστος. Φυσικά, η πόλη παρέμενε πολύτιμη για το Βασίλειο, λόγω των μεγάλων εσόδων από την εμπορία του άλατος στο εσωτερικό και στο εξωτερικό, αφού το άλας έγινε κρατικό μονοπώλιο. Οι Σαλίνες εκτείνονταν προς την περιοχή του σημερινού φαρολίσμανου, αφού από εκεί γινόντουσαν οι φορτοεκφορτώσεις του αλατιού.

The French Crusader Guy Lusignan, a vassal of the English leader of the Third Crusade, bought Cyprus from King Richard the Lionheart and succeeded the Byzantines in 1192. Cyprus became a rich and powerful Crusaders' Feudal Kingdom for three centuries. But the big urban centres of the Frankish Kingdom (1192-1489) eventually became Famagusta and Nicosia. Kition, now known in French as Salines, declined and became of secondary importance. It was mainly used by the army and navy of the Kingdom for loading and unloading horses or other necessary goods for Nicosia, which is nearer to Larnaca than Famagusta. But, Kition remained the centre of the precious export of salt, which was naturally produced in abundance from the lake. Apart from the Church of St. Lazarus and the Castle, the city now extended to the coastal area towards today's airport site, where salt loading with sailing boats onto ships was easier.

Οι Σαλίνες της Φραγκικής Περιόδου όπου φαίνεται η φόρτωση του αλατιού, η εκκλησία του Αγίου Λαζάρου και πολλά πλοία, που προϋποθέτουν καλό αγκυροβόλιο και καλή παροχή νερού

The Salines of the Frankish period showing salt loading practising, the church of Saint Lazarus and many ships, indicating a good anchorage and a good supply of water

Σταδιακά, όμως, κάποιος πληθυσμός συγκεντρώθηκε και στο χωριό «Λάρνακας», όπου σήμερα βρίσκονται οι εκκλησίες της Χρυσopolίτισσας, του Αγίου Ιωάννη και του Σωτήρος Χριστού, που, όπως υπονοεί και η ονομασία του, ήταν ένα βαθούλωμα περιτριγυρισμένο από χαμηλούς λόφους μη ορατό από τη θάλασσα. Γραπτή μαρτυρία του ονόματος «ο Λάρνακας», ως σημαντικού αστικού κέντρου, δίδεται, για πρώτη φορά, από τον χρονογράφο του μεσαίωνα Γεώργιο Βουστρώνιο, που ήταν διοικητής του διαμερίσματος των Αλυκών επί του Λουζινιανού βασιλιά Ιάκωβου Β' του νόθου το 1465 μ.Χ. και διατηρούσε το σπίτι του στον Λάρνακα και όχι στις Σαλίνες¹⁰¹. Ο «Λάρνακας» ήταν πράγματι μια ιδανική τοποθεσία για τους κατοίκους, δεδομένου ότι βρίσκονταν κοντά στη θάλασσα και το λιμάνι και μπορούσαν να εξασκούν τα παραδοσιακά τους επαγγέλματα και ταυτόχρονα να έχουν προστασία, στους παραγμένους εκείνους καιρούς, από τις συχνές πειρατικές επιδρομές που λυμαίνονταν επί Λουζινιανών τα νερά της Κύπρου¹⁰².

Η σημασία του Λάρνακα και των Σαλίνων ανέβηκε κατακόρυφα όταν το 1373 οι Γενοβέζοι κατέλαβαν την πόλη της Αμμοχώστου και την απέκοψαν από το υπόλοιπο βασίλειο για ένα σχεδόν αιώνα. Η πόλη αναγκαστικά έγινε ξανά το κύριο λιμάνι των Λουζινιανών. Η απώλεια του παλατιού στην Αμμόχωστο αναπληρώθηκε σύντομα με τη δημιουργία ενός νέου παλατιού στη γειτονική Αραδίππου, ένα βασιλικό φέουδο με μπόλικο νερό που προερχόταν από την πηγή της Καννουρόβρυσης, όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο.

Gradually some population concentrated at “Larnacas”, a village in the area where the churches of Christ (Soter), Chrysopolitissa and St. John stand today. “Larnacas”, in its masculine form, means the dent and indeed this area is the lower area of the city. It is surrounded by low hills and habitation cannot be spotted from the sea. Written evidence of the name “Larnacas” is given, for the first time, by the medieval chronicler George Voustronious, area governor of the Lusignan King James II in 1465 AD¹⁰¹. Voustronious mentions that he had a house at “Larnacas” where he hosted guests of the King and not at the nearby port of Salines. “Larnacas” was an ideal location for the population to be near the sea, practising traditional maritime occupations and at the same time being provided protection in these dangerous years of the Lusignan period with frequent pirate attacks that pillaged the Cyprus seas.

In 1373 the Genoese occupied the commercial town of Famagusta and cut it off from the Kingdom for almost a century. Larnaca, through mere necessity, became again the main port of the Lusignans¹⁰². The loss of the Famagusta palace was soon compensated by the creation of a palace at nearby Aradippou, a royal feudal land with plenty of water coming from nearby Kannourovrisi, as seen in the previous chapter. It is known to have belonged to King Guy Lusignan III (1267-1284) and to other Kings. Guy IV in

Το παλάτι αυτό στην Αραδίππου φαίνεται να λειτουργούσε από την εποχή του Ούγου Γ' (1267-1284) και συνέχισε και επί άλλων βασιλιάδων. Ο Ούγος Δ' το 1328 έγραψε από εκεί επιστολές για διάφορα κρατικά θέματα, οι οποίες σώζονται μέχρι σήμερα¹⁰³. Ο λόγος που οι Λουζινιάν κράτησαν την Αραδίππου και την επαρχία των Αλυκών ως βασιλικό φέουδο είναι προφανώς η ύπαρξη των λαγουμιών στην Καννουρόβρυση, αλλά και επειδή είχε θέα προς το λιμάνι και τη θάλασσα της Λάρνακας. Από το παλάτι αυτό ο βασιλιάς Ιάκωβος Β' το 1383 επέβλεψε την αναβάθμιση του Κάστρου της Λάρνακας, ώστε να προστατεύει αποτελεσματικότερα το σημαντικό πλέον λιμάνι των Σαλίνων. Κοντά στο Κάστρο υπήρχε και βασιλικό στρατόπεδο, το οποίο υδρευόταν από υπόγειο ρέμα, που έφερνε νερό από το υδραγωγείο της Φανερωμένης και χυνόταν στη θάλασσα δίπλα στο Κάστρο. Η αύξηση του πληθυσμού και η γενική αναβάθμιση της σπουδαιότητας των Αλυκών γίνονταν χωρίς να καταγράφεται από τους χρονογράφους της εποχής οποιαδήποτε αδυναμία στην προμήθεια καλού πόσιμου νερού.

1328 wrote from there several State letters, which still survive today¹⁰³. The reason why the Lusignan Kings kept Aradippou as royal land is obviously the existence of plentiful water, but also because it is overlooking the Salines bay. From this royal palace, King James II, in 1383, gave orders to rebuild the Castle and perhaps supervised himself its upgrading, in order to protect more effectively the now very important Salines. In his day, and maybe earlier, there was an "aplikin" close to the Castle, meaning a royal army camp, which was fed with water from the nearby secret stream coming from Faneromeni church, pouring into the sea next to the Castle. The population and the significance of the Salines began to rise again without any recorded inadequacy of good drinking water.

Η εσωτερική άποψη του Κάστρου της Λάρνακας.

Διακρίνεται στο βάθος δεξιά βρύση προμήθειας νερού.

The interior view of the Larnaca Castle. On the distant right corner a water faucet is depicted. (The Illustrated London News 31.8.1878)

Δυστυχώς όμως, νέες καταστροφές έγιναν στη Λάρνακα στα χρόνια 1425 και 1426, όταν οι Σαλίνες και ο Λάρνακας έγιναν το επίκεντρο επιθέσεων των Μαμελούκων της Αιγύπτου, οι οποίοι εισέβαλαν στη Κύπρο για να εκδικηθούν τους Λουζινιάν που ενθάρρυναν τη χριστιανική πειρατεία ενάντια στις πόλεις τους στην Αίγυπτο, την Παλαιστίνη και το Λίβανο. Την Παρασκευή 10 Αυγούστου του 1425 οι Σαρακηνοί αποβιβάστηκαν στη Λάρνακα και άρχισαν τις σφαγές. Έκαψαν πρώτα τα Κελλιά, την Αραδίππου και το βασιλικό της ανάκτορο, την παραλιακή Λάρνακα με το Κάστρο και το βασιλικό στρατόπεδο, το χωριό Αγρίνου, που βρισκόταν στη σημερινή περιοχή του Αγίου Γεωργίου Μακρή, τη Δρομολαξιά και το Κίτι¹⁰⁴. Επιτέθηκαν εκ νέου το επόμενο έτος με μεγαλύτερο στόλο και στρατό. Στη μάχη της Χοιροκοιτίας συνέλαβαν τον βασιλιά Ιανό Α' και τον μετέφεραν μαζί τους με πλοίο από τη Λάρνακα στην Αίγυπτο¹⁰⁵. Η καταστροφή της Λάρνακας ήταν ολοκληρωτική, ιδιαίτερα μετά την απόβαση του 1426, οπότε ο στόλος των επιδρομέων παρέμεινε αγκυροβολημένος για πολλούς μήνες. Οι εισβολείς υποχώρησαν μετά από μια εξευτελιστική συνθήκη για τους Λουζινιάν, που τους έδινε ως αποζημίωση ένα ετήσιο φόρο υποτελείας καθώς επίσης και πλούσια λύτρα για την απελευθέρωση του βασιλιά Ιανού¹⁰⁶. Η ανάπτυξη της Λάρνακας καθηλώθηκε για πολλά ακόμη χρόνια.

Ταξιδιώτες που επισκέφθηκαν τη Λάρνακα μετά την εισβολή των Μαμελούκων αναφέρουν μια καταστρεμμένη πόλη με πολύ λίγα οικοδομήματα, το πλέον αξιόλογο από τα οποία ήταν η εκκλησία του Αγίου Λαζάρου, η οποία υπέστη εκτεταμένες ζημιές, και το Κάστρο, που ορθωνόταν ακέραιο¹⁰⁷. Ο πληθυσμός, λίγος και ταλαιπωρημένος, ικανοποιούσε τις ανάγκες του σε νερό από τις υπάρχουσες εγκαταστάσεις. Το 1460 υπάρχει μαρτυρία ότι το Κάστρο ήταν επαρκώς επανδρωμένο από στρατιώτες και ότι στο λιμάνι ναυλοχούσαν γαλέρες του βασιλικού ναυτικού¹⁰⁸. Στην πόλη διεξαγόταν εμπόριο και στο Κάστρο ο φρουράρχος προσέφερε φιλοξενία σε επισκέπτες, που ήταν κυρίως προσκυνητές προς τους Αγίους Τόπους¹⁰⁹. Ο βασιλιάς Ιάκωβος Β' νίκησε τους Γενουάτες το 1464 και επανένταξε

Unfortunately though, new disasters found Larnaca in the years 1425 and 1426. Salines became the heart of the attacks by the Mamelukes of Egypt, who invaded Cyprus in order to avenge the Lusignans' pirate policies against their cities in Egypt, Palestine and Lebanon. On Friday, August 10, 1425 the Saracens landed in Larnaca and started slaughtering. They firstly burned Kellia village and then Aradippou and its royal palace. They occupied the Castle and the nearby camp, Agrinu village, located at today's St. George Makris area, Dromolaxia village and Kiti village¹⁰⁴. They inflicted great damage in the whole south coastal area of the island and returned home. They attacked with a greater army in the following year and at the battle of Choirokittia they captured King Janus. They carried him off to Egypt from the port of Larnaca¹⁰⁵. The destruction of Larnaca was indescribable especially after the landing of 1426, when the Mameluke fleet anchored there for several months. The invaders eventually retired after extorting a humiliating agreement for a large annual tribute as well as a huge ransom for freeing the King¹⁰⁶. The development of Larnaca was stalled for many years to come.

Visitors to the city, after the Mameluke invasion, refer to a ruined village with few buildings, of which the most notable was the Church of St. Lazarus, which bared extensive damages, and the Castle, which stood intact¹⁰⁷. The population was small and its water needs were covered from pre-existing water systems of underground sources and rainwater storage. In 1460 there is evidence that the Castle was manned adequately and in the port anchorage there were galleys of the Royal Navy¹⁰⁸. The place was a commercial, military and naval base again. The commander of the Castle also offered hospitality to visitors, who were mainly pilgrims to the Holy Land¹⁰⁹. In 1464 James II defeated the Genoese and won back Famagusta, integrating it again into the Kingdom. The State's interest in Larnaca was lost again. Commercial use of the port depended on the export of salt, wood, silk and ceramic objects as well as the traffic of travellers who passed through Larnaca on their way to the Holy Land¹¹⁰. There

την Αμμόχωστο στο βασίλειο. Το κρατικό ενδιαφέρον για τη Λάρνακα χάνεται για ακόμα μια φορά. Η κίνηση στο λιμάνι των Σαλίνων, πέρα από την εξαγωγή του αλάτος, οφείλεται και στην εξαγωγή ξυλείας, μεταξωτών υφασμάτων και κεραμικών αντικειμένων καθώς και στις αφίξεις πλοίων με προσκυνητές για τους Αγίους Τόπους¹¹⁰. Περισσότερη κίνηση, πληθυσμός και κτιριακή υποδομή απαντώνται στην περιοχή του Λάρνακα, όπου λειτουργεί ο λατινικός ναός του Τιμίου Σταυρού, το σημερινό τέμενος Τουζλα, και το Ενετικό Κυβερνείο της πόλης. Στην περιοχή αυτή υπήρχε επίσης μια δημόσια κρήνη, γεγονός που μας κάνει να υποθέσουμε ότι μια παλαιότερη κεραμική διασωλήνωση βρισκόταν σε λειτουργία και υδροδοτούσε την πόλη από κάποιο άγνωστο υδραγωγείο. Εξάλλου ο Λάρνακας, ως μέρος του αρχαίου Κιτίου, είχε πολλές άλλες εγκαταστάσεις, όπως πηγές, στέρνες και υπόγεια ντεπόζιτα νερού της βροχής, που λειτουργούσαν ακόμη για κάλυψη των αναγκών ύδρευσης και άρδευσης στις οικίες.

Η Ενετοκρατία (1489-1571) ξεκίνησε ειρηνικά, αφού η τελευταία βασίλισσα των Λουζινιάν, η Αικατερίνη Κορνάρο, εγκατέλειψε το θρόνο προς όφελος της Βενετίας. Η Λάρνακα εισέρχεται ξανά σε δύσκολες εποχές, λόγω του ανταγωνισμού της με την πιο οργανωμένη, ελεύθερη πλέον, Φαμαγκούστα. Οι ηγέτες της Αμμοχώστου υπέβαλαν αίτημα στο Δόγη για να απαγορευτεί οποιαδήποτε εμπορική δραστηριότητα στις Σαλίνες και, ακόμα και αυτό το εμπόριο αλάτος, να μεταφερθεί στην Αμμόχωστο¹¹¹. Οι Ενετοί δεν έβλεπαν την Κύπρο ως φεουδαρχικό βασίλειό τους, όπως οι Λουζινιανοί αριστοκράτες της Αμμοχώστου, αλλά ως μια αποικία αποκλειστικά για εκμετάλλευση για το μεγαλείο της Βενετίας. Η Αμμόχωστος, που είχε οχυρωθεί από τους Γενουάτες με ισχυρά τείχη, ήταν απαραίτητη για τη Βενετία για την άμυνα της νήσου ενάντια στην Οθωμανική απειλή. Το διεθνές εμπόριο όμως δεν ήταν συμβατό με τον αμυντικό ρόλο που αποδόθηκε από τους Ενετούς στην Αμμόχωστο¹¹². Η Λάρνακα ήταν πολύ σημαντική για τους Ενετούς, λόγω του χρυσοφόρου αλάτος που πουλιόταν ακριβά στις διεθνείς αγορές. Η παραγωγή αλάτος πολλαπλασιάστηκε με τη μέριμνα των Ενετών και τα έργα που ανέλαβαν στις αλσές,

were more buildings and activity away from the coastal area, in the inland "Larnacas", where the Latin Church of the Holy Cross (Tuzla mosque) and the Lusignan governor's house were situated. Judging from the existence of a public Venetian fountain between the church and the governor's house, we assume that an old pipeline from some older aqueduct existed at the spot. Besides, the area being part of ancient Kition had many alternative water supply sources from the underground aquifer and cisterns which were still functioning to serve adequately the small population and their irrigation needs.

The Venetian Period (1489-1571) began peacefully since the last Lusignan ruler, Queen Caterina Cornaro, abdicated in favour of Venice. Larnaca was once again in a difficult position because of the competition from the now liberated Famagusta. Their leaders requested that the Doge was to prohibit any commercial activities at the Salines port and to divert salt exports to the port of Famagusta. These were illogical petitions which were turned down by the Doge¹¹¹. The Venetians did not perceive Cyprus as their feudal land, as the Lusignan aristocrats of Famagusta had done, but as a colony exclusively to be exploited for the greatness of Venice. Larnaca was important to them because of the precious salt, which was sold expensively in international markets. Famagusta had been fortified by the Genoese and its strong walls were needed for the Venetian defences against the Ottomans. Therefore, international trade in Famagusta was no longer compatible with its defensive role¹¹². The production of salt was multiplied, as the Venetians undertook projects for diverting the river Kolopanos of Kamares, so as not to pour into the salt lake and affect the seasonal evaporation of the lake in the summer, preventing a timely harvest of the salt. They constructed a large canal along the borders of the salt lake and diverted the river so as to end up where the fishing-port of the town is located today. This project was the most important Venetian work in the Larnaca region. It sharply increased revenue from the Larnaca salt. According to a visitor in the 16th century, salt was the main treasure of the

με την εκτροπή του ποταμού των Καμάρων (Κολόπανος), ώστε η λεκάνη να δέχεται λιγότερο νερό, να μην πλημμυρίζει, το νερό να εξατμίζεται έγκαιρα και να γίνεται απρόσκοπτα η συγκομιδή, απέδιδαν στο κράτος περισσότερα έσοδα. Κατασκευάστηκε λοιπόν μεγάλο πρόχωμα περιμετρικά της αλυκής και εξέτρεψαν το νερό του ποταμού στο σημερινό φαρολίμανο. Το έργο αυτό ήταν το σημαντικότερο της Ενετοκρατίας στην περιοχή Λάρνακας και σώζεται μέχρι σήμερα. Σύμφωνα με ταξιδιώτη του 16ου αιώνα το αλάτι αποτελούσε τον κυριότερο θησαυρό του νησιού¹¹³. Ο Άγγλος John Locke, που επισκέφθηκε τη Λάρνακα το 1553, αναφέρει ότι το κρατικό μονοπώλιο αλάτος της Βενετίας είχε μεγάλη αξία σε χρυσάφι¹¹⁴. Η ύπαρξη δύο οικισμών στη Λάρνακα, σε απόσταση ενός χιλιομέτρου ο ένας από τον άλλο, περιγράφεται και από τον Locke και άλλους περιηγητές της εποχής. Ο πληθυσμός τους το 1543 δεν υπερέβαινε τους 1.000 κατοίκους¹¹⁵, ενώ η Λευκωσία είχε 20.000 και η Αμμόχωστος έξι με οκτώ χιλιάδες.

Ο μικρός πληθυσμός όμως δεν απέτρεψε τους Ενετούς από το να δημιουργήσουν δημόσιες βρύσες ή κρήνες εντός της κατοικημένης περιοχής. Στο Λάρνακα μια κρήνη ήταν τοποθετημένη στην πλατεία του διοικητηρίου, απέναντι από τον καθολικό καθεδρικό ναό του Τιμίου Σταυρού, το σημερινό τζαμί Τούζλα. Η κρήνη αυτή, που σώζεται μέχρι σήμερα, έχει στην πλευρά της απέναντι από το ναό ανάγλυφο ρολόι με λατινικά νούμερα σκαλισμένο σε μάρμαρο, γεγονός που υποδηλώνει ότι εγκαταστάθηκε εκεί επί Φραγκοκρατίας και όχι επί Τουρκοκρατίας. Στην ίδια πλατεία γνωρίζουμε ότι ήταν και το κτήριο που στέγαζε το Ενετικό διοικητήριο της πόλης¹¹⁶. Η κρήνη αυτή έγινε αργότερα μέρος του συστήματος υδατοπρομήθειας του Μπεκίρ πασά, που έφερνε νερό από τον Τρέμιθο πάνω από τις γέφυρες με τις αψίδες, μαζί με άλλες επτά δημόσιες κρήνες. Οι κρήνες κατεδαφίστηκαν τη δεκαετία του 1930, εκτός από δύο, αυτή απέναντι από το τζαμί Τούζλα και εκείνη στον περίβολο του τζαμιού Κεπίρ, δίπλα από το Κάστρο, το οποίο προηγουμένως ήταν ναός της Αγίας Αικατερίνης των Καθολικών¹¹⁷.

Το πρόχωμα που κατασκευάστηκε επί της εποχής των Ενετών στην τοποθεσία Καμάρες (Φωτ. Χάρης Παυλάκης)

The diverting channel which was constructed by the Venetians around the salt lake (Photo Harris Pavlakis)

island¹¹³. The Englishman John Locke, who visited Cyprus in 1553, says that the state monopoly of salt of the Venetians had a great value in gold¹¹⁴. The existence of two settlements in Larnaca within one mile from each other is described by John Locke and other visitors of the period. These two settlements had a population not exceeding 1.000 residents¹¹⁵ in 1543, while Nicosia had 20.000 and Famagusta between six and eight thousand.

Όσον αφορά τις κατεδαφισθείσες έξι κρήνες, δεν μπορούμε να ξέρουμε αν έφεραν κάποια στοιχεία που να παρέπεμπαν στην Ενετοκρατία. Πάντως, ο Ενετός στρατιωτικός μηχανικός Ascanio Savorigano, σε έκθεσή του του 1562, ρίχνει κάποιο φως στο θέμα. Αναφέρει ότι στην πόλη των Σαλίνων υπάρχει διαθέσιμο νερό παντού και ο λαός είναι ευχαριστημένος¹¹⁸. Στην Αμμόχωστο, όπως αναφέρει κάποιος άλλος Ενετός, ο Elia Pezzaro, σε όλες τις γωνίες των δρόμων της πόλης υπήρχαν αστείρευτες δημόσιες κρήνες¹¹⁹. Οι Ενετοί υπήρξαν διάσημοι σε όλες τους τις αποικίες, συμπεριλαμβανομένης και της Κύπρου, για τα υδραγωγεία και τις δημόσιες κρήνες που κατασκεύασαν ή πιθανόν να επιδιόρθωσαν¹²⁰.

The small population did not deter the Venetians from creating public fountains. The public fountain at “Larnacas”, located opposite the mosque of Tuzla, which during the Venetian period was a Latin Church, has on the south side a marble sundial engraved with Roman numerals, which indicates that it was installed during the period of the Venetian rule¹¹⁶. This fountain became part of the water supply system of Bekir pasha, which brought water from the aquifer of river Tremithos, over the arches, together with seven other public fountains. All were demolished in the 1930s except two, the one at Tuzla and the other near the Castle¹¹⁷. As for the demolished ones, we are not sure if they also had any Venetian characteristics like the fountain at Tuzla mosque, in order to assume that they were part of a previous Venetian water supply system of the town. Ascanio Savorigano, a military engineer of Venice, in his report of 1562 gives some information on the matter. He says that in the town of the Salines good water is available everywhere and the people are pleased¹¹⁸. In Famagusta, as Elia Pezzaro mentions, on all street corners there were ever-flowing public fountains¹¹⁹. The Venetians were famous all over their colonies, including Cyprus, for the aqueducts and public fountains they constructed or perhaps repaired¹²⁰.

Η κρήνη στον Λάρνακα κοντά στο Ενετικό Κυβερνείο. Στη νότια πλευρά της φέρει ανάγλυφο ρολόι με λατινικά νοούμερα σκαλισμένο σε μάρμαρο. Σώζεται μέχρι σήμερα στην πρώην τουρκική συνοικία της Λάρνακας απέναντι από το τζαμί Τούζλα (Φωτ. Χάρης Παυλάκης)

The public fountain at “Larnacas”, located close to the Venetian Governor's premises. On the south side there is a sundial engraved with Latin numerals. Survives until today and is located in the old Turkish quarter of Larnaca opposite to the Mosque of Tuzla (Photos Harris Pavlakis)

Αποδείξεις ότι κάποιο αρχαίο υδραγωγείο λειτουργούσε στην περιοχή Λάρνακας υπάρχουν στην πρώτη οθωμανική απογραφή που έγινε το 1572 μετά την κατάληψη της Κύπρου¹²¹. Ήταν ιδιοκτησία κάποιου Κύπριου φεουδάρχη, του Yiacumi ή Yacimu Franca, και το νερό του υδραγωγείου εμφανιζόταν στα χωράφια του μεταξύ Κιτίου και Δρομολαξιάς και έθετε σε λειτουργία κάποιο νερόμυλο, τον οποίο οικειοποιήθηκε κάποιος Τούρκος. Αυτό συμπίπτει με την πληροφορία ότι ο φεουδάρχης της ίδιας περιοχής Ηρακλής Ποδοκάθαρος άνοιξε ένα κανάλι το 1556 που μετέφερε τόσο πολύ νερό μέσα στην αλυκή που αυτή πλημμύρισε και δεν ήταν δυνατή εκείνη την χρονιά η συγκομιδή του άλατος¹²². Είναι φανερό ότι το σύστημα των περσικών λαγουμιών (κανάτ) του αρχαίου υδραγωγείου Λάρνακας βρισκόταν ακόμη σε λειτουργία στις γαίες του τελευταίου φεουδάρχη της περιοχής του Γιακουμή, γιού της Φράνγκας, δίνοντας την κινητήρια δύναμη στον εκεί αλεορόμυλο. Η ύπαρξη αλεορόμων στην περιοχή των Σαλίνων μαρτυρείται πολύ παλαιότερα από τον χρονογράφο Λεόντιο Μαχαιρά, από τους οποίους προμηθευόταν τροφές για τις πολεμικές του εκστρατείες ο βασιλιάς Πέτρος Α' (1360-1370)¹²³. Μια άλλη μαρτυρία για την ύπαρξη στις αλυκές αφίδων, πριν κτίσει εκεί οτιδήποτε ο Μτεκίρ πασάς, προέρχεται, όπως είδαμε, από τον Αγγλο πρόξενο στο Χαλέπι της Συρίας Alexander Drummond, που επισκέφθηκε για πρώτη φορά τη Λάρνακα μεταξύ Μαρτίου και Απριλίου του 1745 και επέστρεψε ξανά το 1750. Στην πρώτη του επίσκεψη, που έγινε ένα χρόνο πριν ο Μτεκίρ πασάς αρχίσει εργασίες για την κατασκευή του υδραγωγείου του, αναφέρει ότι είδε κοντά στην αλυκή «γεφύρια που αποτελούνται από αφίδες, οκτώ με δέκα πόδια η κάθε μια ένθεν και ένθεν της κεντρικής κολόνας που τα στηρίζει». Είναι προφανές ότι οι καμάρες του αρχαίου υδραγωγείου ήταν πάντα εκεί, αλλά ερειπωμένες. Ο Alexander Drummond έδωσε στα δύο κείμενα του για την Κύπρο, τα οποία δημοσιεύτηκαν στην Αγγλία, και άλλες πολύτιμες πληροφορίες που θα δούμε στο επόμενο κεφάλαιο¹²⁴.

Evidence of an old aqueduct being in operation was registered in the first Ottoman census of 1572¹²¹. It belonged to a feudal lord Yiacumi, or Yacimu Franca, situated between Kiti village and Larnaca, and its water was used in a watermill in the fields. This coincides with the information that feudal lord Hercules Podocatharo of Kiti area opened a water canal in 1556, which carried such a volume of water that it flooded the salt lake¹²². It is obvious that the qanat system of the ancient aqueduct was still in operation in the fields of Yacumi, son of Franca, providing power to turn his watermill. The existence of watermills in the Salt Lake area is also recorded by Leontios Machairas in his Chronicle, in which he frequently mentions the mills at the Salines from where all military expeditions of King Peter (1360-1370) were supplied with grain flour¹²³. Another testimonial that some arches of the ancient aqueduct existed before the construction of Bekir pasha aqueduct comes from Alexander Drummond, an English Consul at Aleppo, Syria, who visited Cyprus between March and May 1745 and returned for a second visit in April 1750. In his first visit, which was one year before the inauguration of the project of Bekir pasha, he saw near the salt lake "...bridges consisting of two arches, eight or ten feet each, beside the intervening pillar". Therefore it seems that the ancient aqueduct arches were always there, but in ruins. Alexander Drummond also gave more valuable information which we will explore in the next chapter¹²⁴.

Ο Alexander Drummond, που είδε τις αφίδες του αρχαίου υδραγωγείου Λάρνακας το 1745, ένα χρόνο πριν ο Μτεκίρ πασάς αρχίσει τις εργασίες της κατασκευής του δικού του υδραγωγείου (1746-48)

Alexander Drummond who saw the bridges of the ancient aqueduct in 1745, one year before Bekir pasha started the construction of his aqueduct (1746-48)

Κατά την Ενετική Περίοδο, τα πιο ακριβά φέουδα που πωλούσε το κράτος, αφού η γη ήταν πλέον ιδιοκτησία του, βρίσκονταν στα χωριά Αραδίππου και Κίτι¹²⁵. Αυτό δεν ήταν τυχαίο γιατί και τα δύο αυτά χωριά παρήγαγαν βαμβάκι, το οποίο έπινε ψηλές τιμές στην αγορά, αλλά χρειαζόταν πολύ πότισμα. Τα δύο αυτά χωριά είχαν, όπως είδαμε, το πλεονέκτημα δύο αρχαίων υδραγωγείων στα χωράφια τους. Το πρώτο στο Κίτι, πέρασε στα χέρια του Ηρακλή Ποδοκάθαρου, και το δεύτερο στην Αραδίππου, στη δούλευση του Ευγένιου Συγκλητικού, ο οποίος παρήγαγε βαμβάκι στην περιοχή της Παναγίας της Αιματούσας, χρησιμοποιώντας το νερό της εκεί Καννουρόβρυσης, που επίσης ήταν ένα αρχαίο σύστημα λαγουμιών. Το εκεί χωριό καταγράφηκε κατά την πρώτη οθωμανική απογραφή ως Πρασιό του Χιλασιώτη, που παρήγαγε βαμβάκι όπως και το Κίτι αλλά και η Δρομολαξιά¹²⁶. Είναι έκδηλο ότι τα δύο αρχαία γνωστά υδραγωγεία της περιοχής Λάρνακας βρίσκόντουσαν σε λειτουργία μέχρι το τέλος της Ενετικής Περιόδου και χρησιμοποιούνταν τουλάχιστον για γεωργικούς σκοπούς.

Το 1570 ετοιμάστηκε ένα μεγάλο τουρκικό ασκέρι για να καταλάβει την Κύπρο. Αποτελούνταν από τουλάχιστο 100.000 χιλιάδες στρατιώτες, οι οποίοι αποβιβάστηκαν στη Λάρνακα. Είναι βέβαιο ότι ένας από τους λόγους της στρατηγικής αυτής επιλογής των Τούρκων Διοικητών ήταν η ύπαρξη στις Σαλίνες και την ευρύτερη περιοχή Λάρνακας ικανοποιητικών πηγών νερού για να ξεδιψάσουν έναν τόσο μεγάλο στρατό, που συνοδεύονταν από χιλιάδες ναύτες, χιλιάδες κανονιέρηδες του πυροβολικού, καθώς και άλογα του ιππικού, μέσα στην καρδιά του κυπριακού καλοκαιριού. Η ευλογία του νερού στη Λάρνακα απέβη τελικά σε κατάρρα και εφιάλτη, αφού ο τοπικός πληθυσμός υπέστη απώλειες χωρίς προηγούμενο μια και ένας τόσο πολυάριθμος στρατός αποβιβάστηκε σε μια τόσο περιορισμένη έκταση¹²⁷. Οι Οθωμανοί σύντομα κατατρόπωσαν τους Ενετούς και κατέλαβαν ολόκληρο το νησί. Σταδιακά η Λάρνακα καθιερώθηκε ως ο κύριος λιμένας της Κύπρου. Φιλοξενούσε όλα τα ξένα προξενεία, την εμπορική κίνηση, τα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα και πολλές άλλες υπηρεσίες

During the Venetian period the most expensive feudal lands in the Larnaca area available for purchase from the State, which was the owner of all lands in Cyprus, were in the villages of Aradippou and Kiti¹²⁵. This was not accidental, since both villages produced cotton, which commanded high prices, but required a lot of watering. Both feudal lands benefitted, as we have seen before, from ancient qanat water systems. The one at Kiti obviously passed by the lands of Hercules Podocatharo and the second, at Aradippou, watered the lands of Eugene Singlitikos, who produced cotton near Kannourovrisi at Panagia Aimatousa, known at that time as the village of Prastigio Kalassioti. Cotton production in these two villages was also registered in the first Ottoman census conducted in 1572¹²⁶. It is obvious that the two known qanat systems of Larnaca were in operation till the end of the Venetian period, at least for agricultural purposes.

In 1570 a large Turkish army was prepared to occupy Cyprus. It consisted of at least 100,000 soldiers that disembarked at Larnaca in July. It is certain that one of the reasons for this strategic choice of the Turkish generals was the existence, at the port of the Salines and the wider area of Larnaca, of enough water to refresh such a great army accompanied by thousands of sailors, gunmen of the artillery and horses of the cavalry, in the heat of the Cyprus summer. The water blessing of the Larnaca area became a curse and a nightmare because the local population suffered an unprecedented loss due to the great numbers of the attackers that landed in such a small area¹²⁷. The Ottomans soon defeated the Venetians and occupied the entire island. Larnaca eventually became the main port of Ottoman Cyprus. It gradually accommodated all the foreign consuls, the commerce, the financial institutions and many other services of the Ottoman state. In the mid-18th century the need to re-establish a reliable aqueduct to bring into the city the necessary amount of good quality drinking water was imperative for the city and its busy port, since in two centuries of Ottoman occupation nothing seems to have been maintained. The project of providing refreshment for

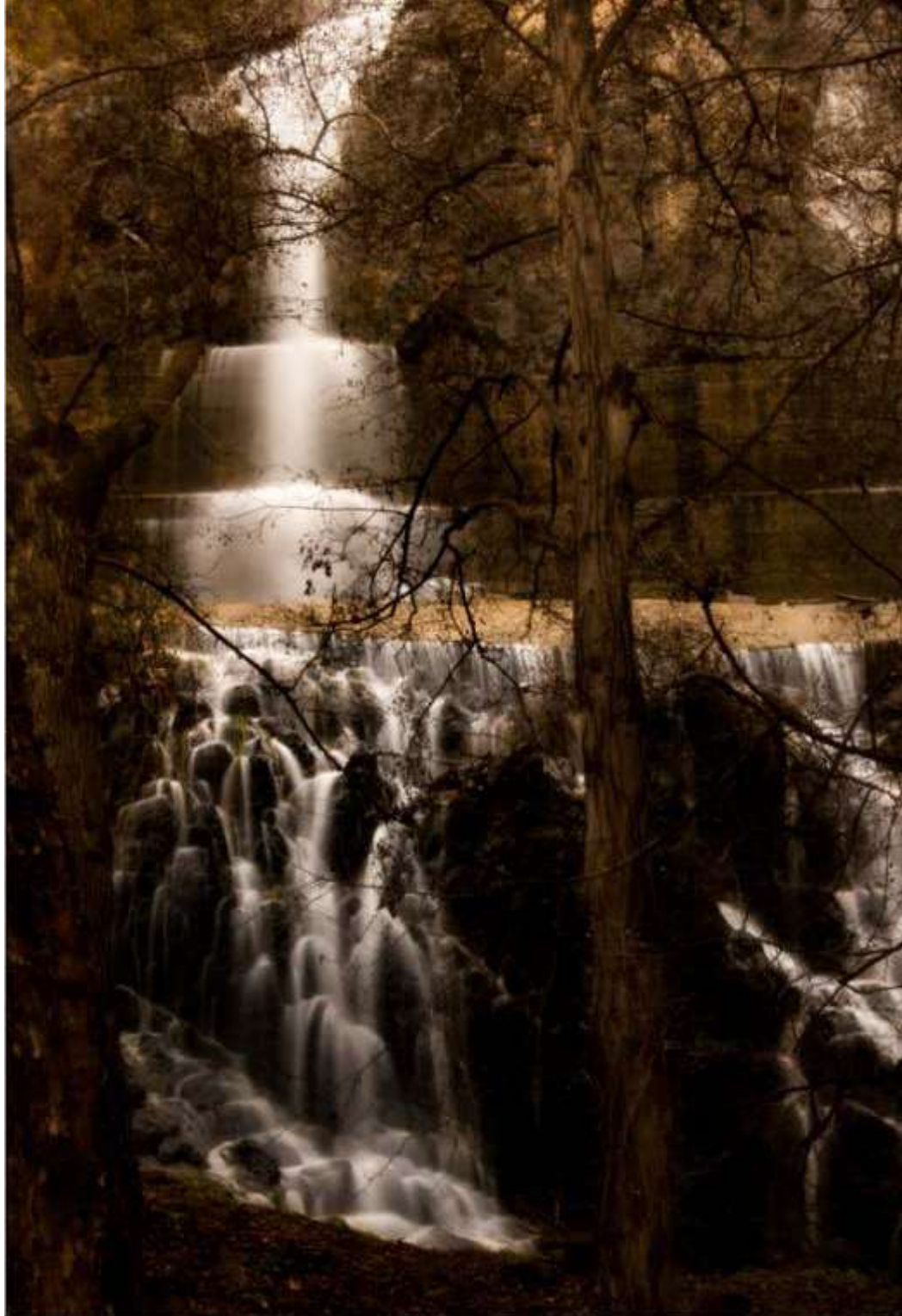
του οθωμανικού κράτους. Στα μέσα του 18ου αιώνα η ανάγκη για τη δημιουργία ενός υδραγωγείου για να φέρει καλής ποιότητας νερό στην πόλη και στον πολυάσχολο λιμένα της έγινε πρωταρχικής σημασίας, αφού μέσα σε δύο αιώνες οθωμανικής κατοχής τίποτα δε φαίνεται να είχε συντηρηθεί. Το ξεδίπλωμα της πόλης αναλήφθηκε από τον Οθωμανό Κυβερνήτη Μπεκίρ πασά. Το υδραγωγείο χρηματοδοτήθηκε προσωπικά από τον ίδιο το 1746-48 και έμεινε στην ιστορία της Κύπρου ως το σημαντικότερο έργο κοινής ωφελείας που αναλήφθηκε στα 300 χρόνια της επικράτειας των Οθωμανών στην Κύπρο. Ποτέ δε θα γίνει πλήρως γνωστό σε ποιο βαθμό οι μηχανικοί και εργολάβοι του έργου επαναχρησιμοποίησαν προϋπάρχουσες εγκαταστάσεις της Κλασικής, της Ελληνιστικής, της Ρωμαϊκής ή της Μεσαιωνικής περιόδου. Αλλά φαίνεται ότι ο Μπεκίρ πασάς είχε τις πληροφορίες του ως προς το πώς να επωφεληθεί. Οι αρχαιολογικές και γραπτές πληροφορίες που έχουμε σήμερα, ως επίσης και το έγγραφο της δωρεάς του Αμπού Μπεκίρ πασά, ρίχνουν περισσότερο φως στο θέμα, που μας επιτρέπει προσεκτικά να εξετάσουμε την αυθεντικότητα του υδραγωγείου και κατά πόσο αυτό ήταν έργο 100% Οθωμανικό ή ένα έργο απλής επιδιόρθωσης και συντήρησης αρχαιότερων εγκαταστάσεων.

the city was undertaken by the Ottoman Governor Bekir pasha. The aqueduct was personally financed by him in 1746-48 and remained in the history of Cyprus as the only public utility work ever undertaken by the Ottomans in their 300 years of rule in Cyprus. It will never be fully known to which extent the contractors and engineers of the project have used pre-existing facilities of older aqueducts of the city from the Classical, Hellenistic, Roman or early Byzantine periods. But, it seems that Bekir pasha had his information on how to benefit from all these installations. The archaeological and written evidence we have at our disposal today, as well as the Abu Bekir Pasha Donation Document, shed enough light on the matter and allow us to carefully examine the authenticity of his aqueduct and whether it is a 100% Ottoman project or a result of maintenance and renovation of previously existing water installations.

Αλνκές Λάρνακας, Λοΐζος Οικονομίδης,
Διαγωνισμός Φωτογραφίας 2015

Larnaca Salt Lake, Loizos Economides,
Photography Contest 2015

Φωτογραφία κυπριακού τοπίου, Δήμος Αντωνίου, Διαγωνισμός Φωτογραφίας 2015

Cypriot Landscape photography, Demos Antoniou, Photography Contest 2015

ΜΕΡΟΣ Β'
1571 - 1750 μ.Χ.
ΤΟ ΝΕΡΟ ΚΑΤΑ ΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΗΣ
ΟΘΩΜΑΝΙΚΗΣ ΚΑΤΑΧΝΙΑΣ

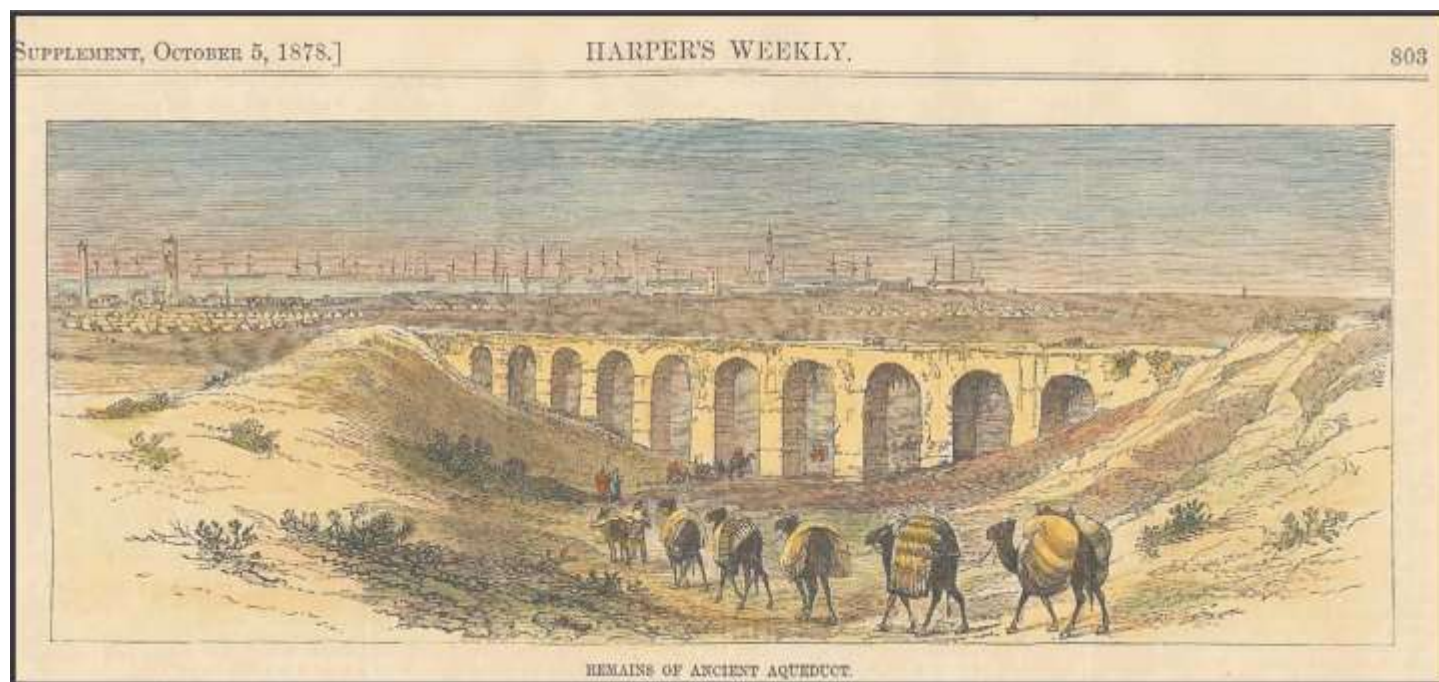
Κεφάλαιο 5

Η κατασκευή του υδραγωγείου του Μπεκίρ πασά

PART II
1571 - 1750 AD
WATER SYSTEMS IN THE YEARS OF THE
OTTOMAN DARKNESS

Chapter 5

The construction of the aqueduct of Bekir pasha

Γκραβούρα της δεύτερης σειράς των καμάρων του Υδραγωγείου της Λάρνακας
Gravure of the second row of arches of the Larnaca Aqueduct (The Illustrated London News 5.10.1878)

Η μεταφορά τρεχούμενου νερού στις οθωμανικές πόλεις της Λάρνακας και της Σκάλας από το χωριό Άρπερα και το υπόγειο υδροφόρο υπόστρωμα του ποταμού Τρέμιθου στο τέλος της δεκαετίας του 1740 αποδίδεται στον Ελχάτζ Αμπού Μπεκίρ πασά, γιο του Ιμπραήμ. Υπηρέτησε από το 1745 μέχρι το 1748 ως Κυβερνήτης της Κύπρου, με τον οθωμανικό τίτλο του Μπεϊλέρμπεη, κατέχοντας την υψηλότερη βαθμίδα Τούρκου αξιωματούχου, αυτής του

The conveyance of fresh water to the Ottoman cities of Larnaca and Scala from the village of Arpera and the aquifer of River Tremithos in the late 1740s, is attributed to El Haj Abu Bekir pasha, son of Ibrahim. He served from 1745 -1748 as Beylerbeyi (Governor) of Cyprus, since he held the highest rank, namely of a "Pasha of three tails"¹²⁸. He was married to Safiye, daughter of Sultan Mustafa II (1695-1703), sister of Sultan Mahmud I (1730-1754). Abu

«πασά με τρεις ουρές»¹²⁸. Ήταν παντρεμένος με τη σουλτάνα Σαφιγέ, κόρη του σουλτάνου Μουσταφά Β' (1695-1703) και αδελφή του μετέπειτα σουλτάνου Μαχμούτ Α' (1730-1754). Ο Αμπού Μπεκίρ γεννήθηκε το 1670 και όντας τόσο κοντινός συγγενής με δύο σουλτάνους, υπηρέτησε το οθωμανικό κράτος μέχρι τα βαθειά του γεράματα. Στο τέλος της καριέρας του το 1745 σε ηλικία 75 ετών διορίστηκε από τον κουνιάδο του, σουλτάνο Μαχμούτ Α', διοικητής της Κύπρου. Αποσύρθηκε από τη θέση το 1748, αφού η Κύπρος υποβαθμίστηκε από την ανώτατη διοικητική βαθμίδα της «Επαρχίας» στο προηγούμενο της καθεστώς κάτω από το Μεγάλο Βεζίρη και κυβερνιόταν από έναν χαμηλόβαθμο αξιωματούχο με τον τίτλο του Μουσαλέμη¹²⁹. Όπως θα δούμε στη συνέχεια, το υδραγωγείο δεν πρόλαβε να λειτουργήσει πριν την αναχώρηση του Μπεκίρ πασά από το νησί, αλλά λειτούργησε το 1750 και συμπληρώθηκε υπό την ευθύνη του κύπριου Δραγομάνου του Σεραγίου Χριστοφάκη Κωνσταντίνου¹³⁰.

Bekir was born in 1670 and being closely related to the sultans, he served until old age in the highest positions of the Empire. Finally, in 1745, he was appointed by his brother in law, Sultan Mahmud I, as Governor of Cyprus at the age of 75. His nomination was withdrawn in 1748 because Cyprus had lost the higher status of a province and was returned to its former status under the Grand Vizier, governed by a lower rank mussalem¹²⁹. As we shall see later, his aqueduct did not operate until 1750, after his departure from Cyprus, and was completed by the Dragoman Christofakis Constantinou¹³⁰.

Από αριστερά προς δεξιά: Ο Μπεκίρ πασάς (1670-1758), ο Μουσταφά Β' (1695-1703), πεθερός του Μπεκίρ, και ο Μαχμούτ Α' (1730-1754), γιος του Μουσταφά. Ο τελευταίος διόρισε το γαμπρό του στην ηλικία των 75 ετών Κυβερνήτη της Κύπρου και αναβάθμισε το διοικητικό καθεστώς του νησιού. Ο Μπεκίρ πασάς ήταν ήδη βαθύπλοτος από το διορισμό του σε διάφορα αξιώματα της αυτοκρατορίας από τον πεθερό του

From left to right: Bekir pasha (1670-1758), Mustafa II (1695-1703), father-in-law of Bekir, and Mahmud I (1730-1754), son of Mustafa II. Mahmud appointed his brother-in-law Bekir, at the age of 75, Governor of Cyprus, upgrading thus the status of the island. Bekir pasha was already very rich by being appointed in several incarnations of the Empire by his father-in-law.

Ήταν τότε η πρώτη φορά στην ιστορία της Οθωμανικής αυτοκρατορίας που η Κύπρος αναβαθμιζόταν σε «Επαρχία» υπό τη διοίκηση ενός πασά «τριών ουρών» και φαίνεται ότι ο Σουλτάνος πειραματιζόταν με διοικητικές αλλαγές μετά τα συνεχή παράπονα του Αρχιεπισκόπου και των άλλων Κύπριων Επισκόπων για βαριά και ασήκωτη φορολογία και κάκιστη διακυβέρνηση. Φαίνεται ότι και οι Τούρκοι της Κύπρου παραπονιούνταν, ο δε ανικανοποίητος εκνευρισμός τους ξέσπασε δέκα χρόνια αργότερα σε επανάσταση¹³¹. Η οθωμανική κατάκτηση της Κύπρου είχε δημιουργήσει μια νέα δημογραφική πραγματικότητα. Οι Τούρκοι στρατιώτες που εγκαταστάθηκαν στην Κύπρο με το κίνητρο την παραχώρηση δωρεάν γεωργικής γης, δημιούργησαν για πρώτη φορά την τουρκοκυπριακή κοινότητα. Ο αριθμός τους μεγάλωσε με την προσήλυτιση στο Ισλάμ πολλών Φράγκων, Ελλήνων και Ενετών, αλλά ουδέποτε ξεπέρασαν το 25% του πληθυσμού. Η προσχώρηση στον Ισλαμισμό συντηρήθηκε καθ' όλη τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας στην Κύπρο (1571-1878)¹³². Η Λευκωσία, ως το διοικητικό κέντρο της νήσου, απέκτησε μεγαλύτερο τούρκικο παρά ελληνικό πληθυσμό. Όμως η Λάρνακα είχε πλειοψηφία από Έλληνες. Η παιδεία βρισκόταν σε ανώτερο επίπεδο, αφού ήταν το κύριο λιμάνι και εκεί ήταν εγκατεστημένοι οι ξένοι πρόξενοι και η ευρωπαϊκή κοινότητα, πράγμα που συνέτεινε στον κατευνασμό του τουρκικού και ισλαμικού φανατισμού, ενθαρρύνοντας έτσι την ανάπτυξη του εμπορίου και του Ευρωπαϊκού πολιτισμού στην πόλη¹³³.

Έτσι, όταν ο Μπεκίρ πασάς έφθασε στη Λάρνακα το 1745, η πόλη ήταν το εμπορικό, χρηματοπιστωτικό, διπλωματικό και το πιο πολιτισμένο μέρος της Κύπρου. Όλοι οι πρόξενοι με βάση τη Λάρνακα, καθώς και ο Άγγλος πρόξενος στο Χαλέπι της Συρίας Alexander Drummond, που επισκέφθηκε τότε την Κύπρο, προσκλήθηκαν να παραστούν στις 6 Μαΐου του 1745 στους εορτασμούς για την εγκαθίδρυση του νέου κυβερνήτη και την αλλαγή της διακυβέρνησης στο νησί. Προσκλήθηκαν για να χαιρετίσουν έναν πασά της τάξης των τριών ουρών, δηλαδή της ίδιας διοικητικής βαθμίδας με τον ίδιο τον Μεγάλο Βεζίρη, που αναλάμβανε την εξουσία από έναν χαμηλόβαθμο Μουσαλέμη¹³⁴. Όντας

It was the first time in the Ottoman Empire history that Cyprus was upgraded to the status of a Province governed by a "pasha of three tails" and it seems that the Sultan was experimenting with administrative changes after the continual complaints of the Archbishop and the other Bishops about heavy taxation and bad local government. It seems that the Muslim population of the island also had serious complaints and their frustration exploded, a decade later, in a revolution¹³¹. The Ottoman occupation of Cyprus in 1571 had created a new demographic reality. The Turkish soldiers, who settled in Cyprus with the incentive of possessing free land on the island, created for the first time the Turkish Cypriot Community. Their number increased due to the conversion to Islam of many members of the Frankish, Greek and Venetian communities, but Muslims never exceeded 25% of the total population. Conversion to Islam lasted throughout the Ottoman rule of Cyprus (1571-1878)¹³². Nicosia, being the administrative centre of the island, acquired more Turkish than Greek inhabitants. Larnaca, however, had a majority of Greeks. Education was at a higher level, since it was the main port of Cyprus, where all foreign consuls had their residence. This contributed to the diminution of Turkish Islamic fanatics, which helped the development of commerce, finance and European civilisation in the city¹³³.

So, when Abu Bekir pasha arrived in Larnaca in 1745 the town was the commercial, financial, diplomatic and most civilised centre in Cyprus. All the consuls who were based in Larnaca, as well as the English consul at Aleppo, Alexander Drummond, visiting Cyprus at the time, were invited on the 6th May 1745 to celebrate the change of Government on the island. They were invited to salute a pasha of three tails, of the same status as the Grand Vizier, taking over the administration from a mussalem¹³⁴. Being a very influential and respectable man in the Empire and also an unusually progressive person in the years of the Ottoman darkness, Bekir pasha recognised that the development of Cyprus and the increase of State revenue were linked to the modernisation of Larnaca, as well as

ένας ισχυρός άντρας και άνθρωπος μεγάλης επιρροής μέσα στην αυτοκρατορία, αλλά και ταυτόχρονα ένας φωτισμένος ηγέτης στα χρόνια της Οθωμανικής καταχρησίας, ο Μτεκίρ πασάς αντιλήφθηκε ότι η ανάπτυξη της Κύπρου και η αύξηση των κρατικών της εσόδων συνδυάζονταν με τον εκσυγχρονισμό της Λάρνακας καθώς και της Λευκωσίας. Αρχισε αμέσως δουλειά κτίζοντας με δικά του λεφτά σχολεία και καταστήματα για τους Τούρκους στην πρωτεύουσα. Εύστοχα διέγινωσεν ότι η πιο πιεστική ανάγκη για τη Λάρνακα ήταν η έλλειψη καλής ποιότητας τρεχούμενου νερού, η έλλειψη του οποίου εμπόδιζε την ομαλή λειτουργία του κυρίως λιμένα του νησιού, αφού τα πλοία προμηθεύονταν υφάλμυρο νερό από λάκκους κοντά στη θάλασσα. Ο διοικητικός μηχανισμός των τουρκικών κτήσεων, όπως ήταν η Κύπρος, δεν προέβλεπε διαδικασίες χρηματοδότησης δημόσιων έργων ανάπτυξης. Έτσι, ο πλούσιος και προοδευτικός πασάς αποφάσισε να χρηματοδοτήσει ο ίδιος, από την προσωπική του περιουσία, την κατασκευή ενός υδραγωγείου για τη Λάρνακα. Όλα ετοιμάστηκαν και η κατασκευή άρχισε ένα χρόνο μετά την άφιξή του στο νησί. Δικαιολογώντας την ενέργειά του αυτή, αναφέρει ο ίδιος ο πασάς στο έγγραφο της δωρεάς (βάκουφ) του υδραγωγείου προς τις ιερές πόλεις του Ισλάμ:

«Ο Ελχάτζ Αμπού Μτεκίρ πασάς γιος του Ιμπραήμ, Κυβερνήτης της Κύπρου, κατά την άφιξή του στο νησί και αφού αυτός άκουσε ότι η Τούζλα (Λάρνακα) δεν είχε νερό από παλιά και ο φτωχός πληθυσμός μετέφερε νερό πάνω στις πλάτες του από τόπο σε απόσταση δύο ωρών, αξιώθηκε να τους ευνοήσει, προμηθεύοντας τους νερό, αρχίζοντας να ανοίγει πηγάδια στον τόπο που αναφέρεται πιο κάτω...»¹³⁵.

Ο Μτεκίρ πασάς ήταν ένας βετεράνος υψηλόβαθμος αξιωματούχος της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, αφού μέχρι εκείνη τη στιγμή είχε υπηρετήσει ως αρχηγός της αυτοκρατορικής φρουράς, αρχιναύαρχος, βεζίρης, επικεφαλής του νομισματοκοπείου και ως κυβερνήτης της Αιγύπτου και της Πελοποννήσου¹³⁶. Η διοίκηση ήταν η δουλειά του και ήξερε ότι οι χειρονομίες καλής θέλησης προς τους πολίτες, όπως η κατασκευή και η δωρεά σε θρησκευτικά

Nicosia. He started working immediately by building schools and shops for the Turkish Cypriots in Nicosia, using his own money. The most pressing issue for the town of Larnaca, he realised, was the lack of good quality water, which among other things was obstructing the smooth functioning of the main port of the island, since ships were supplied from nearby wells with water of poor quality. The administrative mechanisms of Turkish possessions, like Cyprus, did not include procedures for financing public projects. Therefore, the rich and enlightened Pasha decided to finance, from his own money, the construction of an aqueduct for Larnaca. Everything was prepared and its construction started a year after his arrival on the island. Justifying his actions he mentioned in the document of his donation (vakfieh) of the aqueduct to the Holy cities of Islam:

“Elhaj Abu Bekir Pasha son of Ibrahim, the High Commissioner of Cyprus, on his arrival in the Island and on hearing that Tuzla (Larnaca) had no water supply since antiquity and the poor inhabitants carried water on their backs from a place at a distance of two sidereal hours, he wished as a favour to supply them with water and he began to have wells sunk in the locality mentioned below...”¹³⁵.

Bekir pasha was a veteran high ranking official of the Ottoman Empire and till that moment he served as chief leader of the Sultan's guard, vizier and mint master, naval commander in chief, governor of the Provinces of Egypt, the Peloponnese and other “eylets”¹³⁶. Administration was his occupation and he knew that gestures of goodwill towards the citizens, like the construction and donation to religious foundations of schools, shops and aqueducts, were appeasing the citizens and calming the country. Indeed in 1748, and before the aqueduct was put in operation, he donated it to the holy cities of Islam¹³⁷. These actions of Bekir pasha, however, benefited the Christian population more than the Turkish Cypriots. So, his undermining by lower ranking officials of the Ottoman state seems to have been the reason why the Sultan decided to bring Cyprus under the

ιδρύματα σχολείων, καταστημάτων και υδραγωγείων, κατεύναζαν τον πληθυσμό και ηρεμούσαν τον τόπο. Πράγματι, το 1748 και πριν ακόμα ο πασάς λειτουργήσει το υδραγωγείο, το δώρισε ως βακούφιο στις ιερές πόλεις του Ισλάμ¹³⁷. Αυτές του οι ενέργειες ευνόησαν περισσότερο τον χριστιανικό πληθυσμό της Λάρνακας παρά τους τουρκοκύπριους. Έτσι άρχισε η υπονόμισή του από τους χαμηλόβαθμους αξιωματούχους του Οθωμανικού κράτους στην Κύπρο και αυτή φαίνεται να ήταν και η αιτία που ο Σουλτάνος τον μετακάλεσε και αποφάσισε να ξαναφέρει την Κύπρο στο παλιό σύστημα διακυβέρνησης. Οι φανατισμένοι Τούρκοι αξιωματούχοι της Κύπρου, όπως ο διαβόητος Στραομπακκής, ήσαν πολλοί και κυνηγούσαν τις προσοδοφόρες θέσεις του καθεστώτος στην Κύπρο. Άρα οι ενέργειες του Μπεκίρ πασά να κτίζει σχολεία, υδραγωγεία για τους Έλληνες και να εφαρμόζει καλές πρακτικές διακυβέρνησης ήταν εντελώς ξένες και απαράδεκτες για την οθωμανική διοίκηση στην Κύπρο, όπου οι θέσεις εξουσίας ήταν πηγές προσωπικού κέρδους και πλουτισμού.

Κατασκευάζοντας το υδραγωγείο, ο Μπεκίρ πασάς άρχισε πρώτα με την ανόρυξη πολλών φρεάτων στον κήπο του Σταυρού, στην περιοχή του χωριού Άρπερα, και σε αυτόν του Φράνσις, κοντά στην ίδια περιοχή. Τα πρώτα αυτά πηγάδια βρίσκονταν στην κοίτη του ποταμού Τρέμιθου, σε τοποθεσία περίπου δύο χιλιόμετρα ανάντη του σημερινού φράγματος του Κιτίου. Το νερό που απέδωσαν κατευθυνόταν προς την πόλη της Λάρνακας μέσα σε υπόγειο αγωγό που είχε πηγάδια επίσκεψης, ή άλλως λάκκους πρόσβασης, σε κανονικά διαστήματα των 15 μέτρων μεταξύ τους. Τα πηγάδια αυτά στην αρχή του αγωγού, κοντά στο ποταμό, έχουν βάθος περίπου 10 μέτρα και σιγά-σιγά, στην έξοδο του νερού στην επιφάνεια του εδάφους, το βάθος τους μειώνεται σε 5 μέτρα. Σε βάθος δυο μέτρων από την επιφάνεια του εδάφους τα

old system of administration and withdraw Bekir pasha from Cyprus. Fanatical Turkish lower ranking officials, like the notorious Straompakkis, were pursuing the lucrative positions of the regime. Therefore, Bekir pasha's actions of building schools, aqueducts for the Greeks and his other good government practices, were completely alien to the Ottoman rule in Cyprus, where positions of authority were perceived as a source of personal gain and wealth.

In building his aqueduct, Bekir pasha first started by sinking a number of wells in the garden of "Stavros", in the village lands of Afrida, and that of "Francis" nearby. These first wells are located in the riverbed of Tremithos, about two kilometres upstream of the present Kiti dam. The water collected was directed to the town of Larnaca through an underground channel with access wells located at regular intervals of 15 metres apart. The visiting wells closer to the riverside have a depth of about 10 metres, whilst closer to the exit of the water at ground level they are only 5 metres deep. At a depth of 2 metres from the ground surface the wells are built around with stone¹³⁸. The underground canal covers a distance of approximately 15,000 feet or 4,575 metres¹³⁹. As we will see later, Bekir pasha does not claim in the donation document that he had built the underground qanat throughout its length. So we can assume that he rather repaired the existing ancient underground canal.

Είσοδος φρεατίου επίσκεψης του υπογείου αγωγού που σώζεται μέχρι σήμερα στην περιοχή της κοίτης του ποταμού Τρέμιθου (Φωτ. Χάρης Παυλάκης)

Entrance to a visiting well of the underground canal that survives until today in the area of the Tremithos riverbed (Photo Harris Pavlakis)

Κατάλοιπα ενός από τα πρώτα πηγάδια που
ανορύχθηκαν στην κοίτη του ποταμού Τρέμιθου που
σώζεται μέχρι σήμερα
(Φωτ. Χάρης Παυλάκης)

*Remnants of one of the first visiting wells that
were sunk in the location of the Tremithos riverbed
surviving until today (Photo Harris Pavlakis)*

πηγάδια είναι κτισμένα περιμετρικά με πέτρα¹³⁸. Ο υπόγειος αγωγός καλύπτει μια διαδρομή μήκους 15.000 ποδών ή 4.575 μέτρων¹³⁹. Όπως θα δούμε αργότερα, ο Μπεκίρ πασάς δεν αναφέρει στο έγγραφο της δωρεάς ότι ο ίδιος κατασκεύασε τον υπόγειο αγωγό σε όλο του το μήκος, γι' αυτό συνάγεται ότι μάλλον επιδιόρθωσε το υφιστάμενο αρχαίο υπόγειο κανάλι.

Το νερό έτρεχε μέσα στον αγωγό μέχρι το χαμηλότερο σημείο της υπόγειας διαδρομής του, όπου ανέβλυζε ελεύθερο μέσα σε μικρή λίμνη αποθήκευσης του νερού (κόλυμπο) και στη συνέχεια έπεφτε στο πετρόκτιστο ανοικτό κανάλι που κατέληγε στην πόλη της Λάρνακας. Η λίμνη αποθήκευσης του νερού (κόλυμπος) ήταν απαραίτητη ώστε, σε περίπτωση έντονης βροχόπτωσης και πλημύρας, να μπορεί να μεταφέρεται το πλεονάζον νερό, που δεν είχε τη δυνατότητα να μεταφέρει το ανοικτό κανάλι, στις αλυκές, μέσω καναλιού υπερχείλισης. Σήμερα δεν είμαστε βέβαιοι για την ακριβή θέση του κόλυμπου, επειδή οι Άγγλοι, κατά την εκτέλεση εργασιών αναβάθμισης του συστήματος περί το 1940, κατάργησαν την υπαίθρια λίμνη και την αντικατέστησαν με υπόγεια δεξαμενή συλλογής του νερού από σκυρόδεμα, από την οποία ξεκινά υπόγειο κανάλι μεταφοράς του νερού προς την πόλη καθώς και κανάλι υπερχείλισης. Έτσι, ο κόλυμπος του Μπεκίρ πασά χάθηκε αν και εικάζεται ότι βρισκόταν στο τσιφλίκι του πασά, το οποίο επωφελούνταν του νερού για εντατική γεωργία.

The water was running through the qanat tunnel till the lowest point of its underground path, where it gushed out into a storage pond (kolymbos) and from there on the water was entering the stone-built open channel ending in the city of Larnaca. The pond (kolymbos) was necessary because, in times of heavy rainfall and flooding, there was an overflow canal to take the excess water to the salt lake. Today, we cannot be certain of the exact position of this kolymbos, because the English, during the upgrading process of the system around 1940, cancelled the small pond and constructed an underground settling tank with overflow facilities. So, the kolymbos of Bekir pasha disappeared, although it is speculated that it was within the pasha tsiflik (farm), being used for farming and intense agriculture. Looking into the bibliography of the Persian qanats, we know that the storage pond is always located at the exit point of the water from the underground canal. Therefore, we may assume with certainty that the “kolymbos” of the Larnaca aqueduct was somewhere near the settling tank that was built in 1939 and before the first row of arches.

*Το υπόγειο κανάλι του Υδραγωγείου
της Λάρνακας κοντά στον ποταμό
και κοντά στην έξοδο του καναλιού
(Φωτ. Χάρης Παυλάκης)*

*The underground channel of the
Larnaca aqueduct close to the river
and at the exit of the channel
(Photo Harris Pavlakis)*

*Ο ορθογώνιος σκεπαστός αγωγός που μετέφερε
νερό από τα λαγούμια, διαμέσων των
πετρόκτιστων υδραγωγείων, προς την πόλη
(Φωτ. Χάρης Παυλάκης)*

*The rectangular covered channel
transporting water from the qanat to the
town (Photo Harris Pavlakis)*

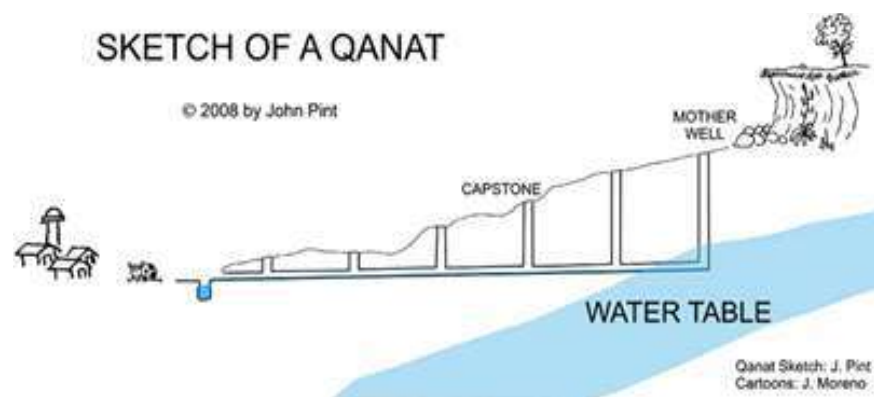
*Η έξοδος από τη δεξαμενή συλλογής νερού προς το
κανάλι μεταφοράς νερού στην πόλη (αριστερά) και προς
τον αγωγό υπερχείλισης (δεξιά)
(Φωτ. Χάρης Παυλάκης)*

*The exits from the settling tank to the channel transporting
water to the city (left) and to the overflow channel (right)
(Photo Harris Pavlakis)*

Παρατηρώντας τη σχετική με τα Περσικά κανάτ βιβλιογραφία, διαπιστώνεται ότι στην έξοδο του υπόγειου αγωγού μεταφοράς του νερού υπάρχει πάντα λίμνη συλλογής και αποθήκευσης. Κατά συνέπεια, μπορούμε να συμπεράνουμε μετά βεβαιότητας ότι ο κόλυμπος του υδραγωγείου Λάρνακας βρισκόταν κάπου κοντά στην υφιστάμενη δεξαμενή συλλογής του νερού, που έκτισαν οι Άγγλοι το 1939, και πριν από τις πρώτες καμάρες.

Μετά από μικρή διαδρομή μέσα στο επιφανειακό πετρόκτιστο ανοικτό κανάλι, το νερό ανέβαινε στη συνέχεια πάνω στην πρώτη σειρά των αψίδων (καμάρων), οι οποίες γεφύρωναν τη μικρή κοιλάδα στα χωράφια της Δρομολαξιάς και της οποίας το ανατολικό άκρο εφάπτεται του σημερινού αυτοκινητόδρομου από τον κυκλικό κυκλοφοριακό κόμβο του Καλού Χωριού προς το αεροδρόμιο Λάρνακας. Αμέσως μετά το νερό έπεφτε στις εγκαταστάσεις του πρώτου νερόμυλου που κατασκεύασε ο πασάς, λόγω μεγάλης υψομετρικής διαφοράς στο συγκεκριμένο σημείο, και με τη δύναμη της πτώσης του κινούσε τις μυλόπετρες του μύλου για το άλεσμα σιταριού. Η πέτρινη κατασκευή του νερόμυλου σώζεται μέχρι σήμερα και είναι επισκέψιμη. Μετά την πτώση μέσα στον αλευρόμυλο το νερό συνέχιζε, κατά πέντε μέτρα πλέον χαμηλότερα, να τρέχει στο επιφανειακό πετρόκτιστο ανοικτό κανάλι για άλλα επτά χιλιόμετρα και περνούσε πάνω από δύο ακόμη σειρές αψίδων, που γεφύρωναν δυο επιπλέον κοιλάδες, πριν μπει στην πόλη. Η δεύτερη σειρά των καμάρων βρίσκεται νότια της νέας οικιστικής περιοχής Αραδίππου, κοντά στον προσφυγικό συνοικισμό «Μακάριος Γ'» και είναι επίσης επισκέψιμη. Τέλος, η τρίτη σειρά αψίδων, που είναι κατά πολύ ψηλότερη, βρίσκεται στην είσοδο της πόλης από τη Λεμεσό, παράλληλα με τη Λεωφόρο Νίκου και Δέσποινας Παττίχη και αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα αξιοθέατα της πόλης. Σύμφωνα με τον Alexander Drummond, τα τρία αυτά γεφύρια αποτελούνταν από 50 καμάρες το πρώτο, με τις χαμηλότερες αψίδες, 12 το δεύτερο και 31 καμάρες το τρίτο, που είναι το περισσότερο εντυπωσιακό και θεαματικό. Οι αψίδες των τριών γεφυρών έχουν διαφορετικό άνοιγμα και ύψος¹⁴⁰. Όπως διατείνεται ο επισκέπτης de Mas Latrie, για την κατασκευή των αψίδων χρησιμοποιήθηκαν πέτρες από τα ερείπια της αρχαίας πόλης του Κιτίου¹⁴¹.

Όλα τα υδραγωγεία τύπου περσικών κανάτ έχουν στο τέλος του υπόγειου αγωγού μικρή λίμνη αποθήκευσης/ υπερχείλισης του νερού

All Persian qanat aqueducts have a small storage/overflow pond at the end of the underground canal

After a short distance travel within the stone-built open channel the water travelled over a low row of arches or kamares, which bridged the shallow valley in the fields of Dromolaxia, today adjacent to the highway leading to the Larnaca airport. At the end of the first row of arches the water cascaded into a stone-built grain mill, which the Pasha constructed at the particular location due to altitude difference. The water fell from a height of about five metres and set the grinding stones in motion. The stone structure of this watermill survives until today and can be visited. After the mill, the water used to run in a stone-built open channel for another seven kilometres and passed over two more rows of arches that bridged two more valleys, before entering the town. The second row of arches is situated adjacent to the refugee settlement known as "Makarios III" and can also be visited. The third and grandiose row of arches is the one at the city's entrance coming from Limassol, which runs in parallel to Nicos and Despina Pattichis Avenue, composing one of the most attractive monuments of Larnaca. According to Alexander Drummond, the arches of these aqueducts number 50 for the first and lower row, 12 for the second and 31 for the third, which is the most impressive and spectacular row. These numbers of arches remain the same until today. They are of variable length and height, respectively¹⁴⁰. As de Mas Latrie says, for the construction of these arches, stones from the ruins of the ancient town of Kition were used¹⁴¹.

Η πρώτη σειρά των καμάρων του Υδραγωγείου της Λάρνακας στα χωράφια της Δρομολαξιάς (Φωτ. Χάρης Παυλάκης)
The first row of arches of the Larnaca Aqueduct in the fields of Dromolaxia (Photo Harris Pavlakis)

Η είσοδος και η έξοδος του νερού στον αλευρόμυλο στο τέλος της πρώτης σειράς των καμάρων στα χωράφια της Δρομολαξιάς πριν από το τσιφλίκι (αγρόκτημα) του Μπεκίρ πασά (Φωτ. Χάρης Παυλάκης)

The entrance and exit of water in and out of the grinding mill located at the end of the first row of arches in the fields of Dromolaxia, just before the pasha tsiflik (farm) (Photo Harris Pavlakis)

*Η δεύτερη σειρά των καμάρων του
Υδραγωγείου της Λάρνακας νότια του
προσφυγικού συνοικισμού Μακάριος Γ'
(Φωτ. Χάρης Παυλάκης)*

*The second row of arches of the Larnaca
Aqueduct south of the refugee
settlement Makarios III
(Photo Harris Pavlakis)*

*Η τρίτη σειρά των καμάρων του
Υδραγωγείου της Λάρνακας στην
είσοδο της πόλης από τη Λεμεσό,
παράλληλα με τη λεωφόρο Νίκων και
Δέσποινας Παττίχη
(Φωτ. Χάρης Παυλάκης)*

*The third row of arches of the
Larnaca Aqueduct at the entrance to
the town from Limassol, in parallel to
the Nicos and Despina Pattichis
Avenue
(Photo Harris Pavlakis)*

Γκραβούρα του 19^{ου} αιώνα όπου
φαίνεται το τσιφλίκι (αγρόκτημα)
του Μπεκίρ πασά

Gravure of the 19th century
showing the pasha tsiflik (farm)
of Bekir pasha

Το κτήμα που είχε ο Μπεκίρ πασάς στην περιοχή «Κόλυμπος», έκτασης περίπου 70 εκταρίων, περιλάμβανε την πρώτη σειρά των καμάρων, τη λίμνη υποδοχής και αποθήκευσης του νερού και τον πρώτο αλευρόμυλο. Στο τσιφλίκι του ο πασάς φύτεψε σημαντικές φυτείες από μουριές, αμπέλια, διάφορα φρουτοδέντρα και λαχανικά¹⁴². Ένας δεύτερος νερόμυλος κτίστηκε από τον Μπεκίρ πασά μετά τις τρίτες καμάρες, στην περιοχή Αγίου Γεωργίου Μακρή, ο οποίος επωφελούνταν την υψομετρική διαφορά μεταξύ του υφιστάμενου λόφου και της σημερινής λεωφόρου Φανερωμένης. Το νερό έπεφτε και εδώ από ύψος περίπου πέντε μέτρων και κινούσε τον μηχανισμό με τις μυλόπετρες. Ο συγκεκριμένος νερόμυλος δε σώζεται σήμερα, αλλά περιλαμβάνεται φωτογραφία του στο παρόν βιβλίο (βλέπε Κεφάλαιο 9). Μετά τον δεύτερο αλευρόμυλο το νερό ακολουθούσε το ανοικτό πετρόκτιστο κανάλι κατά μήκος της λεωφόρου προς την εκκλησία της Φανερωμένης και κάπου εκεί το κανάλι μοιραζόταν στα δύο. Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, το ένα κανάλι περνούσε από την οδό «νερού» (σήμερα Αισώπου) και μετά από την οδό Μπεκίρ πασά (που διατηρείται μέχρι σήμερα) και υδροδοτούσε τη Σκάλα. Το άλλο περνούσε κατά μήκος της

The estate that Bekir pasha owned in the vicinity of Kolymbos hosted the first row of arches, the storage pond at the end of the underground canal and the first grain mill. In his lands the pasha developed a tsiflik (farm) with sycamores, a vineyard, other fruit trees and vegetables¹⁴². Water from Bekir pasha's channels was used to irrigate all his orchards. A second watermill was built by Bekir pasha after the grandiose series of arches, near the church of St. George Makris (the distant). It took advantage of the height difference between the hill and Faneromeni Avenue. The five metres waterfall moved the grain stones mechanism. This watermill does not exist today, but a photo of it is included in the present book (see Chapter 9). After the second watermill the flow followed the channel along the Avenue towards the church of Faneromeni, where it split in two. As we mentioned earlier, one channel was passing from "Water Street" (today Aesopou Street) and then Bekir Pasha Street (this exists to this day) and watered Scala. The other was passing from Artemis Avenue, on the side of the American Academy towards the Bishopric, and watered Larnaca. In key locations of these two cities, Bekir pasha built seven public fountains, especially for those who could

λεωφόρου Αρτέμιδος μπροστά από την Αμερικανική Ακαδημία προς τη Μητρόπολη και υδροδοτούσε τη Λάρνακα. Σε κεντρικά σημεία των δύο πόλεων ο πασάς ανέγειρε επτά δημόσιες κρήνες, ειδικά γι αυτούς που δεν μπορούσαν να έχουν ιδιόκτητο νερό στο σπίτι τους. Παρόλο που στο έγγραφο της δωρεάς αναφέρονται οι επτά κρήνες που έκτισε ο πασάς, στην πραγματικότητα λειτούργησαν οκτώ¹⁴³. Τέσσερις στη Λάρνακα (Τούζλα): μια στο Σταυροδρόμι, μια στο τζαμί Τούζλα, μια στην εκκλησία του Αγίου Ιωάννη και μια μεταξύ των εκκλησιών της Χρυσοπολίτισσας και της Τέρρα Σάντα. Τέσσερις κρήνες λειτούργησαν επίσης στη Σκάλα: μια στην εκκλησία του Αγίου Λαζάρου, μια στο τέμενος Κεπίρ ή Μπουγιούκ, μια στη διασταύρωση των οδών Μιτσή και Ερμού, και μια στην οδό Λόρδου Βύρωνα, κοντά στο Τηλεγραφείο. Το κανάλι που έφερνε νερό στην τελευταία κρήνη υδροδοτούσε και το λοιμοκαθαρτήριο, που βρισκόταν εκεί όπου σήμερα βρίσκεται ο Αστυνομικός σταθμός Λάρνακας. Το λιμάνι εξυπηρετούνταν από το κανάλι που έφερνε νερό στην κρήνη παρά το τέμενος Κεπίρ, κοντά στο Κάστρο.

Το επιφανειακό κανάλι που έφερνε νερό στη δημόσια κρήνη έξω από το Τηλεγραφείο στην οδό Λόρδου Βύρωνα καθώς και στο λοιμοκαθαρτήριο κοντά στο σημερινό αστυνομικό σταθμό

The channel that was transporting water to the public fountain on Lord Byron Street, near the Telegraph, as well as to the quarantine, near the present-day police station

not privately pay for a water pipe to be installed in their homes. Although in the document of donation the seven fountains that Pasha built are mentioned, in reality eight fountains were in operation¹⁴³. Four operated in Larnaca (Tuzla): one at Stavrodromi; one outside the Mosque of Tuzla; one in between the churches of Chrysopolitissa and Terra Santa; and the other at the church of Saint John. Four operated in Scala: one near the Kepir (Buyuk) Mosque; one near the church of Saint Lazarus; one at the junction of Mitzi and Ermou streets; and the other at Lord Byron Street, near the Telegraph office. The channel providing water to the last fountain was also providing water to the Lazaretto (quarantine), which was situated where the Larnaca Police Station is today. The port was served by the channel providing water to the fountain at the Kepir Mosque, near the Castle.

Το 1748 ο Μπεκίρ πασάς κάλεσε θρησκευτικό συμβούλιο στη Λευκωσία και μπροστά από πολλούς αξιωματούχους του καθεστώτος κατέστησε όλη την προαναφερθείσα περιουσία βακούφιο. Παρών ήταν ο Ισμαήλ εφέντης, ο θησαυροφύλακας (δεφτερδάρης) της επαρχίας και πολλοί άλλοι μάρτυρες. Η εγγραφή της περιουσίας ως βακούφιο έγινε με τον ίδιο τρόπο που ο Μπεκίρ πασάς διέθεσε τα πλούτη και την περιουσία του στην Κωνσταντινούπολη και αλλού, δηλαδή, πρωτοκολλώντας ή καταριθμώντας αυτήν στην τάξη των δωρεών των δύο ιερών πόλεων του Ισλάμ (Haremein Sherifein), της Μέκκας και της Μεδίνας. Με την πράξη του αυτή ο Αμπού Μπεκίρ πασάς παρέδωσε στην ουσία την περιουσία του στον εκάστοτε θησαυροφύλακα (δεφτερδάρη), αρχίζοντας από τον Ισμαήλ εφέντη, καθιστώντας τον διαχειριστή, και κάλεσε όλους τους καδήδες, κυβερνήτες και τους άλλους αξιωματούχους να προστατεύουν το βακούφιο. Με την έλευση του χρόνου η διαχείριση του υδραγωγείου περιήλθε στη δικαιοδοσία του θρησκευτικού ιδρύματος του Εβκάφ, που έχει την ευθύνη διαχείρισης τέτοιας περιουσίας στην Κύπρο¹⁴⁴.

In 1748, Bekir pasha called for a religious council to be held in Nicosia and in front of many witnesses he made the above property a Vakfieh, in the presence of Ismail Efendi, the treasurer of Cyprus (Defterdar). The registration of the property as Vakfieh was done in the same manner in which Bekir pasha donated his fortune in Constantinople and elsewhere, that is, by its registration in the account books of the two holy cities (Haremein Sherifein), of Mecca and Medina. By doing this, Abu Bekir pasha handed over his property in Cyprus to Ismail Efendi, making him a trustee, and invited the Cadis, governors and other officials to protect it. Eventually, the management of the Larnaca water supply passed under the jurisdiction of the administrator of all such properties in Cyprus, the religious institution of Evkaf¹⁴⁴.

Φωτογραφία κυπριακού τοπίου, Μαρία Τοφαρίδου, 2ο Βραβείο,
Διαγωνισμός Φωτογραφίας 2015

Cypriot landscape photography, Maria Tofaridou, 2nd Prize,
Photography Contest 2015

Φωτογραφία κυπριακού τοπίου, Sean Massry, Διαγωνισμός Φωτογραφίας 2015

Cypriot landscape photography, Sean Massry, Photography Contest 2015

Κεφάλαιο 6

Η αυθεντικότητα του υδραγωγείου: μύθοι και πραγματικότητα

Η κατασκευή του υδραγωγείου Λάρνακας, όπως σημειώνεται από τον Alexander Drummond, κόστισε στον Μπεκίρ πασά 50.000 πιάστρες ή 6.200 στερλίνες¹⁴⁵. Ο Μπεκίρ πασάς πλήρωσε περίπου το ίδιο ποσό στο Οθωμανικό ταμείο αναλαμβάνοντας τα καθήκοντά του¹⁴⁶. Όμως, ο Drummond αναφέρει ότι οι προηγούμενοι κυβερνήτες, κατά τη διάρκεια της θητείας τους, καταχράστηκαν 31.250 στερλίνες¹⁴⁷ μετά την αποπληρωμή όλων τους των υποχρεώσεων στο κρατικό ταμείο, ποσό που προήλθε φυσικά από εισφορές των φορολογουμένων πέραν των απαιτούμενων από την Κωνσταντινούπολη. Επομένως, ο Μπεκίρ πασάς πλήρωσε για την κατασκευή του υδραγωγείου με τα χρήματα των φορολογουμένων. Μετά την αναχώρηση του πασά από την Κύπρο, όπως καταγράφει ο Drummond, το υδραγωγείο εξακολουθούσε να είναι ατέλειωτο. Για τη συμπλήρωση των εργασιών άφησε ένα σεβαστό ποσό στον δραγομάνο του σαραγιού Χριστοφάκη Κωνσταντίνου, ο οποίος ενεργούσε ως ο εργολάβος του έργου. Σύμφωνα με την εκδοχή του τοπικού Τούρκου κυβερνήτη, ο Χριστοφάκης κακοδιαχειρίστηκε τα λεφτά και αναγκάστηκε να διακόψει τις εργασίες. Σύμφωνα με την εκδοχή του Χριστοφάκη τα λεφτά κλάπηκαν από τον τοπικό κυβερνήτη της Λάρνακας Χατζημπακκή Αγά, γνωστό επίσης και ως Στραομπακκή λόγω του στραβισμού του. Ο Χριστοφάκης κατέθεσε γραπτό παράπονο προς τον Μεγάλο Βεζίρη στην Κωνσταντινούπολη, ο οποίος απέλυσε τον Στραομπακκή από τη θέση του τοπικού κυβερνήτη¹⁴⁸.

Η εκκλησία του Αγίου Γεωργίου της Άρπερας

The church of St. George of Arpera

Chapter 6

Doubts as to the authenticity of the aqueduct: myths and reality

The construction of the aqueduct, as mentioned by Alexander Drummond, cost Abu Bekir Pasha 50,000 piastres or 6,200 pounds¹⁴⁵. Bekir pasha had paid the same amount to the Ottoman treasury when he was appointed to the position of Governor¹⁴⁶. But Drummond mentions that the previous Governor put in his pocket 31,250 pounds¹⁴⁷, after paying all dues to the treasury, amount that naturally came from taxpayers' contributions beyond those required from Constantinople. Therefore, Bekir pasha in reality paid for his aqueduct out of the taxpayers' money. The aqueduct, after the departure of Bekir pasha, as reported by Drummond, was still incomplete. To complete the works, he left a considerable sum of money to the dragoman Christofakis Constantinou, who was acting as the contractor of the project. But Christofakis, according to the Larnaca governor, mismanaged the money and discontinued the works. According to Christofakis insinuations however, the money was stolen by the district governor of Larnaca, Chatzimpakki Agha, known also as Straompakkis. Christofakis lodged a complaint against Straompakkis to the Grand Vizier in Constantinople, who dismissed Straompakkis from the position of district governor of Larnaca¹⁴⁸.

Μετά από προσευχές και δεήσεις προς το Θεό που αναπέμφθηκαν από τον Χριστοφάκη, το κλεμμένο πουγκί με τα λεφτά του Μπεκίρ πασά για τη συμπλήρωση του έργου βρέθηκε στο χώρο όπου σήμερα βρίσκεται η εκκλησία του Αγίου Γεωργίου της Άρπερας, κοντά στις πηγές του υδραγωγείου. Μετά από αυτό το θαύμα ο Χριστοφάκης έκτισε την εν λόγω εκκλησία για να δοξάσει το Θεό και τον Άγιο Γεώργιο, που τον έσωσαν από τον κίνδυνο να εξοριστεί από την Κύπρο. Την προαναφερθείσα εκκλησία άρχισε να την κτίζει το 1748 και την τέλειωσε το 1750. Δεν αποκλείεται ο Χριστοφάκης να δανεισθηκε τα χρήματα για τη συμπλήρωση του έργου του υδραγωγείου από τον πρόξενο της Ραγούζα (σημερινό Ντουμπρόβνικ) στη Λάρνακα, αφού η οικογένεια του δραγομάνου, μετά τη δολοφονία του ιδίου, πλήρωσε το χρέος προς τον πρόξενο πολλά χρόνια αργότερα. Προς εκδίκηση για την απόλυση του από τη σημαντική θέση που κατείχε ο Χατζημπακκή Αγάς σχεδίασε και εκτέλεσε μέσω τρίτων τη δολοφονία του δραγομάνου την αυγή της Ανάστασης του 1750. Σε τοιχογραφία της εκκλησίας του Αγίου Γεωργίου της Άρπερας παριστάνεται ο ίδιος ο Χριστοφάκης να προσφέρει με όλη του την οικογένεια το πρότυπο της σημερινής εκκλησίας. Δύο επιγραφές, δεξιά και αριστερά της τοιχογραφίας, αναφέρονται στη δωρεά της εκκλησίας από τον Χριστοφάκη και στους λόγους για τους οποίους έκανε τη δωρεά¹⁴⁹.

After prayers to God raised by Christofakis, the stolen pouch with the money for the completion of the project was found at the location where now stands the church of St. George of Arpera, which Christofakis built to praise God and the Saint who saved him from the risk of being exiled from Cyprus. Or perhaps Christofakis borrowed money from the consul of Ragusa (contemporary Dubrovnik), a debt that was paid by his family after his murder, plotted by Straompakkis, on the eve of Easter 1750. In a fresco in the church of Saint George of Arpera, built by Christoforakis, he is depicted, along with his family, offering a model of the church. Two inscriptions, on either side of the painting, refer to the donation of the church by Christofakis and to the reasons why he made the donation¹⁴⁹.

Τοιχογραφία εντός της εκκλησίας του Αγίου Γεωργίου Άρπερας. Στην επιγραφή αναφέρεται ότι ο Δραγομάνος Χριστοφάκης σώθηκε από θέλημα του Θεού από βέβαιη εξορία ως συνέπεια της κλοπής των λεφτών του υδραγωγείου από τον Στραομπακκή (Φωτ. Χάρης Παυλάκης)

Fresco inside the church of St. George of Arpera. The inscription states that the Dragoman Christofakis Constantinou was saved by God's will from being exiled as a consequence of the money of the aqueduct being stolen by Straompakkis (Photo Harris Pavlakis)

Κατά τη διάρκεια της κατασκευής των μεγάλων αψίδων του υδραγωγείου, που βρίσκονται παράλληλα με τη λεωφόρο Νίκου και Δέσποινας Παττίχη, η πρώτη καμάρα στη βορειοδυτική πλευρά του γεφυριού ήταν αδύνατο να σταθεροποιηθεί πέρα από συγκεκριμένο ύψος, είτε επειδή το άνοιγμα του τόξου ήταν πολύ μεγάλο, είτε επειδή τα θεμέλια υποχωρούσαν στο ελώδες υπέδαφος της περιοχής, είτε για άλλους άγνωστους ή υπερφυσικούς λόγους! Έτσι δημιουργήθηκε ο μύθος που υποστήριζε ότι για την επιτυχή ανέγερση της καμάρας θα έπρεπε να θεμελιωθεί ζωντανό πρόσωπο στενά συγγενικό με τον πρωτομάστορα. Αυτός είναι ο λόγος που η συγκεκριμένη καμάρα αποκαλείται 'φόνισσα'¹⁵⁰. Μετά την κατάρτα αυτή, ο πρωτομάστορας επέλεξε από τους συγγενείς του να εντοιχίσει στην καμάρα τη σύζυγό του Μαρουθκιά, που σύμφωνα με την παράδοση ήταν πολύ όμορφη. Τον μύθο έσωσε στο διηνεκές ένα λαϊκό ποίημα, οι στίχοι του οποίου αναφέρονται στην άχαρη διαδικασία για την επιλογή από τον πρωτομάστορα του προσώπου που θα θυσιαζόταν για να σταθεροποιηθεί η αψίδα. Το ποίημα και οι στίχοι μεταξύ πρωτομάστορα, του απεσταλμένου του και της Μαρουθκιάς έχουν ως ακολούθως:

Αν κτίσω την μανούλα μου, μανούλαν εν ιβρίσκω
Αν κτίσω την αρφούλαν μου, αρφούλαν εν ιβρίσκω
Αν κτίσω την καλήτσαν μου, καλήτσαν πάλιν βρίσκω.

Ωρα καλή σου, Μαρουθκιά - Καλώς το παλληκάρι

Ατε να πάμεν Μαρουθκιά κι ο μάστορης σε θέλει

Κι είναι με θέλ' ο μάστορης, κι είναι' το μνημονάν του;

Κι αν με θέλει για χορόν, να πάρω τα μαντήλια
κι αν έني για μαειριτζήν, να πάρω τα κουτάλια
κι αν έني για ραφίματα, να πάρω τα βελόνια.

Εν κι' έني για χορόν, να πάρεις τα μαντήλια
μήτ' έني για μαειριτζήν, να πάρεις τες κουτάλες
μήτε τζιαί για ραφίματα, να πάρεις τα βελόνια.
Μόν' άνου να πάμεν Μαρουθκιά, κι' ο μάστορης σε θέλει.

Που κάτω εφόρησεν χρυσά, που πάνω κρυσταλλένια
τέλεια πουπάνω 'φόρησεν τα μαρκαριταρένια
Τζιαί κάζακαν ολόμαυρον, κι εσκέτασεν τα τέλεια
Τζιαί πιάνει το στρατίν στρατίν 'κείνον το μονοπάτι
Τζιαί πιάνει το χρυσόν μήλον τζιαί παίζει το τζιαί πάει.

Ωρα καλή σου, μάστορα, είναι το πρόσταγμα σου;

Η αρραβώνα μούπτεσε, τζιαί θέλω να την πιάσεις.

In the course of the construction of the grandiose aqueduct arches located parallel to Nicos and Despina Pattichis Avenue, the first arch of the high bridge at its northwest side proved impossible to stabilise beyond a certain height. This was either because the opening of the arch was too big, or the foundations were sinking due to the marshy area, or for some unknown superficial reason! So a myth was created that for the successful construction of the arch a living person, closely related to the head builder, should have been buried alive in the foundations. That is why the arch is still called the "murderess"¹⁵⁰. After this curse, the head builder chose to sacrifice his wife Marouthkia, who according to tradition was beautiful. This myth was immortalised by a popular poem, the verses of which refer to the process of how the head builder selected whom to sacrifice so as to strengthen the foundations. A free translation of the poetic conversation of the head builder, his messenger and beautiful Marouthkia is as follows:

If I build in my mother, she is the one and only
If I build in my sister, another sister does not exist
If I build in my beloved, the country has abundance

I salute you Mrs Marouthkia - I welcome you strong boy

Come with me now, the master requests you.

What message are you carrying, what does he require?

Is it for dancing, to take my fine dress
Is it for cooking, to take my spoons is it for tailoring,
to take coloured threads?

Neither for dancing to take a fine dress
Neither for cooking to take your spoons
Neither for tailoring to take coloured threads

Stand up and come with me, the master requests you.

She wore her gold skirt and crystal top
Pearls on her beautiful head
But a black overcoat hid it all.

She takes the road and the narrow path
She goes playing with her golden gems

I salute you my master, and what is your order?
My ring has fallen in the trench and I want you to get it....

Μια αψίδα φέρει την ονομασία «φόνισσα»
επειδή για να σταθεροποιηθεί χρειάστηκε,
σύμφωνα με τον μύθο, να εντοιχισθεί στα
θεμέλια η Μαρουθιά, σύζυγος του
πρωτομάστορα (Φωτ. Tim Gilbert)

*One of the arches carries the name murderess
because, according to myth, the wife of the head-
builder had to be buried in the foundations for
them to be stable (Photo Tim Gilbert)*

Στην Ισλαμική παράδοση ένα από τα πιο θεάρεστα έργα είναι η παροχή νερού στους ανθρώπους. Στον προϋπολογισμό της οθωμανικής διοίκησης της Κύπρου για το έτος 1572 υπάρχει καταγεγραμμένο ένα ποσό 25.800 άσπρα (akce, αργυρά νομίσματα) για την υδροδότηση της Λευκωσίας. Το 1576 βρίσκουμε κονδύλι για την υδροδότηση του κάστρου της Κερύνειας¹⁵¹. Στους επόμενους αιώνες τέτοιες πρόνοιες στον προϋπολογισμό έγιναν σπανιότητες. Όμως, υπήρξαν προσπάθειες επιδιόρθωσης κάποιων συστημάτων υδροδότησης, που προέρχονταν από ιδιωτική πρωτοβουλία¹⁵². Ανάμεσα στους Οθωμανούς υπήρχε έντονο θρησκευτικό κίνητρο για επεμβάσεις σε υδατικά έργα, αφού θεωρούνταν θεάρεστες πράξεις και ο δωρητής κέρδιζε την εύνοια του Αλλάχ¹⁵³. Στην Κύπρο όλες αυτές οι καταγεγραμμένες επεμβάσεις από ιδιώτες για υδροδότηση αφορούσαν μόνο επιδιορθώσεις. Επομένως, η αμφισβήτηση ότι το υδραγωγείο της Λάρνακας κτίστηκε εκ θεμελίων και είναι ένα κατά 100% αυθεντικό τουρκικό έργο είναι απόλυτα δικαιολογημένη. Αυτή η αμφισβήτηση δεν είναι καθόλου ένα καινούργιο θέμα· εμφανίζεται στα κείμενα ταξιδιωτών, ιστορικών και ερευνητών που ασχολήθηκαν με το συγκεκριμένο αντικείμενο. Το θέμα αυτό προκύπτει εντονότατα και στο έγγραφο της δωρεάς του υδραγωγείου, όπως θα δούμε πιο κάτω σε αυτό το κεφάλαιο. Δυστυχώς, η έλλειψη μόνρφωσης και ο αναλφαριθμισμός ανάμεσα στον ελληνικό και τουρκικό πληθυσμό της Κύπρου συντέινει στην πλήρη απουσία οποιωνδήποτε κυπριακών γραπτών πηγών για τους 16ο, 17ο και 18ο αιώνες και επομένως η χρονολόγηση των διαφόρων τμημάτων του υδραγωγείου

In the Islamic tradition the most pious act is the supply of water to the people. In the Ottoman budget for the first year of their Cyprus administration in 1572 there is a record of expenditure of 25,800 akce (silver coins) for the supply of water to Nicosia. In 1576 treasury funds were made available for supplying water to the citadel of Kyrenia¹⁵¹. Such budgetary provisions became very rare in the following centuries. There was, however, an effort to repair systems from previous periods by private initiative¹⁵². Among wealthy Moslems there was, therefore, a strong religious incentive for intervening in water projects, since these actions were considered pious and the donor gained through these the favour of Allah¹⁵³. In Cyprus all such private interventions for water development were registered only as repair work. Consequently, raising doubts regarding the authenticity of the Abu Bekir aqueduct as being a 100% Turkish project is justified. This is far from being a new position, as supporting information appears in the writings of travellers, historians and researchers who passed through Larnaca. It is even present in the Endowment Document to the Holy Cities, as will be seen later on in this same chapter. Unfortunately, the lack of education and the illiteracy of the Greek and Turkish people of Cyprus resulted in the complete absence of written Cypriot evidence for the 16th, 17th and 18th centuries and hence the dating of the various parts of the Abu Bekir aqueduct becomes a difficult task. Everything was based on recent and short term knowledge, which sought to show the aqueduct as having been built by a Turkish pasha.

τον Μπεκίρ πασά καθίσταται δύσκολη. Όλα βασιζόνταν στην πρόσφατη και βραχυπρόθεσμη μνήμη, σύμφωνα με την οποία το υδραγωγείο ήταν έργο κάποιου Τούρκου πασά.

Η παιδεία για τον ελληνικό πληθυσμό κατά την οθωμανική επικυριαρχία επιτράπηκε επίσημα στα μέσα του 19ου αιώνα¹⁵⁴. Από τότε έχουμε Κύπριους και Έλληνες ιστορικούς και ερευνητές, όπως ο Αθανάσιος Σακελλάριος, ο Φίλιος Ζανέττος και ο Νεοκλής Κυριαζής, οι οποίοι ενδιαφέρθηκαν για το θέμα του υδραγωγείου, αλλά υπολείπονταν ιστορικές πληροφορίες και αρχαιολογικές αποδείξεις για να λύσουν το πρόβλημα. Πριν από αυτούς, οι πληροφορίες μας βασίζονται στους ξένους ταξιδιώτες και τα κείμενα τους. Αυτοί ήταν κυρίως Άγγλοι, Γάλλοι και Ιταλοί, που δεν μιλούσαν τη γλώσσα του τόπου, αλλά ούτε είχαν το χρόνο ή και τη διάθεση να συγκεντρωθούν στο θέμα, λόγω της σύντομης παραμονής τους στη Λάρνακα. Περιέπλεξαν έτσι το θέμα, αφού βάσιζαν τις αναφορές τους στους εντελώς αδαείς και απληροφόρητους οδηγούς των μουλαριών τους. Εντούτοις, τα κείμενα τους περιέχουν αναφορές για παλαιότερα του Μπεκίρ πασά υδραγωγεία που υπήρχαν στη Λάρνακα. Το ίδιο υπονοείται και στο κείμενο της δωρεάς του βακουφίου, όπου δηλώνεται ευθαρσώς ότι «ο Ελ Χατζ Αμπου Μπεκίρ πασάς γιος του Ιμπραήμ, Κυβερνήτης της Κύπρου, μετά την άφιξη του στο νησί και αφού άκουσε ότι η πόλη δεν είχε νερό από την αρχαιότητα (since antiquity) ...». Αρα, ο ίδιος ο Πασάς παραδέχεται εμμέσως ότι η Λάρνακα είχε νερό κατά την αρχαιότητα και ο μόνος τρόπος να είχε νερό ήταν μέσω υδραγωγείου.

Θα ξεκινήσουμε να εξετάσουμε το θέμα της αμφισβήτησης της αυθεντικότητας του υδραγωγείου, ως ενός πλήρως οθωμανικού έργου, ανατρέχοντας στα κείμενα του Νεοκλή Κυριαζή, που δημοσιεύθηκαν το 1931. Θα συνεχίσουμε χρονολογικά προς το παρελθόν με τους άλλους συγγραφείς που προσέγγισαν το θέμα του υδραγωγείου και θα κλείσουμε με τις δύο επιστολές του Alexander Drummond, που γράφτηκαν η μεν πρώτη το 1745, πριν την έναρξη των εργασιών του Μπεκίρ πασά, η δε δεύτερη το 1750, όταν το έργο είχε τελειώσει και επρόκειτο να λειτουργήσει.

Education for the Greek population was officially allowed in the middle of the 19th century¹⁵⁴. From then on we have Cypriot and Greek historians and researchers like Athanasios Sakellarios, Filios Zanettos and Neoklis Kyriazis, who were interested in the matter of the aqueduct. But they lacked historical and archaeological evidence to solve the problem. Before them, relative information was strictly based on foreign travellers, English, French and Italians, who could not speak the language of the local people; neither did they have the time to concentrate on the subject due to their short visits. They complicated the problem because they based their accounts on information from the completely ignorant local mule drivers. Despite this, their writings give a record of older aqueducts existing in Larnaca. The same is implied by the Endowment Document, which states that, “El Hac Abu Bekir Pasha Son of Ibrahim, the Governor of Cyprus, on his arrival in the Island and hearing that Touzla (Larnaca) had no water since antiquity ...”. So, Abu Bekir himself acknowledges that Larnaca did have water in antiquity and the only way was via an aqueduct.

We will start examining the challenge of the authenticity of the aqueduct of Bekir pasha with the texts of Neoklis Kyriazis published in 1931; we will continue towards the past chronologically with all other authors who touched upon the subject, ending with two letters of Alexander Drummond, one written in 1745, before the aqueduct project started, and the other in 1750, when the project was completed.

Σκίτσο (τον ζωγράφο Βίκτωρος Ιωαννίδη) και φωτογραφίες του Νεοκλή Κυριαζή
Sketch (by painter Victor Ioannides) and photographs of Neoklis Kyriazis

Ο Νεοκλής Κυριαζής, λοιπόν, είναι ένας από τους σκαπανείς της ιστορικής έρευνας στην Κύπρο. Ήταν γιατρός και μαζί με άλλους εξέδιδε το ιστορικό περιοδικό «Κυπριακά Χρονικά», μοναδικό στο είδος του, από το 1923 μέχρι το 1937¹⁵⁵. Επαναλαμβάνουμε το λεκτικό του για το υδραγωγείο από το τεύχος Ιουλίου-Σεπτεμβρίου 1931¹⁵⁶:

«Δεν είναι απίθανο μάλιστα εις την επιδιόρθωσιν ή την εξ αρχής κατασκευήν του υδραγωγείου τούτου να συνέβαλαν και οι Λαρνακείς εργασθέντες αγγαρείαν... Να υδρεύετο τάχα και παλαιότερον η πόλη από την Άρπεραν, και το ερειπωμένο υδραγωγείο να επιδιόρθωσεν ο Αμπού Μτεκίρ πασάς»¹⁵⁷;

Στη συνέχεια του ίδιου άρθρου συνεχίζεται ο προβληματισμός:

«... Η πόλις της Λάρνακας, πολυάνθρωπος πάντοτε και εμπορική, καθ' όλους τους αιώνας της πολυκυμάντου υπάρξεως της, ουχί αλόγως πιστεύεται ότι είχε την απαιτούμενη ποσότητα ύδατος μεταμοσχευομένην εις την πόλιν. Του ύδατος τούτου μάλιστα λείψανον υποτίθεται ότι θα είναι το άφθονο νερό που αποτελεί το Αγίασμα παρά την Σκάλα ναϊδρίου της Φανερωμένης, παρά το οποίον, κατά τας ανασκαφάς, ανακαλύφθησαν και ίχνη υδραγωγείου ως πιστεύεται. Υπάρχουν μάλιστα οι έχοντες την βεβαιότητα ότι κάπου εκεί ρέει υπογείως αφθονότατον ύδωρ»¹⁵⁸.

Neoklis Kyriazis is one of the pioneering researchers in the history of Cyprus. He was a doctor and along with others he published the quarterly history journal "Kypriaka Chronika", unique for its time between 1923 and 1937¹⁵⁵. We quote his words about the aqueduct from the issue of July-September 1931¹⁵⁶:

"It is not unlikely that, during the restoration or the construction from foundations of this aqueduct, the people of Larnaca contributed, by obligatory labour... Was the town previously getting its water from Arpera and now the ruined aqueduct has been repaired by Abu Bekir pasha"¹⁵⁷;

Then the same article continues the questioning:

"... Larnaca town was populous and with a commercial life all through its checkered existence. Not without good reason it is believed that it had the required quantity of water coming to the town from elsewhere. It is believed that remains of this water are the holy water of Faneromeni church, next to which traces of an aqueduct were found, as believed, during recent excavations. Some people are certain that somewhere there plenty of water is running underground"¹⁵⁸.

Λαξευτός αρχαίος τάφος κάτω από την
εκκλησία της Παναγίας της Φανερωμένης,
όπου υπάρχει μέχρι σήμερα Αγίασμα

*Carved ancient tomb under the church of
Faneromeni, where
there is holy water until today
(The Illustrated London News 5.10.1879)*

Ο Κυριαζής έζησε σε μια περίοδο που η επιστημονική αρχαιολογία και τα ευρήματα της δεν ήταν ακόμη διαθέσιμα στην Κύπρο. Δεν είχε καμιά από τις σχετικές αρχαιολογικές αποδείξεις που έχουμε σήμερα και αναφέρθηκαν ήδη στο πρώτο μέρος του βιβλίου. Όλα αυτά άρχισαν πιο οργανωμένα τη δεκαετία του 1960 και τα αρχαιολογικά ευρήματα εξακολουθούν να μας εκπλήττουν μέχρι σήμερα, ιδιαίτερα για τα τμήματα των αρχαίων υδραγωγείων της πόλης. Παρά λοιπόν τις ανεπαρκείς του πληροφορίες, ο Κυριαζής είναι πλήρως πεπεισμένος ότι το υδραγωγείο του Μπεκίρ πασά δεν είναι 100% δικό του. Γνωρίζοντας άριστα την ευρύτερη περιοχή Λάρνακας συμπεραίνει ότι μόνο από την Αρπερα και το υδροφόρο υπόστρωμα του ποταμού Τρέμιθου θα μπορούσε η διαχρονικά πολυπληθής Λάρνακα να υδροδοτηθεί.

Επαναλαμβάνουμε το λεκτικό του από άλλο σημείο του ίδιου άρθρου:

«Πόθεν λοιπόν προμηθεύοντο οι Λάρνακείς το αναγκαίον δι' αυτούς ύδωρ; Αφ' όθεν και σήμερα, δηλαδή από την Αρπεραν, ως πιστοποιείται εκ των προ αιώνων επισκεφθέ-

Kyriazis lived in an era when scientific archaeology was not available. He had none of the already mentioned archaeological evidence, since this only started to appear after 1960 and continues to surprise us today. This is especially true concerning the ancient parts of the Larnaca aqueducts, already mentioned. Despite his inadequate evidence he is completely convinced that the aqueduct of Bekir pasha is not 100% Ottoman. Knowing well the Larnaca area, he comes to the conclusion that only from Arpera and the Tremithos aquifer could populous Larnaca ever be satisfactorily supplied. We quote him again:

“From where were then the people of Larnaca supplied with the necessary water? From the same source as today, i.e. Arpera, as it is confirmed by visitors of ancient times, since Aradippou and Livadia had no such supply? In Arpera there is plenty of water, since even the water of the well-known Meneou tsiflik (farm) comes from there”¹⁵⁹.

This doubt and insistence by Neoklis Kyriazis that the Kamares aqueduct was just a large scale repair of ancient installations is also based on the text of the Endowment

ντων την Λάρνακαν περιηγητών, και εφόσον η Αραδίππου και τα Λειβάδια δεν είχαν τοιούτον; Εις την Αρπεραν υπάρχει αφθονία ύδατος, εφόσον και το γνωστό νερό του τσιφλικιού του Μενεού εντεύθεν πηγάζει»¹⁵⁹.

Η επιμονή του Κυριαζή ότι το υδραγωγείο των καμάρων ήταν απλώς μια επιδιόρθωση επί παλαιότερων εγκαταστάσεων ενισχύεται και από το έγγραφο δωρεάς του βακουφίου του 1748, το οποίο βρήκε στο αρχείο του αποικιακού διοικητή και το εξέδωσε για πρώτη φορά μεταφράζοντάς το από τα αγγλικά στα ελληνικά το 1931 (κάποιος Τούρκος Μιτχάτ το 1919 το είχε μεταφράσει από τα τουρκικά, με αραβικούς χαρακτήρες, στα αγγλικά). Και οι δύο μεταφράσεις, ελληνικά και αγγλικά, βρίσκονται στα παραρτήματα του βιβλίου αυτού. Στην ίδια έκδοση του 1931 ο Κυριαζής δημοσίευσε επίσης σχετικό ιστορικό υλικό του 1841 από το γαλλικό προξενείο, που αφορά το νερό της Λάρνακας καθώς και θέματα με τα οποία ασχολήθηκε το 1854 η «Επί του Ύδατος Λάρνακος και Σκάλας Επιτροπή». Εννοείται ότι ο Κυριαζής πρόσεξε ότι ο Μπεκίρ πασάς, στην καταγραφή που κάνει στο έγγραφο της δωρεάς, δεν αναφέρει τις τρεις σειρές των καμάρων ούτε τον υπόγειο αγωγό με τα 300 πηγάδια επίσκεψης, που ήταν η ραχοκοκαλιά του έργου, ενώ κάνει λεπτομερή αναφορά στο τι έκανε πραγματικά ο ίδιος και δώρισε στις ιερές πόλεις. Τα επιχειρήματα του Κυριαζή και όσων άλλων ασχολήθηκαν με το θέμα της αυθεντικότητας ήταν εύθραυστα επειδή υπολείπονταν ικανοποιητικών αρχαιολογικών αποδείξεων και επειδή υπήρχαν τόσες πολλές παραπλανητικές πληροφορίες από την ντόπια παράδοση, οι οποίες επαναλαμβάνονταν στα κείμενα των ταξιδιωτών, ότι το υδραγωγείο έκτισε ο Μπεκίρ πασάς μεταξύ 1746-48.

Ο Κυριαζής δεν διέθετε την πληροφόρηση για τα αρχαιολογικά ευρήματα που έχουμε σήμερα και δεν γνώριζε ότι ο αρχαίος κυπριακός πολιτισμός είχε γνώση της τεχνολογίας και διέθετε την ικανότητα να κατασκευάζει τέτοια υδραγωγεία πιθανόν από το 700 π.Χ. Και πράγματι τέτοια έργα γίνονταν στη Λάρνακα κατά την αρχαιότητα, αφού από το 1960 μέχρι σήμερα το Τμήμα Αρχαιοτήτων

Document of Bekir pasha of 1748, which he found and published in 1931, after translating it from the English to the Greek language. The English translation of the original document, which was in Arabic characters, was made by M. Midhat in 1919. Both versions, the English and the Greek, are included as Appendices in this book. In the same publication of 1931 Neoklis Kyriazis issued additional related material of 1841 from the French Consulate and other issues addressed in 1854 by the "Larnaca and Scala Water Committee". It goes without saying that Kyriazis noticed that Bekir pasha, in listing what he did and was donating to the Holy Cities of Islam, he does not claim as his own the three rows of arches, the four and a half kilometres of underground qanat and the 300 visiting wells, which are the essence of the aqueduct, whereas there is a lot of detail about everything he made himself and was in fact what he was donating.

The arguments of Kyriazis and all those who touched on the matter were vulnerable, because of the lack of sufficient scientific archaeological evidence and of misleading information from local tradition, repeated by many travellers, i.e. that the aqueduct was entirely constructed by Bekir pasha in 1746-48. Kyriazis did not have the information and archaeological evidence we have today and he did not know that the ancient Cypriot civilization had the technology, the knowhow and the ability to construct such an aqueduct perhaps since 700 BC. And they did, since, after 1960, the Department of Antiquities recorded ancient networks of water distribution systems in the city, which have been dated to the Classical and Greco-Roman periods, as already mentioned in the previous Part of the book. The only missing links in today's knowledge are scientific answers as to the exact position of the ancient source and the precise dating of the various parts of the thirteen kilometres long aqueduct, including the three rows of arches. Bekir pasha, in his donation document, leaves wide open the possibility that all ancient distribution networks found in the city had their source at Arpera or at another nearby spot of the Tremithos River aquifer and that

κατέγραψε πληθώρα συστημάτων διανομής νερού μέσα στην πόλη, που έχουν χρονολογηθεί στην Κλασική και Ελληνορωμαϊκή περίοδο, όπως αναφέρθηκε προηγουμένως. Η μόνη ψηφίδα που μας λείπει είναι η αρχαιολογική απόδειξη για την ακριβή χρονολόγηση του δεκατριών χιλιομέτρων υδραγωγείου και η ακριβής θέση των αρχαίων πηγών προμήθειας του νερού. Ο Μπεκίρ πασάς, στο έγγραφο της δωρεάς, αφήνει ορθάνοικτο το ενδεχόμενο τα τεσσεράμισι χιλιόμετρα υπόγειου αγωγού με τα 300 πηγάδια επίσκεψής του και το ανοικτό επιφανειακό κανάλι με τις τρεις σειρές των καμάρων να προϋπήρχαν του δικού του υδραγωγείου, αφού δεν τα περιλαμβάνει στο έγγραφο της δωρεάς του ως δικά του κατασκευάσματα.

water was coming from there through a four and a half kilometres underground canal and an open ground channel over three rows of arches, all pre-existing the year 1746, since the Pasha does not claim in the official document that these installations were of his creation.

Αποσπάσματα από το έγγραφο του κατασταστικού του Ιδρύματος (Βακουφίου) του Χατζή Εμπλουμπεκίρ Πασά στα τουρκικά (Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών)

Extracts from the endowment documents of the Foundation (Vakfiye) of Elhac Abubekir Pasha in the Turkish language (Press and Information Office)

Φίλιος Ζανέττος
(Σκίτσο του ζωγράφου
Βίκτωρα Ιωαννίδη)

Filios Zanettos
(Sketch by the painter Victor
Ioannides)

Μια δεκαετία πριν τον Νεοκλή Κυριαζή, ο Φίλιος Ζανέττος, γιατρός, βουλευτής και δήμαρχος Λάρνακας, στο ογκώδες έργο του «Ιστορία της νήσου Κύπρου», που εκδόθηκε το 1920, στο κεφάλαιο «Η Τουρκική Τυραννίς» αναφέρει:

«Εν έτει 1746 ο Μπεκίρ πασάς, ευρισκόμενος εν Κύπρω και ιδών κατά την από της Λάρνακας διόδόν του, τους κόπους, εις ους οι κάτοικοι της πόλεως αυτής υπεβάλλοντο κομίζοντες το αναγκαίον αυτοίς προς πόσιν ύδωρ, από του μέρους ένθα νυν αι μεγάλαι του υδραγωγείου αφίδες, κατασκεύασεν ιδίαις δαπάνες το μέχρι σήμερον εν χρήσει υδραγωγείον»¹⁶⁰.

Αν η υπογραμμισμένη πληροφορία που δίνεται από τον Φίλιο Ζανέττο ισχύει, ότι δηλαδή υπήρχε καλό τρεχούμενο νερό κοντά στις μεγάλες καμάρες, τότε είναι δυνατόν ο υπόγειος αγωγός και τμήμα του επιφανειακού ανοικτού καναλιού να βρίσκονταν σε λειτουργία πριν από την παρέμβαση του πασά και τμήμα του καναλιού να είχε προσαρμοστεί ώστε να μεταφέρεται νερό εκεί όπου βρίσκονται σήμερα οι μεγάλες αφίδες, απ' όπου ο πληθυσμός μπορούσε να προμηθεύεται καλό πόσιμο νερό και να το μεταφέρει στο σπίτι του.

A decade before Neoklis Kyriazis, Filios Zanettos, a doctor, member of the parliament and mayor of Larnaca, in his voluminous work "History of the Island of Cyprus" published in 1920, mentions in the chapter "Turkish Tyrannical rule":

"In the year 1746 Bekir pasha being in Cyprus and seeing the difficulty that the population of the town was suffering to carry drinking water from a place where today stand the grandiose arches of the aqueduct, he constructed with his own funds the aqueduct which is in use until today"¹⁶⁰.

If the underlined information given by Filios Zanettos is valid, i.e. that there was running water at the place of the grandiose arches, then it is possible that the underground qanat was in operation before the intervention of the pasha and part of the ground channel was adjusted to take the slope down the Kamares valley, where people could get drinking water to carry to their homes.

Όψη της μεγαλειώδους τρίτης
σειράς των καμάρων του
Υδραγωγείου της Λάρνακας
(Φωτ. Χάρης Παυλάκης)

*View of the grandiose third row
of arches of the Larnaca Aqueduct
(Photo Harris Pavlakis)*

Το 1891 ο Αθανάσιος Σακελλάριος στο δίτομο έργο του «Τα Κυπριακά», που εκδόθηκε στην Αθήνα και βασιζόταν στην έρευνα που άρχισε ο ίδιος στην Κύπρο το 1855, προβάλλει ακόμη πιο έντονη την αμφισβήτηση¹⁶¹.

«Παρά δε την Φανερωμένην και ίχνη Ρωμαϊκού Υδραγωγείου φαίνονται. Το δε νυν της πόλεως υδραγωγείον, το υπό του Μπεκίρ πασά το 1746 κατασκευασθέν, φέρει τα ύδατα παλιού υδραγωγείου εκ της κόμης Άρπερας, μέρος των οποίων εις τον Τεκέν, Τουρκικό τέμενος, φέρεται».

Πέραν της βεβαιότητας για την ύπαρξη προγενέστερου του Μπεκίρ Πασά υδραγωγείου, ο Σακελλάριος είναι επίσης βέβαιος ότι το υδραγωγείο του πασά μεταφέρει το νερό του παλιού υδραγωγείου από την Άρπερα. Επίσης, ο συγγραφέας μας πληροφορεί ότι μέρος του νερού αυτού οδηγείται στο τέμενος Χαλά Σουλτάν Τεκέ, γνωστό για τους κήπους φρούτων και λουλουδιών που διέθετε μέχρι τη δεκαετία του 1950. Την πληροφορία αυτή δίνει επίσης και ο Νεοκλής Κυριαζής, ότι δηλαδή το υδραγωγείο του Μπεκίρ πασά υδροδοτούσε, πέρα από τον Τεκέ, και το τσιφλίκι του Μενεού, όπου διασώζονται μέχρι σήμερα λαγούμια. Και τα

In 1891 Athanasios Sakellarios in his two-volume work “Kypriaka”, published in Athens and based on his research since his arrival to Larnaca in 1855, raises even stronger doubts¹⁶¹. We quote:

“Near Faneromeni traces are seen of an ancient Roman aqueduct. The present aqueduct of the city, built by Bekir pasha in 1746, carries the water of an older aqueduct sourcing from Arpera, as well as supplying Teke, the Turkish Mosque”.

Further to the given certainty of Sakellarios about the existence of an older aqueduct, which Bekir pasha included in his own, we also have the information that part of the water of the aqueduct was directed to the Hala Sultan Teke, known for its fruit orchards and blossoming gardens till the 1950s. We have also seen Kyriazis' reference that the water of Abu Bekir pasha was watering the tsiflik of Meneou, where qanats are surviving. Both fields in reality are watered by the overflow channel of the Bekir pasha aqueduct¹⁶². Sakellarios is the first history researcher who explicitly states that a part of the aqueduct of Bekir pasha was not built in 1746-48, but pre-existed, and that the

δύο αγροκτήματα ποτίζονταν κατ' ακρίβεια από τον αγωγό υπερχειλίσης του υδραγωγείου του Μπεκίρ πασά¹⁶². Ο Σακελλάριος είναι ο πρώτος ιστορικός που ευθαρσώς αναφέρει ότι μέρος του υδραγωγείου του Μπεκίρ πασά δεν κατασκευάστηκε το 1746-48, αλλά προϋπήρχε και ότι ο πασάς το χρησιμοποίησε ως τμήμα του δικού του συστήματος υδατοπρομήθειας.

Ο Lacroix, που επισκέφθηκε την Κύπρο το 1853, συμφωνεί ότι παλαιότερα υδραγωγεία υπήρχαν στη Λάρνακα πριν από αυτό του Μπεκίρ πασά και επιβεβαιώνει ότι οι πηγές τους ήταν στην κατεύθυνση της Άρπερας¹⁶³. Ο Robert Hamilton Lang, που βρισκόταν στην Κύπρο για μια δεκαετία (1861-71), επίσης μιλά για ίχνη παλαιότερων υδραγωγείων και σχεδίασε σε χάρτη το αρχαίο υδραγωγείο με διακοπτόμενη γραμμή μέχρι τους λόφους του Σταυροβουνιού, υπονοώντας ότι το νερό ερχόταν από εκεί¹⁶⁴. Τρελό, αφού πρόσφατα τεράστια αποθέματα υπόγειου νερού βρέθηκαν στους πρόποδες του Σταυροβουνιού από το Τμήμα Αναπτύξεως Υδάτων και χρησιμοποιούνται όταν η υδατοπρομήθεια Λευκωσίας χρειάζεται πρόσθετες ποσότητες για τις αστικές της ανάγκες¹⁶⁵. Η διακοπτόμενη γραμμή του Hamilton Lang περνά και από τον ποταμό Τρέμιθο, που έχει τις πηγές του στους πρόποδες του Σταυροβουνιού και του Μαχαιρά. Βέβαια, το απόγειο όλων των μαρτυριών προέρχεται από τον Alexander Drummond, που όταν επισκέφθηκε την Κύπρο το 1745 και βρισκόταν κοντά στις αλυκές, αναφέρει ότι είδε «...γέφυρες που αποτελούνταν από δυο καμάρες, οκτώ με δέκα πόδια η κάθε μια, ένθεν και ένθεν της κεντρικής κολόνας»¹⁶⁶. Μια μαρτυρία που δεν αφήνει καμιά αμφιβολία ότι οι αψίδες του αρχαίου υδραγωγείου ήταν πάντα εκεί, αλλά ερειπωμένες και κατεστραμμένες από τις καιρικές συνθήκες, το δε οικοδομικό τους υλικό γινόταν λεία για άλλα κτίσματα και τελικά, ότι απέμεινε, χρησιμοποιήθηκε ξανά από τον Μπεκίρ πασά και τους αρχιμάστορές του.

Το κείμενο που τροφοδοτούσε την πεποίθηση ότι το υδραγωγείο είχε κατασκευαστεί από τους Οθωμανούς είναι αυτό του Giovanni Mariti, που έφθασε στην Κύπρο το 1760,

Το υπόγειο κανάλι του υδραγωγείου Λάρνακας προς τον Χαλά Σουλτάν Τεκέ. Στα δεξιά διακρίνεται το κανάλι υπερχειλίσης (Φωτ. Tim Gilbert)

The underground channel of the aqueduct of Larnaca towards Hala Sultan Teke. On the right, the overflow channel (Photo Tim Gilbert)

Lacroix, visiting Cyprus in 1853, agrees that older aqueducts existed before the one of Bekir pasha and confirms that the source was in the direction of Arpera¹⁶³. Hamilton Lang, who was in Cyprus in 1861-71, also talks about traces of an older aqueduct and has even indicated the ancient aqueduct on his map of Cyprus with a dotted line suggesting that water came all the way from the Stavrovouni hills¹⁶⁴. Incredible since recently immense reserves of water were found there and are used when the Nicosia urban supply requires additional quantities¹⁶⁵. Lang's dotted line passes from the river Tremithos, which has its origin around Stavrovouni and Machairas mountains. Of course, the crescendo of all testimonies about the ancient aqueduct of Larnaca comes from Alexander Drummond visiting Cyprus in 1745, when he saw near the salt lake "...bridges consisting of two arches, eight or ten feet each, beside the intervening pillar"¹⁶⁶. This statement allows us, with all certainty, to state that the ancient aqueduct arches had always been there, but in ruins and destroyed from the weather and looting for the construction of other structures. Eventually, all that remained was reused by Bekir pasha and his builders.

δέκα χρόνια μετά τη λειτουργία του υδραγωγείου του Μπεκίρ πασά. Συμφωνεί ότι στο αρχαίο Κίτιον υπήρχαν υδραγωγεία, λόγω του υφάλμυρου νερού του υδροφόρου υποστρώματος, αλλά ισχυρίζεται ότι ο μοναδικός δημιουργός του υδραγωγείου ήταν ο Μπεκίρ πασάς¹⁶⁷. Όπως λέει ο Claude Delaval Cobham, στον πρόλογο της αγγλικής μετάφρασης του βιβλίου του Mariti, αυτός βάσισε όλο του το βιβλίο σε ότι μπορούσε να δει και ότι μπορούσε να ακούσει από τους ντόπιους συνοδούς του. Εκφέρει δε την επίσημη εκδοχή, που όλοι αποδέχονταν εκείνο τον καιρό, ότι το εντυπωσιακό αυτό έργο είχε έναν δημιουργό, που δεν ήταν άλλος από τον Μπεκίρ πασά. Αυτός ήταν ο οραματιστής, ο χρηματοδότης και ο εργοδότης των μαστόρων και εργατών, αλλά εκ των πραγμάτων δεν ήταν ο αποκλειστικός δημιουργός. Επαναλαμβάνουμε τις λέξεις του Mariti σε ελεύθερη μετάφραση από τα αγγλικά:

«Το πόσιμο νερό της πόλης είναι εξαιρετικό. Έρχεται από μια πλούσια πηγή στο χωριό Άρπερα και χωρίζεται έξω από την πόλη προμηθεύοντάς την. Τα υδραγωγεία που το μεταφέρουν πάνω σε πετρόκτιστες αψίδες καλής κατασκευής, που είναι η δουλειά του τελευταίου πασά ο οποίος διοίκησε την Κύπρο, εξακολουθούν να βρίσκονται σε καλή κατάσταση. Την συντήρηση οφείλουν οι κάτοικοι στον προαναφερθέντα πασά, ο οποίος όχι μόνο τους βοήθησε στον σχεδιασμό και την εκτέλεση, αλλά τους άφησε και έσοδα για τις επιδιορθώσεις του υδραγωγείου, σε περίπτωση που απειλείται με κατάρρευση ή αν καταρρεύσει. Οι επιθυμίες του τηρούνται αφού είναι γενικού ενδιαφέροντος.»

Με τις πιο πάνω αναφορές και με αυτές του Alexander Drummond στη δεύτερη επιστολή του, γραμμένη το 1750, την επίσημη θέση του καθεστώτος και την άγνοια στην οποία βρισκόταν ο λαός, δημιουργήθηκε η πεποίθηση ότι το υδραγωγείο Λάρνακας έκτισε εξ ολοκλήρου ο Μπεκίρ πασάς. Όταν ο Drummond επισκέφθηκε την Κύπρο για δεύτερη φορά, το υδραγωγείο υπήρχε εκεί τελειωμένο. Το είδε με δέος σε όλη του την μεγαλοπρέπεια. Ξέχασε ότι είδε τις ερειπωμένες αψίδες του αρχαίου υδραγωγείου, που προφανώς δεν κατάλαβε τι ήταν και υιοθέτησε την επίσημη

A text that fed the conviction that the aqueduct was completely made by the Turks is that of Giovanni Mariti, who arrived in Cyprus in 1760, ten years after the Bekir pasha aqueduct was set in operation. He agrees that in ancient Kition there were aqueducts because of the bad water of the aquifer, but he claims that the sole patron of the aqueduct is Bekir pasha¹⁶⁷.

As Claude Delaval Cobham says in his preface, Mariti bases his entire book on what he could see and what he could hear from his local companions. He expressed the official version that everybody seemed to adopt at the time of such an impressive project, that the patron was no other than Bekir pasha. He was the visionary, the financier and the employer of the builders. We quote Mariti's words:

“The drinking water of the town is most excellent. It comes from a rich source in the village of Arpera and is divided outside Larnaca, supplying the town. The aqueducts, which are carried on stone arches of good construction, are the work of the last pasha who ruled the island and they are still kept in good condition, a duty which the inhabitants of the district owe to the said pasha, who not only helped them with the plan and its execution, but also left them a certain income for the repair of the aqueducts when they threaten to fall or actually have fallen. His wishes are most faithfully observed, for the matter is of universal interest.”

Alexander Drummond also takes the same approach in his 1750 letter, when the aqueduct was finished and he saw it in all its greatness with surprise, since it had not existed at all on his first visit of 1745. He forgot that he must have seen ruins of arches in the same area and adopts the official version, that it was constructed solely by Bekir pasha in 1746-48, something which was true, but not the whole truth. He devotes several paragraphs to describing the project and mentions that in 1750 the aqueduct was not yet in operation because of the murder of Dragoman Christofakis Constantinou, contractor of the project, and the dismissal of Abu Bekir pasha already by 1748. But, he

εκδοχή ότι κατασκευάστηκε πλήρως από τον Μπεκίρ πασά μεταξύ 1746-48· κάτι που ήταν αλήθεια, αλλά όχι όλη η αλήθεια. Ο Drummond αφιερώνει πολλές παραγράφους στην περιγραφή του έργου και αναφέρει ότι ο 1750 το υδραγωγείο δεν βρισκόταν σε λειτουργία, λόγω της δολοφονίας του Χριστοφάκη Κωνσταντίνου, εργολάβου του έργου, και της μετάκλησης στην Κωνσταντινούπολη του Μπεκίρ πασά. Αλλά μας πληροφορεί ότι ο πασάς έστειλε κάποιον άνδρα από την Κωνσταντινούπολη για να συμπληρώσει το έργο¹⁶⁸. Οι περιγραφές λοιπόν του Drummond του 1750 δημιούργησαν ανάμεσα σε πολλούς ιστορικούς τη βεβαιότητα ότι το υδραγωγείο ήταν αποκλειστικά έργο του Μπεκίρ πασά, αφού κανένας δεν είχε την παραμικρή γνώση για το παρελθόν και την αρχαιότητα. Ούτε ο ίδιος είχε οποιαδήποτε πείρα ή γνώσεις επί του θέματος, ούτε ήταν σε θέση να αναγνωρίσει τα ερείπια κάποιου αρχαίου υδραγωγείου, αφού ο λόγος που έγραψε τις δύο του επιστολές από την Κύπρο ήταν για τη ψυχαγωγία της οικογένειας και των φίλων του στην Αγγλία¹⁶⁹.

Δυστυχώς όμως, οι απόψεις του Drummond υιοθετήθηκαν από τον κατ' εξοχήν ιστορικό της Κύπρου George Hill και πέρασαν σε όλα τα μετέπειτα κείμενα που γράφτηκαν μετά το 1952 για την ιστορία της Κύπρου, διατηρώντας έτσι την πλάνη ότι το υδραγωγείο του Μπεκίρ πασά ήταν αποκλειστικά Οθωμανικό έργο¹⁷⁰.

informs us that a man was sent to continue the work¹⁶⁸. The descriptions of Drummond created the conviction among historians that the aqueduct was solely the work of Bekir pasha, since he found everybody impressed with the project and nobody had a clue about the past and antiquity. Not even Drummond was experienced in the matter and he was not in a position to recognise the ruins of an ancient aqueduct. After all, he wrote his letters as entertaining travel accounts for his family and friends to read in England¹⁶⁹.

Unfortunately, the views of Drummond were adopted by Sir George Hill, the authority on Cyprus History, and through him, by all history books written about Cyprus after 1952, thus preserving the fallacy that the aqueduct of Bekir pasha was an exclusively Ottoman project¹⁷⁰.

Φράγμα Ξυλιάτου, Φωτογραφία Δήμος Αντωνίου,
Έπανος, Φωτογραφικός Διαγωνισμός 2015

Xyliatos Dam, Photo Demos Antoniou, Praise,
Photografy Contest 2015

Κεφάλαιο 7

Η δωρεά προς τις Ιερές Πόλεις και προβλήματα χρονολόγησης

Η διαθήκη-δωρεά του υδραγωγείου στις ιερές πόλεις του Ισλάμ αποτελεί ένα θρησκευτικό καταπίστευμα, που συντάχθηκε για να καταγράψει την περιουσία του Μπεκίρ πασά, να την εγγράψει ως βακούφιο στην τάξη των δωρεών των δύο ιερών πόλεων (Haremein Sherifein), της Μέκκας και της Μεδίνας, και να θέσει τους όρους της λειτουργίας του. Επίσης, διασφάλιζε το απαιτούμενο εισόδημα για τους διαχειριστές, προκειμένου να διατηρούν το σύστημα σε λειτουργία και καλή κατάσταση, επιδιορθώνοντας τις όποιες πιθανές βλάβες. Επειδή η δωρηθείσα περιουσία περιλάμβανε εισοδήματα από τα ενοίκια καταστημάτων που έκτισε ο πασάς στη Λευκωσία, τα ενοίκια των δύο αλευρόμυλων, του τοιφλικιού και των φυτειών, καθώς και τέλη από την πώληση νερού, το καταπίστευμα ορίζει συγκεκριμένα καθήκοντα και ευθύνες για τους Διαχειριστές. Σύμφωνα με το έγγραφο, κληρονόμοι του υδραγωγείου θα ήταν πάντα οι άρρενες απόγονοι του πασά, για όποιο χρονικό διάστημα αυτό θα λειτουργούσε, και θα μοιράζονταν εξ ίσου τα εισοδήματα με τους Διαχειριστές¹⁷¹. Με άλλα λόγια, ο πασάς διατήρησε για τον ίδιο και τους άρρενες απογόνους του το μισό εισόδημα από το βακούφιο που δώρισε στις ιερές πόλεις.

Το κείμενο του εγγράφου είναι πολύ ενδιαφέρον επειδή καταγράφει επίσης με λεπτομέρεια τι κτίστηκε ή αναπτύχθηκε από τον Μπεκίρ πασά, έχοντας προφανώς σκοπό να αποδείξει ότι η περιουσία ήταν δική του και επομένως είχε το δικαίωμα να την παραχωρήσει σε τρίτους. Αυτή η καταγραφή της περιουσίας του πασά, όπως ήδη σημειώθηκε, αφήνει ένα μεγάλο κενό σε σχέση με την ιδιοκτησία του όλου έργου. Επιτρέπει το συμπέρασμα ότι δεν ήταν όλα τα τμήματα του έργου περιουσία του πασά, επειδή προϋπήρχαν, αποτελώντας περιουσία τρίτων. Όμως, έστω κι αν υπήρχαν τμήματα του υδραγωγείου σε περιουσιακά στοιχεία τρίτων, θα μπορούσε ο πασάς να αναφέρει στο έγγραφο ότι αυτά κατασκευάστηκαν από τον ίδιο, όπως συμβαίνει με τις κρήνες, που αν και κτισμένες σε δημόσιους

Chapter 7

The endowment to the Holy Cities of Islam and dating problems

The donation of the aqueduct to the Holy Cities of Islam is an Endowment Document made to register the property as a Vakfieh (a religious Foundation of the order Haremein Sherifein) and was composed to give an account of the property donated, as well as to put forth the terms of its government. Also, it secured the necessary income for the administrators of the property to keep the system running in good condition by repairing any eventual damage. Since the donated property included also the income from the shops in Nicosia built by the pasha, the rents from the watermills, the farms and the orchards and all bills collected from the sale of the water, the Endowment specified duties and responsibilities for its Trustees¹⁷¹. According to the Endowment, the owners would always be the male descendants of the pasha as long as they existed, and they would also share the same amount of income with the Trustees. In other words the pasha would keep for himself and his male children and grandchildren half of the income of the Endowment.

The text of the Document is very interesting because it records in detail what had been built or developed by Bekir pasha, in order to prove that the property was his own and that, therefore, he was entitled to donate it to a third party. This register of the pasha's property, as already mentioned, leaves a large gap concerning the ownership of the whole project. It allows the assumption that not every part of the project belonged to the pasha because they pre-existed, belonging to third parties. But even if some parts had been built on property of third parties, he could have mentioned in the Document this exact information, i.e. that he had constructed these parts. This is the approach adopted with the public fountains, which although having been built on public land, he registers them as being of his own construction¹⁷². Therefore, we can assume that the parts of the aqueduct that are not mentioned in the Document were

χώρους καταγράφονται ως δικά του κτίσματα¹⁷². Επομένως, μπορούμε να καταλήξουμε ότι τα τμήματα του υδραγωγείου που δεν καταγράφονται ή αναφέρονται στο έγγραφο της δωρεάς, δεν κτίστηκαν από τον πασά και επομένως προϋπήρχαν.

Όπως παρατηρούμε από την αγγλική μετάφραση του αρχικού καταπιστεύματος (παράρτημα Β'), που έγινε από Τούρκο και πρέπει να είναι πιο πιστή, το κατασκευαστικό και αναπτυξιακό πρόγραμμα του Μπεκίρ πασά περιλάμβανε:

1.«Τα προλεχθέντα καταστήματα και το νερό που (ο πασάς) κατεύθυνε στη Σκάλα και την Τούζλα και προερχόταν από πηγές που αποτελούνταν από γνωστό αριθμό πηγαδιών, που ανόρυξε με την εμπιστοσύνη του Θεού, στην περιοχή του κήπου του Σταυρού στα χωράφια του χωριού Άρπερα και πέρα στο Γαλλικό κήπο, που βρίσκεται από την άλλη μεριά του ποταμού, απέναντι από τον πρώτο κήπο που αναφέρθηκε.¹⁷³

2.Ο νέος αλευρόμυλος, που πρόσφατα κτίστηκε σε δικό του χωράφι, και οι 37 σκάλες δικής του ιδιοκτησίας, που βρίσκονται κάτω από το κανάλι και το προαναφερθέν νερό, στην τοποθεσία Κόλυμπος, και όλες οι εγκαταστάσεις και διευκολύνσεις του αλευρόμυλου, που έχουν σύνορα το χωράφι του Σεφέρ Ογλού στη μια πλευρά και τον δημόσιο δρόμο στην άλλη¹⁷⁴.

3.Τις φυτείες με τις συκομουριές και τα οπωροφόρα δέντρα, που βρίσκονται επί 20 σκαλών γης, τα οποία έχει πρόσφατα φυτέψει και θάλλουν μπροστά από τα όρια του προαναφερθέντα αλευρόμυλου.

4.Το αμπέλι, που αποτελείται από 4 σκάλες, και όλα τα οπωροφόρα δένδρα, που πρόσφατα φύτεψε και θάλλουν μέσα στα εν λόγω σύνορα.

5.Το αράζι χαλή από 13 σκάλες, που περιστοιχίζει τον πιο πάνω αλευρόμυλο.

6.Ακόμη ένα αλευρόμυλο, που έκτισε σε γη που του ανήκει, απέναντι από το γεφύρι κοντά στο μοναστήρι του Αγίου Γεωργίου, στην περιοχή της Τούζλας (του Λάρνακα), κάτω από το κανάλι του νερού, μαζί με όλες του τις εγκαταστάσεις και διευκολύνσεις¹⁷⁵.

not constructed by the pasha and therefore pre-existed.

As seen in the English translation of the original Vakfieh of Abu Bekir Pasha (Appendix B'), which was done by a Turkish person and therefore is more reliable, the building and development programme of the pasha included:

1.“The aforesaid shops and the water (of a quantity) of 10 Lules which he directed to Scala and Tuzla came from sources which consisted of a known number of wells, which in the trust of God he caused to be sunk in the neighbourhood of Stavros Garden in the village lands of Arpera, in Larnaca District, and beyond the French Garden which is on the side of the river flowing before the first mentioned garden ¹⁷³;

2. The flour mill which he newly built in a field of 37 donums owned by him below the channel of the said water at a locality called Colombs and all the appurtenances and premises of the said mill, the boundaries of which field are Sefer Oghlou's land on one side, the public road on another side and on the two remaining sides unowned arazi miri¹⁷⁴;

3. The mulberry orchard of 20 donums with all its fructiferous trees which he newly planted and made to thrive in front of the above mentioned mill within the said boundaries;

4. The vineyard of four donums with all its vines and luscious fruits which he newly planted and made to thrive within the said boundaries;

5. The arazi Khalie of 13 donums surrounding the above mentioned mill and within the said boundaries;

6. Another flour mill which he built on the land owned by him opposite the bridge near the monastery of Ayios Georgios in the vicinity of the town of Tuzla and also below the channel of the said water, together with its appurtenances and premises¹⁷⁵.

The registration was accomplished and the aforesaid properties were handed over to the Trustee...”

Η εγγραφή της προαναφερθείσας περιουσίας πραγματοποιήθηκε και παραδόθηκε στους Διαχειριστές και όρισε (ο Μπεκίρ πασάς) ότι αυτό το Βάκουφ θα επισυναφθεί με τα άλλα δικά του Βάκουφ της Κωνσταντινούπολης για λογαριασμό των δύο ιερών πόλεων....».

Είσοδος φρέατος (λαγουμιού)
(Φωτ. Χάρης Παυλάκης)

Entrance to a visiting well
(Photo Harris Pavlakis)

Φανερά απουσιάζει οποιαδήποτε αναφορά στην κατασκευή τριών σειρών καμάρων, με το υπέργειο κανάλι νερού μήκους επτά χιλιομέτρων και οποιαδήποτε αναφορά στον υπόγειο αγωγό μήκους τεσεράμισι χιλιομέτρων με 300 πετρόκτιστα φρεάτια επίσκεψης. Αυτά τα τμήματα του υδραγωγείου, χωρίς αμφιβολία, αποτελούν τη ραχοκοκαλιά του έργου και δεν μπορεί να διέλαθαν της προσοχής του συντάκτη του εγγράφου της δωρεάς. Δεν είναι δυνατόν το δυσκολότερο, δαπανηρότερο και πιο χρονοβόρο μέρος του έργου να παραλείπεται από το έγγραφο, αλλά να καταγράφεται ότι ο πασάς φύτεψε αμπέλι! Δεν είναι πειστικό ότι η παράλειψη ήταν τυχαία. Αντιθέτως, γνωρίζοντας την ισλαμική πολύ

Clearly, there is a lack of any reference here to the construction of three rows of arches, with their open water channel of seven kilometres in length and also there is no reference to an underground canal of four and a half kilometres in length, with its 300 stone-lined visiting wells. These parts of the project, no doubt, are the essence of the project and cannot have just escaped the attention of the writer of the Document. It is not possible that the most expensive and time consuming part of the project should have been omitted from the Document, as if it had never been constructed, but instead to include a reference to a vineyard that the pasha planted! Neither is it convincing

υψηλή ηθική και τη θρησκευτική αφοσίωση και εντιμότητα των πιστών Οθωμανών, όπως ήταν ο Μπεκίρ πασάς, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι ήταν αδύνατον ένα ισλαμικό θρησκευτικό έγγραφο που συντάχθηκε από έναν τέτοιο άνθρωπο και επρόκειτο να κατατεθεί ως καταπίστευμα στις ιερές πόλεις του Ισλάμ, να περιείχε οποιαδήποτε αναληθή ή παραπλανητική δήλωση. Άρα, φαίνεται ότι σκόπιμα το έγγραφο δεν περιλαμβάνει όποια τμήματα του υδραγωγείου δεν ανήκαν ή δεν κατασκευάστηκαν από τον Μπεκίρ πασά, ώστε το καταπίστευμα να βρίσκεται σε αρμονία με την απόλυτη εντιμότητα και ηθικότητα που υποβάλλει η ιερή αφοσίωση στην ισλαμική πίστη.

Επιστρέφοντας στο ανωτέρω πρόγραμμα ανάπτυξης του Μπεκίρ πασά, πρέπει να προσθέσουμε ακόμα μερικά σχόλια. Πρώτα παρατηρούμε ότι στο σημείο (1) γίνεται αναφορά στο έργο της αποκατάστασης των πηγών του υδραγωγείου, όπου ο υπόγειος αγωγός διασταυρώνει υπογείως τον ποταμό, μέσα στο υδροφόρο του υπόστρωμα. Αυτό είναι το σημείο αφετηρίας του όλου έργου. Δημιουργήθηκαν, λοιπόν, εκεί πηγάδια επίσκεψης και από τις δύο μεριές του ποταμού, ώστε να υπάρχει η δυνατότητα ανθρώπινης καθόδου στον υπόγειο αγωγό για σκοπούς καθαρισμού και απόφραξης. Αυτό το σημείο είναι το πιο ευάλωτο σε πλημμύρες από ακραίες βροχοπτώσεις και, κατά συνέπεια, το πιο επικίνδυνο για κατάρρευση. Εδώ είναι που έγιναν και οι περισσότερες επιδιορθώσεις κατά τη διάρκεια ζωής του υδραγωγείου του Μπεκίρ πασά από το 1750 μέχρι το 1965. Επομένως, αυτού του τμήματος τη λειτουργία θα έπρεπε να αποκαταστήσει πρώτα ο πασάς για να χρησιμοποιήσει ξανά το παλιό υδραγωγείο και τα υφιστάμενα λαγούμια του. Θα ήταν πολύ φυσικό στο σημείο αυτό του εγγράφου της δωρεάς ο πασάς να περιέγραφε τη συνέχεια της κατασκευής, που αποτελείται από 4,575 μέτρα υπόγειο αγωγό, ύψους 100 εκ. και πλάτους 50 εκ., με 300 πετρόκτιστα πηγάδια επίσκεψης κάθε περίπου δεκαπέντε μέτρα για σκοπούς καθαρισμού, απόφραξης και συντήρησης του υπόγειου καναλιού. Το τεράστιο αυτό κομμάτι του έργου δεν σημειώνεται καθόλου στο καταπίστευμα και σίγουρα θα ήταν περισσότερο άξιον

that the omission was accidental. On the contrary, knowing the high religious devotion and ethical standards, as well as the honourable life of the devoted believers of Islam, as Bekir pasha was, we can reach the conclusion that it is impossible for a Document written by such a person, intended for Endowment to the Holy Islamic Cities, to contain any form of false or untrue statements. So, it seems that intentionally the Document does not contain any parts of the aqueduct that did not belong to, nor were constructed by, Bekir pasha, so that the Endowment should be in harmony with the absolute honour demanded by holy devotion to the Islamic religion.

Looking back to the above development programme of Bekir pasha a few more comments should be added. At number (1) we observe that there is a description of the rehabilitation of the source of water. It is at a spot we know very well until today, where we can actually observe that the underground canal of the Persian qanats crosses the aquifer of the riverbed of Tremithos. This is the beginning of the project. There are a few visiting wells here, on both sides of the river, so the workers can enter the underground canal for cleaning purposes since this part is constructed in the riverbed, where downfalls may occur; this is exactly the site that is most vulnerable in case of unexpected high rainfall and flooding of the river. It is indeed the site where several repairs had to be undertaken during the life span of the aqueduct from 1750-1965. Therefore, the first step that the pasha should have taken care of, before reusing an old aqueduct, would have been the repair of its sourcing. It would have been natural also if the Document had described the continuation of the underground canal, extending for 4,575 metres and having a height of 100cm, a width of 50cm and bearing about 300 visiting wells for easy access to maintain the underground canal. This huge part of the project is not mentioned at all in the Endowment, yet it would have been more worthy of notice than the few wells sunk in the neighbourhood of the Stavros and French gardens. Unless, that is, the intention had been to separate

προσοχής από μερικά πηγάδια που ανορύχθηκαν στον κήπο του Σταυρού και του Φράνσις. Εκτός αν η πρόθεση ήταν το έγγραφο να διαχωρίσει τι κατασκεύασε ο ίδιος ο πασάς και τι προϋπήρχε.

Όπως είδαμε στο πρώτο μέρος του βιβλίου, οι Ασσύριοι τον 7ο αιώνα π.Χ. είχαν ήδη τις γνώσεις και την τεχνολογία για να κατασκευάσουν αυτό το τμήμα του έργου. Την απόκτησαν από τους Πέρσες, οι οποίοι την χρησιμοποιούσαν ευρέως από το 10ο αιώνα π.Χ.¹⁷⁶. Αν οι Ασσύριοι δεν έκαναν τέτοια παρέμβαση, επειδή έμειναν στο Κίτιον μόνο για περίπου 50 χρόνια, τότε είναι πιθανό ο υπόγειος αγωγός να έγινε από τους Πέρσες, που παρέμειναν επικυρίαρχοι κατακτητές στο Κίτιον για 200 χρόνια, στηρίζοντας τον Φοίνικα βασιλιά του και εμπιστότερο σύμμαχό τους στην Κύπρο¹⁷⁷. Μπορεί όμως και να κατασκευάστηκε από τους Ρωμαίους ή τους Βυζαντινούς, που άφησαν σωρεία παρόμοιων έργων σε όλο το μήκος και πλάτος της αχανούς της αυτοκρατορίας και παρέμειναν στο Κίτιον συνολικά 1300 χρόνια¹⁷⁸. Υπάρχει οπωσδήποτε δυσκολία για την ακριβή χρονολόγηση του υπόγειου αγωγού, επειδή η ίδια πρακτική κατασκευής εφαρμόστηκε για περίπου τρεις χιλιετίες· έχοντας μάλιστα υπόψη ότι από τον αγωγό λειτουργούσε αλευρόμυλος τουλάχιστο μέχρι τις αρχές της Οθωμανικής κυριαρχίας¹⁷⁹, ο συγκεκριμένος υπόγειος αγωγός θα μπορούσε να είχε κατασκευαστεί σε οποιαδήποτε από τις προαναφερθείσες ιστορικές περιόδους. Οι συγγραφείς όμως θεωρούν ως πιθανότερη περίοδο κατασκευής του την Κλασική (500-312 π.Χ.), δεδομένου ότι βρέθηκε ένα αντίστοιχο υπόγειο κανάλι αυτής της περιόδου, που καταλήγει στον αρχαιολογικό χώρο του λιμανιού, κατά τις εκεί ανασκαφές τη δεκαετία του 1990¹⁸⁰.

Στο βιβλίο οι «Απόκρυφες Πράξεις των Αποστόλων» γίνεται αναφορά στην ύπαρξη υδραγωγείου στο Κίτιον το 49 μ.Χ.¹⁸¹. Απτές αποδείξεις ως προς την ύπαρξη σημαντικών συστημάτων διανομής νερού στη σημερινή πόλη, τα οποία χρονολογούνται στην Ελληνιστική εποχή (300 π.Χ. - 300 μ.Χ.)¹⁸², αποτελούν επίσης οι πολυάριθμες ανακαλύψεις

what the pasha developed from what had pre-existed.

As we have seen in Part I of the book, the Assyrians in the 7th century BC had already the technology and the knowhow to build this part of the project. They had acquired this technology from the Persians who had widely practised it since the 10th century BC¹⁷⁶. If the Assyrians did not actually make any such intervention, because they had stayed at Kition for only 50 years, then it becomes more probable that the Persians did it, since they stayed in Cyprus and supported, for 200 years, their ally, the kingdom of Kition¹⁷⁷. Finally, it could have been constructed by the Romans or the Byzantines, who scattered thousands of similar projects in all parts of their immense empire¹⁷⁸ and stayed at Kition for 1300 years. The difficulty in the exact dating lies in the fact that practices remained the same; bearing in mind that we have evidence that a watermill was in operation on the qanat at least until the beginning of the Ottoman rule¹⁷⁹, this underground canal could have been built in any of the aforementioned periods. But the authors consider the most probable date of construction to be the Classical Period (500-312 BC), since a corresponding underground canal of this period has been found, ending at the archaeological site of the ancient port¹⁸⁰.

In the book “The Apocryphal Acts of the Apostles”, there is reference of the existence of an aqueduct at ancient Kition in 49 AD¹⁸¹. Verifying evidence of the existence of large water distribution systems in the contemporary city, which are dated in the Greco-Roman period (300 BC - 300 AD)¹⁸², is also provided by all the extensive discoveries of the Department of Antiquity. Additional evidence of the existence of the aqueduct is also provided by the medieval text of Leontios Machairas (14th century), who says that the army of the king was provided with flour from the water mills of Larnaca. This is confirmed by an Ottoman source of 1571¹⁸³. Finally, we can rely on information from ancient coins and ceramic threads and their dating, registered by the writers, which will be examined later in this chapter.

του Τμήματος Αρχαιοτήτων. Επίσης, έχουμε τη μεσαιωνική αναφορά του Λεόντιου Μαχαιρά για την ύπαρξη νερόμυλων στην περιοχή των Αλυκών Λάρνακας τον 14ο αιώνα, που επιβεβαιώνεται και από οθωμανική πηγή του 1571¹⁸³. Τέλος, έχουμε αποδείξεις από την ανεύρεση αρχαίων νομισμάτων ή θραυσμάτων από κεραμικά αγγεία, που καταγράφηκαν από τους συγγραφείς, τις οποίες θα δούμε στη συνέχεια.

Στο έγγραφο της δωρεάς καμιά αναφορά δεν υπάρχει επίσης στο υπέργειο πετρόκτιστο κανάλι μήκους επτά χιλιομέτρων, που περνά πάνω από τις τρεις σειρές των καμάρων, που αποτελούν το κύριο, ορατό κομμάτι του υδραγωγείου. Με τον ίδιο τρόπο μπορούμε να συμπεράνουμε ότι οι συγκεκριμένες κατασκευές, επίσης, προϋπήρχαν. Απόδειξη για αυτό μας παρέχεται από τον Alexander Drummond στην επιστολή του του 1745¹⁸⁴. Η πιο πιθανή περίοδος κατασκευής τους θεωρείται από τους συγγραφείς η Ρωμαϊκή ή η πρώτη Βυζαντινή περίοδος (330 π.Χ - 330 μ.Χ.), αφού το υδραγωγείο αναφέρεται στις «Απόκρυφες Πράξεις των Αποστόλων» του 49 μ.Χ., οι οποίες όμως γράφτηκαν τον 5ο αιώνα μ.Χ.¹⁸⁵. Η μαρτυρία αυτή μας επιτρέπει να συμπεράνουμε ότι οι αψίδες του υδραγωγείου βρίσκονταν σε λειτουργία μέχρι τον 5ο αιώνα τουλάχιστον. Φανερά, το υπέργειο κανάλι και οι τρεις σειρές καμάρων υπήρχαν μέσα σε περιουσία τρίτων δια μέσου των αιώνων και, επομένως, δεν μπορούσαν να αποτελέσουν μέρος της δωρεάς στις ιερές πόλεις του Ισλάμ.

In the Endowment Document there is also no mention of the seven kilometres long of ground open channel, bridging three valleys with stone-made arches, which compose the major visible part of the project. In the same way, we can assume that these parts pre-existed as well. Evidence of this is given by Alexander Drummond in his letter of 1745¹⁸⁴. The most probable time for their construction is the Roman or Byzantine periods. They are mentioned in the Apocryphal Acts of the Apostles of 49 AD, which were written in the 5th century AD¹⁸⁵, leading us to assume that the arches were in operation at least till the 5th century AD. Obviously, the ground open channel and the three rows of arches stood on different properties all through the ages; therefore, they could not have been donated to the Holy Cities of Islam.

Το κανάλι μεταφοράς νερού πάνω από την πρώτη και την τρίτη σειρά των Καμάρων του Υδραγωγείου της Λάρνακας (Φωτ. Χάρης Παυλάκης)

The open channels carrying water over the first and third rows of arches of the Lamaca Aqueduct (Photo Harris Pavlakis)

Μια διαφορετική προσέγγιση υιοθετείται από τον πασά σε σχέση με τις δημόσιες κρήνες του συστήματός του. Αναφέρονται στο έγγραφο, αλλά δεν τις δωρίζει στις ιερές πόλεις, επειδή προφανώς ήταν κτισμένες σε δημόσιους χώρους, που δεν μπορούσαν να περιληφθούν στο δικό του καταπίστευμα. Μπορούμε λοιπόν να καταλήξουμε ότι οι καμάρες με το υπέργειο πετρόκτιστο κανάλι και τον υπόγειο αγωγό δεν κατασκευάστηκαν το 1746-48 από τον Μτεκίρ πασά και, κατά συνέπεια, η αποκλειστική πατρότητα του υδραγωγείου είναι πλέον αδύνατο να αποδοθεί στον ίδιο. Η μόνη πληροφορία που υπολείπεται είναι η ακριβής χρονολόγηση των τμημάτων του υδραγωγείου, αφού οι ίδιες κατασκευαστικές μέθοδοι χρησιμοποιούνταν στην Κύπρο τουλάχιστον για δύομισι χιλιετίες.

Έχει επιδειχθεί πιο πάνω ότι τμήματα του υδραγωγείου της Λάρνακας προέρχονται από ιστορικές περιόδους πολύ προγενέστερες του Μτεκίρ πασά. Τώρα θα εξετάσουμε διάφορες πρόσθετες πληροφορίες, που ρίχνουν περισσότερο φως στο θέμα. Έναν αιώνα πριν το 1746, χρόνο κατά τον οποίο το υδραγωγείο σχεδιάζονταν από τον Μτεκίρ πασά, ο Πασκάλ, με τη θεωρία του και τις υδραυλικές ανακαλύψεις του, απέδειξε ότι μια κλειστή διασωλήνωση μπορεί να μεταφέρει υγρό πάνω από λόφους και κοιλάδες υπό την προϋπόθεση ότι η πηγή ή η αρχική δεξαμενή βρίσκεται ελαφρώς ψηλότερα από τον τελικό προορισμό ή την τελευταία δεξαμενή αποθήκευσης¹⁸⁶. Σίγουρα, λοιπόν, το έργο της μεταφοράς νερού από τις πηγές της Άρπερας προς τη Λάρνακα θα ήταν πολύ πιο απλό και λιγότερο δαπανηρό αν χρησιμοποιούνταν στεγανής διασωλήνωση αντί για το πετρόκτιστο κανάλι με τις τρεις σειρές των καμάρων και τον υπόγειο αγωγό. Εκείνη την εποχή όμως δεν υπήρχαν κλειστές σωληνώσεις μεγάλης διαμέτρου ώστε να μπορέσουν να μεταφερθούν μεγάλες ποσότητες νερού. Επομένως, μία ήταν η επιλογή · να ακολουθηθεί η εμπειρία του παραδοσιακού πέτρινου αυλακιού, αφού και οι γέφυρες με τις αψίδες βρίσκονταν εκεί έτοιμες προς επιδιόρθωση με άφθονο έμπειρο τεχνικό προσωπικό για να διεκπεραιώσει τη δουλειά. Επιπλέον, το πιο δύσκολο μέρος ενός τέτοιου έργου, που είναι η σωστή ισοστάθμιση του υπόγειου και υπέργειου καναλιού, είχε ήδη γίνει από αρχαίους μαστόρους και έτσι το

A different approach is taken by the pasha in relation to the seven public fountains of the system. The pasha registers the fountains in the Document, but he does not donate them to the Holy Cities of Islam, because they were built on public land, which could not have been included in his personal Endowment. We can therefore conclude that the arches with the over ground channel and the underground canal were not built by Bekir pasha in 1746-48 and thus the overall parentage of the aqueduct is impossible to be attributed to him. The only information missing is the exact dating of its different parts, since the same methods of construction were used in Cyprus at least for two and a half millennia.

It has been shown above that parts of the Larnaca aqueduct are from historic periods well before Bekir pasha's day. We will now examine further evidence, which will shed more light to the matter. A century before 1746, when the Bekir pasha aqueduct was designed, Pascal, with his hydrostatic theories, proved that a closed pipe would carry water over hills and valleys provided that the source is higher than the final destination of the water¹⁸⁶. Therefore, the attempt to carry water from the source of Arpera to Larnaca would have been much easier and less costly if a closed pipeline had been used instead of an open channel with three rows of arches and a four and a half kilometres of underground qanat. But, at the time, closed pipes of such considerable size, able to transport large quantities of water, were not manufactured. Therefore, there was one and only choice; to follow the traditional construction of the stone-made open channel, since the arches were standing there, ready for repairs and maintenance, and there was plenty of skilful local technicians available to do the job. In addition, the most difficult part of such a project, which is the correct levelling of the underground and over ground canal, was already done by the ancient experienced masons and so the project could be completed within a short period of time and at minimum cost. Indeed, the speed with which the project was finished, in one and a half or two years, shows that most of the installations of the aqueduct pre-existed and were able to be repaired in no time. In a period with no

έργο θα μπορούσε να ολοκληρωθεί σε σύντομο χρονικό διάστημα και με το ελάχιστο κόστος. Πράγματι, η ταχύτητα με την οποία το έργο συμπληρώθηκε, σε ενάμιση ή δύο χρόνια, επιβεβαιώνει ότι οι περισσότερες εγκαταστάσεις του υδραγωγείου προϋπήρχαν και επιδιορθώθηκαν με μεγάλη ταχύτητα. Σε μια περίοδο που δεν υπήρχε μηχανική υποστήριξη και όλα μεταφέρονταν και γίνονταν χειρονακτικά, είναι αδύνατο να πιστέψουμε ότι οι εργάτες και οι μάστορες τέλειωσαν, ως δια μαγείας, 4.575 μέτρα υπόγειου αγωγού, με 300 πετρόκτιστα πηγάδια πρόσβασης, και επτά χιλιόμετρα υπέργειου καναλιού σε τόπους που δεν υπήρχαν ούτε μονοπάτια για τα μουλάρια. Έστω κι αν αποδεχτούμε ότι δεν έγινε κανένας γενικός σχεδιασμός του έργου, που είναι κι αυτός χρονοβόρος, ότι οι κατασκευαστές του έργου ήταν τόσο πεπειραμένοι που έκαναν εξαιρετικές υψομετρικές παρατηρήσεις, προκειμένου να απασχοληθεί ταυτόχρονα πολυάριθμο προσωπικό σε πολλά συνεργεία και σε διαφορετικά τμήματα του έργου, το θεωρούμε αδύνατο να είχε τελειώσει ολόκληρο το έργο σε τόσο λίγο χρόνο ρεκόρ. Μόνο αν οι εγκαταστάσεις ήταν εκεί, ορθά χωροθετημένες και υψομετρημένες από την αρχαιότητα, θα μπορούσαν να δουλεύουν ταυτόχρονα πολλά συνεργεία επιδιόρθωσης για να τελειώσουν το έργο σε τόσο σύντομο χρονικό διάστημα. Τέτοιο ρεκόρ χρόνου αποπεράτωσης παρόμοιου έργου είναι αδύνατο ακόμα και σήμερα, παρά τη μηχανική και τεχνολογική υποστήριξη που είναι ευρέως διαθέσιμη. Η ανακατασκευή της λεωφόρου Στρατηγού Τιμάγια στη Λάρνακα (σήμερα λεωφόροι Γιάννου Κρανιδιώτη και Σπύρου Κυπριανού), για παράδειγμα, ενός οδικού έργου τριάντισι χιλιομέτρων, πήρε πέντε χρόνια (2001-2006) να αποπερατωθεί, απλώς επειδή υπήρχε ένα μεγάλο κανάλι αποχέτευσης όμβριων υδάτων που έπρεπε να κατασκευαστεί κάτω από το οδόστρωμα.

Νερό που ρέει μέσα στο υπόγειο κανάλι του Υδραγωγείου της Λάρνακας όπως φαίνεται από το στόμιο φρέατος (Φωτ. Tim Gilbert)

Water flowing in the underground canal of the Larnaca Aqueduct observed from the top of a visiting well (Photo Tim Gilbert)

mechanical support it is difficult to believe that the labourers worked almost magically to finish with their hands the 13 kilometres of the aqueduct in places where not even mule paths existed. Even if we accept that no master plan was needed, which takes time to develop, and that the head builders were so experienced and able to carry out perfect land surveying, allowing numerous workers and many crews to simultaneously work at different places, we still consider it impossible that they would be able to finish in such a record time. Only if the installations were already there, correctly levelled since antiquity, would many crews be able to work autonomously and at the same time, so the project could finish so quickly. This record is not possible even in contemporary times, where mechanical support and cement laying make projects much simpler. For example, the reconstruction of the General Timayia Avenue in Larnaca (today Yiannos Kranidiotis and Spyros Kyprianou Avenues), a three and a half kilometres road project, took five years (2001-2006) to be completed, because of the need to construct a large storm water drainage channel below the road surface.

Άλλη μια ένσταση στην άποψη ότι το υδραγωγείο κτίστηκε από τον Μπεκίρ πασά, προέρχεται από κουνηγούς αρχαίων νομισμάτων, οι οποίοι χρησιμοποιούν ανιχνευτές μετάλλων και κατά καιρούς επισκέπτονται τις περιοχές κατά μήκος του υδραγωγείου. Όλοι συμφωνούν ότι βρίσκουν εκεί αρχαία νομίσματα όλων των ιστορικών περιόδων πλην της Οθωμανικής¹⁸⁷. Πώς να εξηγηθεί το γεγονός ότι η ανεύρεση νομισμάτων της Ελληνιστικής και Ρωμαϊκής περιόδου κατά μήκος των δεκατριών χιλιομέτρων του υδραγωγείου είναι η συχνότερη, η Κλασική, η Βυζαντινή και η Φραγκική περίοδοι να είναι παρούσες, αλλά να απουσιάζει οποιαδήποτε ανεύρεση τουρκικού νομίσματος; Η απάντηση είναι προφανής. Η περιοχή συναζόταν από ανθρώπους που χρησιμοποιούσαν τα πηγάδια του υπόγειου αγωγού και τα επιφανειακά κανάλια για να παίρνουν νερό για τις καλλιέργειές τους. Κατά την Ελληνιστική και Ελληνο-ρωμαϊκή εποχή οι γεωργοί είχαν τις μόνιμες κατοικίες τους γύρω από τις περιοχές του καναλιού, όπου γίνονταν και οι εμπορικές συναλλαγές. Λαμβάνοντας υπόψη ότι τη συγκεκριμένη εποχή το Κίτιον είχε τον μεγαλύτερο του πληθυσμό, η ανεύρεση περισσότερων νομισμάτων αυτών των περιόδων είναι αναμενόμενη. Η ιστορική χρονολόγηση με τη μέθοδο της ανεύρεσης νομισμάτων είναι αναγνωρισμένη επιστημονική μέθοδος, αλλά η ισχύουσα νομοθεσία αποθαρρύνει την επίσημη καταγραφή τέτοιων ανακαλύψεων, με αποτέλεσμα να χάνονται πολύτιμες ιστορικές πληροφορίες και οι συλλέκτες νομισμάτων μόνο εμπιστευτικά και ανώνυμα να δίνουν τέτοιες πληροφορίες σε τρίτους. Η συστηματική καταγραφή των ανακαλύψεων νομισμάτων θα παρείχε πολύτιμη πληροφόρηση σχετικά με την επιστημονική χρονολόγηση του υδραγωγείου, αλλά και άλλων ιστορικών χώρων του νησιού. Εν πάση όμως περιπτώσει, οι πληροφορίες που δόθηκαν στους συγγραφείς αποτελούν υποστηρικτική και αδιάψευστη μαρτυρία ότι το υδραγωγείο της Λάρνακας λειτουργούσε κατά την Ελληνιστική, την Ελληνορωμαϊκή, τη Βυζαντινή και τη Φράγκικη περίοδο. Η παντελής απουσία οθωμανικών νομισμάτων από την περιοχή του υδραγωγείου έγκειται στο γεγονός ότι τη συγκεκριμένη περίοδο ο πληθυσμός της Κύπρου μειώθηκε δραματικά και η γεωργική γη κατά μήκος

Another objection to the view that the aqueduct is the creation of Bekir pasha comes from ancient coin collectors, who frequently visit the area with their metal detectors. They all agree that along the course of the aqueduct ancient coins of all historic periods of Cyprus can be found, except of the Ottoman period¹⁸⁷. How can we interpret the fact that these enthusiasts find mostly coins of the Hellenistic and Roman periods along the thirteen kilometres of the aqueduct, that the Classical, Byzantine and Frankish periods are also represented, but not a single Turkish coin can be found? The answer is obvious. The area was mostly frequented by people actually using the water for agriculture. In the Hellenistic and Greco-Roman periods farmers had their small permanent settlements alongside the wells or the line of the open channel. Having in mind that these were also the most populous periods in the history of the area of ancient Kition, then the frequency of such coins is quite natural. But, at the same time, we can assume that the canal must have existed in that period. Dating taking into account the existence of coins is a scientific method, but the existing law discourages the official registration of such findings; coin collectors only provide such information to third parties confidentially and, as a result, valuable historic information is lost. A systematic registration of such coin findings would have given invaluable information about the scientific dating of the aqueduct, provided that all vital information with respect to the location of such findings was properly recorded. However, the information, as it was given to the writers, does not cease to offer supporting evidence to our thesis that the Larnaca aqueduct was in operation during the Hellenistic, Roman, Byzantine and Frankish Periods. The explanation as to why there are no coins of the Ottoman period found along the course of the aqueduct has to do with the unprecedented small population of Cyprus in that period and the abandonment of the agricultural land around the aqueduct, which obviously ceased to operate.

Another reliable method of dating archaeological sites is the study of pot shreds. The quality of the clay and the decorative patterns of ceramic vessels, or other ceramic

του υδραγωγείου, το οποίο ήταν εκτός λειτουργίας, εγκαταλείφθηκε.

Ακόμη μια αξιόπιστη μέθοδος χρονολόγησης αρχαιολογικών χώρων είναι η μελέτη θραυσμάτων από κεραμικά αγγεία και άλλα αντικείμενα. Η ποιότητα του πηλού καθώς και η τεχνολογία της διακόσμησης που αποτυπώνεται πάνω στα κεραμικά αντικείμενα χαρακτηρίζει διαφορετικές ιστορικές περιόδους. Η γνώση αυτής της μεθόδου χρησιμοποιείται εκτενώς από τους λάτρεις της κυπριακής ιστορίας. Μεγάλος αριθμός αξιόπιστων μελετητών που εξέτασαν επανειλημμένα το υδραγωγείο καθ' όλο του το μήκος δίνουν την πληροφόρηση ότι τα περισσότερα κεραμικά υπολείμματα που βρίσκονται επιφανειακά, ένθεν και ένθεν του καναλιού, ανήκουν στην Ελληνορωμαϊκή περίοδο. Ένας σημαντικός αριθμός αντιπροσωπεύει επίσης την Κλασική, τη Βυζαντινή και τη Φραγκική περίοδο, ενώ απουσιάζει παντελώς η Οθωμανική. Ακόμη μια ενισχυτική μαρτυρία ότι οι εγκαταστάσεις του υδραγωγείου Λάρνακας προϋπήρχαν του Μπεκίρ πασά. Αυτές οι καινούργιες επιβεβαιωτικές πληροφορίες σε σχέση με τη χρονολόγηση του υδραγωγείου μας επιτρέπουν να το θεωρούμε πλέον ως ένα μνημείο τεράστιας ιστορικής σημασίας για τη Λάρνακα, αλλά και την Κύπρο, ισάξιο με τον αρχαίο λιμένα στην Παμπούλα, τον ναό της Αφροδίτης Αστάρτης στην Καθαρή και τον ναό του Αγίου Λαζάρου. Μας επιτρέπει να αποκαλούμε το μνημείο αυτό ζωοδότη της Λάρνακα, αφού της επέτρεψε να επιβιώνει στο ίδιο σημείο για δύομισι περίπου χιλιετίες, όσο και η διάρκεια της ωφέλιμης ζωής του.

objects, characterise different historic periods. This knowledge in Cyprus is readily available to lovers of history. From a significant number of researchers, who have been visiting the aqueduct area along the three rows of arches and the water canal, we have secured reliable information that surface ceramic shreds of the Greco-Roman period are the most frequently found. A good scatter of shreds of Classical, Byzantine and Frankish periods is also evident, with any representative relic from the Ottoman period being completely absent. This is, undoubtedly, strong supporting evidence to our thesis that most of the installations of the Larnaca aqueduct pre-date Bekir pasha. This new information about the chronology of the aqueduct allows us to consider the whole monument as a historical site of Larnaca equal in importance to the ancient port, the temple of Aphrodite and the church of Saint Lazarus, since it animated and contributed to the preservation of life in the city, allowing it to survive in the same geographical position for at least two and a half millennia, as long as the life of the aqueduct.

ΜΕΡΟΣ Γ'
1750 – 1878 μ.Χ.
ΤΟ ΝΕΡΟ ΤΟΥ ΥΔΡΑΓΩΓΕΙΟΥ ΣΤΟ ΤΕΛΟΣ
ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ

Κεφάλαιο 8

*Τα πρώτα εκατό χρόνια λειτουργίας με τα μάτια
ταξιδιωτών*

Το υδραγωγείο που ο Μπεκίρ πασάς δώρισε στην ουσία στην πόλη της Λάρνακας και όχι στις ιερές πόλεις του Ισλάμ, λειτούργησε για περίπου 200 χρόνια υπηρετώντας τη ζωτικότερη ανάγκη των πολιτών της. Το κυριότερο στοιχείο της μακροβιότητας του έργου αυτού, παρά τα πολλά προβλήματα που αντιμετώπισε με την πάροδο του χρόνου, ήταν το έγγραφο του καταπιστεύματος, που ρύθμιζε τη λειτουργία του υδραγωγείου και το κοινό όφελος Ελλήνων και Τούρκων της πόλης, διατηρώντας αυτή την ουσιαστική υπηρεσία σε λειτουργία. Ο διορισμός σοβαρών διαχειριστών για τη συλλογή των ενοικίων και των τελών νερού για τη συντήρηση του έργου απέτρεψε τις διαφωνίες μεταξύ αξιωματούχων του τουρκικού κράτους και άλλες διοικητικές περιπλοκές. Η σοφία του Μπεκίρ πασά επιβίωσε των ερίδων της εποχής του και κατέστησε τη λειτουργία του υδραγωγείου δυνατή μέχρι τις μέρες μας (1965). Οι όροι λειτουργίας του υδραγωγείου καθορίζονται στο έγγραφο της δωρεάς¹⁸⁸. Η διαθήκη αυτή καθόριζε ότι ο πασάς θα καρπούνταν τα μισά από τα έσοδα της περιουσίας του εφ' όρου ζωής· μετά το θάνατό του τα δικαιώματα αυτά περνούσαν στους γιούς του και μετά το θάνατο του τελευταίου άρρενα απογόνου του, στην κατοχή και τον έλεγχο των δύο ιερών πόλεων. Τα έσοδα κατανέμονταν εξίσου μεταξύ των αρρένων απογόνων του δωρητή και των διαχειριστών, αλλά σύντομα διαφάνηκε ότι τα μισά δεν ήταν αρκετά για τις σοβαρές επιδιορθώσεις που απαιτούνταν. Πριν περάσουν 30 χρόνια ο Άγγλος πρόξενος στη Λάρνακα Michael De Vezin σημείωνε τα ακόλουθα:

«Τα υδραγωγεία, που πρόσφατα υπήρχε κίνδυνος να

PART III
1750 – 1878 AD
THE AQUEDUCT WATER IN THE LATE
OTTOMAN PERIOD

Chapter 8

*The first hundred years of operation though the eyes
of visiting travellers*

The aqueduct, which Bekir pasha made a Vakfieh, was in reality donated to the town of Larnaca and not to the Holy Cities of Islam, since it operated for 200 years in the vital interest of the town's citizens. The essential factor of its long endurance, despite the numerous problems that arose later, was the existence of the Endowment Document, which regulated its operation, as well as the common interest of the Greek and Turkish inhabitants of Larnaca to keep this essential facility running. The appointment of trustworthy administrators for the collection of rents and water bills for its maintenance prevented disputes and other administrative complications. The wisdom of Bekir pasha survived his time and made its operation possible until recent years (1960s). The conditions under which the Aqueduct of Bekir pasha was operated were designated in the document of donation¹⁸⁸. The Will specified that the pasha would benefit from half the revenues of his estate for life; after his death his rights would pass to his sons and, after the death of the last male descendant, to the possession and administration of the two holy cities. The revenues continued to be divided equally among the male offspring of the donor and the administrators, but very soon it was demonstrated that half the revenues were not enough for the major repairs required. Before 30 years elapsed, the English Consul in Larnaca, Michael De Vizin, reported that:

“The aqueducts, which threatened lately to fall, were restored and improved, to the great satisfaction of the Governor, the bishops and the poor, by voluntary contributions collected by the writer”¹⁸⁹.

καταρρεύσουν, επιδιορθώθηκαν και βελτιώθηκαν, προς μεγάλη ικανοποίηση του Κυβερνήτη, των Επισκόπων και των πτωχών, λόγω των εθελοντικών εισφορών, που μαζεύτηκαν από τον συγγραφέα»¹⁸⁹.

Πρόσφατες εργασίες συντήρησης των μεγάλων καμάρων. Παρόμοιες εργασίες έγιναν επανειλημμένως καθ' όλη τη διάρκεια της ύπαρξής τους.

Recent maintenance works of the grandiose arches. Similar works were carried out many times throughout their existence.

Όμως το έγγραφο καθόριζε ρητά ότι οι αναγκαίες επιδιορθώσεις στους μύλους, στις διαδρομές του νερού και στις δημόσιες κρήνες θα έπρεπε να πληρώνονται από το εισόδημα που θα προέκυπτε από τη διαχείριση του βακουφίου και εφόσον βέβαια οι διαχειριστές και οι γραμματείς του θα εκτιμούσαν τις ζημιές και το κόστος των επιδιορθώσεων με εντιμότητα, με σκοπό να επιτύχουν όσο το δυνατό μεγαλύτερη οικονομία. Για τα έξοδα και τις εισπράξεις θα έπρεπε να τηρούνται λογαριασμοί, οι οποίοι να υπογράφονται από το γραμματέα και να αποστέλλονται για έλεγχο στο γενικό διαχειριστή των βακουφίων κάθε χρόνο. Πέραν της φανεράς ανεπάρκειας των εσόδων να καλύψουν τις επιδιορθώσεις, το έγγραφο του καταπιστεύματος άνοιγε ορίζοντες για επέκταση του βακουφίου με αγορές νέων γαιών. «Όποια νέα γη αγοραστεί και όποιο νέο κτήριο αναγερθεί από τους διαχειριστές πρέπει να προστεθεί στο βακούφιο». Βέβαια, καμιά νέα προσθήκη στην περιουσία δεν έγινε ποτέ. Το έγγραφο διασφάλιζε, επίσης, την εργοδότηση και μισθοδοσία δύο μόνιμων τεχνικών υπεύθυνων για τη διανομή του νερού, που ονομάζονταν «σοσυγιουλτζήδες». Επιπρόσθετα, το έγγραφο όριζε ότι «... οι νερόμυλοι θα αποδίδονται στον ψηλότερο προσφοροδότη κάθε χρόνο και οι κήποι καθώς και το αμπέλι θα δημοπρατούνται κάθε τρία χρόνια».

However, the Document explicitly stated that any necessary repairs to the mills, water courses and fountains should be covered from the income generated by the management of the Vakfieh, once the commissioners and secretaries had made an inspection and honest estimation of the repairs required; this would ensure the most cost - effective approach. Accounts of revenue and expenditure should be kept, which should be sent to the general administrator of the Vakfieh every year, after they were confirmed and signed by the clerk. Despite the obvious inability of the income to cover the repairs of the aqueduct, the Endowment Document provided scope for extending the Vakfieh with new purchases of land. “Any land to be bought and any building to be constructed by the trustees must be added to the Vakfieh”. No additions to the property were made, of course. The Document even provided for the payment of two permanent technicians for the distribution system and it specified that “The mills will be leased yearly and the garden and the vineyard every three years. From the income, payment should be made for the two 'sou-yoldjis' responsible for the distribution of water”.

Even the distribution of the available quantities of water was regulated in the Document: “From the available water,

Ακόμα και η διανομή των διαθέσιμων ποσοτήτων νερού καθοριζόταν από το έγγραφο: «Από το διαθέσιμο νερό μια ποσότητα δύο λουλέδων¹⁹⁰ (360 λίτρα το λεπτό), θα διατίθεται για πότισμα των δέντρων στους κήπους του βακουφίου και το υπόλοιπο, αποτελούμενο από 8 λουλέδες (1,5 τόνοι το λεπτό), θα αφήνεται να ρέει προς τις δύο πόλεις. Από αυτό, ποσότητα ενός λουλέ (180 λίτρα το λεπτό) θα κατευθύνεται σε κάθε μια από τις τέσσερις δημόσιες κρήνες στην παλιά πόλη της Λάρνακας και στις δύο κρήνες μεταξύ του λιμανιού και του τεμένους στο κάστρο της Σκάλας. Τέλος, ποσότητα δύο λουλέδων θα καταλήγει στην κρήνη της αποβάθρας». Φανερά υπάρχει ειδική μεταχείριση για το λιμάνι, αφού το υδραγωγείο είχε σκοπό να διευκολύνει τις εργασίες του. «Το νερό στις κρήνες θα τρέχει ασταμάτητα μέρα και νύκτα και πρόσωπα που έχουν σπίτια και κτήματα στη διαδρομή του νερού, δε θα επιτρέπεται να ανοίγουν τρύπες για να παίρνουν νερό είτε μυστικά είτε φανερά και θα τιμωρούνται σε περίπτωση τέτοιων απαγορευμένων ενεργειών. Όσοι επιθυμούν να προμηθευθούν νερό στα σπίτια τους, μουσουλμάνοι και χριστιανοί, θα πληρώνουν 250 πιάστρα (γρόσια) προπληρωτέα για κάθε μασούρι (23 λίτρα το λεπτό) και 10 πιάστρα ετήσια φορολογία γι' αυτό το νερό, που περιλαμβάνει τα έξοδα μεταφοράς του νερού στην ιδιοκτησία τους και τα έξοδα επιδιόρθωσης των εγκαταστάσεων παροχής». Το έγγραφο της δωρεάς προνοούσε ακόμη και τη δυνατότητα χρήσης του νερού για γεωργικούς σκοπούς: «Το υπόλοιπο νερό του υδραγωγείου θα είναι διαθέσιμο μόνο για έξι ώρες την ημέρα για τους ιδιοκτήτες φυτειών για σκοπούς άρδευσης με χρέωση έξι πιάστρες και δέκα παράδες, πληρωτέων στο τέλος του χρόνου. Το δικαίωμα αυτό θα αναθεωρείται βάσει της ποσότητας του νερού που θα υπάρχει διαθέσιμη».

Ο Alexander Drummond, στην επιστολή του που έγραψε το καλοκαίρι του 1750, εξυμνεί τον Τούρκο κυβερνήτη με τα ακόλουθα λόγια: «Προς τιμή του Μπεκίρ πασά, πρέπει να αφιερώσω μια στιγμή για να μεταφέρω το δημόσιο πνεύμα αυτού του ηλικιωμένου κυρίου. Ενόσω ήταν ο πασάς της Κύπρου, κατά το έτος 1747, επινόησε τον ευγενή σχεδιασμό

a quantity of two loules¹⁹⁰ (360 liters per minute) will be devoted to the irrigation of the trees in the gardens of the Vakfieh and the remainder consisting of eight loules (1.5 tons per minute), will be left to flow to both cities. From this quantity, one loule (180 liters per minute) will be directed to each of the four fountains of the old town of Larnaca and to the two fountains between the mosque and the fort of Scala. A quantity of two loules will be directed to the fountain on the pier". There was special treatment here for the Larnaca port, since the construction of the aqueduct aimed to facilitate its operations. "These water fountains will run always, day and night. Persons who have houses and gardens on the water course shall not be allowed to open up holes and to get water either secretly or openly and will be punished in case of such a forbidden action. Those wishing to be supplied with water in their house, Muslims and Christians, should pay 250 piasters per massourah (23 liters per minute) in advance and ten piasters annual tax and all the expenses for the pipework to their property and for repairing the water supply facilities". The donation Document provided even for the use of the aqueduct water for agricultural purposes: "The remaining water will be available for only six hours a day to owners of gardens for irrigation purposes at the charge of six piasters and ten paras, payable at the end of each year. These rights will be reviewed depending on the amount of water available".

Alexander Drummond in his letter of the summer of 1750 praises the Turkish governor with the following words: "For the honour of Bekir pasha I must communicate an instance of the old gentleman's public spirit. While he was Pasha of the island, in the year 1747, he formed the noble design to bring water from the river at Arpera and occasional springs on the road about six miles from hence, to supply the people of Larnaca, Salines and the shipping; a work worthy of a great and a good man, which might have cost him above fifty thousand piasters or six thousand two hundred pounds". Drummond then describes the project in brief, giving the information that Bekir pasha was removed from the Governorship of Cyprus (1748) and that the

να φέρει νερό από τον ποταμό κοντά στο χωριό Άρπερα και από κάποιες πηγές της διαδρομής έξι χιλιομέτρων από εκεί, για να υδροδοτήσει το λαό της Λάρνακας, των Σαλίνων και τη ναυσιπλοΐα· μια δουλειά αντάξια ενός καλού και σπουδαίου ανθρώπου, που πρέπει να του κόστισε πενήντα χιλιάδες πιάστρες ή έξι χιλιάδες διακόσιες στερλίνες»¹⁹¹. Ο Drummond στη συνέχεια περιγράφει το όλο έργο σε συντομία, παρέχοντας επίσης την πληροφορία ότι ο Μπεκίρ πασάς μετακινήθηκε από τη θέση του Κυβερνήτη της Κύπρου το 1748 και το έργο αντιμετώπισε δυσκολίες στη φάση ολοκλήρωσής του: «...αλλά, ο πασάς έδωσε στο δραγομάνο του σαραγιού, Χριστοφάκο, αρκετά χρήματα για να συνεχίσει το έργο. Ο δραγομάνος δολοφονήθηκε το Πάσχα του 1750 (Απρίλιο) και ο διάδοχός του, που δεν ήξερε τίποτα, δεν ασχολήθηκε καθόλου με το θέμα και το όλο έργο βρισκόταν σε αναμονή μέχρι τον Ιούλιο (1750), οπότε ο πασάς έστειλε κάποιο πρόσωπο για να το προωθήσει και ελπίζω ότι αυτή τη στιγμή το έργο έχει συμπληρωθεί»¹⁹². Πράγματι ο πασάς έστειλε τον αντιπρόσωπό του, κάποιον Ισμαήλ πασά, ο οποίος τέλειωσε τις κατασκευές και το Δεκέμβριο του 1750 το υδραγωγείο τέθηκε σε λειτουργία¹⁹³.

Τις πιο πάνω αναφορές του Drummond για τον Μπεκίρ πασά, ως του ήρωα και αποκλειστικού δημιουργού του υδραγωγείου των καμάρων της Λάρνακας, υιοθέτησε πλήρως στο μνημειώδες έργο του «A history of Cyprus», που εκδόθηκε το 1952¹⁹⁴, ο επίσης Άγγλος ιστορικός George Hill. Ο Hill, χωρίς να λάβει υπόψη τις επίμονες θέσεις διάφορων ιστορικών πριν από αυτόν, όπως του Κυριαζή, του Ζανέττου, του Σακελλαρίου και άλλων, ότι το υδραγωγείο προϋπήρχε και ο Μπεκίρ πασάς ανακαίνισε και επιδιόρθωσε τα απομεινάρια ενός αρχαίου υδραγωγείου, συμπεριέλαβε στην προαναφερόμενή του έκδοση τη λανθασμένη πεποίθηση ότι ο Μπεκίρ πασάς ήταν ο μόνος υπεύθυνος για την κατασκευή του υδραγωγείου. Ο Άγγλος ιστορικός είχε μελετήσει όλους αυτούς τους Κύπριους ερευνητές και σε μερικές μάλιστα περιπτώσεις παρατέμπει σε πληροφορίες από τα δικά τους κείμενα. Δυστυχώς, μετά την έκδοση του Hill, όλοι οι μετέπειτα ιστορικοί, ακόμη και οι Κύπριοι, όπως ο αρχιμανδρίτης Κυπριανός, υιοθέτησαν τη θέση ότι ο

project faced difficulties at the completion stage: "...but, the pasha gave to the Dragoman of the Seraglio, Christofacco, enough money to carry on the work. The Dragoman was murdered (April 1750) and his successor who knew nothing, gave himself no trouble about the matter and the whole was at a stand until July (1750), when the pasha sent a person to set it a going and by this time I hope it is completed"¹⁹². Indeed, Bekir pasha sent his deputy, named Ismail pasha, who ensured that the building work was finished. The aqueduct was put into operation by Ismail pasha in December 1750¹⁹³.

The above statements of Alexander Drummond about Bekir pasha as a hero and the sole creator of the Larnaca aqueduct were adopted by historian George Hill in his authoritative book "A history of Cyprus" published in 1952¹⁹⁴. Hill, also a British, without taking into consideration the several and insistent statements of other historians before him, like Kyriazis, Zanettos, Sakellarios and others, i.e. that the aqueduct pre-existed and that Bekir pasha renewed and repaired the remains of an ancient aqueduct, he included in his relative reference his false conviction that Bekir pasha was the sole person responsible for the Larnaca aqueduct. He knew about the views of the previously mentioned researches and historians, because Hill used their texts and in many instances referred to them for information he footnoted. Unfortunately, after the publication of Hill's history in 1952, even Cypriot historians adopted the same views and repeat them in their texts, cementing in this way this historical fallacy. Therefore, this present edition constitutes, in addition, an answer and evidence - based proof that Bekir pasha repaired and renewed the ancient aqueduct of the city, which was standing there in need of a decisive intervention and in the words of historian Archimandrites Kyprianos "the pasha, enlightened by Holy Providence, provided with his own money". Kyprianos had his share in the fallacy because he is quoted by Hill and he also adopts the view that the pasha was the sole creator. But, as a monk of the remote Kykko Monastery, he had never walked in the fields and in the town of Larnaca,

Μπεκίρ Πασάς ήταν ο αποκλειστικός δημιουργός του υδραγωγείου της Λάρνακας. Φυσικά ο Κυπριανός, ως μοναχός στο απομακρυσμένο μοναστήρι του Κόκκου, ουδέποτε περπάτησε στα χωράφια και την πόλη της Λάρνακας, κάτι που επίσης ισχύει για τον George Hill, και επομένως τα συγγράμματά τους ήταν βασισμένα σε ελλιπή και παραπλανητική πληροφόρηση. Έτσι, η παρούσα έκδοση, με όλες τις αποδείξεις που παραθέτει αναφορικά με την πατρότητα του υδραγωγείου, οι οποίες υποστηρίζουν ότι ο πασάς απλώς επιδιόρθωσε τα ερείπια ενός παλαιότερου υδραγωγείου, αποτελεί επίσης μια τεκμηριωμένη απάντηση στον συγκεκριμένο Άγγλο ιστορικό και όλους εκείνους που υιοθέτησαν στη συνέχεια τις δικές του αβασάνιστες θέσεις, οι οποίες δυστυχώς έχουν διαστρεβλώσει την ιστορία σε σχέση με το πιο πάνω θέμα.

Μετά το θάνατο του Αμπού Μπεκίρ πασά, οι κληρονόμοι του και όσοι ήταν υπεύθυνοι, σύμφωνα με το καταπίστευμα, για τη διατήρηση του υδραγωγείου σε καλή κατάσταση, δεν σεβάστηκαν τη θέληση του δωρητή. Με μοναδικό τους σκοπό πώς να εισπράξουν και να καρπωθούν όσο το δυνατόν περισσότερα, παραμέλησαν το υδραγωγείο, άφησαν τους μύλους να καταστραφούν και τα περβόλια και τα κτήματα να ερημωθούν και να μετατραπούν σε απλά χωράφια. Σημειώσαμε ήδη την παρέμβαση του Άγγλου προσένου Michael De Vezin, που η δική του πρωτοβουλία να εισπράξει εθελοντικές εισφορές απέτρεψε τη δεκαετία του 1780 την κατάρρευση των αιψίδων¹⁹⁵. Παρά τα λειτουργικά προβλήματα και τις επιπρόσθετες φορολογίες που επιβαρύνθηκαν οι πολίτες για τις επιδιορθώσεις, το υδραγωγείο μετέτρεψε την πόλη σε ένα σύγχρονο για την εποχή αστικό κέντρο με θάλλοντες κήπους και φυτείες σφύζουσες από ζωή. Η νέα όψη που απόκτησε η Λάρνακα λόγω της νέας υδατικής πραγματικότητας παρατίθεται παραστατικότερα από τον ιστορικό αρχιμανδρίτη Κυπριανό στο έργο του «Ιστορία Χρονολογική της νήσου Κύπρου», που γράφτηκε τη δεκαετία του 1780 και εκδόθηκε για πρώτη φορά στη Βενετία το 1788¹⁹⁶. Αντιγράφουμε τη σχετική παράγραφο σε ελεύθερη νεοελληνική μετάφραση:

something that can be said for George Hill, as well. This fallacy is perhaps due to the lack of sufficient and accurate information, and unfortunately it is not the only occasion in which the history of Cyprus is thus distorted.

After the death of Abu Bekir pasha, his heirs and those who were responsible, in accordance with the donation, for maintaining the aqueduct in good condition, did not respect the will of the donor. Having as their only purpose to collect and reap as much as possible, they totally neglected the aqueduct; they left the mills unattended and the orchards were destroyed and devastated, becoming simple fields within a few decades. We have already seen the intervention of the English Consul Michael De Vezin, whose initiative to collect volunteer donations for the necessary repairs prevented in the 1780s the collapse of the arches¹⁹⁵. Despite the problems and the extra dues the people were obliged to pay for the repairs, the aqueduct transformed the city into a modern urban site with blossoming gardens and thriving orchards. The new image which the town acquired through the new water facilities is nicely portrayed in the History of Cyprus written by Archimandrites Kyprianos in the early 1780s and published in Venice in 1788¹⁹⁶. We quote in free translation:

“...the inhabitants of Larnaca are envied by the rest of the Cypriots and they boast now, more than the period of liberty, of the abundance of running water in their city. They are happy to see their land cool and watered every day, with thriving lemon, orange and citrus trees, blossoming gardens full of flowers and bouquets of refreshing scents, green grasses and vegetables for everyday use. For this profusion of water, Holy Providence had chosen a person of great renown and worthy of remembrance, a lord of the Ottoman State, Bekir pasha the Vezier and Governor who, being in Cyprus in 1745-46, saw the town prospering, but it was arid and in great thirst. He deemed it necessary to pay with his own money this project of common benefit, so vital for the ships and the people, who were getting water from a distance of one mile. He dug innumerable wells and

«...οι κάτοικοι της Λάρνακας φθονούνται από τον υπόλοιπο πληθυσμό της νήσου και υπερηφανεύονται τώρα, περισσότερο από το παρελθόν και τους καιρούς της ελευθερίας, για την αφθονία των νερών της πόλης. Είναι ευτυχείς που η γη τους δροσίζεται πάνω σε καθημερινή βάση και στην πόλη θάλλουν διάφορα δένδρα όπως λεμονιές, πορτοκαλιές, νεραντζιές, και κήποι πλήρεις ανθέων και λουλουδιών ευχάριστης οσμής. Για αυτή την αφθονία του νερού, η Θεία Πρόνοια επέλεξε ένα πρόσωπο μεγάλης φήμης και αντάξιο να μνημονεύεται, έναν άρχοντα του οθωμανικού κράτους, τον Μπεκίρ πασά το βεζίρη και κυβερνήτη, ο οποίος, όντας στην Κύπρο το 1745-46, είδε την πόλη να ερημερεί, αλλά ήταν άγονη και διψασμένη. Θεώρησε λοιπόν αναγκαίο να πληρώσει με δικά του χρήματα αυτό το κοινωφελές έργο του υδραγωγείου, τόσο απαραίτητου για τα πλοία και τους πολίτες, που προμηθεύονταν νερό από απόσταση μιας λεύγας από τη Λάρνακα. Άνοιξε ο πασάς λάκκους αναρίθμητους και μάζεψε τα άφθονα νερά τους και τα έβγαλε στην επιφάνεια και μέσω μεγάλου αύλακος υποστηριζόμενου υπό πολλών πετρόκτιστων τόξων ή ψηλών γεφυριών διένειμε το νερό στη Λάρνακα και Σκάλα με βρύσες για δημόσια χρήση, ενώ οι ιδιώτες, Τούρκοι ή χριστιανοί, μπορούν να αγοράσουν ένα ή δύο μέτρα νερού και να κάμουν βρύση σπίτι τους. Πολλοί λοιπόν ντόπιοι αλλά και Ευρωπαίοι χαίρονται να βλέπουν τα τρεχούμενα νερά απ' εδώ κι απ' εκεί στο κήπο τους που είναι περιζωμένους με δέντρα και άνθη τερπνότετα. Ένεκα λοιπόν όλων αυτών η πολιτεία είναι ευγενής και θεωρείται επισημότερη των άλλων, για δε τους Ευρωπαίους είναι χαριεστάτη και χρήσιμη όχι μόνο για όσα αναφέραμε αλλά γιατί είναι δίπλα στη θάλασσα και τον λιμένα όπου αράζουν τα πλοία των εθνών τους δίνοντας και παίρνοντας τιςπραμάρτειες τους»¹⁹⁷.

Ο ιερωμένος Edward Daniel Clarke επισκέφθηκε τη Λάρνακα μεταξύ της 6ης και 16ης Ιουνίου του 1801. Ήταν καθηγητής της μεταλλειολογίας στο πανεπιστήμιο του Cambridge. Εισήλθε σε πολλά σπίτια στην πόλη και εντοπισιάσθηκε από τους κήπους τους, που σύμφωνα με

gathered their water in a large canal, which he brought over high arches and bridges built with stone and distributed the water in the city of Larnaca and Scala with fountains for public use. For private citizens, equally for Turks and Christians, it is possible to buy one or two metres of water and make a tap in their houses. Many of the Europeans and local inhabitants, full of joy, like to watch the water pouring here and there in the gardens of their houses, being full of trees and flowers. For this reason the city is noble and more aristocratic than the other cities of Cyprus, but especially more useful and elegant due to its proximity to the sea and its port where the ships of all races anchor, importing and exporting their goods”¹⁹⁷.

The Reverend Dr. Edward Clarke visited Larnaca between the 6th and the 16th of June 1801. He was a Professor of Mineralogy at Cambridge. He visited several houses in Larnaca and was impressed by their gardens, which according to Ottoman tradition had a high wall around them. He wrote in his text:

Η κρήνη του Χαλά Σουλτάν Τεκέ που ήταν συνδεδεμένη με το σύστημα υδατοπρομήθειας του Μπεκίρ Πασά. Σώζεται μέχρι σήμερα (Φωτ. Χάρης Παυλάκης)

The fountain of Hala Sultan Teke which was connected to the Bekin pasha water supply system. Survives until today (Photo Harris Pavlakis)

«Οι κήποι της Λάρνακας είναι πολύ όμορφοι και αποτελούν τη μόνη πηγή ευχαρίστησης που έχουν οι γυναίκες. Δεν αποτελούν όμως οι κήποι στολίδι για την πόλη, αφού είναι απομονωμένοι με ψηλούς τοίχους. Σχεδόν όλα τα σπίτια έχουν κήπο. Η σκιά και η δροσερή πρασινάδα που εξασφαλίζεται έτσι, είναι ευχάριστη αντίθεση με την αντηλιά της ασπρογής, που βρίσκεται τριγύρω. Στους κήπους αυτούς πρόσεξα δύο ποικιλίες γιασεμιά, το κοινό στις Ευρωπαϊκές χώρες και το άλλο προερχόμενο από τη Συρία. Το ρόδι που διπλόανθιζει είναι ένας υπέροχος θάμνος. Επίσης, υπέροχες είναι οι λεμονιές, οι πορτοκαλιές, οι δαμασκηνιές και οι χρυσομηλιές. Οι αναρριχώμενες φασιλιές Καρακάλα, ευδοκίμουν εδώ εξωτερικά, ενώ στην Κωνσταντινούπολη τις έχουν στα θερμοκήπια του σαραγιού. Είχαν επίσης κουμαριές (ανδρουκλιές) σε υπερμεγέθη δέντρα»¹⁹⁸.

«The gardens of Larnaca are very beautiful and constitute the only source of delight the women of the place seem to possess. They are, however, no ornament to the town, being enclosed by high walls. Almost every house has a garden; the shade and verdure thus afforded is a delightful contrast to the glare of a white and dusty soil, observed everywhere around. In these gardens we noticed two sorts of jasmine, one common to European countries and the other derived from Syria; the double-blossomed pomegranate, a most beautiful shrub; also lemons, oranges, plums and apricots. The Phaseolus Caracalla, kept in the green-houses of the Seraglio gardens at Constantinople, flourished here in the open air. They had also the Arbutus Andrachne, growing to an enormous size»¹⁹⁸.

Κουμαριές ή αντρουκλιές (Ελληνική φράουλα), οι οποίες, σύμφωνα με τον E. D. Clarke, είχαν καλλιεργηθεί στους κλειστούς κήπους της Λάρνακας σε τεράστιο μέγεθος, μαζί με άλλα οπωροφόρα δέντρα. Ποτίζονταν με νερό από το υδραγωγείο. Ο καρπός της κουμαριάς έχει γεύση φράουλας και είναι αρωματικός, νόστιμος και θρεπτικός. Αυτό το δέντρο κηρύχθηκε το 2007 από το Τμήμα Δασών ως το δέντρο της χρονιάς, δεδομένου ότι αυτό κυρίως αναπτύσσεται στους πρόποδες του Τροόδους.

Arbutus Andrachne (Greek strawberry), koumaria or androuklia in Greek, which according to E. Clarke was grown in the closed gardens of Larnaca in enormous size together with other fruit trees. It was watered with water from the aqueduct. The fruit of androuklia or koumaria has a strawberry taste and is aromatic, tasty and nourishing. This tree was declared in 2007 as the tree of the year by the Forestry Department of Cyprus, since it especially grows wild at the lower area of the Troodos range.

Στις 2 Ιανουαρίου του 1814 ο λοχαγός John MacDonald Kinneir επισκέφθηκε το νησί και πέρασε λίγες μέρες στη Λάρνακα. Πρόσεξε την τοποθεσία του αρχαίου λιμένα, μεταξύ της πάνω και της κάτω πόλης, και δίνει πολύ συγκεκριμένη και ακριβή μαρτυρία στο κείμενο του, που μας εκπλήττει, για τον αρχαίο αγωγό νερού που καταλήγει εκεί¹⁹⁹.

«Μεταξύ της πάνω και της κάτω πόλης υπάρχει ένα ύψωμα, επί του οποίου ένα οικοδόμημα φαίνεται να είχε κτισθεί. Ακριβώς στους πρόποδες αυτού του λόφου είναι η αρχαία λεκάνη του λιμανιού, του οποίου η είσοδος είναι τώρα φραγμένη από άμμο και χαλίκια, έτσι το νερό παραμένει στάσιμο κατά το καλοκαίρι. Κατάλοιπα της τάφρου καθώς και του υδραγωγείου μπορούν να επισημανθούν. Διότι η Λάρνακα δεν έχει δικό της καλό νερό και ακόμη και σήμερα το προμηθεύεται από μακριά μέσω ενός υδραγωγείου που κατασκευάστηκε από έναν Τούρκο εμίρη πριν από μισό περίπου αιώνα».

Όπως αναφέραμε προηγουμένως, το αρχαίο λιμάνι των Κλασικών χρόνων (500-312 π.Χ.) και ο αγωγός νερού που το τροφοδοτούσε ανακαλύφθηκαν στο τέλος της δεκαετίας του 1980 από τη γαλλική αρχαιολογική αποστολή, που δουλεύει εκεί από το 1974 μέχρι σήμερα. Η παρατηρητικότητα του Kinneir είναι αξιοθαύμαστη και αποτελεί επιβεβαίωση των αναφορών και άλλων ταξιδιωτών και ιστορικών, ότι είδαν κατάλοιπα αρχαίων υδραγωγείων στη Λάρνακα το 18ο και 19ο αιώνα, πριν η ανάπτυξη που ακολούθησε τα εξαφανίσει όλα, εκτός από αυτά που βρίσκονται κάτω από το έδαφος ή σε αρχαιολογικούς χώρους.

Κατά τη διάρκεια της επίσκεψης του στην Λάρνακα μεταξύ 5 και 12 Σεπτεμβρίου 1820, ο Σουηδός ιερωμένος Jacob Berggren κατάλυσε στο σπίτι του Σουηδού προξένου στην πόλη, του Κωνσταντίνου Περισιτιάνη, και επισκέφθηκαν μαζί πολλά σπίτια. Ο Σουηδός ιερωμένος εντυπωσιάστηκε από τους κήπους αυτών των σπιτιών και δίνει την ακόλουθη περιγραφή:

Η έξοδος του καναλιού του υδραγωγείου εντός του αρχαίου λιμένα των Κλασικών χρόνων στην Παμπούλα (Φωτ. Tim Gilbert)

The outlet of the channel of the aqueduct in the ancient port of the Classical Period at Bampoula (Photo Tim Gilbert)

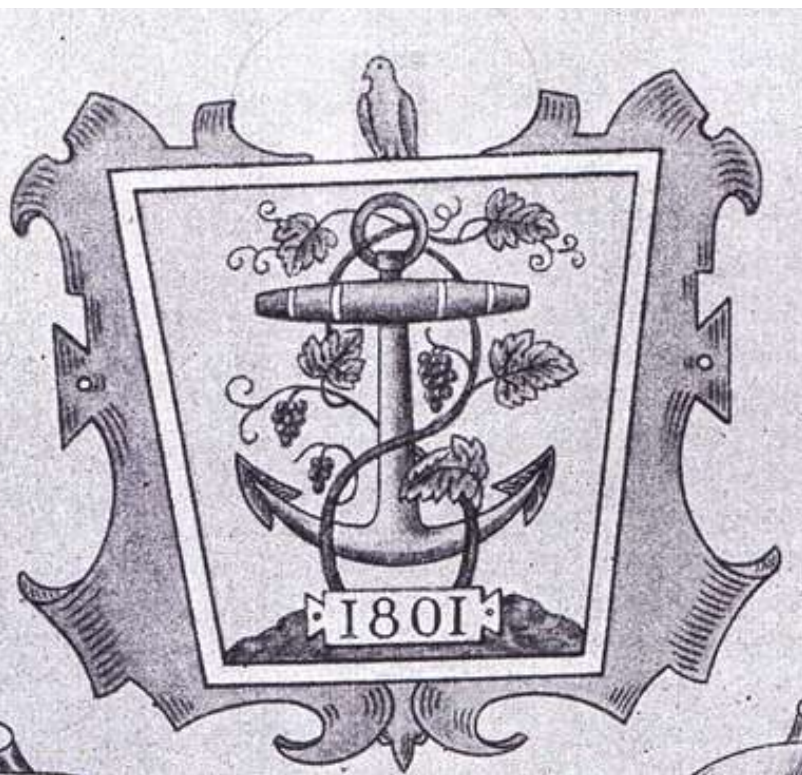
On the 2nd of January 1814 Captain John MacDonald Kinneir visited the island and spent a few days in Larnaca. He noticed the ancient port between the upper and the lower town and he gives surprising information about the ancient aqueduct¹⁹⁹.

“Between the upper and the lower town is an elevated spot, on which a building appears to have been erected, and immediately at the foot of this mount, in the ancient basin of the Port, the mouth of which is now blocked with sand and gravel, so that the water becomes stagnant in the summer, traces of the fosse as well as of the aqueduct may be discovered; for Larnaca has no good water in itself, and is still supplied from a distance by an aqueduct constructed by a Turkish emir about half a century ago”.

As we mentioned before, the ancient port of the Classical period (500-312 BC) and its aqueduct were discovered by the end of the 1980s by the French Archaeological Mission, which had been working on site since 1974. Kinneir's observation is surprising and admirable and it provides reconfirmation of the written records of many travellers and historians of the 18th and 19th centuries, that they had seen the remains of ancient aqueducts in Larnaca, well before the development of the city vanished everything, except of underground evidence and relative discoveries in archaeological sites.

« Μέσα στα σπίτια υπάρχουν πολλές μικρές φυτείες, γεμάτες με φοινικόδεντρα, πορτοκαλιές, κιτρομηλιές, λεμονιές, συκιές και συκομουριές. Έχουν όλα πηγάδια και δεξαμενές. Κάποιες δεξαμενές γεμίζουν με νερό από υπόγεια κανάλια που προέρχονται από μια θαυμάσια πηγή πολλές ώρες μακριά από τη Λάρνακα. Οι κήποι των σπιτιών εξωραϊζονται με κληματαριές, όπως στο σπίτι του Περισιτιάνη, και χρειάζεται μόνο ν' ανοίξεις ένα παράθυρο ή να πας στη βεράντα για να κόψεις ένα τσαμπί από το καλύτερο σταφύλι και να το απολαύσεις»²⁰⁰.

Για πρώτη φορά έχουμε εδώ την αναφορά ότι τα σπίτια είχαν πηγάδια και δεξαμενές εκτός από το τρεχούμενο νερό του υδραγωγείου. Μπορούμε να συμπεράνουμε, επομένως, ότι το υδραγωγείο δεν λειτουργούσε κατά περιόδους και υπήρχε, κατά συνέπεια, η ανάγκη για τη διατήρηση εναλλακτικών πηγών είτε από αποθηκευτικούς χώρους είτε από πηγάδια με υποδεέστερης ποιότητας νερό. Αυτές οι διακοπές οφείλονταν στο γεγονός ότι οι βοσκοί και άλλοι

During his visit between 5 and 12 September 1820, Reverend Jacob Berggren stayed at the house of the Swedish Consul in Larnaca, Constantinos Peristianis, and they visited several houses. The Swede was impressed by the gardens of these houses and gives an account:

“There are many small orchards within the town full of palm trees, orange, bitter orange and lemon trees, fig trees and mulberry trees. They all have wells and cisterns. In some cisterns the water gathers through underground tunnels from a wonderful spring many hours far from Larnaca. The gardens around their homes are embellished with vine trellises, like the house of Peristianis, and you only have to open a window or go on to the terrace in order to cut and enjoy the best grapes”²⁰⁰.

Το οικόσημο του Περισιτιάνη, τοποθετημένο πάνω από την κύρια πόρτα του σπιτιού, είχε έμβλημα μια άγκυρα με αμπέλι και σταφύλια να την περιτοιχίζουν. Μήπως η έμπνευση προέρχεται από το υπερμέγεθες κλίμα που περιέβαλε το σπίτι και ποτιζόταν από το νερό του υδραγωγείου, όπως περιγράφει ο Σουηδός ταξιδιώτης Jacob Berggren;

The code of arms of the Swedish consul in Larnaca fixed on top of the main entrance. The emblem depicted a vine tree with vine leaves and grapes around an anchor. Was the inspiration of this design coming from the large vine tree of the house, which was watered by the aqueduct, as described by Swedish Reverent Jacob Berggren?

For the first time we have a record here that the houses had wells and cisterns in addition to the running water of the aqueduct. This fact leads to the conclusion that the aqueduct had periods of malfunction and the houses had to keep reserves of water for such occasions and even to have their own wells, albeit of lesser water quality, ready in case the interruption of the supply from the aqueduct was taking long to repair. These interruptions of supply were mainly

κτηνοτρόφοι, που δραστηριοποιούνταν στη διαδρομή του ανοικτού καναλιού, ή οι καλλιεργητές βαμβακιού και άλλοι γεωργοί, επενέβαιναν πάνω στα πέτρινα κανάλια και άνοιγαν τρύπες για να ποτίσουν τα ζώα ή τις φυτείες τους. Οι διαμαρτυρίες των πολιτών εναντίον τέτοιων ενεργειών που μόλυναν το νερό δεν λαμβάνονταν υπόψη από τους διαχειριστές του υδραγωγείου, οι οποίοι θεωρούσαν ότι ασκούσαν φιλανθρωπία επιτρέποντας στους φτωχούς γεωργούς και στα ζώα να εξασφαλίζουν δωρεάν νερό²⁰¹. Η κατάσταση χειροτέρευσε και έφτασε στο απροχώρητο το 1854, οπότε η πόλη ανέλαβε συλλογικές ενέργειες για να επιδιορθώσει το υδραγωγείο, αφού οι διαχειριστές σήκωσαν τα χέρια ψηλά ισχυριζόμενοι ότι δεν είχαν λεφτά για επιδιορθώσεις.

caused by animal owners, cotton growers or other farmers working along the open channel, since they were illegally breaking into the stone channel to water their plantations or animals. Citizens' protests against such actions, which were contaminating the water, were not taken into consideration by the administrators of the aqueduct, who were considering that they provided philanthropy to poor farmers and their animals by allowing them to drink from the channel²⁰¹. The situation worsened so much in the year 1854 that the city had to take collective action to repair the aqueduct, since the administrators of the system claimed that they did not have any money for repairs.

Οι βοσκοί άνοιγαν τα πέτρινα καλύμματα του επιφανειακού καναλιού του υδραγωγείου και άφηναν τα ζώα τους να πιούν νερό, μολύνοντάς το μόλις μερικά χιλιόμετρα πριν αυτό χρησιμοποιηθεί από τους κατοίκους της πόλης.

Shepherds and farmers used to remove the cover stones of the ground channel of the aqueduct and let their animals drink water, thus contaminating the stream of water, which was to be used by people after a few kilometres.

Κεφάλαιο 9

Η διαχείριση του υδραγωγείου στην τελευταία περίοδο των Οθωμανών

Το ζωτικής σημασίας για τη Λάρνακα υδραγωγείο, σταδιακά εγκαταλείπονταν από τους διαχειριστές του, ακόμα και από τις οθωμανικές αρχές της πόλης. Οι υπεύθυνοι για την εισπράξη των εισοδημάτων ήταν ταυτόχρονα υπεύθυνοι να διατηρούν το υδραγωγείο σε καλή κατάσταση και λειτουργία, με τη χρήση των μισών εσόδων, αλλά είχαν ξεχάσει την αποστολή τους. Οι φυτείες και οι κήποι εγκαταλείφθηκαν, ο ένας μύλος καταστράφηκε πλήρως, οι δημόσιες κρήνες αποτελούσαν εστίες μόλυνσης, επειδή το Εβκάφ αμελούσε να τις καθαρίσει συχνά, και οι ζημιές στο υδραγωγείο άφηναν χωρίς νερό την πόλη. Το υπέργειο πετρόκτιστο κανάλι, ακόμα και εκεί όπου ήταν καλυμμένο, παραβιάζονταν από τους περαστικούς καμηλιέρηδες, που έσπαζαν τα πέτρινα καλύμματα και άνοιγαν τρύπες για να ποτίζουν τα ζώα τους, ενώ οι κάτοικοι της περιοχής άλλαζαν τη ροή του καναλιού και οδηγούσαν το νερό στα χωράφια τους. Αν και η πρώτη σοβαρή περίπτωση ανάγκης μεγάλων επιδιορθώσεων αναφέρεται σε έγγραφο του αρχείου του γαλλικού προξενείου ότι παρουσιάστηκε το 1854, η έλλειψη νερού, λόγω της άθλιας κατάστασης του υδραγωγείου, ήταν ένα πρόβλημα που διαρκούσε χρόνια²⁰². Οι ανεπαρκείς επιδιορθώσεις από τους υπεύθυνους πήγαιναν χαμένες, επειδή η έλλειψη πόρων δεν επέτρεπε ριζικές λύσεις. Η κατάσταση έφτασε στο απροχώρητο με τις πλημμύρες του 1856, που έφεραν την ολοκληρωτική καταστροφή. Πολλά πηγάδια επίσκεψης κατάρρευσαν και το υπόγειο κανάλι έφραξε από τόνους λάσπης. Το νερό, αντί να ακολουθεί την κατωφέρεια προς την πόλη, επέστρεφε στον ποταμό. Σοβαρές επιδιορθώσεις και συντηρήσεις έπρεπε να αναληφθούν για την αποκατάσταση του υδραγωγείου²⁰³. Αντιμέτωποι με αυτή την ολική εγκατάλειψη από τους υπεύθυνους του καταπιστεύματος και τις αρχές, οι πολίτες της Λάρνακας ανταποκρίθηκαν στο σύνολό τους,

Chapter 9

Operating the aqueduct in the last years of the Ottoman period

This vital facility for Larnaca was gradually abandoned by its administrators as well as by the Ottoman authorities of the city. Those responsible for collecting the income were also responsible for keeping the aqueduct in good working condition by using these funds, but they forgot their mission. The orchards and other plantations were deserted, one mill was completely destroyed, the public fountains were contaminated, because Evkaf neglected to clean them frequently, and damage to the aqueduct left Larnaca without any water. The ground stone channel, even where it was covered, was maliciously breached by passing-by camel drivers, who smashed up the stone covers and opened holes to water their animals, while the inhabitants of the area were diverting the channel flow to lead the water to their fields. Although, in accordance with a document of the French Consulate, the first serious attempt for major repairs was necessary in 1854, lack of water, due to the miserable situation of the aqueduct, had been a problem for years²⁰². The insufficient repairs by the authorities, due to lack of funds, were done in vain. This situation reached its zenith point with the flooding of 1856, which brought complete disaster. Many visiting wells collapsed and the underground canals were blocked with tons of mud. The water, instead of taking the direction to the town, was flowing back to the river. Serious repairs and maintenance works needed to be immediately undertaken for the rehabilitation of the aqueduct without further delay²⁰³. Faced with this total neglect by the administrators of the Endowment and the authorities, the people of Larnaca decided to contribute from their own money, each according to their means, with even the poorer contributing with volunteer work.

In the description, however, of the actions of the popular commission for the Water of Larnaca and Scala, to be

συνεισφέροντας χρήματα ανάλογα με τις δυνατότητές τους, με συμμετοχή ακόμα και των φτωχότερων με την εθελοντική εργασία τους.

Στην περιγραφή, όμως, των δράσεων της λαϊκής επιτροπής που συστάθηκε για το νερό της Λάρνακας και Σκάλας, που θα εξετάσουμε κατωτέρω, δεν βρίσκουμε να είχε γίνει κάτι για την επιδιόρθωση του μύλου που είχε καταστραφεί πλήρως, όπως μαρτυρείται ενωρίτερα στο βιβλίο, πολύ πιο πριν από το 1854. Συνάγουμε ότι ο μύλος που τέθηκε πρώτος εκτός λειτουργίας, λόγω βλαβών, ήταν αυτός που βρίσκεται αμέσως μετά τις πρώτες καμάρες σε μεγάλη απόσταση από την αστική περιοχή Λάρνακας και, επομένως, ασύμφορος οικονομικά στη λειτουργία του, λόγω των δυσκολιών μεταφοράς των ογκωδών φορτίων σιταριού, κριθαριού και αλεύρου από και προς την απομακρυσμένη τοποθεσία που βρισκόταν. Ενισχυτικό αυτής της εικασίας είναι το γεγονός ότι ο μύλος κοντά στην πόλη, δίπλα από την εκκλησία του Αγίου Γεωργίου Μακρή, διατηρούνταν κτιριακά μέχρι τη δεκαετία του 1970 και ο συγγραφέας Αλέξης Μιχαηλίδης τον επισκέφτηκε σε διάφορες περιπτώσεις, αφού ο χώρος αποτελούσε την εκδρομή-περίπατο των σχολείων της Λάρνακας. Έγχρωμη φωτογραφία του 1970 με το σπιτάκι του μύλου να παρουσιάζεται σε πολύ καλή κατάσταση σώθηκε από τον Χάρη Κυπριανού, του οποίου ο πατέρας ήταν κλειδούχος της εκκλησίας του Αγίου Γεωργίου Μακρή μέχρι τη δεκαετία του 1960.

examined below, we do not find any action taken with respect to the repair of the mill that was completely destroyed, as evidenced before, well before 1854. We assume that the destroyed mill was the one located after the first low row of arches, which was a great distance away from the urban centre of Larnaca and hence uneconomical to operate, due to the difficulty and cost of the voluminous loads of wheat and flour to be carried all the way to and from its remote location. Corroborating fact to this assumption is that the mill closer to Larnaca, adjacent to the church of Saint George Makris, was surviving almost intact until the early 1970s and the writer Alexis Michaelides had the chance to visit it in several occasions, since its surrounding area was the official school walk in the 1960s and the 1970s. A coloured photograph of the then intact mill house was taken by Harris Kyprianou in the early 1970s. Harri's father was the key bearer of the church of Saint George Makris, since the church had no priest at that time.

Η εκκλησία Αγίου Γεωργίου Μακρή στον ομώνυμο λόφο και στο άκρο δεξιά το κτίσμα του δεύτερου αλευρόμυλου του Μπεκίρ πασά (Φωτ. Χάρης Κυπριανού 1968)

The church of St. George Makris (the distant) and on the extreme right the house of the second water mill of Bekir pasha (Photo Harris Kyprianou 1968)

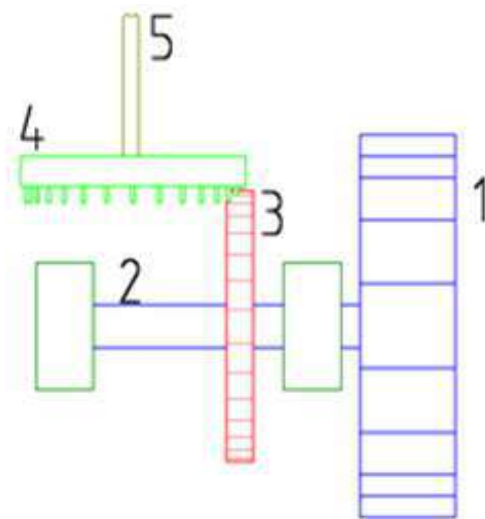

Ο λόγος που καταστράφηκε ο πρώτος μύλος, στα χώματα της Δρομολαξιάς, μάλλον μερικές δεκαετίες μετά τη λειτουργία του, βρίσκεται στο γεγονός ότι τα κινούμενα του κομμάτια ήταν ξύλινα, όπως ξύλινοι ήταν όλοι οι νερόμυλοι του μεσαίωνα. Υπήρχε μια ξύλινη φτερωτή, η οποία κινούσε τις μολόπετρες με έναν απλό μηχανισμό, όπως παρουσιάζεται στο σχεδιάγραμμα κατωτέρω. Η ξύλινη φτερωτή (1) γύριζε με την πτώση του νερού στα πτερύγιά της· ο άξονας κίνησης της φτερωτής (2) γύριζε γρανάζι (3), που με τα ξύλινα του δόντια μετέφερε την κίνηση στον κάθετο άξονα (5), ο οποίος κινούσε την πάνω μολόπετρα πάνω στη σταθερή κάτω μολόπετρα (4). Με τον ίδιο ξύλινο μηχανισμό κινούνταν ο νερόμυλος της Κακοπετριάς, αν και ο μηχανισμός της μεταφοράς της κίνησης μετατράπηκε τον 20ο αιώνα σε σιδερένιο, εκτός από τη ξύλινη φτερωτή. Αυτή η ξύλινη φτερωτή σώζεται μέχρι σήμερα.

The reason of the destruction of the mill in the area of Dromolaxia, within a few decades from its operation, lies in the fact that all parts of its mechanism were made of wood, as was the usual practice for all watermills of the medieval times. There was a wooden flying wheel, which was moving the millstones with a simple mechanism, as shown in the sketch below. The wooden flying wheel (1) was moving with the drop of the water on its wings; the moving axle (2) of the flying wheel, via the wooden gear and its wooden teeth (3) were transferring the move on the vertical axle (5); the vertical axle (5) was moving the upper millstone on the stable millstone (4). The same wooden mechanism was moving the Kakopetria water mill, but its moving parts were reconstructed in iron in the 20th century, except of the flying wheel. This wooden wheel, after many repairs through the centuries, is surviving until today.

Οι νερόμυλοι του Μεσαίωνα ήταν ξύλινοι, με μολόπετρες που κινούνταν σύμφωνα με το σχεδιάγραμμα. Η ξύλινη εύθραυστη κατασκευή ήταν και ο κύριος λόγος που καταστράφηκε ο ένας από τους δύο νερόμυλους του υδραγωγείου του Μπεκίρ πασά σε τόσο σύντομο χρονικό διάστημα μετά τη λειτουργία του.

The mechanisms of watermills in medieval times were made of wood, with the millstones moving as shown in the sketch. The fragile wooden mechanism was the main reason why one of the two mills of the Bekir pasha aqueduct was destroyed in a short time after its operation.

Η φτερωτή του πρώτου νερόμυλου του υδραγωγείου γόριζε μέσα στη συγκεκριμένη κυλινδρική πετρόκτιστη κατασκευή. Παρόμοιας κατασκευής πρέπει να ήταν και ο δεύτερος νερόμυλος, κοντά στην εκκλησία του Αγίου Γεωργίου Μακρή.

The impeller of the first watermill was turning inside this cylindrical stone built structure. The other watermill near St George Makris must have been of similar construction.

Όμως, είδαμε προηγουμένως ότι υπάρχουν οι μεσαιωνικές αναφορές του χρονογράφου Λεόντιου Μαχαιρά, που μιλούν για την ύπαρξη μύλων (στον πληθυντικό) στην περιοχή των αλυκών Λάρνακας²⁰⁴. Αφού δεν υπάρχουν πολλές εναλλακτικές τοποθεσίες όπου θα μπορούσαν να λειτουργούν και εφόσον το υπόγειο κανάλι μεταφοράς νερού από το υδροφόρο υπόστρωμα του ποταμού Τρέμιθου υπήρχε από την αρχαιότητα, συνάγεται ότι οι δύο νερόμυλοι του υδραγωγείου του Μπεκίρ πασά ήταν αυτοί που υπήρχαν και κατά την εποχή των Λουζινιάν και επιδιορθώθηκαν από τον πασά το 1748. Στην περιοχή της Δρομολαξιάς υπάρχει και αρχαίο τοπωνύμιο με την ονομασία «παλιόμυλοι»²⁰⁵. Κατά τη διάρκεια της Ενετοκρατίας το φέουδο ή εμβαλείο της Αραδίππου-Αλυκών, που περιελάμβανε και τα χωριά Κίτι και Δρομολαξιά, πουλιόταν από το Ενετικό Κράτος της Κύπρου στους ντόπιους αριστοκράτες σε πολύ ψηλή τιμή²⁰⁶, δεύτερη σε ύψος απ' όλα τα υπόλοιπα εμβαλεία της Κύπρου. Προφανής λόγος οι τόσο καλές εγκαταστάσεις προμήθειας νερού, που επέτρεπαν εκεί την παραγωγή μεγάλων ποσοτήτων βαμβακιού, το οποίο πουλιόταν τότε σε αμειπτικό-

As mentioned before, there are medieval references by chronographer Leontios Machairas regarding the existence of mills (in plural) in the area of the Salines in the 14th century AD²⁰⁴. Since there are not many alternative places where such mills could have existed and knowing that the underground canal from the aquifer of river Tremithos had been there since antiquity, it is assumed that the two watermills of Bekir pasha's aqueduct were the ones in existence during the era of the Lusignans and were repaired by the pasha in 1748. In the Dromolaxia area there is a locality called "the old mills"²⁰⁵. During Venetian times the feudal lands of Aradippou and the Salines were also including the villages of Kiti and Dromolaxia; when these lands were sold by the Venetian Government of Cyprus to the highest bidder, they got the second highest price from all Cyprus Government feudal estates sold²⁰⁶, the obvious reason being that in Dromolaxia, Kiti, the Salines and Aradippou there was excellent water supply facilities that allowed the growing of cotton, which was getting premium prices in the international markets. Also, the existence of

τατες τιμές. Επίσης, η ύπαρξη των νερόμυλων εντός του εμβαλίου επί Ενετών, οι οποίοι ενοικίαζαν τις κρατικές γαίες, ανέβαζε ασφαλώς την τιμή του. Κατά το Μεσαίωνα, στην ίδια περιοχή υπήρχε και τρίτος νερόμυλος. Βρισκόταν στο σημείο όπου ο υπόγειος αγωγός του υδραγωγείου διασταύρωνε το υδροφόρο υπόστρωμα του ποταμού Τρέμιθου· εκεί υπήρχε και αρχαίο εμπλουτιστικό ανάχωμα (δείμμα) στην κοίτη του ποταμού με μεγάλες πέτρες στερεωμένες με ξύλινους πασσάλους και αργιλώδες χώμα, προς εμπλουτισμό του υπόγειου αγωγού και για ταυτόχρονη εκτροπή της ροής του ποταμού προς τη μια πλευρά της κοίτης, ώστε να κινείται με τη δύναμη της συγκεντρωμένης ροής μια μεγάλη φτερωτή. Η φτερωτή αφενός κινούσε τις μυλόπετρες και αφετέρου ανέβαζε νερό ψηλότερα, ώστε να ποτισθούν τα χωράφια με τις φυτείες βαμβακιού. Η πετρόκτιστη βάση της φτερωτής και το κτήριο του μύλου,

watermills was surely raising the rental price of these lands. In the same area there was a third watermill, at the spot where the underground aqueduct canal crosses the aquifer of river Tremithos. Exactly there, a small medieval diversion weir was constructed with large stones fastened with wooden stakes and clay soil for the enrichment of the underground canal and also for diverting the water flow on one side of the river bed, in order to move with this increased, concentrated flow a large flying wheel. This flying wheel was moving a grain mill, or alternatively it could elevate water with its special wings, pouring it in a stone-built irrigation canal, high enough to water the cotton fields of the area. The entire stone construction of this medieval mill and some of the irrigating canals of the system are surviving until today.

Ο τρίτος μύλος επί του ποταμού Τρέμιθου, στο σημείο που διασταυρώνει ο υπόγειος αγωγός το υδροφόρο υπόστρωμα, δούλευε με τη ροή του ποταμού, η δε ξύλινη φτερωτή του ανέβαζε νερό ψηλότερα για να ποτιστούν οι φυτείες βαμβακιού επί Ενετοκρατίας. Στο σημείο υπήρχε δείμμα του ποταμού για εμπλουτισμό του αγωγού, το οποίο ταυτόχρονα συγκέντρωνε τη ροή του ποταμού στη φτερωτή (Φωτ. Tim Gilbert).

The third mill on Tremithos River located at the point where the underground canal crosses the water table of the substrate. The wooden flying wheel of the mill elevated water with its special wings to irrigate cotton fields existing in the area during the Venetian times. There was also a medieval barrier wall there, for the diversion of flow towards the mill and the enrichment of the aquifer.

Τέσσερις αιώνες αργότερα, οι Άγγλοι, κατά την εκτέλεση των δικών τους επιδιορθώσεων στο υδραγωγείο, κατασκεύασαν στο ίδιο σημείο έναν χαμηλό τσιμεντένιο τοίχο, δημιουργώντας ένα μικρό φράγμα, για να εμπλουτίσουν με ακόμη περισσότερο νερό τα λαγούμια του Μπεκίρ πασά. Αυτή η αποικιακή κατασκευή σώζεται μέχρι σήμερα και φέρει ημερομηνία 1951.

Four centuries later, the English Colonial Administration constructed at the same river location a low, cement, cut-off wall, like a dam, during the repairs carried out in the late 1940s, to enrich the local aquifer, which was then the only source of supply for Larnaca and Scala. This colonial construction exists until today and bears the date 1951.

Το μικρό τσιμεντένιο φράγμα, που κατασκεύασαν οι Άγγλοι το 1951 στο σημείο του μεσαιωνικού δειγματος του ποταμού, εξυπηρετούσε για τον εμπλουτισμό του υπόγειου αγωγού αλλά και για το πότισμα των χωραφιών της περιοχής, αφού υπάρχει εκεί αποικιακό σύστημα ποτίσματος με άντληση.

The small concrete barrier, operating like a dam, was constructed by the British in 1951 at the same location as the medieval cut-off river wall. It served for the enrichment of the underground aquifer for watering the nearby fields, since there is a colonial irrigation system there.

Επιστρέφοντας στη δράση της Επιτροπής Νερού Λάρνακας και Σκάλας, μαθαίνουμε από το προαναφερθέν έγγραφο του γαλλικού προξενείου της Λάρνακας, το οποίο εκδόθηκε στο ιστορικό περιοδικό «Κυπριακά Χρονικά Η'» του 1931, ότι πολλοί κάτοικοι της Λάρνακας, με επικεφαλής τους Ευρωπαίους κατοίκους της πόλης, ανέλαβαν πρωτοβουλίες και άρχισαν κάποιες επιδιορθώσεις στο υδραγωγείο την άνοιξη και το καλοκαίρι του 1854²⁰⁷. Η πρώτη επίσημη Γενική Συνέλευση της Επιτροπής συνήλθε τον Αύγουστο του 1854. Η Συνέλευση εξέλεξε τον Paul Tardieu ως ταμία και τον Giuseppe Habbaz ως γραμματέα της Επιτροπής. Πρόεδρος της Επιτροπής εκλέχθηκε ο γάλλος πρόξενος, ο

Going back to the actions undertaken by the popular commission for the Water of Larnaca and Scala, we learn from the above mentioned document of the French consulate, which was published in the historical review of Kypriaka Chronika of 1931, that many local people of Larnaca with the leadership of the foreign community of the city started some first major emergency repairs to the aqueduct in the spring and summer of 1854. In August 1854, the people of Larnaca, with the European residents of the city, formed an official commission named "The Larnaca and Scala Water Commission"²⁰⁷. The first assembly elected Paul Tardieu as treasurer and Giuseppe

ο οποίος έστειλε αμέσως επιστολή στον Κυβερνήτη της Κύπρου Μεχμέτ Σερίφ πασά, δραματοποιώντας την κατάσταση και ζητώντας τη βοήθειά του²⁰⁸. Υπογράμμισε το γεγονός ότι όλες οι επιδιορθώσεις μέχρι εκείνη τη στιγμή ήταν εντελώς ανεπαρκείς, λόγω της έλλειψης χρημάτων, και ότι η δημόσια υγεία βρισκόταν σε κίνδυνο, αφού караδοκούσαν επιδημίες, λόγω της απαράδεκτης κατάστασης του υδραγωγείου. Εξήγησε ότι η Επιτροπή είχε συλλέξει ήδη κάποιες χορηγίες, αλλά δεν μπορούσαν να βρουν εργάτες για να αναλάβουν ένα τόσο δύσκολο έργο. Έτσι ζητούσε από τον Κυβερνήτη να παραχωρήσει 40-80 φυλακισμένους, ώστε να συμβάλει στη μείωση του κόστους. Τελικά ο πρόεδρος της Επιτροπής, ο Γάλλος πρόξενος, εισηγήθηκε προς τον Κυβερνήτη όπως επιβάλει σωματικές τιμωρίες και πρόστιμα σε όσους προξενούσαν βλάβες στο υδραγωγείο ή χρησιμοποιούσαν παράνομα το νερό του ή περπατούσαν εντός των καναλιών. Εξήγησε ότι ήταν μεγίστης σημασίας να προστατευτούν οι ζωτικές αυτές δημόσιες εγκαταστάσεις από τους ασυνείδητους. Κατέληγε λέγοντας ότι η πρόσφατη έλλειψη νερού στην πόλη ήταν τόσο οξεία, που τα πλοία αναγκάζονταν να πληρώνουν 400 πιάστρα για υποδεέστερο νερό, που διαρκούσε μια μόνο βδομάδα, αντί των μερικών μόνο παράδων που πλήρωναν για το καλής ποιότητας νερό του υδραγωγείου²⁰⁹.

Habbaz as secretary of the Committee. The president of the Commission, being the French Consul, immediately sent a letter to Mehmet Sherif pasha, Governor of Cyprus, dramatizing the situation and asking for his help²⁰⁸. He underlined the fact that all repairs until then were inadequate due to lack of funds. Thus, public health was endangered and epidemics were always a threat due to the unacceptable state of the aqueduct. He explained that the Commission had already raised some money, but they could not find workers to undertake such a difficult project. So, he asked that the Governor would send 40-80 prisoners to help reduce the cost of the repairs. Finally, the president of the Commission suggested that the Governor impose physical punishments and money fines on all those who damaged the aqueduct, illegally used its water or walked in the canals. It was of extreme importance that these vital public facilities should be protected. He concluded by saying that recently the lack of water in the city was so acute that ships were obliged to pay 400 piasters for a week's supply of water, instead of a few paras, and they were provided with lower quality well water²⁰⁹.

Ο πρόεδρος της «Επιτροπής Νερού Λάρνακας και Σκάλας» ζήτησε από τον Κυβερνήτη της Κύπρου να διαθέσει φυλακισμένους για να βοηθήσουν στην απομάκρυνση τόνων λάσπης που έφραξαν τον υπόγειο αγωγό του υδραγωγείου της Λάρνακας το 1854 για μείωση του κόστους επιδιορθώσεων.

The president of "The Larnaca and Scala Water Commission" asked the Governor of Cyprus to provide prisoners to help with the removal of tons of mud which blocked the underground canal of the Larnaca aqueduct in 1854, thus helping reduce the cost of repairs.

Η αποστολή της Επιτροπής Νερού Λάρνακας και Σκάλας διασαφηνίστηκε περαιτέρω σε μια Συνέλευση που έγινε στις 16 Νοεμβρίου του 1854. Στην Συνέλευση αυτή δόθηκαν όροι εντολής στην Επιτροπή για να επιμείνει στην πλήρη εφαρμογή των όρων της δωρεάς του Μπεκίρ πασά, να εξασφαλίζει εθελοντικές χορηγίες, να δανείζεται έναντι πληρωμών από τα έσοδα του υδραγωγείου και να αναλαμβάνει τις απαιτούμενες επιδιορθώσεις στο υδραγωγείο²¹⁰. Όλοι οι δημότες της Λάρνακας ανταποκρίθηκαν με εισφορές ανάλογες της οικονομικής τους ικανότητας και ακόμη και οι φτωχότεροι συνεισέφεραν με την εθελοντική τους εργασία. Η Επιτροπή κατάφερε να μαζέψει 34.000 πιάστρες σε ρεκόρ χρόνου²¹¹. Η Επιτροπή άρχισε τις επιδιορθώσεις το καλοκαίρι του 1854 και αύξησε το επίσημο τέλος προμήθειας νερού στα πλοία στους 60 παράδες για κάθε φορτίο νερού. Το νερό που προμήθευε το λιμάνι προερχόταν ξανά από το υδραγωγείο και η αύξηση έδωσε πρόσθετο εισόδημα στην Επιτροπή έναντι των εξόδων συντήρησης του υδραγωγείου. Εντούτοις, οι πόροι που εξασφαλίστηκαν εξαντλήθηκαν πλήρως χωρίς να συμπληρωθούν οι αναγκαίες επιδιορθώσεις. Η αναβολή των επιδιορθώσεων μέχρι την επόμενη άνοιξη ήταν εκτός συζήτησης για τους ειδικούς της Επιτροπής, διότι θα απειλούσε τις μέχρι τότε επιδιορθώσεις και οι ποσότητες νερού που αποκαταστάθηκαν δεν θα αρκούσαν για το επόμενο καλοκαίρι.

Κάτω από όλη αυτή την πίεση και την απουσία εκπροσώπου του Εβκάφ από την Κύπρο, η Επιτροπή αποφάσισε να εξασφαλίσει από ιδιώτη δανειστή δάνειο ύψους 24.000 πιαστρών προς αποπληρωμή σε ίσες δόσεις από το εισόδημα του υδραγωγείου. Η Επιτροπή επίσης αποφάσισε ότι το δάνειο θα μοιραζόταν σε 40 μετοχές των 600 πιαστρών η κάθε μια. Για την ασφάλεια του δανειστή, οι εγγυητές ήταν υποχρεωμένοι να πληρώνουν 0,75% τόκο τον μήνα (δηλαδή 9% το χρόνο) μέχρι την πλήρη αποπληρωμή²¹². Η Επιτροπή νερού εξουσιοδότησε τον ταμία Paul Tardieu, να διαπραγματευτεί το δάνειο, να κανονίσει τις 40 μετοχές, να διασφαλίσει ότι οι μέτοχοι ήταν φερέγγυοι και να φροντίσει για την υπογραφή όλων των σχετικών εγγράφων από τους

The task of the Commission was further clarified by an assembly on the 16th of November 1854. In this assembly terms of reference were given to the Commission to insist on the enforcement of the Endowment provisions, to raise voluntary contributions, to make loans payable against the income of the aqueduct, and to undertake the necessary repairs²¹⁰. All citizens of Larnaca responded, contributing money according to their ability and even the poorest contributed with voluntary work. The Commission managed to collect 34,000 piasters in no time²¹¹. The Commission had started the repairs in the summer of 1854 and increased the official tax for water supplied to the ships to 60 paras per load. The water supply for navigation was restored and the port provided a further income for the city, to set against the cost of maintaining the aqueduct. But the money raised was soon exhausted without completing the necessary repairs. Delaying the repairs till next spring was out of the question because, according to the specialists of the Commission, such a delay would threaten the repairs already achieved and the water quantities secured would not be enough for the coming summer.

Under such pressure and in the absence of an Evkaf administrator in Cyprus, the Commission decided to secure from a private lender a loan of 24,000 piasters, to be gradually repaid from the income of the aqueduct. The Commission also decided that the loan should be divided into 40 shares of 600 piasters each. For the security of the lender, the guarantors were obliged to pay 0.75 % per month interest (9% a year) until repayment²¹². The Water Commission for Larnaca and Scala authorised its treasurer, Paul Tardieu, to negotiate the loan, arrange the 40 shares, make sure of the credibility of the shareholders and sign all relative documents on behalf of the shareholders of the loan. Tardieu was also authorised to secure the approval of the Turkish Authorities, so the heirs and administrators of the Endowment would be obliged to comply with their responsibility to make the income of the aqueduct available for repayment of the loan and to recognise the authority of the Commission to repair the aqueduct on their behalf.

μετόχους του χρέους. Ο Tardieu εξουσιοδοτήθηκε, επίσης, να εξασφαλίσει την έγκριση των τουρκικών αρχών, ώστε οι κληρονόμοι και οι διαχειριστές του καταπιστεύματος του Μπεκίρ πασά να ήταν υποχρεωμένοι να συμμορφωθούν με την υποχρέωσή τους να διαθέσουν το εισόδημα του υδραγωγείου για την αποπληρωμή του δανείου και να αναγνωρίσουν την εξουσία της Επιτροπής να επιδιορθώσει το υδραγωγείο εκ μέρους τους.

Στις 26 Μαρτίου του 1855 η Επιτροπή εισήγαγε νέα ψηλότερα τέλη για το νερό, λόγω των εκτεταμένων επιδιορθώσεων που αναλήφθηκαν κατά τον προηγούμενο χρόνο και το μεγάλο έλλειμμα που αφέθηκε στην Επιτροπή. Νέες διευθετήσεις έγιναν για την παροχή νερού στο λιμάνι, που επέτρεψαν στην Επιτροπή να χαμηλώσει τα τέλη για τα πλοία από 60 παράδες το φορτίο σε μόνο 10 παράδες. Ο λόγος της μείωσης οφειλόταν στη νέα δεξαμενή, που η Επιτροπή έκτισε κοντά στο λιμάνι, η οποία επέτρεπε την άμεση προμήθεια του νερού από πλησίον. Η Επιτροπή ζήτησε από τις οθωμανικές αρχές της νήσου να εγκρίνουν τα ακόλουθα τέλη για τους χρήστες: 10 παράδες για κατανάλωση μέχρι 100 τόνους νερού και 5 παράδες ανά τόνο για ποσότητες πάνω από 100 τόνους. Η κατανάλωση κάτω των 10 τόνων θα χρεωνόταν με 3 παράδες²¹³.

Η Επιτροπή Νερού Λάρνακας και Σκάλας είχε Συνέλευση στις 13 Μαρτίου του 1856. Οι επικεφαλής ενημέρωσαν τη Συνέλευση ως εξής:

«Συνεπεία των τελευταίων βροχών μέγας αριθμός λάκκων κατακάθησε και μεγάλοι χαράδραι εσχηματίσθησαν. Όλον το χώμα, το εκ της καθιζήσεως προερχόμενον, παρεσύρθη από το νερόν εις την στοάν (υπόγειο αγωγό) και επεχωμάτωσεν αυτήν, ώστε το νερό ηναγκάσθη να εγκαταλείπη κατά μέγα μέρος την αποφραχθείσα στοά, ως εκ του εμποδίου στην ροήν του, και να ακολουθήση την κατωφέρειαν, η οποία οδηγεί αυτό προς τον ποταμό της Άρπερας, σημείον αντίθετο των δύο πόλεων. Η ουσιωδέστερα εργασία είναι το καθάρισμα της υπόγειας στοάς, της οποίας η έκτασις είναι επτά χιλιάδες γαλλικούς

On the 26th March 1855 the Commission introduced new higher charges in the price of water, on account of the extensive repairs it had undertaken the previous year and the large deficit the project had left to the Commission. New arrangements were made for the water supply to the port, which allowed the Commission to lower the charges for the supply of ships from 60 paras per load to only 10 paras. The reason was the new reservoir the Commission had made near the port, which allowed water supply from nearby. The Commission requested the Ottoman Authorities of the island to approve the following charges for the users: 10 paras a ton for up to 100 tons and 5 paras per ton for more than 100 tons; any consumption below 10 tons would be charged at 3 piasters.

The Larnaca and Scala Water Commission had an assembly on 13th March 1856. Its Committee reported as follows:

“Due to the recent heavy rains a large number of visiting wells had collapsed, creating big holes around them. The soil from the subsidence of the wells blocked the connecting channel and the grooves, causing the water to follow the slope towards the river in the opposite direction to the two cities. The cleaning of the underground canal of a length of seven thousand French feet at a depth of 32 feet on average, the repair of 240 top edges of visiting wells and the repairs of the great arches at Saint George Makris would require a budget of 300,000 piasters”²¹³.

The French consul started the new round of contributions by donating 117.50 French francs and all other foreign consuls registered their equivalent contribution²¹⁴. A new cycle of hardship for the city started and it is not known when the new repairs were completed. As the French consul was informed by letter from the temporary Governor of Cyprus, Mohamed Selim, there were no appointed administrators of the Endowment, no secretary and no treasurer. He did not even find any official registration of the property as a vakfieh²¹⁵. The Governor had information that one of the descendants of Bekir pasha, Salieh pasha, was

πόδας (4.575 μέτρα). Το βάθος της στοάς, εκ της οποίας πρέπει να εξέλθει η ύλη αυτή, είναι 32 ποδών κατά μέσον όρον. Μετά την εκκαθάριση θα πρέπει να κλεισθώσι 240 στόμια λάκκων κατά την διαδρομήν της στοάς. Αι μεγάλοι καμάρες του Αγίου Γεωργίου (Μακρή) πρέπει να επιδιορθωθώσι. Τα ανωτέρω εκτεθέντα δεικνύουσι ότι τα μένοντα να επιτελεσθώσι έργα δύνανται να υπολογισθώσι ως απαιτούντα δαπάνην 300.000 γροσίων.»

Ο πρόεδρος της Επιτροπής, άρχισε αμέσως μετά ένα νέο γύρο εισφορών δωρίζοντας 117,50 γαλλικά φράγκα, ενώ και οι άλλοι ξένοι πρόξενοι κατέβαλαν αντίστοιχες εισφορές²¹⁴. Ένας νέος κύκλος δυσκολιών ξεκίνησε και δεν μας είναι γνωστό πότε τέλειωσαν οι πιο πάνω αναφερθείσες επιδιορθώσεις.

living in Cyprus at the pasha's tsiflik. At least it seems that the highest authority in Cyprus, the Governor (muhasil), was cooperating with the Commission for the rehabilitation of the aqueduct. In the same way it seems that all attempts made by the Water Commission to secure the cooperation of Evkaf, or receive any money from the descendants of Bekir pasha and the administrators for the aqueduct repairs, failed. The story of these vital water facilities till the end of the Ottoman period, 32 years later, is a repetition of the situation of 1854-56.

Γκραβούρα παραθαλάσσιου καφενείου
στη Λάρνακα

Gravure of a seaside café in Larnaca
(The Illustrated London News 24.8.1878)

Ένα νέο απίστευτο εύρημα για το οποίο ο πρόεδρος της επιτροπής νερού είχε πληροφόρηση από τον Κυβερνήτη της Κύπρου, τον Μοχάμετ Σελήμ, ήταν ότι στην έρευνα που έκανε αποδείχθηκε ότι δεν υπήρχαν διορισμένοι διαχειριστές του βακουφίου, ούτε γραμματέας ούτε ταμίας. Ακόμα δεν βρήκε καν την επίσημη εγγραφή του βακουφίου²¹⁵. Ο Οθωμανός Κυβερνήτης όμως ανακάλυψε κάποιον απόγονο του Μπεκίρ πασά, τον Σαλίεχ πασά, ο οποίος διέμενε στην Κύπρο στο τσιφλίκι του πασά. Τουλάχιστο φαίνεται ότι η ανώτατη αρχή της Κύπρου, ο Μουχασίλης, συνεργάστηκε με την επιτροπή νερού για την αποκατάσταση του υδραγωγείου. Επίσης, φαίνεται ότι οι προσπάθειες της Επιτροπής να εξασφαλίσει τη συνεργασία των κληρονόμων ή του Εβκάφ ή των διαχειριστών και να εξασφαλίσει την οικονομική τους συνδρομή για τις τόσο μεγάλες επιδιορθώσεις, είχαν αποτύχει. Η ιστορία των ζωτικών αυτών εγκαταστάσεων μέχρι το τέλος της Οθωμανικής περιόδου, 32 χρόνια αργότερα, είναι μια επανάληψη της κατάστασης του 1854-56 και της κακοδιαχείρισης από πλευράς των εξουσιοδοτημένων διαχειριστών του βακουφίου του Μπεκίρ πασά.

Την επιβεβαίωση των ανωτέρω συναντούμε στο κείμενο του Αγγλου διοικητικού D.W. Martin, που βρέθηκε στην Κύπρο τα πρώτα χρόνια της αγγλικής κατοχής στην Κύπρο²¹⁶. Αναφέρει, λοιπόν, ότι το υδραγωγείο το έκτισε κάποιος πλούσιος Τούρκος ογδόντα χρόνια νωρίτερα, που είχε έρθει εδώ εξόριστος (;) από την Κωνσταντινούπολη²¹⁷ και έκανε την πιο θεάρεστη πράξη, σύμφωνα με την πίστη του, δίνοντας νερό στη Λάρνακα. Σύμφωνα με κάποιο ανταποκριτή εφημερίδας, «το υδραγωγείο επί του εδάφους καλείται εδώ Ρωμαϊκό, αλλά δεν είναι. Ο πασάς έκανε έγγραφο δωρεάς, το οποίο μου μετέφρασε ο κύριος Ελία Φατούλλαχ, που δούλεψε έντιμα μαζί μου στον τομέα του νερού της πόλης. Όμως, τα έσοδα του υδραγωγείου, αντίθετα από την ορισμένη αποστολή (επιδιορθώσεις, κλπ) καταχρώνται από ένα απόγονο του πασά της Κωνσταντινούπολης. Επίσης, μου είχε αναφερθεί ότι κάποιοι ασυνείδητοι από καιρού εις καιρόν κόβουν το νερό της Λάρνακας. Είναι κάποιοι γεωργοί και άλλοι που κατά μήκος του καναλιού γυρίζουν το νερό

Confirmation of the above can be found in the text of the English administrator D.W. Martin, who was in Cyprus in the first years of the British occupation of Cyprus²¹⁶. He mentions “the aqueduct was built, some eighty years ago, by a wealthy Turkish pasha of Constantinople who was banished (?) in Cyprus²¹⁷. He performed an act of highest beneficence for the Mohammedans, to give water to the town. In accordance with a newspaper correspondent the aqueducts on the ground are called Roman, but this is a mistake. The pasha made a donation document, which was translated for me by Mr Elia Fatullah, who was working nobly with me in the water supply of Larnaca. But, by abuse its (the aqueduct's) revenues have been turned from their original destination and now benefit an heir of the pasha of Constantinople. It was remarked in a correspondence from Larnaca that some mischievous people from time to time cut off the water supply. The mischievous people invariably are the lessees of the farms, or others, with even less right, along the course of the canal, who turn the water into the fields during the night to water their cotton or vegetables”.

The story of one of the public fountains of the Larnaca water supply system is mostly interesting and it will be mentioned here again for the sake of correcting some published information about it. We refer to the fountain opposite the Tuzla Mosque, which was briefly mentioned in chapter 4; by the Turkish Cypriots this is also known as the vakfieh fountain of Hacı Hamit Bey²¹⁸. It was named after its donor at the end of the 19th century, or the beginning of the 20th century, when the above mentioned Bey, known for his philanthropic action, demolished the old and reconstructed a new one for the people of Larnaca and registered it as a vakfieh. Hamit Bey performed an act of highest beneficence for the Muslim people of Larnaca practicing their religious duties at the Tuzla Mosque. This intervention is probably related to the fact that the old fountain was contaminated and constituted a threat to public health, so the Bey demolished it and built a new one, similarly to the way the rest of the public fountains of the Bekir pasha aqueduct were treated during the early days of

προς τα χωράφια τους, κατά τη διάρκεια της νύκτας, για να ποτίσουν το βαμβάκι τους ή τα λαχανικά τους.»

Η ιστορία μιας από τις δημόσιες κρήνες είναι άκρως ενδιαφέρουσα και θα την αναφέρουμε χάριν διόρθωσης κάποιων στρεβλωμένων και πάλι πληροφοριών που την αφορούν. Πρόκειται για την κρήνη απέναντι από το τέμενος Τούζλα, που είναι επίσης γνωστή για τους Τούρκους και ως κρήνη του Χατζή Χαμίτ Μπέη²¹⁸. Η ονομασία αυτή της δόθηκε στο τέλος του 19ου αιώνα, ή αρχές του 20ου, όταν ο προαναφερθείς Μπέης από τη Λάρνακα, γνωστός για τη φιλανθρωπική του δράση, κατεδάφισε την παλιά κρήνη, έκτισε μια καινούργια και την παρέδωσε ξανά στο λαό της Λάρνακας, ως βακούφιο. Η θεάρεστη αυτή παρέμβαση αφορούσε ιδιαίτερα στους μουσουλμάνους πιστούς, που ασκούσαν τα θρησκευτικά τους καθήκοντα στο παρακείμενο τζαμί. Η επέμβαση αυτή μπορεί να έχει σχέση με το γεγονός ότι η κρήνη ήταν αποδεδειγμένα μολυσμένη και αποτελούσε κίνδυνο για τη δημόσια υγεία, οπότε ο Μπέης την κατεδάφισε και την έκτισε εκ νέου, όπως έγινε και με τις άλλες δημόσιες κρήνες της πόλης από τα πρώτα χρόνια της Αγγλοκρατίας, όπως θα δούμε στο επόμενο κεφάλαιο. Επομένως, στη θέση εκείνη υπήρχε μια παλιά κρήνη, η οποία σύμφωνα με όλες τις ενδείξεις υπήρχε από την εποχή της Ενετοκρατίας, γι' αυτό και ο Μπεκίρ πασάς δεν την καταγράφει στο έγγραφο του καταπιστεύματος του υδραγωγείου προς τις ιερές πόλεις του Ισλάμ, αφού δεν ήταν δικό του κτίσμα. Την μεταχειρίστηκε, δηλαδή, με τον ίδιο τρόπο όπως τον υπόγειο αγωγό και το επιφανειακό κανάλι του υδραγωγείου, που παρά το ότι αποτελούσαν τη ραχοκοκαλιά του έργου δεν αναφέρονται στο έγγραφο γιατί δεν ήταν δικής του κατασκευής ή ιδιοκτησίας. Στο έγγραφο του βακουφίου του ο Μπεκίρ πασάς κατέγραψε επτά κρήνες, ενώ ήταν γνωστό ότι επί του υδραγωγείου λειτουργούσαν οκτώ κρήνες και η όγδοη ήταν αυτή έξω από το τζαμί Τούζλα.

Ρολόι με μηχανισμό κίνησης από βαρίδι με έναν μόνο δείκτη που δείχνει τις ώρες και τα λεπτά ανά τέταρτο. Τέτοιου τύπου ρολόι εικάζεται ότι έφερε η κρήνη απέναντι από το τζαμί Τούζλα

Clock operating with a weight mechanism and has only one indicator, showing the hours and the minutes by nearest quarter. It is speculated that such a clock was on the fountain opposite Tuzia Mosque.

the English Colonial administration on the island, as it will be seen in the next part of this book. Therefore, there was an old fountain, which, according to some evidence, existed since the Venetian rule on the island, but Bekir pasha did not register it in his vakfieh of the aqueduct, because it was not his own, neither was it constructed by him. He treated its existence like he did with the underground canal and the surface open channel, which he did not mention in the vakfieh, despite them being the backbone of the aqueduct, because they neither belonged to him nor they were built by him. In the vakfieh document, Bekir pasha registered seven public fountains, but it was known that eight fountains operated on the system and the eighth was the one outside the Tuzla Mosque.

Η κρήνη απέναντι από το τζαμί Τούζλα όπου διακρίνεται ο μαρμάρινος δίσκος επί του οποίου ήταν στερεωμένο το ρολόι. Ο δίσκος, πριν μετακινηθεί στην παρούσα κατασκευή, πρέπει να βρισκόταν αρκετά ψηλότερα στην προηγούμενη κρήνη για να μπορεί να λειτουργεί το ρολόι. Ο μαρμάρινος δίσκος του ρολογιού έχει σημάδια από τρύπες όπου κρατιούνταν ο μηχανισμός και ο δείκτης επί του μαρμάρου.

The public fountain opposite Tuzla Mosque showing the marble disc on which the clock was fixed. The marble disc, before it was moved to its current position, was at a higher place on the previous fountain so as to allow the operation of the weight mechanism. The marble clock plate has traces of holes of the supports of the mechanism with the time indicator on the marble disc.

Άλλη μια σοβαρή ένδειξη ότι η δημόσια αυτή κρήνη υπήρχε εκεί από τον καιρό της Ενετοκρατίας είναι ο μαρμάρινος δίσκος του ρολογιού που έχει στη μπροστινή νότια της πλευρά· οι αριθμοί του ρολογιού είναι χαραγμένοι στο μάρμαρο με λατινικούς χαρακτήρες. Συμπεραίνεται, επομένως, ότι δεν είναι δυνατό να τοποθετήθηκε εκεί επί Τουρκοκρατίας, αλλά προηγούμενα, κατά την Ενετοκρατία, όταν μάλιστα το ρολόι πρέπει να λειτουργούσε, εφόσον εκεί ήταν η διοικητική πλατεία των Ενετών, με την εκκλησία του Τιμίου Σταυρού απέναντι από την κρήνη, το Ενετικό Διοικητήριο στην μια πλευρά και στη μέση της πλατείας μια ψηλή γρανιτένια κολόνα, επί της οποίας βρισκόταν τοποθετημένο το μικρό μαρμάρινο λιοντάρι του Αγίου Μάρκου, το έμβλημα της Βενετίας²¹⁹. Γράφτηκε επανειλημμένα ότι το μαρμάρινο ρολόι της κρήνης αυτής λειτουργούσε ως ηλιακό. Αλλά, μετά από επισταμένη έρευνα, μπορούμε μετά πάσης βεβαιότητας να πούμε ότι το ρολόι αυτό δεν ήταν ηλιακό, αλλά μηχανικό με έναν μόνο ωροδείκτη. Η λειτουργία του βασιζόταν στο γνωστό τρόπο των βαριδίων, όπου κάθε αρκετές ώρες απαιτείται επαναφόρτιση ανεβάζοντας τα βαρίδια.

Το ρολόι αυτό αποκλείεται να ήταν ηλιακό, επειδή με τον τρόπο που είναι χαραγμένοι οι αριθμοί δε θα μπορούσε να

Evidence that this fountain existed at the same place since the Venetian period is provided by the marble clock disc, which stands on its south side; the numerals are engraved on the marble in Latin characters. It is, therefore, assumed that it was not possible to have been placed there during the Ottoman period, but before that and during the Venetian period, when this public clock was in operation. The square of the fountain was the Venetian administrative centre of Larnaca with the Church of Santa Cross on one side and the Governance building on the other side; a tall granite column with a marble lion of Saint Mark, the emblem of Venice, on its top existed at the centre of the square²¹⁹. It was written that the marble public clock on the fountain was a sundial. But, after exhaustive research, it can be stated with all certainty that this clock was not a sundial, but it was working with a weight mechanism that was moving the one and only hour indicator and needed recharging after several hours, by raising the weight.

This public clock was not a sundial because, looking at the way the numerals are engraved on the disc, it is evident it could not have operated as a sundial clock. Someone can study hundreds of sundial clocks and see how differently they are marked in order for the shade of the indicator to

λειτουργήσει ως τέτοιο. Κάποιος θα μπορούσε να μελετήσει εκατοντάδες ηλιακά ωρολόγια, που έχουν όλα σε διαφορετική θέση τους αριθμούς από το ρολόι της κρήνης στην Τούζλα, ώστε η σκιά της ακίδας τους να συμπίπτει με την ακριβή ώρα. Αντιθέτως, όλα τα μεσαιωνικά μηχανικά ρολόγια, μικρά ή και δημόσια, έχουν όλα τον ίδιο κυκλικό δίσκο με το υπό αναφορά ρολόι και έχουν χαραγμένες τις ώρες με τον ίδιο τρόπο, με λατινικούς χαρακτήρες, όπως στη μαρμάρινη πλάκα της δημόσιας κρήνης της Τούζλας. Δεν υπάρχει, λοιπόν, καμιά αμφιβολία ότι ο μαρμάρινος δίσκος του ρολογιού επί της κρήνης του Χατζή Χαμίτ μπέη λειτουργούσε κάποτε με μεσαιωνικό μηχανισμό, όπως φαίνεται στο πιο πάνω σχεδιάγραμμα. Όμως, το πρόβλημα που υπάρχει είναι ότι, με τον τρόπο που είναι σήμερα τοποθετημένος ο μαρμάρινος δίσκος, δεν αφήνει αρκετό ύψος για να δουλέψει ο μηχανισμός κίνησης με το βαρίδι. Επομένως, όταν το ρολόι αυτό λειτουργούσε επί Ενετοκρατίας, ο μαρμάρινος δίσκος του πρέπει να βρισκόταν αρκετά ψηλότερα απ' ότι σήμερα. Η πληροφορία για την κατεδάφιση της ενετικής κρήνης και η ανέγερση καινούργιας από τον Χαμίτ Μπέη το 1900 λύνει το πρόβλημα, επειδή μπορούμε να συμπεράνουμε ότι η ενετική κρήνη είχε τον μαρμάρινο δίσκο του ρολογιού ψηλότερα, ώστε να λειτουργεί ικανοποιητικά ο μηχανισμός κίνησης του μεσαιωνικού ρολογιού της Λάρνακας.

Καταλήγοντας, λοιπόν, μπορούμε να πούμε μετά βεβαιότητας ότι ο Χαμίτ Μπέης απέσπασε από την παλιά ενετική κρήνη τον μαρμάρινο δίσκο του ρολογιού της και τον επανατοποθέτησε στη δική του κατασκευή χαμηλότερα, καθαρά για διακοσμητικούς λόγους. Το ρολόι της παλιάς ενετικής κρήνης λειτουργούσε με μηχανισμό κίνησης με ένα βαρίδι, το οποίο κινούσε ένα μόνο δείκτη, ο οποίος έδειχνε επί του δίσκου την ώρα και κατά προσέγγιση τα λεπτά, ανάλογα με το πού βρισκόταν μεταξύ της μιας και της επόμενης ώρας. Τα δημόσια ρολόγια του ιστορικού αυτού τύπου σώζονται σε πολλές μεσαιωνικές πόλεις της Ιταλίας και της υπόλοιπης Ευρώπης. Όμως, πώς το ρολόι αυτό βρέθηκε στην Ενετική Λάρνακα; Η απάντηση είναι απλή. Η Λάρνακα είχε εξελιχτεί τότε ως το κατ' εξοχήν εμπορικό

show the exact time. Contrary to the above, all medieval weight clocks have the same round disc and the same Latin characters engraved on them, exactly like the marble plate on the fountain at Tuzla Mosque. There is no doubt that the marble plate on the fountain of Hacı Hamit Bey was at a time a medieval mechanical clock working with a weight mechanism as shown in the photo above. But, the problem is the height of the marble plate, which as it is placed today, would not have allowed for the weight mechanism to work properly. Therefore, this clock, while in operation in the Venetian period, must have been at a higher position. The information for the demolition of the Venetian fountain and the building of a new one by Hacı Hamit Bey in the 1900s gives a solution, because it allows us to assume that the Venetian construction of the fountain had this marble disc at the correct place, which was higher, allowing for the medieval public clock of Larnaca to function properly.

In conclusion, we can say with certainty that Hamit Bey removed from the old Venetian fountain the marble clock plate and placed it in front of his new construction, but at a lower height as he had no intention of making it functional again. Public clocks of the Venetian period survive in many medieval Italian and other European cities. But, who could have brought such a clock and placed it in Venetian Larnaca? The answer is simple. Venetian Larnaca had developed to be the most important commercial port of Cyprus and its feudal lords were well travelled, very rich and with public spirit, like the Synglitikos family, which helped the Venetian Government of Cyprus in many occasions²²⁰. So, the fountain clock could have been a donation of noble Eugene Synglitikos, holding the title of the lord de Rouchas and owner of Aradippou and other feudal lands at the Salines; alternatively, it could have been donated by the equally rich families of Podocatharo, feudal lords of the Larnaca villages of Mazotos, Kiti, Tersefanou and Dromolaxia²²¹, or the family of de Nores, owner of the nearby village of Agrinou, today Saint George Makris, and its aqueduct and watermill, as well as of the village of Livadia²²².

λιμάνι της Κύπρου και οι φεουδάρχες της ήταν πολυταξιδεμένοι έμποροι και για γενιές πλούσιοι και αριστοκράτες. Άρα και η ενετική κρίση, αλλά και το μηχανικό ρολόι της εποχής εκείνης, που τοποθετήθηκε στη διοικητική πλατεία της Λάρνακας, μπορεί να ήταν δωρεά του κόμη ντε Ρούχας, δηλαδή του βαθύπλουτου Ευγένιου Συγκλητικού, που είχε το εμβαλείο της Αραδίππου και των Αλοκών²²⁰, ή της βαθύπλουτης οικογένειας των Ποδοκάθαρο, που είχε φέουδο τους τα χωριά Μαζωτό-Κίτι-Δρομολαξιά-Τερσεφάνου²²¹, ή των Ντε Νόρες, που είχαν την Αγρίνου, σήμερα Άγιο Γεώργιο Μακρή, με το υδραγωγείο και τον νερόμυλο, ως επίσης και τα Λιβάδια²²².

Φωτογραφία κυπριακού τοπίου, Κωνσταντίνος Παναγίδης, Έπαινος, Φωτογραφία Διαγωνισμός 2015
Cypriot landscape photography, Constantinos Panayides, Praise, Photography Contest 2015

Φωτογραφία κυπριακού τοπίου, Κωνσταντίνος Παναγίδης, Έλαινος, Φωτογραφία Διαγωνισμός 2015
Cypriot landscape photography, Constantinos Panayides, Praise, Photography Contest 2015

ΜΕΡΟΣ Δ'
1878-1960
Η ΥΔΑΤΟΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΛΑΡΝΑΚΑΣ ΥΠΟ
ΒΡΕΤΑΝΙΚΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗ

Κεφάλαιο 10

Οι αποικιοκρατικές αρχές και το ύδωρ της
Λάρνακας

PART IV
1878-1960
THE WATER SUPPLY UNDER THE BRITISH
RULE

Chapter 10

*The colonial authorities and the water of
Larnaca*

Η αποβίβαση των Άγγλων. Δύο άντρες του βρετανικού ιππικού, συνοδευόμενοι από έναν ντόπιο, εξερευνούν την περιοχή για εξεύρεση κατάλληλου χώρου στρατοπέδευσης του στρατού κατοχής. Στο βάθος απεικονίζεται το Υδραγωγείο της Λάρνακας. (The Graphic 24.8.1878)

The landing of the English. Two men of the English cavalry, accompanied by a local, explore the area to find a suitable camping site of the army of occupation. At the background the Aqueduct of Larnaca is depicted. (The Graphic 24.8.1878)

Ο Βρετανικός στόλος έφθασε ειρηνικά στη Λάρνακα στις 13 Αυγούστου του 1878 για να καταλάβει την Κύπρο, σύμφωνα με τη σχετική σύμβαση παραχώρησης του νησιού ως απόρροια της βοήθειας που έδωσε η Βασίλισσα προς τον Σουλτάνο. Η βοήθεια αφορούσε την εξουδετέρωση της ταπεινωτικής Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου, που ακολούθησε την ήττα των Οθωμανών από τους Ρώσους στον πόλεμο του προηγούμενου χρόνου. Τα Βρετανικά στρατεύματα αποβιβάστηκαν στο λιμάνι της Λάρνακας και

The British fleet arrived peacefully in Larnaca on the 13th August 1878 to take over Cyprus, according to an agreement for help that the Queen had extended to the Sultan. This alleviated the humiliating Agreement of Saint Stefan which followed the Ottoman defeat by the Russians in the previous year's war. The British troops landed at the port and proceeded to a camp site at Bekir pasha tsiflik, chosen because it was close to the town and, at the same time, for the plentiful water available for the

στρατοπέδευσαν στο τσιφλίκι του πασά, το οποίο επιλέγηκε επειδή ήταν κοντά στην πόλη και ταυτόχρονα διέθετε άφθονο νερό για τους στρατιώτες στο μέσο του ζεστού καλοκαιριού της Κύπρου. Το τσιφλίκι του πασά βρίσκεται στην έξοδο του υπόγειου καναλιού του υδραγωγείου της Λάρνακας, όπου υπήρχε μικρή λίμνη συγκέντρωσης του νερού, κόλυμπος, πριν από την είσοδο του νερού στο υπέργειο κανάλι προς τις δύο πόλεις. Ο άγγλος πρίγκιπας του Εδιμβούργου Εδουάρδος, γιός και διάδοχος της Βασίλισσας Βικτώριας, ήταν στο πλοίο H.M.S. Minotaur και ο τοπικός γιατρός Dr Frederick Heidenstam τον θεράπευσε από ψηλό πυρετό και του παραχώρησε μερικά έπιπλα για να του ευκολύνουν τη ζωή²²³. Αυτός ο Σουηδός γιατρός, υπεύθυνος για την καραντίνα της Λάρνακας και παντρεμένος με μια Ελληνίδα, επρόκειτο να γίνει ο πρώτος εκλεγμένος δήμαρχος της πόλης. Μαζί με τον Άγγλο επαρχιακό διοικητή έγιναν τις επακόλουθες μέρες οι νέες τοπικές αρχές της Λάρνακας.

soldiers in the heat of the Cyprus summer. Bekir pasha tsiflik is at the exit of the underground canal of the Larnaca Aqueduct where the pond (kolymbos) was formed prior to the water's entrance into the open channel towards the two cities. Prince of Edinburg and heir to the throne of England, son of Queen Victoria, young Edward, was on board H.M.S. Minotaur and the local doctor, Dr Frederick Heidenstam, cured him of fever and provided him with some furniture to make his accommodation more comfortable²²³. This Swedish doctor, who was responsible for the Lazaretto at Larnaca and was married to a Greek woman, was to become the first elected mayor of Larnaca. Together with the District Commissioner they became in a few weeks the new authorities of the city.

Τέλος Αυγούστου 1878. Ο Αγγλικός στόλος, που παρέλαβε την Κύπρο από τους Τούρκους, βρίσκεται ακόμη στο λιμάνι της Λάρνακας. Στο βάθος διακρίνονται οι σκηνές των στρατιωτών πλησίον των δεύτερων καμάρων. Αργότερα μετακινήθηκαν στο τσιφλίκι του πασά, όπου το νερό ήταν άμεσα διαθέσιμο.

End of August 1878. The British Navy, which took over Cyprus from the Ottomans, was still anchored at Larnaca. The tents of the army camps are visible near the second row of the aqueduct arches. Later, the army camps moved at the pasha tsiflik, where water was readily available.

(The Illustrated London News 5.10.1878)

Μετά από δύο βδομάδες Αγγλικής παρουσίας στην Κύπρο, στις 29 Αυγούστου 1878, το όνομα του Heidenstam εμφανίζεται στην Ελληνο-Αγγλική πρώτη έκδοση της πρώτης εβδομαδιαίας εφημερίδας της Κύπρου με το όνομα ΚΥΠΡΟΣ-CYPRUS. Φιλοξενούσε μια ανακοίνωση του Δήμου Λάρνακας σχετικά με τα νέα καθήκοντα του πρώτου Δημάρχου και του πρώτου Δημοτικού Συμβουλίου Λάρνακας²²⁴:

«Το Δημοτικό Συμβούλιο θα λειτουργεί κάτω από τις οδηγίες του Επαρχιακού Διοικητή. Θα είναι υπεύθυνο για την καθαριότητα της πόλης, την αστυνόμευση και τις συμφωνίες ενοικίασης, τις άδειες λειτουργίας των εργαστηρίων και των εμπορικών ιδρυμάτων, για τις φορολογίες, τον φωτισμό, τις επιδιορθώσεις των δρόμων και τα θέματα υδροδότησης»²²⁵.

Ο νέος Δήμαρχος παρέμεινε στη θέση του για 15 μήνες, μέχρι τον Οκτώβρη του 1879. Παρά τη δήλωση ότι το νέο Δημοτικό Συμβούλιο θα ήταν υπεύθυνο για την υδατοπρομήθεια, δεν βρίσκουμε τίποτα στα πρακτικά των συνεδριάσεων της δημαρχίας του Heidenstam κάτω από αυτό το κεφάλαιο. Υπάρχει μια μοναδική αναφορά του προβληματισμού του Συμβουλίου για τη φρικτή κατάσταση στην οποία βρίσκεται το υδραγωγείο και για την αναγκαιότητα καθαρισμού του. Επίσης, το Συμβούλιο εισηγούνταν ότι το νερό θα έπρεπε να μεταφέρεται σε κλειστές σιδερένιες σωληνώσεις προς αποφυγή μολύνσεων που αναπτύσσονταν στα ανοικτά κανάλια²²⁶.

Στην αναφορά του Κυβερνήτη της Κύπρου προς την Αγγλική Κυβέρνηση για το έτος 1880 με ημερομηνία 28 Φεβρουαρίου του 1881, ο Επαρχιακός Διοικητής Λάρνακας Claude Delaval Cobham σημείωνε για το υδραγωγείο της Λάρνακας:

«Μέσα στην πόλη η φτώχεια του Δημαρχείου εμπόδισε την εκτέλεση των περισσότερων επιδιορθώσεων πλην των αναγκαίων σε κάποιους δρόμους και των καναλιών του νερού. Στο θέμα αυτό κατάφερα να χρησιμοποιήσω εργάτες

*On the 29th of August 1878 the name of Dr Heidenstam appears in the first issue of the first weekly Greek-English newspaper of the island, named CYPRUS-KYΠΡΟΣ. In that issue an announcement of the new Municipal Council was published regarding the Mayor's and the Council's duties*²²⁴:

*"The Municipal Council will be functioning under the orders of the District Commissioner. It will be responsible for the cleanliness of the town, the police, the rental agreements, the licences of various workshops and establishments, the taxes, the lighting, repairs of the roads and waterworks"*²²⁵.

Ο Dr Frederick Heidenstam ήταν πρώτος Δήμαρχος της Λάρνακας επί Αγγλοκρατίας. Στην ανακοίνωση των νέων καθήκοντων του δήλωνε ότι η υδατοπρομήθεια ήταν στην αρμοδιότητα πλέον των Δημοτικών και Κρατικών Αρχών της πόλης.

Dr Fr. Heidenstam was the first Mayor of Larnaca during the English rule of Cyprus. In announcing the duties of the Municipal Council he declared that the water supply would be the responsibility of the new local and government authorities.

*The new Mayor remained in office for 15 months, till October 1879. Despite the statement that the new Municipal Council would be responsible for the waterworks of the town, we find nothing in the minutes of Dr Heidenstam's Council about any action taken under this heading. There is only a record of some concerns of the Council that the aqueduct was in a terrible state and should be cleaned. Also, it was suggested that the water should be conveyed via iron pipes within the city, to avoid contamination in the open channels*²²⁶.

από τις φυλακές με πολύ ικανοποιητικά αποτελέσματα. Ενωρίς αυτό το έτος με 200 στερλίνες που προκαταβλήθηκαν από τους διαχειριστές του βακουφίου του Μτεκίρ πασά, κατέστη δυνατό να καθαρίσουν και να κλείσουν από άκρου εις άκρο τα κανάλια που μεταφέρουν από το τσιφλίκι του πασά την κύρια προμήθεια νερού στην Λάρνακα και Σκάλα. Η δουλειά, όσο μακριά πήγε, ήταν πλήρως επιτυχής. Το νερό φτάνει αμόλυντο στην πόλη και ο επαρχιακός ιατρικός αξιωματούχος ήδη καταγράφει χαμηλωμένους ρυθμούς θανάτου και πρόοδο στην υγεία του πληθυσμού σχετικά με το θέμα. Όμως υπάρχουν ακόμα δημόσιες κρήνες προς αντικατάσταση ή επιδιόρθωση. Το υδραγωγείο εξακολουθεί να χρειάζεται να ενισχυθεί και να παρακολουθείται και όταν οι διαχειριστές των πόρων επιτρέψουν την πλήρη εφαρμογή των όρων της διαθήκης της δωρεάς, η υδατοπρομήθεια της Λάρνακας δεν θα έχει να επιθυμήσει τίποτα»²²⁷.

Το θέμα της αντικατάστασης ή επιδιόρθωσης των δημόσιων κρηνών της πόλης, για θέματα υγιεινής, ήταν ήδη καταγεγραμμένο από τον Επαρχιακό Κυβερνήτη Λάρνακας από το δεύτερο χρόνο της Αγγλικής παρουσίας στην Κύπρο, η δε κατεδάφιση της παλαιότερης Ενετικής κρήνης πραγματοποιήθηκε, αφού βρέθηκε ο δωρητής των εξόδων, όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο. Ο Cobham, που ήταν Επαρχιακός Κυβερνήτης Λάρνακας και ταυτόχρονα υπηρεσιακός Δήμαρχος μεταξύ 1882-83, έβαλε στόχο να θέσει τη διαχείριση των πόρων του υδραγωγείου του Μτεκίρ πασά κάτω από την εξουσία των τοπικών αρχών της πόλης, ώστε η παροχή νερού να γίνεται όπως ήταν επιθυμητό. Όμως, δεν κατάφερε να πείσει τους διαχειριστές του Μτεκίρ πασά. Η ίδια πίεση ασκήθηκε στους διαχειριστές και από τον επόμενο δήμαρχο της Λάρνακας, τον Charles Watkins (1883-1834), ο οποίος πιστώθηκε με την ίδια αποτυχία να πείσει τους διαχειριστές. Η κατάσταση οδηγήθηκε σε νέα κρίση τον Οκτώβρη του 1910 όταν μια αψίδα κατάρρευσε. Ποτέ δεν συντηρήθηκαν και όλες οι αψίδες "υπέφεραν από γεράματα" και κινδύνευαν από άμεση κατάρρευση, όπως αναφέρεται στην έκδοση του Οκτωβρίου του 1910 της τοπικής εφημερίδας «ΕΝΩΣΙΣ»²²⁸. Οι πολίτες υπέφεραν

In the Report of Her Majesty's High Commissioner to Cyprus in the year 1880, we note the report of the Larnaca District Commissioner, Claude Delaval Cobham, dated 28 February 1881, about the Larnaca aqueduct. We quote:

*"Within the towns the poverty of the municipality has hindered the execution of all but the most necessary repairs to a few streets and watercourses. Here, however, I have been able to employ prison labour with very satisfactory results. Early in the year about 200 English pounds advanced by the trustee of the Bekir Pasha Vakf allowed us to cleanse and close throughout the aqueduct conveying from the Pasha Chiflik the main water supply of Larnaca and Scala. The work, so far as it goes, has been thoroughly successful; the water comes uncontaminated into the town, and the district medical officer already ascribes unhesitatingly the reduced death-rate and improving health of the inhabitants to this cause. But there are still fountains to replace or repair; the aqueduct still needs to be strengthened and watched; and when at last the trust-funds allow the benevolent provisions of the deed of gift to be fully carried out, the water supply of Larnaca will leave nothing to be desired"*²²⁷.

The matter of the demolition or repair of the public fountains of the town for hygiene reasons was registered by the District Governor of Larnaca at the second year of the English administration on the island. Therefore, the demolition of the oldest Venetian fountain and its replacement by a new one occurred, since a donor for the expenses was found, as it was mentioned in the previous chapter. Cobham, District Commissioner of Larnaca, as well as acting Mayor in 1882-83, set a target to bring the trust-funds of the Bekir Pasha Endowment under the Authorities of Larnaca, so the water supply would become as desired. However, he did not manage to convince the trustees of Bekir pasha of such a change. The same pressure was exerted on the trustees by the next mayor of Larnaca, Charles Watkins (1883-1834), with another failure to convince the trustees. The situation came to crisis point in

από ψηλά τέλη για το πόσιμο νερό, το οποίο βρισκόταν σε αρκετά μακρινή απόσταση από αυτούς. Η μόνη λύση ήταν η αντικατάσταση του ανοικτού αυλακίου με σιδερένιες σωλήνες. Τελικά, στο άρθρο της εφημερίδας καταγραφόταν υπενθύμιση προς τις Αρχές ότι το θέμα θα έπρεπε να καταλήξει σε μια τελική διευθέτηση · η πόλη θα έπρεπε να αγοράσει το υδραγωγείο, αν ήθελε να έχει τακτική συντήρηση, τακτική καθαριότητα και υγειονομικές συνθήκες²²⁹.

Δύο μήνες αργότερα, στην έκδοση του Δεκεμβρίου του 1910, η ίδια εφημερίδα έγραφε:

«Ο Δήμαρχος κ. Ν. Θεμιστοκλέους από μέγιστη και απόλυτο ανάγκη άρχισε διαπραγματεύσεις με τον Κυβερνήτη της Κύπρου κ. Goodhouse, σχετικά με το πρόβλημα του πόσιμου νερού της πόλεως. Και οι δύο επωφελήθηκαν την εδώ άφιξη των απογόνων του Μπεκίρ πασά, ιδρυτού και ιδιοκτήτη του υδραγωγείου. Οι δύο αξιωματούχοι τους επισκέφθηκαν για να τους εξηγήσουν την σημαντικότητα της αντικατάστασης των φθαρμένων καναλιών και αψίδων με σιδερένιες σωλήνες. Οι αντιπρόσωποι των κληρονόμων, αφού παραδέχτηκαν όσα των υπεδείχθησαν, εξήτησαν προς εκτέλεση αυτών δάνειο από την Κυβέρνηση, η οποία όμως αντέταξε ως πρόφαση νομικούς λόγους. Γι' αυτό ο Δήμαρχος προς επίτευξη του σκοπού για το ζήτημα, από το οποίο εξαρτάται η υγεία των δημοτών, θα αποταθεί προς την Κυβέρνηση για να πείσει τους κληρονόμους να ενοικιάσουν στο Δημαρχείο για μια εικοσαετία, ώστε να ληφθεί πρόνοια τοποθετήσεως σιδηρών σωλήνων και ασφαλούς μεταφοράς του νερού σύμφωνα με τους κανόνες υγιεινής. Ευχόμαστε όπως η αγαθή μέριμνα και οι πολλαπλές ενέργειες του Δημάρχου για το καλό της πόλης να στεφθούν με επιτυχία και να γίνει αφορμή να επαινέσουμε τον Δήμαρχο για την ενδελεχή του μέριμνα και την ακούραστη εργασία του»²³⁰.

Η επιδιόρθωση της αψίδας που κατάρρευσε συμπληρώθηκε, αλλά οι διαχειριστές δεν συναίνεσαν στην ενοικίαση του υδραγωγείου. Έτσι η εργασία της αντικατάστασης των

October 1910 when one arch collapsed. They had never had any maintenance and all the arches were suffering from aging and were in danger of collapsing at any moment, as it was reported in the issue of October 1910 of the local newspaper "ENOSIS"²²⁸. The citizens suffered high charges for drinking water, which was quite a distance away. The only solution was to replace the open channel of the aqueduct with iron pipelines. Finally, the journalist reminded the authorities that the matter should reach a final settlement; the town should buy the aqueducts since they wanted regular maintenance, regular cleaning and hygienic conditions²²⁹.

Two months later, in the issue of December 1910 of the same newspaper, the following is reported:

"The Mayor Mr N. Themistocleous, because of the great need, started negotiations with High Commissioner Mr Goodhouse to find a solution for Larnaca's drinking water. The descendants of Bekir pasha were currently visiting the island and the two men visited them to explain how important it was that the damaged open canal of the aqueduct would be replaced with iron pipes. The representative of the descendants agreed to proceed with the change, provided that the Government would lend the necessary money to the trustees of the aqueduct. The High Commissioner refused, explaining that there were legal complications. As the Mayor considered the matter vital to public health, he asked for Government help to convince the descendants to rent the aqueduct to the Municipality for 20 years. Such a development would allow the installation of iron pipelines for the hygienic distribution of water in the town. We wish that the Mayor's efforts are successful, for the benefit of the town"²³⁰.

The repair of the collapsed arch was completed, but the trustees did not consent to a rental agreement of the aqueduct. Therefore, the project of the iron pipelines was again postponed. A few years later, when Evangelos Hajioannou was Mayor (1914-1917), three doctors,

πέτρινων αυλακιών με σιδερένιες σωλήνες αναβλήθηκε επ' αόριστο. Μερικά χρόνια αργότερα, όταν Δήμαρχος ήταν ο Ευάγγελος Χατζηιωάννου (1914-1917), τρεις γιατροί, συμπεριλαμβανομένου και του επαρχιακού κυβερνητικού γιατρού Williamson, πιστοποίησαν ότι το κανάλι ήταν μολυσμένο και χρειαζόταν άμεσο καθαρισμό και απολύμανση. Διαμαρτυρίες καταχωρήθηκαν εναντίον των διαχειριστών, αλλά αυτοί δεν έλαβαν κανένα μέτρο²³¹.

Σχεδόν δέκα χρόνια αργότερα, όταν δήμαρχος Λάρνακας ήταν ο Φίλιος Ζανέττος (1917-1923), μια νέα κρίση αναπτύχθηκε γύρω από το υδραγωγείο. Στις 7/12/1919 στην εφημερίδα «Νέον Έθνος» δημοσιεύτηκε ότι το Εβκάφ, για μια ακόμη φορά, απέτυχε να εξασφαλίσει δάνειο για να επιδιορθώσει το υδραγωγείο. Ο Επαρχιακός Διοικητής Cobham είχε συνάντηση με το Δημοτικό Συμβούλιο και τον Επίσκοπο Κιτίου, όπου αποφασίστηκε τι δέον γενέσθαι. Αποφάσισαν λοιπόν να δημιουργήσουν μια Επιτροπή για να αντιμετωπίσουν τα προβλήματα, η οποία αποτελούνταν από τον Επαρχιακό Κυβερνήτη, το Δήμαρχο και τους Τουρκοκύπριους Ou Ansell, Hilmi και Hami εφέντη²³². Πρότειναν στο Εβκάφ και τους απογόνους να ενοικιάσει η Επιτροπή το υδραγωγείο, πληρώνοντας για ενοίκιο στο Εβκάφ το οποιοδήποτε ποσό φαινόταν στα βιβλία τους ότι εισέπρατταν κάθε χρόνο, ως ετήσιο ενοίκιο. Η Επιτροπή αποφάσισε ότι, αν αποσπούσε τη συναίνεση του Εβκάφ και των απογόνων, θα μπορούσαν να αντικαταστήσουν άμεσα τα ανοικτά κανάλια με σιδερένιες σωλήνες. Όλοι νόμιζαν ότι η πρόταση ήταν επωφελής για το Εβκάφ και θα επιτυγχανόταν συμφωνία που θα προστάτευε τους διαχειριστές από όποια έξοδα χρειαζόνταν για τις επιδιορθώσεις²³³. Δυστυχώς όμως η συμφωνία δε συνομολογήθηκε.

Τμήμα του επιφανειακού ανοικτού καναλιού στα χωράφια της Δρομολαξιάς που σώζεται μέχρι σήμερα (Φωτ. Tim Gilbert)

Part of the ground channel in the fields of Dromolaxia existing today (Photo Tim Gilbert)

including District Doctor Williamson, certified that the canal was contaminated and needed immediate cleansing. Protests were filed to the trustees, but they took no action²³¹.

Almost ten years later, when the Mayor of Larnaca was Filios Zanettos (1917-1923), a new crisis developed concerning the aqueduct. It was reported in the local newspaper "Neon Ethnos" of 17/12/1919 that Evkaf, once more, had failed to secure a loan to repair the aqueduct. District Commissioner Cobham had a meeting with the Municipal Council and the Bishop of Kition to decide what should be done. They agreed to form a Committee to deal with the problem, composed of the District Commissioner, the Mayor, Ou Ansell, Hilmi and Hami effendi²³². They proposed to Evkaf and the descendants that the Committee should rent the aqueduct by paying to Evkaf all the income presented in their books every year, as yearly rent. The Committee had decided that, if they obtained the consent of Evkaf and the descendants, they would immediately replace the open canal with iron pipes. Everybody thought that the proposal was beneficial to Evkaf and that there was going to be an agreement, which would protect the trustees from any expenses needed for the repairs²³³. Nonetheless, the deal did not transpire.

Ήδη, από το 1917, το νερό διανεμόταν σε όλα τα σπίτια και οι δημόσιες κρήνες δεν ήταν πλέον χρήσιμες για την υδροδότηση των φτωχότερων. Έτσι, οι αρχές της πόλης αποφάσισαν όπως τις κατεδαφίσουν όλες, αφού ήταν πηγές μόλυνσης και κινδύνου για τη δημόσια υγεία. Οι οκτώ δημόσιες κρήνες του συστήματος υδατοπρομήθειας υπηρέτησαν την πόλη για δύο σχεδόν αιώνες, αλλά θεωρούνταν αντιαισθητικά κατασκευάσματα που εμπόδιζαν την κυκλοφορία. Σύμφωνα με έγγραφο μεταξύ του Δημάρχου Φίλιου Ζανέττου (1917-1923) και του Ali Rauf, αντιπροσώπου του Εβκάφ, η κατεδάφιση των κρηνών θα γινόταν με έξοδα του Δήμου Λάρνακας. Ο Δήμος θα αναλάμβανε επίσης το κόστος διαπλάτυνσης των δρόμων στα σημεία της κατεδάφισης²³⁴. Παρόλο που η συμφωνία αυτή υπογράφηκε το 1918, η απόφαση για την κατεδάφιση εκτελέστηκε πολύ αργότερα, γύρω στο 1930²³⁵. Τελικά, μόνο έξι από τις οκτώ κρήνες κατεδαφίστηκαν. Η κρήνη δίπλα από το Μεγάλο Τζαμί, πλησίον του Κάστρου, διατηρείται μέχρι και σήμερα, όπως και η κρήνη έξω από το Τζαμί Τούζλα. Η διατήρηση των υπό αναφορά δημόσιων κρηνών έξω από τα δύο Τζαμιά της πόλης φαίνεται να σχετίζεται με την Ισλαμική παράδοση για την ύπαρξη παροχής νερού έξω από τα τεμένη. Εξάλλου, η κρήνη έξω από το τέμενος Τούζλα ήταν πρόσφατα ανακαινισθείσα και σε καλή κατάσταση²³⁶.

By 1917, the water supply was available to all houses and, therefore, the public fountains were not necessary for the supply of water to the poorest. So, the city authorities decided to demolish the public fountains, since they were sources of contamination and a threat to public health. The eight public fountains of the system had served the city for almost two centuries. But, they were regarded as ugly constructions that obstructed traffic movement. In accordance with a contract document between the Mayor of Larnaca Filios Zanettos (1917-1923) and Ali Rauf, representative of Evkaf, the demolition of the fountains would be carried out at the expense of the municipality. The latter would also bear the cost of widening the road where these fountains were to be demolished²³⁴. However, despite the agreement being signed in 1918, this decision was not carried out until 1930²³⁵. Finally, only six out of the eight fountains were demolished. The fountain next to the Buyuk (Kebir) mosque was preserved and exists till today. Also, the fountain across the Tuzla mosque in the old town of Larnaca (Tuzla) was not demolished and still exists. The survival of these two fountains is probably related to the Islamic tradition of providing water outside mosques. After all, the Tuzla fountain was new as it was only constructed a few years before²³⁶.

Έξι από τις οκτώ δημόσιες κρήνες της Λάρνακας κατεδαφίστηκαν το 1930. Οι κρήνες έξω από τα δύο τεμένη της Λάρνακας (φαίνονται δίπλα στις υδατογραφίες του Μάικ Πάτσαλου του 2001) διατηρήθηκαν λόγω της Ισλαμικής παράδοσης για την ύπαρξη νερού έξω από τεμένη.

Six out of eight public fountains of Larnaca were demolished in 1930. The fountains outside Buyuk Mosque, near Larnaca Castle, and opposite Tuzla Mosque, near the church of Christ Soter (shown here in the watercolour paintings by Mike Patsalos of 2001) were preserved because the Islamic tradition requires that there is water availability outside Mosques.

Το 1926 νέα τέλη για την παροχή νερού από το υδραγωγείο συμφωνήθηκαν μεταξύ των διαχειριστών και των τοπικών αρχών της Λάρνακας. Αντί για 10 πιάστρα το χρόνο, όπως καθοριζόταν στο βακούφιο, η τιμή αυξήθηκε σε μισή αγγλική λίρα το χρόνο για κάθε σακκοράφι²³⁷, το οποίο ήταν μια τρύπα στο σωλήνα παροχής που επέτρεπε να διαπερνούν 4,6 λίτρα νερό το λεπτό. Η αύξηση θεωρήθηκε αναγκαία για να καλύψει το κόστος των εκτεταμένων επιδιορθώσεων που έγιναν από τους διαχειριστές εκείνο το χρόνο. Όταν το 1938 αντικαταστάθηκαν τα ανοικτά κανάλια με κλειστές σωληνώσεις, η τιμή του νερού αυξήθηκε στη μια αγγλική λίρα το χρόνο για κάθε σακκοράφι, για την αποπληρωμή του δανείου σε ετήσιες δόσεις²³⁸. Εκείνη τη χρονιά η αποικιοκρατική κυβέρνηση αποφάσισε, μετά από περίπου 60 χρόνια ασυνεννοησίας και κακοδιαχείρισης από τους διαχειριστές του Μπεκίρ πασά, να τους παρακάμψει και να εγκαταστήσει στη Λάρνακα ένα εντελώς καινούργιο σύστημα διανομής.

Δήμαρχος ήταν τότε ο Γεώργιος Αραδιππιώτης (1932-1943), ο οποίος απολάμβανε της εμπιστοσύνης των Άγγλων. Λόγω της Οκτωβριανής στάσης του 1931, καταργήθηκαν οι εκλογές και μέχρι το 1943 οι δήμαρχοι και τα δημοτικά συμβούλια ήταν διορισμένοι. Σε αυτό το διάστημα ο ρόλος των τοπικών αρχών της πόλης στα θέματα υδροδότησης περιορίστηκε, αφού η αποικιοκρατική κυβέρνηση ανέθεσε σε εξειδικευμένο κυβερνητικό τμήμα την διαχείριση των υδάτινων πόρων της νήσου, το οποίο ανέλαβε άμεσα και το μέλλον της υδροδότησης της Λάρνακας.

In 1926 new charges in the price of the aqueduct water were agreed between the trustees and the local authorities. Instead of 10 piasters per year specified by the Vakfieh, the price was raised to half an English pound per year per one sakkoraphi²³⁷, which is equal to a hole that allowed 4.6 litres of water per minute to pass through. The rise was necessary to cover the extensive repairs made that year by the trustees. When the iron pipes replaced the open canal in 1938 the price of water was raised again to one English pound per year per sakkoraphi, for the repayment of the loan by yearly instalments²³⁸. The British Colonial Administration had decided after 60 years of mismanagement by the trustees of Bekir pasha to bypass them by introducing a completely new water distribution system for Larnaca.

During that year the Mayor of Larnaca was George Aradippiotis (1932-1943), who was appointed by the Colonial Government and enjoyed the trust of the English administration. Since the uprising of October 1931 in Cyprus, all elections were suspended till 1943. In this period the role of local authorities on matters of water supply were also restrained, since the Colonial Government established a specialised government department for managing the water issues of the island and immediately undertook the future of the water supply of Larnaca.

Κεφάλαιο 11

Το Τμήμα Υδατοπρομήθειας και Άρδευσης του 1938

Η πρώτη σοβαρή προσπάθεια της αποικιακής Κυβέρνησης να βελτιώσει την υδατοπρομήθεια της πόλης άρχισε με τη δημιουργία, το 1938, του Τμήματος Υδατοπρομήθειας και Άρδευσης, που το 1955 μετονομάστηκε σε Τμήμα Αναπτύξεως Υδάτων. Το Τμήμα αυτό ανέλαβε σε παγκόπρια βάση την έρευνα και την ανάπτυξη των υδατικών πόρων της αποικίας. Μια από τις πρώτες του αποστολές ήταν η βελτίωση της υδατοπρομήθειας της Λάρνακας. Υπό την αιγίδα του λοιπόν διενεργήθηκε μια ολοκληρωμένη μελέτη για βελτίωση του συστήματος υδατοπρομήθειας του Μπεκίρ πασά στη Λάρνακα²³⁹. Η εφαρμογή της μελέτης άρχισε την ίδια χρονιά.

Σύμφωνα με αυτή τη μελέτη, το 1938 υπήρχαν στη Λάρνακα 1.400 εγγεγραμμένοι καταναλωτές που προμηθεύονταν νερό με 921½ σακκοράφια. Το σακκοράφι, όπως σημειώθηκε και προηγουμένως, ήταν τούρκικο μέτρο καταμέτρησης της ροής του νερού μέσω μιας τρύπας στο σωλήνα παροχής, που επέτρεπε να διαπεράσουν 0,3 οκάδες νερού το λεπτό (1 γαλόνι ή 4½ λίτρα), υπό κανονικές συνθήκες παροχής. Το μισό σακκοράφι επέτρεπε την προμήθεια της μισής ποσότητας νερού στη μισή τιμή και πολλοί καταναλωτές αγόραζαν μόνο μισό. Οι ημερήσιες ανάγκες της πόλης σε νερό, που είχε τότε πληθυσμό 11.725 κατοίκους, ήταν 2.130 τόνοι ή κυβικά μέτρα (180 λίτρα ανά άτομο ανά ημέρα), η δε ελάχιστη ποσότητα νερού που υπήρχε διαθέσιμη από τα πηγάδια του Μπεκίρ πασά ήταν 4.440 κυβικά μέτρα. Υπήρχε, επομένως, πλεόνασμα νερού της τάξης των 2.310 κυβικών μέτρων την ημέρα για άρδευση των κήπων του πασά και των κτημάτων κατά μήκος της πορείας του υδραγωγείου.

Απόδειξη εισπραξης τελών νερού
για μισό σακκοράφι (17/5/1937)

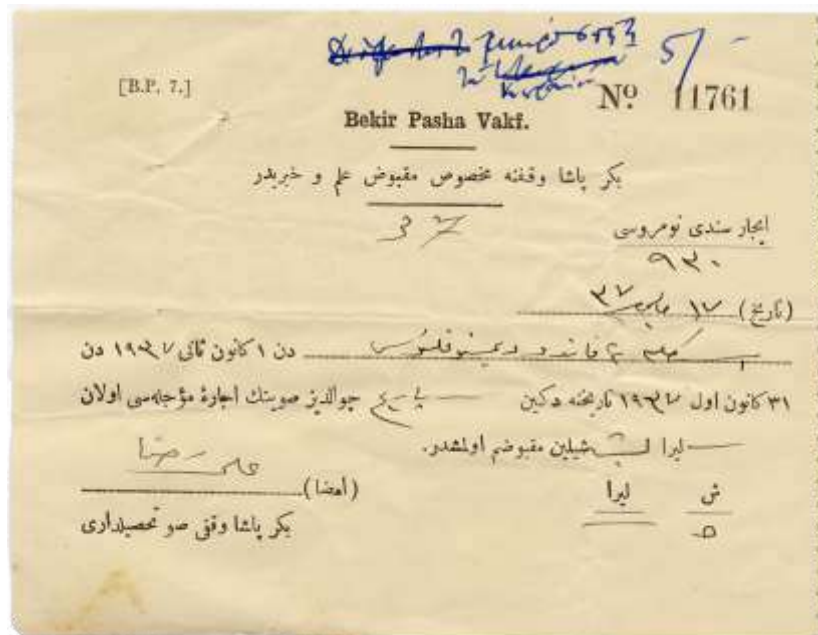
Receipt of payment for the provision of water of
half sakkorafi (17/5/1937)

Chapter 11

The Department of Water Supply and Irrigation of 1938

The first serious effort made to improve the water supply of Larnaca began in 1938 with the establishment by the British government of the Department of Water Supply and Irrigation (renamed in 1955 to Water Development Department). It assumed the all-island responsibility for research and development of the water resources of the colony. One of its first missions was to study the improvement of the Larnaca water supply. Under the auspices of this Department a comprehensive study was conducted to improve the water system of Bekir pasha in Larnaca²³⁹. Its implementation started the same year.

According to this study, in 1938 there were 1,400 registered consumers in Larnaca, supplied with 921 ½ sakkoraphia of water. The Turkish sakkoraphi was a measure of flow of water through a hole in the supply pipe, which allowed 0.3 okes of water (1 gallon or 4½ litres) to pass per minute under normal supply conditions. Half sakkoraphi was for the provision of half of this water quantity at half of the price and many consumers bought

Το δίκτυο διανομής νερού στην πόλη περνούσε μέσα από αυλάκια αποχέτευσης και κάτω από σπίτια, το δε μέγεθος των σωλήνων ήταν μικρότερο από εκείνο που ήταν απαραίτητο για την παροχέτευση ικανοποιητικών ποσοτήτων νερού προς τους κατοίκους της Λάρνακας. Επιπλέον, δεν υπήρχαν στοιχεία αναφορικά με τη θέση των κύριων και δευτερευόντων αγωγών ή των ιδιωτικών παροχών, γεγονός που καθιστούσε δύσκολη την επιδιόρθωση βλαβών. Ο μόνος που γνώριζε εμπειρικά τη θέση των σωλήνων ήταν ο σουγιουλτζής, δηλαδή ο νερουλάς, ο υπεύθυνος του υδραγωγείου.

Για τη ριζική αντιμετώπιση αυτών των προβλημάτων, δεν υπήρχε άλλος τρόπος παρά να εγκαταλειφθεί το υδραγωγείο και το υφιστάμενο σύστημα διανομής του νερού και να εγκατασταθούν νέοι αγωγοί από αμιαντοσωλήνες και μεταλλικούς σωλήνες γαλβανιζέ. Το έργο προνοούσε την ανέγερση δεξαμενής συλλογής του νερού κατά την έξοδό του από τα λαγούμια, την εγκατάσταση ενός κεντρικού αγωγού διαμέτρου 15 ιντσών, ή 380 χιλιοστών, και μήκους έξι χιλιομέτρων, για τη μεταφορά του νερού στην πόλη, και την κατασκευή δικτύου διανομής με 100 κιβώτια διανομής για τις 1.000 κατοικίες της Σκάλας και 40 κιβώτια διανομής για τις κατοικίες της Λάρνακας. Το όλο έργο κόστισε 24.000 στερλίνες εκ των οποίων οι £8.800 αφορούσαν το δίκτυο μεταφοράς και οι £15.200 το νέο δίκτυο διανομής. Το έργο αναλήφθηκε από το Τμήμα Υδατοπρομήθειας και Άρδευσης και ολοκληρώθηκε το 1941²⁴⁰.

only half. The daily needs of the city in water, which then had a population of 11,725 residents, were 2,130 tons or cubic metres (180 litres per person per day) and the minimum amount of water available from the wells of Bekir pasha was 4,440 cubic metres. Thus, there was a surplus of water of approximately 2,310 cubic metres a day, to be used for irrigation at the pasha's gardens and the fields along the course of the aqueduct.

The distribution network in the city passed through drainage ditches and under houses; the size of the pipes was too small to convey adequate quantities of water to the inhabitants of Larnaca. Furthermore, no information regarding the location of the main and secondary pipelines or house connections was available, which made it difficult to repair damages. The only one who knew about the position of the pipes was the "sou yoldji", the water man.

To address and tackle the above problems, it was decided to abandon the aqueduct and the existing water distribution network and install new asbestos-cement and galvanised metal pipes. The project included the construction of a water collection tank at the exit of the wells, the installation of a main pipe 15 inches or 380 mm in diameter and 6 km in length, so as to carry water to the city, and the construction of a distribution network with 100 distribution boxes for the 1,000 houses of Scala and 40 distribution boxes for the houses of Larnaca. The project cost £24,000 (£8,800 for the transmission and £15,200 for the distribution network) and was completed in 1941. All improvement works were undertaken by the Department of Water Supply and Irrigation²⁴⁰.

Κιβώτια διανομής νερού με σακκοράφια
(Μουσείο Νερού, Συμβούλιο Υδατοπρομήθειας Λευκωσίας)

Water distribution boxes with sakkoraphia
(Water Museum, Nicosia Water Board)

*Εσωτερικό κιβωτίου διανομής νερού όπου φαίνονται τα σακκοράφια
(Μουσείο Νερού, Συμβούλιο Υδατοπρομήθειας Λευκωσίας)*

*Water distribution box showing the sakkoraphia inside
(Water Museum, Nicosia Water Board)*

Οι επιδιορθώσεις του 1938-41 περιελάμβαναν και το υπόγειο κανάλι και τα πηγάδια πρόσβασης. Τα στόμια των πηγαδιών ενισχύθηκαν περιμετρικά με τσιμέντο και πάνω από αυτά τοποθετήθηκαν καλύμματα από μπετόν, όπου είναι χαραγμένη η ημερομηνία κατασκευής, ξεκινώντας από το 1939. Στα ίδια καλύμματα σημειώνεται και το βάθος κάθε πηγαδιού, ενώ όλα φέρουν χαραγμένα τα αρχικά PWD (Public Works Department), υποδηλώνοντας ότι οι επιδιορθώσεις έγιναν από το Τμήμα Δημοσίων Έργων της αποικίας. Το άνοιγμα κάτω από τα καλύμματα έχει περίμετρο περίπου 90 εκατοστά, όσο και τα πετρόκτιστα στόμια παλιών πηγαδιών.

The repair works of 1938-41 included also the underground channel and the access wells. The orifices of the wells were strengthened along their perimeter with cement and concrete covers were placed on top, which are inscribed with the date of construction, starting from 1939. On the same covers the depth of each well is noted and they are all inscribed with the initials PWD, indicating that the repairs were carried out by the Public Works Department of the colony. The openings underneath the covers have a diameter of approximately 90 cm, similarly to the openings of the old stone built wells.

Οι επιδιορθώσεις των στομιών των πηγαδιών επίσκεψης (λαούμια) περιμετρικά με τσιμέντο και με την τοποθέτηση καλυμμάτων ασφαλείας εκτελέστηκαν από το Τμήμα Δημοσίων Έργων την περίοδο 1938-41.

The repairs of the orifices of the access wells (laoumia) with cement and by placing concrete covers were carried out by the Public Works Department of the Colony in the period 1938-41.

Η ολοκληρωτική αυτή παρέμβαση της αποικιακής Κυβέρνησης στην ουσία καταργούσε το μεγαλύτερο τμήμα του υδραγωγείου του Μπεκίρ πασά πλην των πηγών στον ποταμό Τρέμιθο, που μέχρι την εποχή εκείνη εξακολουθούσαν να παρέχουν ικανοποιητικές ποσότητες νερού για τον πληθυσμό της πόλης. Όμως, η αποικιακή Κυβέρνηση θέλησε να συνεργαστεί με το Εβκάφ, που θα συνέχιζε να εισπράττει τέλη χρέωσης του νερού, και ζήτησε όπως το Εβκάφ αναλάβει το δάνειο των 24.000 στερλινών προς σταδιακή εξόφληση. Το Εβκάφ επικαλέστηκε αδυναμία δανεισμού, επειδή αυτό απαγορευόταν από το έγγραφο της δωρεάς του Μπεκίρ πασά. Έτσι το δάνειο από την Κυβέρνηση συνήφθηκε από το Δήμο Λάρνακας για ολόκληρο το ποσό των 24.000 στερλινών, με τόκο 3% και περίοδο αποπληρωμής 40 χρόνια²⁴¹. Το Εβκάφ, ως διαχειριστής της υδατοπρομήθειας, ανέλαβε να εισπράττει τα τέλη του νερού από τους καταναλωτές για εξόφληση του δανείου και ο Δήμος εγγυήθηκε να πληρώνει οποιοδήποτε υπόλοιπο από τις ετήσιες δόσεις. Με τη συμπλήρωση της διασωλήνωσης, η τιμή του νερού αυξήθηκε, από μισή στερλίνα για κάθε σακκοράφι το χρόνο, κατά μία στερλίνα προς αποπληρωμή των δόσεων του δανείου²⁴². Με την ενέργεια του αυτή το Εβκάφ, για μια ακόμη φορά, αρνήθηκε να αναλάβει τις υποχρεώσεις του σε σχέση με την επιδιόρθωση του υδραγωγείου, ενώ με τη συνδυασμένη κατάργηση του συστήματος διανομής νερού του πασά και τη δημιουργία νέου, που δεν ανήκε πλέον στο βακούφιο, θεμελιώθηκε η σταδιακή απομάκρυνση των κληρονόμων του υδραγωγείου από τη διαχείριση του νερού της Λάρνακας. Δήμαρχος Λάρνακας ήταν τότε ο Γεώργιος Αραδιπιώτης, δικηγόρος, που διοριζόταν στη θέση αυτή από τους Άγγλους από το 1932 μέχρι το 1943, επειδή τον εμπιστευόνταν. Με τη σοβαρή και προσεκτική διαχείριση του θέματος κατάφερε να πείσει τους Άγγλους να δώσουν επιτέλους προτεραιότητα στην επίλυση του προβλήματος της υδατοπρομήθειας της Λάρνακας, ανεξάρτητα από τη θέληση των διαχειριστών του βακουφίου.

Το όλο έργο του εκσυγχρονισμού του συστήματος υδατοπρομήθειας της πόλης, που ανέλαβε το Τμήμα

The above improvement works, which were carried out by the colonial government, in effect eliminated the major part of the aqueduct, except from the supply sources at river Tremithos, which were still providing, until then, sufficient amount of water to meet the needs of the inhabitants of the city. However, the colonial government wanted to cooperate with Evkaf, since the latter would still continue to collect water charges, and requested from Evkaf to take up the loan of £24,000 and pay this back in instalments. Evkaf pleaded inability to borrow money for this project, claiming that this was prohibited by the donation letter of Bekir pasha. Eventually, the loan was contracted by the Municipality of Larnaca from the Government for the full amount of the £24,000, with an interest of 3% and a repayment period of 40 years²⁴¹. Evkaf, as the administrator of the water supply, undertook to collect payments from the consumers to use for the repayment of the loan and the Municipality had guaranteed to pay any remaining balance of the instalments. With the completion of the water pipework, the price of half pound per sakkoraphi per year was increased by one pound, in order to pay the annual instalments on the loan²⁴². Evkaf's refusal, once again, to take responsibility for the repairs required, together with the implementation of a completely new water distribution system, which did not belong to the Vakf, led to the gradual withdrawal of the heirs from the administration of the aqueduct. At the time, Mayor of Larnaca was George Aradipiottis, a lawyer, who was appointed Mayor by the colonial Government from 1932 to 1943, because he was a person of trust. His cautious handling of the matter convinced the Government to give at last priority to the solution of the aging problems of Larnaca's water supply, independently from the will of the trustees of the Vakf.

The whole project of modernising the water distribution system of Larnaca, undertaken by the Department of Water Supply and Irrigation, was quite extensive and ambitious and helped to solve all the chronic problems of the aqueduct that were affecting public health. The demolition of the six

Υδατοπρομήθειας και Άρδευσης, ήταν αρκετά εκτεταμένο και φιλόδοξο και συνέβαλε στο να λυθούν τα χρονίζοντα προβλήματα του υδραγωγείου, που επηρέαζαν τη δημόσια υγεία. Με την κατεδάφιση το 1930 των έξι δημόσιων κρηνών της πόλης εξέλειπε ένας μεγάλος κίνδυνος μόλυνσης του νερού και εξάπλωσης επιδημιών. Η αντικατάσταση των ανοικτών καναλιών με κλειστές διασωληνώσεις συζητούνταν, όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, από το 1880 και λόγω της απροθυμίας του Εβκάφ πέρασαν περίπου εξήντα χρόνια για να πραγματοποιηθεί το έργο, εκθέτοντας έτσι την πόλη σε μεγάλους κινδύνους, λόγω κακών υγειονομικών συνθηκών. Η τρίτη πηγή κινδύνου για τη δημόσια υγεία ήταν ο κόλυμπος, δηλαδή η ανοικτή δεξαμενή συγκέντρωσης του νερού στην έξοδο του από τον υπόγειο αγωγό. Από τον κόλυμπο ξεκινούσε κανάλι υπερχείλισης του νερού με κατεύθυνση την αλυκή, ώστε σε περίπτωση πλημμύρας να απομακρύνεται το νερό και να αποφεύγονται ζημιές στα λαγούμια. Η λίμνη αυτή ήταν τόπος όπου συχνάζαν πουλιά και άγρια ή ήμερα ζώα της περιοχής, που αναζητούσαν δροσιά και ξεδιψασμα, πολλά δε από αυτά πέθαιναν μέσα στη λίμνη, γεγονότα που μόλυναν το νερό με τα γνωστά συνεπακόλουθα για τη δημόσια υγεία. Το έργο αναβάθμισης και εκσυγχρονισμού του συστήματος υδατοπρομήθειας του Μπεκίρ πασά προνοούσε για την αντικατάσταση της ανοικτής λίμνης με κλειστή δεξαμενή από σκυρόδεμα εσωτερικών διαστάσεων 8,4 x 4,4 μέτρων και ύψους 3,8 μέτρων, όπου κατέληγε το νερό του υπόγειου αγωγού και από την οποία ξεκινούσε το νέο σύστημα διασωλήνωσης του νερού για την ασφαλή μεταφορά του προς την πόλη. Στη γωνία της δεξαμενής υπήρχε φρεάτιο κατακάθισης για τη συγκέντρωση άμμου και χαλικιών και με τη δεξαμενή αυτή ήταν συνδεδεμένο το κανάλι υπερχείλισης προς την αλυκή και το υπόγειο κανάλι μεταφοράς του νερού στο επιφανειακό πετρώκτιστο κανάλι για το πότισμα των κτημάτων κατά μήκος της πορείας του υδραγωγείου.

public fountains in 1930 was the first serious step taken to face the threats of water contamination and the spread of epidemics. The substitution of the open canals with a closed pipeline was considered and discussed since 1880, as we have seen in the previous chapter, and thanks to the inflexibility of Evkaf almost sixty years elapsed for the execution of the work, putting the public health in serious danger. The third serious danger threatening hygiene and public health was the open pool (kolymbos) at the beginning of the distribution network. This pond was receiving water from the chain-of-wells and from there the water followed its route to the two cities of Larnaca and Scala through a stone-built open channel. From the pond there was an overflow channel to the salt lake, in order to protect the system from possible damages, in case of flooding. This open pool was a place frequented by birds and wild or domesticated animals, seeking coolness in their thirst, and for many of them it was the place of their death, increasing thus the danger of water contamination due to the known consequences to public health. The works for upgrading and modernising the Larnaca water supply system included the replacement of the pond with a concrete settling tank of internal dimensions measuring 8.4 m by 4.4 m and 3.8 m height, at the point where the underground canal ended and the new pipeline distribution system started, so as to transport safely water to the town. At the corner of this concrete tank there was a settling well for the collection of gravel and sand and connected to this tank were both an overflow channel and an underground canal that transported water to the old open channel for the irrigation of the fields along the course of the aqueduct.

Ο αμιαντοσιμεντένιος σωλήνας διαμέτρου 380 χιλιοστών ξεκινά από τον πυθμένα του φρεατίου κατακάθισης της δεξαμενής συλλογής του νερού στην έξοδο του από τα λαγούμια.
(Φωτ. Tim Gilbert)

The 380 mm diameter asbestos-cement pipe, which carried water from the settling tank to the city
(Photo Tim Gilbert)

Η δεξαμενή συλλογής του νερού στην έξοδό του από τον υπόγειο αγωγό, η οποία αντικατέστησε τον κόλυμπο. Στη γωνία αριστερά διακρίνεται το φρεάτιο κατακάθισης, από τον πυθμένα του οποίου ξεκινά ο σωλήνας μεταφοράς του νερού στην πόλη. Στη δεξιά γωνία διακρίνεται ο αγωγός μεταφοράς του νερού προς το πέτρινο κανάλι για πότισμα των κτημάτων. Η είσοδος στο δωμάτιο γίνεται από καταπακτή.

(Φωτ. Χάρης Παυλάκης)

This is the concrete settling tank that replaced the open pool (kolymbos) of the old water supply system at the end of the underground canal. At the left corner, there is a settling well and from this well starts the pipe that carried water to the city. At the right corner there is the underground canal leading to the old open channel that was kept for irrigation. Access to the tank is provided through a ceiling door.

(Photo Harris Pavlakis)

Οι εξόδοι από τη δεξαμενή συλλογής νερού προς το κανάλι μεταφοράς νερού στην πόλη (αριστερά) και προς τον αγωγό υπερχείλισης (δεξιά) (Φωτ. Tim Gilbert)

The exits from the settling tank to the channel transporting water to the city (left) and to the overflow channel (right) (Photo Tim Gilbert)

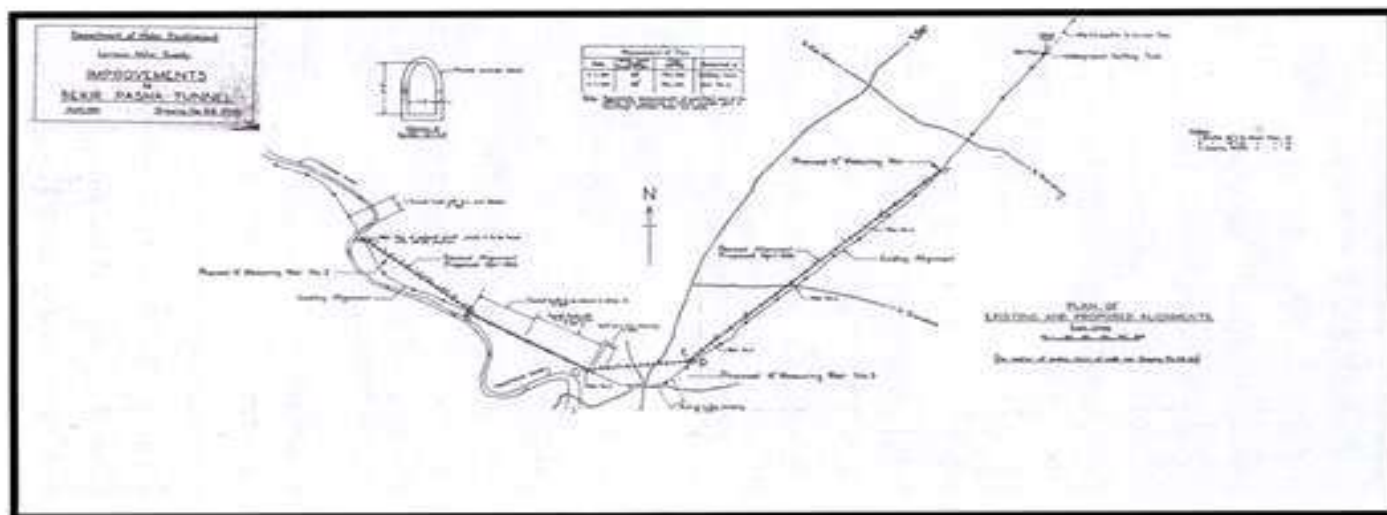

Με την ολοκλήρωση του σχεδίου διασωλήνωσης του νερού υπήρξε τότε η δυνατότητα, για πρώτη φορά στην ιστορία της Λάρνακας, να ανεβαίνει το νερό ελεύθερα στους πάνω ορόφους των σπιτιών χωρίς άντληση, λόγω πίεσης. Επίσης για πρώτη φορά, δημιουργήθηκαν οι προϋποθέσεις καταγραφής και τήρησης στοιχείων αναφορικά με τη θέση των αγωγών και των ιδιωτικών παροχών. Τα επόμενα χρόνια παρατηρήθηκε ραγδαία αύξηση των καταναλωτών. Από 921 το 1938 οι εγγραμμένοι καταναλωτές αυξήθηκαν στους 1.235 το 1945 και στους 1.569 το 1952. Τούτο επέφερε αύξηση στη ζήτηση νερού με αποτέλεσμα η διαθέσιμη παροχή να καταστεί ανεπαρκής.

Το χειμώνα του 1950 σοβαρές καταστροφές προκλήθηκαν στο υπόγειο κανάλι, λόγω πλημμύρας. Αυτό δημιούργησε νέα προβλήματα στην υδατοπρομήθεια της πόλης²⁴³. Αν και το Εβκάφ προχώρησε άμεσα με την επιδιόρθωση των πηγαδιών που κατάρρευσαν, ανόρυξε νέα επί του υδροφόρου υποστρώματος του ποταμού και αντικατέστησε μέρος του καταστρεμμένου υπόγειου αγωγού, έναντι δαπάνης 4.000 στερλινών, η προμήθεια νερού δεν ήταν ικανοποιητική για τον αυξημένο πληθυσμό. Επιπλέον, το νέο σύστημα διανομής, παρά την εμφανή του βελτίωση, δεν επέτρεπε την

Upon completion of the water pipework it was possible, thanks to the water pressure, for the first time in the water history of Larnaca, to have the water rising freely to the upper floors of houses without any pumping. Also for the first time, the project created the conditions for maintaining data regarding the location of pipelines and house connections. In the following years the number of consumers gradually began to increase. The 921 households (or units) in 1938, increased to 1,235 in 1945 and 1,569 in 1952. The rise in population led to increased water demand, making the available quantities inadequate.

In winter 1950 serious damage was caused to the chain-of-wells and the underground canal, due to flooding. This caused new problems for the city's water supply²⁴³. Although Evkaf proceeded immediately to repair the wells and sink new wells at the Tremithos River aquifer, as well as replaced part of the damaged underground canal, at a cost of £4,000, the source did not supply adequate quantities for the increased population. Furthermore, the new distribution system, despite the obvious improvement, did not allow for uniform distribution of water in all areas

Η παλιά και νέα διαδρομή λαγονυμιών μετά τις επιδιορθώσεις του 1951 (Σχέδιο του Τμήματος Αναπτύξεως Υδάτων, Απρίλης 1959)

The old and the new course of the chain-of-wells after the repairs of 1951 (Water Development Department, April 1959)

ομοιόμορφη κατανομή του νερού σε όλες τις περιοχές της πόλης, λόγω υψομετρικής διαφοράς από γειτονιά σε γειτονιά. Το νέο σύστημα δεν διένειμε εξ ίσου το νερό στους δικαιούχους, αντίθετα με τους όρους της δωρεάς του Μπεκίρ πασά. Η δυσανασχέτηση των καταναλωτών ήταν εμφανής και προκαλούσε διαμαρτυρίες εκ μέρους των πολιτών και των τοπικών αρχών. Η διατήρηση ενός πεπαλαιωμένου συστήματος προς όφελος των κληρονόμων της δωρεάς και των διαχειριστών της και εναντίον του δημοσίου συμφέροντος δεν μπορούσε να συνεχίσει να γίνεται αποδεκτή.

Το 1951 οι Άγγλοι μηχανικοί του Τμήματος Υδατοπρομήθειας και Άρδευσης σχεδίασαν και κατασκεύασαν ένα μικρό φράγμα στην περιοχή του υπόγειου αγωγού που είχαν επισκευάσει τον προηγούμενο χρόνο, για τον εμπλουτισμό της προμήθειας. Το έργο αυτό θεωρήθηκε αναγκαίο για να συνεχιστεί η άρδευση των παρακείμενων κτημάτων και υπάρχει μέχρι σήμερα επιτόπου. Κατ' ακρίβεια, βρίσκεται στο ίδιο σημείο όπου υπήρχε μεσαιωνικό εμπλουτιστικό ανάχωμα (δείμμα) του ποταμού για τον ίδιο σκοπό και μεσαιωνικός μύλος με φτερωτή, που κινούνταν με τη ροή του ποταμού και ανέβαζε ταυτόχρονα το νερό ψηλότερα με τα ειδικά πτερύγια της φτερωτής για πότισμα των γύρω φυτειών βαμβακιού. Η ενέργεια αυτή του Τμήματος Υδατοπρομήθειας και Άρδευσης διατήρησε τα λαγούμια του πασά σε ζωή για ακόμα μια δεκαετία, μέχρι τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1960.

of the city, because of the altitude difference of the various neighbourhoods. The new system allowed uneven distribution of the resource to the beneficiaries, contrary to the provisions of the donation of Bekir pasha. The dissatisfaction of the consumers was obvious and provoked the protest of both the people and the local authorities. The preservation of an old fashion system for the benefit of the descendants of Bekir pasha against public good was not going to be accepted any longer.

In 1951 the English engineers of the Department of Water Supply and Irrigation designed and constructed a small dam at the location of the repairs of the underground canal, which were carried out in the previous year, for the replenishment of the supply. This construction was considered necessary in order to continue the irrigation of the surrounding fields and it survives on the spot until today. In fact, it coincides with the position of the medieval diversion weir that was constructed for the operation of the watermill that existed at the same location. As we have seen in the previous chapter, the flying wheel of this watermill allowed for the elevation of the water from river level to the higher level of the nearby cotton fields for irrigation purposes. This particular project of the Department of Water Supply and Irrigation kept the underground qanats of Bekir pasha alive for another decade, till the first years of the 1960s.

Το μικρό φράγμα εμπλουτισμού του υπόγειου αγωγού, που κατασκευάστηκε το 1951 από το Τμήμα Υδατοπρομήθειας και Άρδευσης της αποικίας, διατήρησε το σύστημα σε ζωή για ακόμα μια περίπου δεκαετία.

The small dam that was constructed in 1951 by the colonial Department of Water Supply and Irrigation for the enrichment of the underground canal. It kept the system running and alive for an extra decade.

Σύμφωνα με έκθεση του Μηχανικού Υδάτων του Τμήματος Υδατοπρομήθειας και Άρδευσης, το 1953 το Εβκάφ παρείχε νερό σε 16 δημόσιες κρήνες, που χρησιμοποιούσαν το 1% του διαθέσιμου νερού, 2.430 κατοικίες, που χρησιμοποιούσαν το 83% του νερού, και 12 σχολεία, 30 εργοστάσια και 54 περβόλια, που χρησιμοποιούσαν το υπόλοιπο της παροχής²⁴⁴. Ο πληθυσμός της Λάρνακας αυξήθηκε σε 16.000 κατοίκους αλλά, δεδομένου ότι ο συνολικός αριθμός των υποστατικών ανερχόταν σε 4.000, συνάγεται ότι μόνο 60% περίπου των καταναλωτών ήταν εγγεγραμμένοι και πλήρωναν λογαριασμό. Οι υπόλοιποι ξεγελούσαν το σύστημα, είτε με το να είναι παράνομα συνδεδεμένοι στο δίκτυο είτε παίρνοντας νερό από κάποιο γειτονικό τους υποστατικό χωρίς να πληρώνουν λογαριασμό. Αυτό προκαλούσε ζημιά στο διαχειριστή, αφού δεν υπήρχαν υδρομετρητές, αλλά σακκοράφια, που επέτρεπαν σε κάθε καταναλωτή να έχει συνεχή παροχή 4,5 λίτρων νερού το λεπτό, ποσότητα που αρκούσε δύο ή και τρία σπίτια χωρίς πρόσθετη χρέωση. Το επόμενο διάστημα έγινε εκστρατεία καταπολέμησης της παράνομης υδροδότησης, με καλά αποτελέσματα.

Η ποσότητα του νερού στις πηγές του Μτεκίρ πασά ήταν τότε 4.530 κυβικά μέτρα την ημέρα, που αναλογεί σε 270 λίτρα κατά κεφαλή του πληθυσμού της πόλης. Σε περιόδους όμως ανομβρίας η ποσότητα αυτή μπορούσε να μειωθεί στη μισή. Λαμβάνοντας υπόψη ότι ένα σημαντικό ποσοστό της ποσότητας διατίθονταν για άρδευση και δεδομένης της συνεχούς ανάπτυξης της πόλης, υπήρχε ανάγκη εκπόνησης μιας λεπτομερούς μελέτης του συστήματος διαχείρισης και διανομής του νερού.

Το 1957 το Τμήμα Αναπτύξεως Υδάτων, όπως μετονομάστηκε το Τμήμα Υδατοπρομήθειας και Άρδευσης, κατάρτισε μακροπρόθεσμα σχέδια για βελτίωση της υδατοπρομήθειας της Λάρνακας, που περιλάμβαναν την κατασκευή υδατοδεξαμενών σε υπερυψωμένη περιοχή για να συσσωρεύονται τα νυχτερινά πλεονάσματα νερού και να διατηρείται ισόμετρη πίεση σε όλους τους τομείς της πόλης για καλύτερη εξυπηρέτηση των καταναλωτών. Επίσης,

According to a report by the Water Engineer of the Department of Water Supply and Irrigation, in 1953 Evkaf served 16 public fountains, using 1% of the water supply, 2,430 houses, using 83% of the water supply, and 12 schools, 30 factories and 54 orchards, using the balance of supply²⁴⁴. The population of Larnaca increased to 16,000 inhabitants, but as the total number of households and other establishments were about 4,000, it is derived that only 60% of the consumers were registered and paid a bill. The rest of them were cheating either by being illegally connected to the water supply system or by being supplied by a nearby establishment without paying. This was creating a serious loss to the administrator of the system, as there were no water metres installed, but sakkoraphia, which allowed the continuous flow through a hole providing 4.5 litres of water per minute, a quantity which was sufficient to cover the needs of two or three houses, without extra charge. Thus a campaign against illegal supply was soon conducted with good results.

The yield of the sources of Bekir pasha was at the time one million gallons (4.530 cubic metres) per day, which corresponded to 60 gallons (270 litres) per head of population of the city. However, in drought periods, this quantity could be halved. Considering that a significant proportion of the quantity of water was used for irrigation purposes and given the continued growth of the city, there was a need for a detailed study of the existing system of management and distribution of water.

In 1957, the Water Development Department, as the Department of Water Supply and Irrigation was renamed, developed long-term plans to improve the water supply of Larnaca, which included the construction of reservoirs at an elevated region, in order to accumulate excess water in the night and to maintain a well-balanced pressure on all sectors of the city. The plans also provided for the division of the city into six independent water distribution areas, in order to ensure uniform water supply for all areas, and, in addition, the replacement of all old style sakkoraphia with

προνοούσαν το διαχωρισμό της πόλης σε έξι ανεξάρτητες περιοχές διακλάδωσης του νερού, για να εξασφαλίζεται ομοιόμορφη παροχή νερού σε όλες τις περιοχές, μικρού ή μεγαλύτερου υψομέτρου. Επίσης, τα σχέδια προνοούσαν για την αντικατάσταση όλων των σακκοραφιών με σύγχρονους υδρομετρητές. Η μελέτη όμως δεν περιλάμβανε την εξεύρεση νέων πηγών νερού, παρά την ανεπάρκεια των υφιστάμενων²⁴⁵.

Η αντικατάσταση των σακκοραφιών με τους υδρομετρητές ξεκίνησε σταδιακά να υλοποιείται. Μέχρι το 1959, 20% της ποσότητας του νερού που προμηθεύονταν οι καταναλωτές καταμετρούνταν με υδρομετρητές. Για την εκτέλεση των υπόλοιπων έργων της μελέτης το Εβκάφ απευθύνθηκε στην Κυβέρνηση για δάνειο ύψους 200.000 στερλινών, με τους ίδιους όρους με τους οποίους παραχωρήθηκαν παρόμοια δάνεια από την Κυβέρνηση στα συμβούλια υδατοπρομήθειας των άλλων πόλεων. Ο δήμαρχος Λάρνακας Γεώργιος Χριστοδουλίδης (1953-62, 1986-91) και το δημοτικό συμβούλιο υποστήριξαν ένθερμα το αίτημα του Εβκάφ για δανεισμό, πιστεύοντας ότι έτσι θα λύνονταν τα προβλήματα υδατοπρομήθειας της πόλης για πολλά χρόνια στο μέλλον. Η έρευνα όμως που διενεργήθηκε από τα Ηνωμένα Έθνη το 1961, μέσα στα πλαίσια της ευρύτερης μελέτης του υδατικού προβλήματος της Κύπρου, κατέδειξε ότι τα πηγάδια του Μπεκίρ πασά δεν αποτελούσαν πλέον αξιόπιστη πηγή για την υδατοπρομήθεια της πόλης. Υπογράμμιζε επίσης ότι το δίκτυο μεταφοράς και διανομής του νερού αποτελούνταν από αγωγούς χαμηλής πίεσης και μικρής παροχετευτικότητας και δεν μπορούσε να εξυπηρετήσει ικανοποιητικά όλους τους καταναλωτές της Λάρνακας²⁴⁶. Ένα υδατικό έργο που κατασκευάστηκε το 1745 ήταν παρωχημένο και η συντήρησή του, μετά από δύο αιώνες λειτουργίας, θεωρούνταν αντιοικονομική. Οι μελέτες για την υλοποίηση ενός νέου, μοντέρνου συστήματος παροχής και διανομής νερού, ανεξάρτητο από το προηγούμενο, δεν θα έπρεπε να καθυστερήσουν.

Οι πρώτοι οικιακοί υδρομετρητές που εγκαταστάθηκαν από το Συμβούλιο Υδατοπρομήθειας Λάρνακας

The first domestic water metres which were installed by the Water Board of Larnaca

contemporary water metres. The scheme did not include provisions for the exploitation of new sources of water²⁴⁵.

The replacement of sakkoraphia with water metres began gradually to materialise. By 1959, 20% of the amount of water supplied to consumers was registered with water metres. To implement the remaining projects, Evkaf applied to the Government for a loan of £200,000 on the same terms that similar loans were granted to the Water Boards of other cities. Mayor George Christodoulides (1953-1962, 1986-91) and the Municipal Council of Larnaca strongly supported the request of Evkaf for the loan, believing that this would solve the problem of water supply in Larnaca for many years to come. However, the research study, which was carried out by the United Nations in 1961, as part of a broader study of the water problem in Cyprus, showed that the wells of Bekir pasha were no longer a reliable source for the city's water supply. It also underlined the fact that the water transmission and distribution pipeline system consisted of low pressure and low capacity pipes that could not adequately serve all the consumers of Larnaca²⁴⁶. A water project constructed in 1745 had surpassed itself and its maintenance, after two centuries of operation, was considered uneconomical. Studies to implement a new, modern system of water supply and distribution, independent from the existing one, were not to be delayed.

ΜΕΡΟΣ Ε'
1960 - 2015
Η ΚΥΠΡΙΑΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΝΕΕΣ
ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ

Κεφάλαιο 12

*Η ίδρυση του Συμβουλίου Υδατοπρομήθειας
Λάρνακας*

Με την εγκαθίδρυση της Κυπριακής Δημοκρατίας το 1960, αναγνωρίστηκε η τεράστια σημασία της ανάπτυξης των υδάτινων πόρων και ο θεμελιώδης ρόλος του νερού σε όλες τις εκφάνσεις της ζωής και της οικονομικής προόδου του τόπου. Το Τμήμα Αναπτύξεως Υδάτων στελεχώθηκε επαρκώς με κατάλληλα καταρτισμένο προσωπικό και με τον αναγκαίο εξοπλισμό για τη διεξαγωγή ερευνών για την ανεύρεση και εκμετάλλευση των υπόγειων και επιφανειακών υδάτινων πόρων της Κύπρου, με στόχο την προμήθεια επαρκούς ποσότητας διασωληνωμένου νερού σε όλες τις πόλεις και τα χωριά του νεοσύστατου κράτους.

Για την αντιμετώπιση και ριζική θεραπεία του προβλήματος της υδατοπρομήθειας της Λάρνακας, αλλά και για την άρδευση των γύρω κτημάτων, το Τμήμα Αναπτύξεως Υδάτων εκπόνησε ένα νέο σχέδιο που περιλάμβανε την ανόρυξη αριθμού γεωτρήσεων άντλησης νερού στη λεκάνη του ποταμού Τρέμιθου, την ανέγερση δεξαμενών αποθήκευσης σε ψηλό σημείο, την κατασκευή φράγματος χωρητικότητας ενός εκατομμυρίου κυβικών μέτρων στην περιοχή των πρώτων πηγαδιών και την εγκατάσταση νέου συστήματος μεταφοράς και διανομής του νερού στην πόλη²⁴⁷. Οι έντονες πιέσεις από τις τοπικές αρχές της πόλης προς την Κυπριακή Δημοκρατία για εξεύρεση μακροχρόνιων λύσεων αντιμετώπισης της έλλειψης νερού ξεκίνησαν με την ίδρυση του κράτους το 1960, αφού η παροχή από τα πηγάδια του πασά μειώθηκε, εκείνη την εποχή, σε επικίνδυνο βαθμό. Ανορύχθηκαν βιαστικά δύο γεωτρήσεις, με έξοδα της Κυβέρνησης, σε απόσταση ενός χιλιομέτρου από το πρώτο πηγάδι των λαγουμιών και το Εβκάφ ανέλαβε τη μεταφορά

PART V
1960 - 2015
THE CYPRUS REPUBLIC AND THE NEW
CHALLENGES

Chapter 12

*The establishment of the Water Board of
Larnaca*

With the establishment of the Republic of Cyprus in 1960, the tremendous importance of water development and its fundamental role in all other aspects of development of the country were recognised. The Water Development Department was staffed with adequately trained personnel and with the necessary equipment to conduct research concerning the location and exploitation of groundwater and surface water resources of Cyprus, in order to supply adequate quantities of piped water to all towns and villages of the newly established Republic.

For a comprehensive and integrated solution to the water supply problem of Larnaca, the Water Development Department composed a new plan that included the drilling of many boreholes in the basin of the river Tremithos, the construction of a reservoir at a high altitude, the construction of a dam and the installation of a new water transmission and distribution system²⁴⁷. When the supply from the chain-of-wells dropped in 1960 to dangerously inadequate levels and following the persistent pressures exerted on the new Cyprus Government by the local authorities, two boreholes were hastily drilled by the Water Development Department, at the government's expense, at a distance of one kilometre from the first well of the existing chain. Evkaf accepted responsibility to transfer the water from these boreholes in the underground canal for onward transportation to the city. From these boreholes 2,000 cubic metres of water were pumped per day, constituting half of the amount of water required at the time for the people of Larnaca²⁴⁸. A new source and a new distribution system

του νερού από τις γεωτρήσεις στα λαγούμια για την περαιτέρω προώθησή του προς την πόλη. Από αυτές τις γεωτρήσεις αντλούνταν τότε 2.000 κυβικά μέτρα νερού την ημέρα, ποσότητα που κάλυπτε τις μισές περίπου ανάγκες της πόλης σε νερό²⁴⁸. Λόγω της ανεπάρκειάς τους η πόλη χρειαζόταν επείγοντως νέες πηγές και ένα σύγχρονο σύστημα διανομής.

Ποιος όμως θα αναλάμβανε την εφαρμογή του πιο πάνω ολοκληρωμένου σχεδίου για την κατασκευή ενός νέου συστήματος υδατοπρομήθειας; Οι εκπρόσωποι του Εβκάφ θεωρούσαν ότι η προμήθεια νερού στη Λάρνακα ενέπιπτε στη δικαιοδοσία τους, ήταν δική τους ευθύνη και δεν ήταν διατεθειμένοι να την αφήσουν να φύγει από τα χέρια τους. Από την άλλη πλευρά, ο Δήμος Λάρνακας και ο Δήμαρχος Γεώργιος Χριστοδουλίδης²⁴⁹ υποστήριζαν ότι, εφόσον το νέο έργο θα ήταν ανεξάρτητο από το σύστημα υδατοπρομήθειας του Μπεκίρ πασά και αυτό θα κατασκευαζόταν με δαπάνες που τελικά θα επωμίζονταν οι δημότες της Λάρνακας, το έργο θα έπρεπε να παραμείνει περιουσία του Δήμου και να το διαχειρίζονται οι εκπρόσωποι των δημοτών στο δημοτικό συμβούλιο. Την ίδια προσέγγιση στο θέμα είχε και ο Δήμαρχος Γεώργιος Αραδιππιώτης το 1938, όταν το κόστος των τότε βελτιώσεων ανέλαβαν να πληρώσουν και πάλι οι δημότες, αλλά αναγκάστηκε να υποχωρήσει. Ο Δήμαρχος Γ. Χριστοδουλίδης υποστήριζε επίσης ότι η διανομή του νερού θα έπρεπε να γίνεται σε συνεργασία των τοπικών αρχών και του Εβκάφ με την ίδρυση Συμβουλίου Υδατοπρομήθειας Λάρνακας. Αυτό το Συμβούλιο θα αγόραζε χονδρικά το νερό από τις πηγές του Μπεκίρ πασά και θα αναλάμβανε την εξεύρεση νέων πηγών νερού και τη διαχείριση του νερού από τις υδατοδεξαμενές μέχρι τους καταναλωτές. Το ζήτημα αποτέλεσε θέμα συζητήσεων σε σειρά συναντήσεων μεταξύ των δύο πλευρών, οι εκτεταμένες όμως διαπραγματεύσεις που ακολούθησαν απέτυχαν να φέρουν οποιαδήποτε αποτελέσματα συνεργασίας. Κατά συνέπεια, δεν κτίστηκαν οι δεξαμενές σε ψηλό σημείο και καμιά άλλη προγραμματισμένη βελτίωση δεν αναλήφθηκε.

were urgently needed for the town.

But who would undertake the implementation of this integrated project for the construction of a new water supply system? The representatives of Evkaf reckoned that the water supply in Larnaca was their responsibility and fell under their authority, and they were not willing to relinquish this. On the other hand, the Municipality of Larnaca and Mayor George Christodoulides²⁴⁹ argued that, since the new project would be independent from the water supply system of Bekir pasha and it was to be constructed at a cost that would ultimately be borne by the residents of Larnaca, the project should remain the property of the Municipality and be managed by the citizens' representatives on the Municipal Council. The same approach had been attempted by the city in 1938, when George Aradippiotis was mayor and the improvements cost was paid again by the citizens; however, he was obliged to retreat. Mayor Christodoulides also argued, at that point, that the distribution of water should be carried out in cooperation between the local authorities and Evkaf, by establishing a Water Board of Larnaca. This Board would buy water at wholesale prices from the sources of Bekir pasha and at the same time carry out surveys to find new water sources, and it would be responsible for the management of water from the reservoirs to the consumers. This issue was the subject of discussions at several meetings between the two sides. Lengthy subsequent negotiations, however, failed to cultivate any hopes of such cooperation. As a result, no reservoirs were built at a higher altitude and no other improvements were undertaken.

Οι Δήμαρχοι Γεώργιος Αραδιππίωτης (αριστερά) και Γεώργιος Χριστοδουλίδης, το 1938 και 1959 αντίστοιχα, προσπάθησαν ανεπιτυχώς να θέσουν τη διαχείριση της υδατοπρομήθειας της Λάρνακας υπό την ευθύνη του Δήμου, αφού οι δημότες πάντοτε πλήρωναν τα έξοδα για βελτιώσεις.

Mayor Aradipiotis (left) in 1938 and Mayor Christodoulides (right) in 1959 tried in vain to bring the water supply of Larnaca under the responsibility of the Municipality, since the citizens were always bearing the high costs of the improvements.

Το Δεκέμβριο του 1963, μετά τη γνωστή ανταρσία των Τουρκοκυπρίων και τον εγκλεισμό τους στη Λάρνακα στους δύο τουρκικούς θύλακες της πόλης, το Εβκάφ εγκατέλειψε τη διαχείριση του νερού. Λόγω της έκτακτης ανάγκης που δημιουργήθηκε για αποκατάσταση της παροχής νερού στους κατοίκους της Λάρνακας, Έλληνες και Τούρκους, η υδατοπρομήθεια αναλήφθηκε από τον Έπαρχο Λάρνακας Φοίβο Ζαχαριάδη²⁵⁰, ο οποίος ενεργούσε τότε προσωρινά και ως πρόεδρος της Δημοτικής Επιτροπής Λάρνακας²⁵¹.

Το 1964 νέες προσπάθειες που έγιναν για την εξεύρεση νερού με την ανόρυξη γεωτρήσεων στην περιοχή του ποταμού Τρέμιθου και στο χωριό Δάλι απέτυχαν, εκτός από μια μικρή γεώτρηση στον Τρέμιθο που πρόσθεσε μικρή ποσότητα νερού στην προμήθεια της πόλης, της τάξης των 270 κυβικών μέτρων την ημέρα. Παράλληλα, η Κυβέρνηση κατασκεύασε το φράγμα Κιτίου για εμπλουτισμό των πηγαδιών του υδραγωγείου, αλλά τα προβλήματα ανεπάρκειας υγιεινού νερού συνέχισαν να υφίστανται με αποτέλεσμα οι κάτοικοι της Λάρνακας που ζούσαν στις ψηλότερες περιοχές της πόλης να προμηθεύονται με νερό από βυτία και νεροφόρους και να εφαρμόσουν σε μεγάλη κλίμακα περιορισμοί στην παροχή νερού.

In December 1963, after the well-known mutiny of the Turks against the Republic of Cyprus and their confinement in the two Turkish neighbourhoods of the city, Evkaf abandoned the management of water. Because of the extraordinary need created to restore the water supply to the people of Larnaca, both Greeks and Turks, the water supply was taken over by the Larnaca District Officer Fivos Zachariades²⁵⁰, acting as temporary chairman of the Municipal Commission of Larnaca²⁵¹.

In 1964, new attempts to find water by drilling boreholes near the Tremithos River and Dali village failed, with the exception of a small borehole in Tremithos that added a small quantity of water to the supply, about 270 cubic metres a day. In parallel, the Government built the Kiti dam to enrich the wells of Bekir pasha, but the problem of supplying sufficient quantities of water persisted. The dam was built at a slightly lower level than the qanats and did not help to increase the water quantities directed to Larnaca. As a result the inhabitants of Larnaca who were living in the upper reaches of the city had to purchase water from tanks and water-bearers and severe water supply restrictions were enforced to the entire city.

Ο παλιός και ο νέος τρόπος μεταφοράς νερού με βυτίο σε κάρο και σε μηχανοκίνητο όχημα (Μουσείο Νερού, Συμβούλιο Υδατοπρομήθειας Λευκωσίας)

The old and new method of water transportation in a tank on a wagon and on a motor vehicle

(Water Museum, Nicosia Water Board)

Σε συνέντευξη στην εφημερίδα «Ο Αγών», στις 21 Νοεμβρίου του 1964, ο τότε Υπουργός Γεωργίας και Φυσικών Πόρων Τάσος Παπαδόπουλος ανακοίνωσε ότι το Υπουργικό Συμβούλιο ενέκρινε το ποσό των 50.000 κυπριακών λιρών για την έναρξη έργων προς αντιμετώπιση του υδρευτικού προβλήματος της Λάρνακας, η οποία υπέφερε από έντονη λειψυδρία. Οι πολίτες, τα καταστήματα, τα ξενοδοχεία και τα νοικοκυριά αναγκάζονταν να αγοράζουν νερό σε υπερβολικές τιμές. Το απαρχαιωμένο υδραγωγείο του Μπεκίρ πασά και το εξίσου γερασμένο σύστημα διανομής, συμπλήρωνε ο Υπουργός, ήταν εντελώς ανεπαρκή για να ικανοποιήσουν τις ανάγκες της πόλης σε νερό. Η μικρή διάμετρος των σωλήνων του συστήματος διανομής, εξηγούσε ο Υπουργός, καθιστούσε αδύνατη τη μεταφορά μεγαλύτερων ποσοτήτων νερού και η απουσία δεξαμενών αποθήκευσης σε ψηλό επίπεδο δεν επέτρεπε ικανοποιητική πίεση, με αποτέλεσμα η ροή νερού μέσα στην πόλη να είναι ανομοιόμορφη και να είναι αδύνατη η προμήθειά του στα ψηλότερα οικοδομήματα και περιοχές της Λάρνακας. Η κατάσταση επιδειωνόταν περαιτέρω λόγω της ύπαρξης πολλών σακκοραφιών, που συνέτειναν σε σπατάλη του νερού. Η ικανότητα των πηγών του Μπεκίρ πασά να παρέχουν ικανοποιητικές ποσότητες νερού είχε ήδη μειωθεί από το 1960. Η απόδοση τους είχε περιοριστεί από τους 4.500 τόνους ημερησίως σε μόνο 1.600 τόνους και στη συνέχεια, λόγω της ανομβρίας, μόνο 900 τόνοι την ημέρα κατέληγαν στο σύστημα διανομής. Οι διαχειριστές του Εβκάφ, ως οι αποκλειστικοί υπεύθυνοι για την υδατοπρομήθεια της Λάρνακας, δεν προέβησαν σε καμιά βελτίωση, ο δε Δήμος και η Κυβέρνηση δεν ήταν διατεθειμένοι να πληρώσουν για βελτιώσεις, εκτός αν το όλο σύστημα περιερχόταν στην ιδιοκτησία των δημοτών και του Δήμου Λάρνακας. Παρά ταύτα, ο Έπαρχος Λάρνακας κατέβαλε πολλές και συνεχείς προσπάθειες να αμβλύνει το πρόβλημα και τις συνέπειες της διαχείρισης του Εβκάφ, που επέμενε να μονοπωλεί την υδατοπρομήθεια της Λάρνακας. Το 1960 ο Έπαρχος ανόρυξε διάφορες γεωτρήσεις στην περιοχή Λάρνακας για να διασφαλίσει ικανοποιητικές ποσότητες νερού για την πόλη. Τρεις κυβερνητικές γεωτρήσεις κοντά στο φράγμα του ποταμού Τρέμιθου απέδωσαν 1.600 τόνους νερού ημερησίως και αποτελούσαν μέχρι εκείνου του χρονικού σημείου τη μοναδική πηγή παροχής νερού για τη Λάρνακα, κατέληγε ο Υπουργός²⁵².

In an interview with the Minister of Agriculture and Natural Resources Tassos Papadopoulos, in the newspaper "Agon" of 21.11.1964, the minister announced that the Council of Ministers had approved 50,000 Cyprus Pounds for the improvement of the water supply of Larnaca, which was suffering a severe shortage. The citizens, the shops, the hotels and the households were all obliged to buy water at exorbitant prices. The aging Bekir pasha aqueduct, as well as the equally old water distribution system, he added, was insufficient to meet the water needs of the town. The small diameter of the pipe network, he explained, was insufficient to carry larger quantities and the absence of water storage at high level did not allow enough pressure. This was causing uneven distribution in the city, especially in higher areas and buildings. The overall situation was aggravated because of the existence of many sakkoraphia, which caused wastage of water. He had admitted that the deterioration of the ability of the Bekir pasha source to provide adequate quantities had started in 1960. The water yield dropped from 4,500 cubic meters a day to only 1,600 cubic metres and in that time, because of the drought, only 900 cubic metres per day were ending up in the distribution system. The Evkaf administrators, being responsible for Larnaca's water, did not implement any improvements and the Municipality of Larnaca and the Government had no intention of paying for improvements unless the whole system belonged to the citizens or their Municipality. Despite this, the District Officer of Larnaca exerted continuous efforts to reduce the negative consequences of Evkaf's omissions and its insistence on monopolising the water supply of Larnaca. In 1960, the Government had drilled several boreholes in the Larnaca area to ensure adequate quantities of water for the town. Three Government boreholes near the Tremithos River Dam yielded 1,600 cubic metres of water a day and they constituted to that point, according to the Minister's statements²⁵², the only source of water supply for Larnaca.

Το Υπουργικό Συμβούλιο Μακαρίου ενέκρινε το 1964 ποσό 50.000 λιρών προς εξεύρεση λύσεων στο οξύ πρόβλημα λειψυδρίας της Λάρνακας. Την απόφαση ανακοίνωσε ο Τάσος Παπαδόπουλος, Υπουργός Γεωργίας, αναφέροντας ότι το θέμα αποτελούσε ύψιστη προτεραιότητα της Κυβέρνησης.

The Council of Ministers, during the presidency of Archbishop Makarios III, approved in 1964 the amount of 50,000 CY Pounds for finding solutions to the acute water scarcity problem of Larnaca. The decision was announced by Minister of Agriculture Tassos Papadopoulos, who had declared that the problem was top priority for the Government.

Η συνέντευξη του Υπουργού Γεωργίας Τάσου Παπαδόπουλου συνεχίζει με περαιτέρω ενδιαφέρουσες πληροφορίες. Αναφέρεται ότι το πρόβλημα του νερού της Λάρνακας ήταν οξύ και, όπως φαίνεται από πολλές δηλώσεις που είχαν γίνει από παράγοντες της Λάρνακας στον τόπο, προκαλούσε ανησυχία και αγωνία σε όλους και είχε δημιουργήσει πολλές παρεξηγήσεις. Ήταν λυπηρό ότι μερικοί είχαν θεωρήσει σκόπιμο να προβούν δια του τύπου σε επιθέσεις εναντίον του Έπαρχου Λάρνακας και άλλων αρχών της πόλης για δήθεν αδράνεια. Ο Έπαρχος Λάρνακας κατέβαλε και εξακολουθούσε να καταβάλλει πολλές προσπάθειες για επίλυση του δυσεπίλυτου πράγματι τούτου προβλήματος. Ιδιαίτερως, άτομα που συμμετείχαν στην Κυβέρνηση και στη Βουλή δεν έπρεπε να προβαίνουν σε αβάσιμες κατηγορίες, πράγμα που αποδεικνύει άγνοια εκ μέρους τους των πραγματικών γεγονότων και υποδηλώνει ότι είτε αδιαφορούσαν είτε δεν ενδιαφέρονταν να εμβαθύνουν και να ανακαλύψουν την αλήθεια. Η βάση του προβλήματος εντοπιζόταν να έγκειται στην απουσία πλούσιων υδροφόρων υποστρωμάτων στην περιοχή Λάρνακας. Κανένα πρόβλημα παροχής νερού δεν μπορεί να λυθεί χωρίς την ύπαρξη αποθεμάτων υπόγειων νερών ή επιφανειακών πηγών νερού και ούτε ο Έπαρχος ούτε η Κυβέρνηση μπορούσαν να βρουν νερό δια μαγείας. Η

The interview with the Minister of Agriculture Tassos Papadopoulos continued with further interesting information. He acknowledged that extent of Larnaca's water problem was reflected in numerous statements by many Larnaca leaders in the local press. The matter had spread unease and agony to all and had created a lot of misunderstanding. He felt sorry because many persons thought it right to attack the District Officer of Larnaca accusing him for inactivity. However, the District Officer had taken the initiative with several attempts to solve this indeed difficult problem. He was particularly critical of members of Parliament and the Government who should not have addressed such unfounded accusations, showing their ignorance of the reality, the depth of the problem and the truth. The root of the problem was the absence of any rich aquifer in the Larnaca area. No water supply problem would find a solution without water sources underground or above ground and neither the District Officer nor the Government could find aquifers and water by magic. The Government had given top priority to the water supply of towns and villages. At that point in time, apart from Larnaca and Famagusta, no other town faced water scarcity to that extent.

Κυβέρνηση έδινε ύψιστη προτεραιότητα στο θέμα της υδροδότησης των πόλεων και των χωριών. Τονίζονταν ότι στη συγκεκριμένη χρονική περίοδο, καμιά άλλη πόλη, πλην της Λάρνακας και Αμμοχώστου, αντιμετώπιζε έλλειψη νερού σε τέτοιο βαθμό.

Ο Υπουργός Γεωργίας παρέθετε στη συνέχεια της συνέντευξης που παραχώρησε την ιστορία του προβλήματος και τις ενέργειες που έγιναν από την Κυβέρνηση από της εγκαθίδρυσης της Κυπριακής Δημοκρατίας, λίγα χρόνια πριν. Ως άμεση προτεραιότητα για την επίλυση του προβλήματος ήταν η ανέγερση υδατοδεξαμενής και αντλιοστασίου σε ικανοποιητικό υψόμετρο, έναντι δαπάνης 50.000 λιρών, που θα δημιουργούσε την απαιτούμενη πίεση στο σύστημα και θα εξασφάλιζε ομοιόμορφη διανομή του νερού σε όλα τα υψόμετρα της πόλης. Παράλληλα, συνέχιζε ο Υπουργός, θα εντεινόνταν οι προσπάθειες εξεύρεσης νέων πηγών, ειδικά το υδραγωγείο του Μτεκίρ πασά, έστω κι αν ενισχυόταν από τις παραπλήσιες γεωτρήσεις, δεν μπορούσε να ανταποκριθεί στις ανάγκες μιας αναπτυσσόμενης πόλης. Η μόνιμη επίλυση του προβλήματος θα προερχόταν από δυτικά, από τα γνωστά υδροφόρα στρώματα που βρίσκονται στις Αγγλισίδες, στον Άγιο Θεόδωρο, στη Χοιροκίτια και στο Βασιλοπόταμο, όπου έπρεπε να κατασκευαστεί νέο φράγμα. Ένα τέτοιο έργο θα χρειαζόταν 3-4 χρόνια και πέρα από ένα εκατομμύριο λίρες προϋπολογισμό. Για την εφαρμογή του σχεδίου αυτού έπρεπε να ιδρυθεί Αρχή Υδατοπρομήθειας Λάρνακας, όπως υπήρχε στις άλλες πόλεις, για να αναλάβει τη διαχείριση και τη δαπάνη. Δεν προβλεπόταν, κατάληγε ο Υπουργός, η πόλη να βγει από αυτή τη λειψυδρία κατά το επόμενο έτος 1965, εκτός κι αν εξευρίσκονταν νέες πηγές έγκαιρα ²⁵³.

Μερικούς μήνες αργότερα, στις 25 Φεβρουαρίου του 1965, εγκαθιδρύθηκε το Συμβούλιο Υδατοπρομήθειας Λάρνακας με διάταγμα του Υπουργικού Συμβουλίου, που δημοσιεύτηκε στην επίσημη εφημερίδα της Δημοκρατίας στις 11 Μαρτίου, για να αναλάβει την ευθύνη της υδατοπρομήθειας της πόλης. Σύμφωνα με το διάταγμα όλη η περιοχή εντός των δημοτικών ορίων Λάρνακας καθίστατο, με τη

The Minister of Agriculture explained in the rest of the interview the history of the problem and the actions taken by the Government to find solutions. He classified as a priority the construction of a reservoir with a pumping station at a satisfactory height. The 50,000 Cyprus Pounds, approved by the Council of Ministers on that date, would be spent for that purpose. This development would secure the necessary pressure for even distribution in all parts of the city. Simultaneously, the efforts to find new sources and aquifers would be intensified because the Bekir pasha aqueduct, even if enriched by nearby boreholes, could not satisfy the needs of a fast-developing city. The permanent solution had to come from the west and the aquifers of Agglisides, Ayios Theodoros, Chirokitia and Vasilopotamos River, where a new dam should have been constructed. The erection of such a dam would need 3-4 years for study and execution and a budget of about a million Cyprus Pounds. For the implementation of this plan a Larnaca Water Supply Authority had to be established, based on the same model of the existing similar authorities in other towns. The minister finally added that the town would not be expected to exit the current state of scarcity in 1965 unless new sources were timely found²⁵³.

On February 25, 1965, by Order of the Council of Ministers published in the Official Gazette on March 11, the Water Board of Larnaca was established to take the responsibility for the water supply to the city. According to the Ordinance the whole area inside the municipal limits of the city of Larnaca became, with the consent of the Municipal Council of Larnaca, the water supply area of the Board. The city Council has ever since ceased to perform and exercise any duties or powers in relation to water supply in this region and all movable and immovable property, including all water works and assets of the town Council, related to water supply within the area of supply, were transferred and automatically came under the jurisdiction of the Water Board. Naturally, the property did not include the sources of Bekir pasha, as these were Vakfieh property, the rights of which are protected by the Cyprus Constitution.

συναίνεση της Δημοτικής Επιτροπής Λάρνακας, ως η περιοχή υδατοπρομήθειας του Συμβουλίου. Από εκείνη την ημερομηνία το Δημοτικό Συμβούλιο Λάρνακας έταψε να ασκεί καθήκοντα ή εξουσίες αναφορικά με την προμήθεια νερού στην περιοχή αυτή και όλη η κινητή και ακίνητη ιδιοκτησία του, περιλαμβανομένων όλων των υδατικών έργων και περιουσιακών στοιχείων του συμβουλίου του Δήμου που σχετίζονταν με την υδατοπρομήθεια της πόλης, μεταβιβάστηκαν και περιήλθαν αυτόματα στη δικαιοδοσία του Συμβουλίου Υδατοπρομήθειας Λάρνακας. Φυσικά, στην περιουσία αυτή δεν περιλαμβάνονταν οι πηγές του Μπεκίρ πασά, αφού ήταν βακουφική περιουσία τα δικαιώματα επί της οποίας ήταν προστατευμένα από το Σύνταγμα της Κυπριακής Δημοκρατίας.

Το πρώτο Συμβούλιο Υδατοπρομήθειας Λάρνακας είχε ως πρόεδρο τον Φοίβο Ζαχαριάδη, Έπαρχο Λάρνακας, και μέλη τους Σταύρο Ναθαναήλ, εκπρόσωπο του Γενικού Λογιστή της Δημοκρατίας, Χαράλαμπο Καρακάννα, εκπρόσωπο του Διευθυντή του Τμήματος Αναπτύξεως Υδάτων, και τους αντιπροσώπους της Δημοτικής Επιτροπής Λάρνακας Ζήνωνα Πιερίδη, πρόεδρο της Δημοτικής Επιτροπής, Ντίμη Δημητρίου και Γεώργιο Χριστοδουλίδη. Ο Ζήνων Πιερίδης απεβίωσε το 1967 και τον αντικατέστησε στο Συμβούλιο Υδατοπρομήθειας Λάρνακας ο νέος πρόεδρος της Δημοτικής Επιτροπής Λάρνακας Αννίβας Φράνσης μέχρι το 1975, οπότε τον διαδέχθηκε ο Λεωνίδας Κιούπης. Σημειώνουμε ότι, με το ξέσπασμα της τουρκανταρσίας το 1963, η Κυβέρνηση προχώρησε στο διορισμό δημοτικών επιτροπών μέχρι το 1985 που θεσπίστηκε ο περί Δήμων Νόμος, οπότε διεξήχθησαν οι πρώτες εκλογές για την ανάδειξη αιρετών δημάρχων και δημοτικών συμβουλίων.

Πρώτος αιρετός δήμαρχος της Λάρνακας ήταν ο Γεώργιος Χριστοδουλίδης (1953-62 και 1986-91), ο οποίος συμμετείχε και στο Συμβούλιο Υδατοπρομήθειας Λάρνακας. Αν και η νομοθεσία προβλέπει ότι το δήμο εκπροσωπούν στο Συμβούλιο οποιαδήποτε τρία μέλη του συμβουλίου του δήμου, διαχρονικά στο Συμβούλιο συμμετείχε ο εκάστοτε δήμαρχος της Λάρνακας, με εξαίρεση τον τελευταίο. Τα κατά

The first Board was chaired by Fivos Zachariades, then District Officer of Larnaca, and had another five members: Stavros Nathanael as representative of the Accountant General of the Republic, Charalambos Karakannas as representative of the Director of the Water Development Department, Zenon Pierides, chairman of the Municipal Committee of Larnaca, and Dimis Dimitriou and George Christodoulides as representatives of the Municipal Committee. Z. Pierides died in 1967 and he was substituted in the Governing Board of the Water Board of Larnaca by the new chairman of the Municipal Committee Annivas Francis until 1975 when Leonidas Kioupis was appointed chairman of the Municipal Committee of Larnaca. It is noted that after the Turkish outbreak in 1963, the Government has proceeded with the appointment of municipal committees until 1985 when the Municipalities Law was established. Since then elections are being held for the appointment of the mayor and municipal councils.

First elected Mayor of Larnaca was George Christodoulides (1953-62 and 1986-91), who also participated in the governing board of the Water Board of Larnaca. Although the law provides that the municipality is represented in the Board by any three members of the municipal council, the mayor of Larnaca has always been a member of the Board, with the exception of the last one. All Board members throughout the years of operation of the Water Board of Larnaca until today are listed in Appendix "C". George Charalambous (Karkas), district inspector, was temporarily appointed manager of the Board, until 1970 when the first manager of the Board, Filippou Filippou, was officially appointed. Filippou Filippou also performed the duties of the accountant of the Board until 1979, when a new accountant was appointed.

For housing the offices of the Board, the house of Christa Olympiou on Arch. Makarios III Avenue was hired in 1965 at £25 per month. The offices of the Board stayed there until 1989, when the privately owned offices of the Board were erected at Adamantios Korais Street, in order to serve the

καιρούς διοικητικά συμβούλια του Σ.Υ.Λ. παρουσιάζονται στο Παράρτημα Γ'. Προσωρινός διευθυντής του Συμβουλίου ανέλαβε ο επαρχιακός επόπτης Γεώργιος Χαραλάμπους (Κάρκας) μέχρι το 1970 που διορίστηκε ο πρώτος διευθυντής του Συμβουλίου Φίλιππος Φιλίππου, ο οποίος μέχρι το 1979 εκτελούσε ταυτόχρονα και χρέη λογιστή του Συμβουλίου.

Για τη στέγαση των γραφείων του Σ.Υ.Λ. ενοικιάστηκε το 1965 το σπίτι της Χρίστας Ολυμπίου επί της Λεωφόρου Αρχ. Μακαρίου Γ', έναντι 25 λιρών το μήνα. Τα γραφεία του Συμβουλίου παρέμειναν εκεί μέχρι το 1989 που ανεγέρθηκαν τα ιδιόκτητα γραφεία του Σ.Υ.Λ. στην οδό Αδαμάντιου Κοραή για καλύτερη εξυπηρέτηση του κοινού μέσα στο πλαίσιο των οικονομικών δυνατοτήτων του Συμβουλίου. Οι χώροι του κτιρίου αποδείχτηκαν σύντομα ανεπαρκείς και το 1996 κρίθηκε αναγκαία η επέκταση των γραφείων με την ανέγερση ενός πρόσθετου ορόφου.

public better within the economic capacity of the Board. The premises of the new building soon proved inadequate and in 1996 it was necessary to expand the offices by building an additional floor.

'Αποψη των παλιών γραφείων του ΣΥΛ στη λεωφόρο Αρχ. Μακαρίου Γ' και των νέων ιδιόκτητων γραφείων στην οδό Αδαμάντιου Κοραή στη Λάρνακα

View of the old offices of the WBL at Arch. Makarios III Avenue and of the new privately owned offices at Adamantios Korais Street in Larnaca

Με την ίδρυση του Συμβουλίου Υδατοπρομήθειας ξεκίνησε αμέσως η υλοποίηση του νέου σχεδίου υδατοπρομήθειας. Με δάνειο 50.000 λιρών, που συνήψε το Συμβούλιο από τους Δανειστικούς Επιτρόπους, προχώρησε, σε πρώτη φάση, στην κατασκευή υδατοδεξαμενών χωρητικότητας 1.800 κυβικών μέτρων στους λόφους του χωριού Κλαυδιά, δέκα χιλιόμετρα νοτιοδυτικά της Λάρνακας, επί του παλαιού δρόμου Λάρνακας - Λεμεσού, σε υψόμετρο 90 μέτρων πάνω από τη μέση στάθμη της θάλασσας, για την μεταφορά και αποθήκευση του νερού από τις τρεις κυβερνητικές γεωτρήσεις. Παράλληλα, εγκατέστησε κεντρικό αγωγό μεταφοράς του νερού από τις υδατοδεξαμενές προς την πόλη, αποτελούμενο από αμιαντοτσιμεντένιες σωλήνες διαμέτρου 380 χιλιοστών, μήκους 8.850 μέτρων, που κατέληγε στην περιοχή «Καφενούδια» της πόλης, στη σημερινή οδό Χριστόδουλου Ιακωβίδη. Τον ίδιο χρόνο ανόρυξε νέες γεωτρήσεις, μια στο Αλεθρικό με απόδοση 1.350 κυβικών μέτρων την ημέρα και δύο στον ποταμό Τρέμιθο, με συνολική απόδοση 3.625 κυβικών μέτρων την ημέρα²⁵⁴. Το πρόβλημα επάρκειας νερού άρχισε επιτέλους να επιλύεται.

With the establishment of the Water Board the new water supply system began immediately to be implemented. With a loan of £50,000 contracted by the Board from the Loan Commissioners, the first stage of implementation commenced with the construction of water reservoirs on the hills of Klavdia village, ten kilometres southwest of Larnaca, on the old Larnaca-Limassol road, at an altitude of 90 metres above mean sea level. They had a capacity of 1,800 cubic metres and water was transported and stored there from the three government boreholes. In parallel, the main water transportation pipeline from the reservoirs to the city was installed, consisting of asbestos-cement pipes of 380mm in diameter and 8,850m in length, which ended in the region of "Kafenoudia" in the city (the current Christodoulos Iacovides Street). The same year new boreholes were sunk, one in Alethriko, having a production rate of 1,350 cubic metres per day, and two on Tremithos river basin, with a yield of 3,625 cubic metres a day²⁵⁴. The problem of the inadequacy of the sources of the Larnaca water was solved.

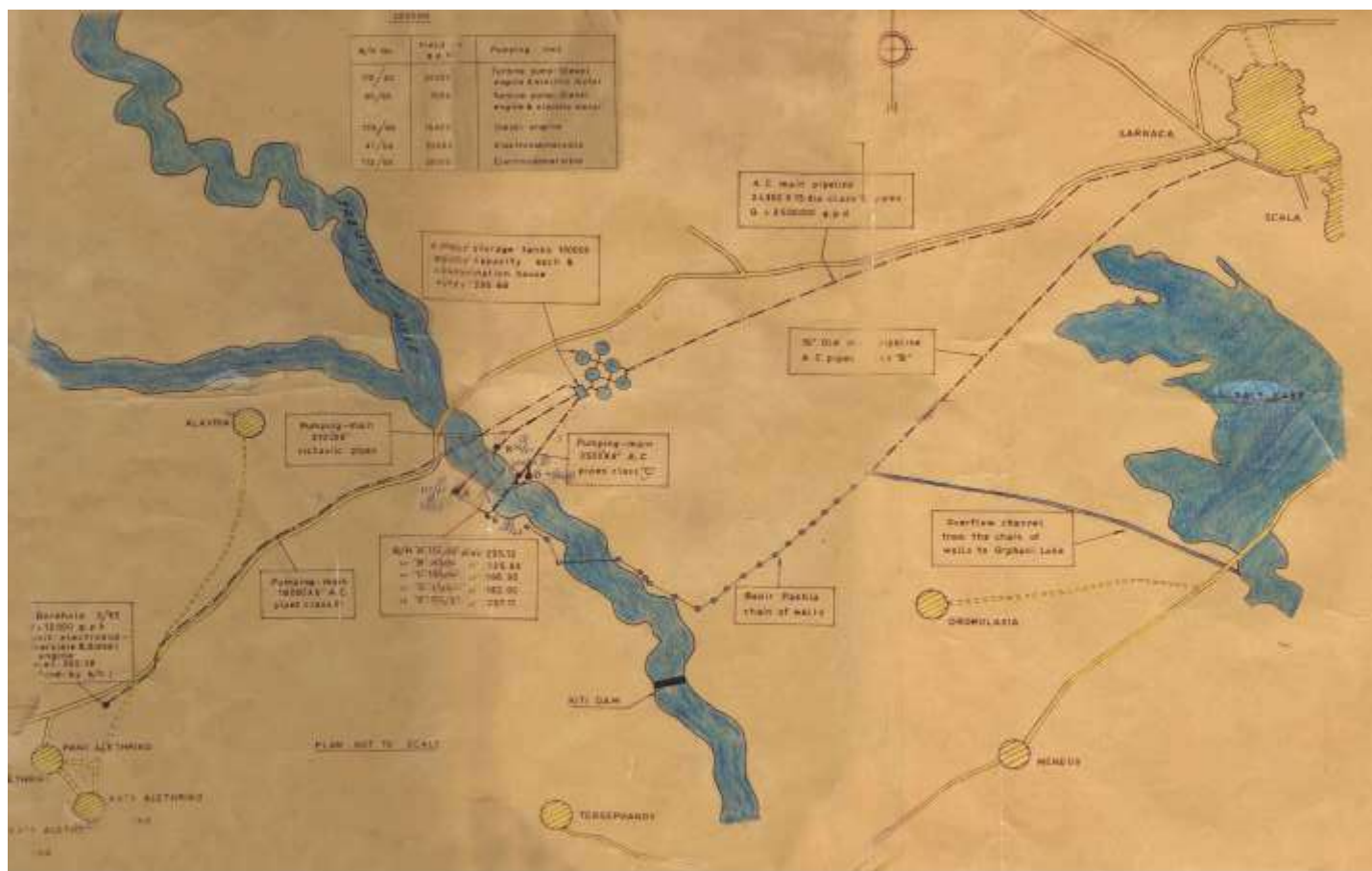

Οι πρώτες τέσσερις κυλινδρικές δεξαμενές του Σ.Υ.Α. χωρητικότητας 450κ.μ. η καθεμιά κατασκευάστηκαν το 1965. Το 1966 κατασκευάστηκαν δύο επιπρόσθετες κυλινδρικές δεξαμενές.

The first four cylindrical water reservoirs, of capacity 450 m³ each, were constructed in 1965. In 1966 two more cylindrical reservoirs were constructed.

Τον επόμενο χρόνο, το 1966, το Συμβούλιο συνήψε νέο δάνειο ύψους 59.000 λιρών για την ανέγερση πρόσθετων δεξαμενών χωρητικότητας 900 κυβικών μέτρων δίπλα από τις υφιστάμενες, για την εγκατάσταση κεντρικού αγωγού, είδους δακτυλίου, για διανομή του νερού στις έξι περιοχές που είχε διαιρεθεί η πόλη και για την επέκταση του κεντρικού αγωγού των 380 χιλιοστών μέχρι τις πετρελαιο-δεξαμενές στη Λεωφόρο Αμμοχώστου²⁵⁵.

The next year, in 1966, the Board made a new loan of £59,000 for the implementation of Phase II of the new system. It included the construction of additional storage tanks of 900 cubic metres next to the existing ones and the installation of a main pipeline, ring type, for the distribution of water to the six districts in which the city was divided. In addition, the main water transportation pipeline of 380mm diameter was extended to the area of the Larnaca fuel tanks²⁵⁵.

Χωροταξικός χάρτης του νέου συστήματος υδατοπρομήθειας Λάρνακας που ετοιμάστηκε το 1967 από το Τμήμα Αναπτύξεως Υδάτων

Study plan of the new Water Supply System of Larnaca prepared by the Water Development Department in 1967

Με την αποπεράτωση της δεύτερης φάσης του έργου αντικαταστάθηκαν όλα τα σακκοράφια με υδρομετρητές. Τα πηγάδια του Μπεκίρ πασά, τα οποία είχαν αποξηρανθεί τελείως το καλοκαίρι του 1966, εγκαταλείφθηκαν και οποιαδήποτε μικρή πλέον ποσότητα νερού συγκεντρωνόταν σε αυτά εκάστοτε αφέθηκε να ρέει στην αλυκή. Το νέο σύστημα υδατοπρομήθειας εξυπηρετούσε για πρώτη φορά, μετά από πολλά χρόνια, ικανοποιητικά και ανελλιπώς τους 20.000 κατοίκους της Λάρνακας. Υπολογιζόταν ότι οι 7.200 τόνοι νερού την ημέρα, που ήταν η συνολική απόδοση των γεωτρήσεων του Συμβουλίου, θα μπορούσαν να ικανοποιούν τις ανάγκες της πόλης για τα επόμενα 15 χρόνια, με τον υφιστάμενο τότε ρυθμό ανάπτυξης της Λάρνακας. Τα τέλη που εφάρμοσε το Συμβούλιο την πρώτη χρονιά της ίδρυσής του προς εξόφληση των δανείων φαίνονται στο Παράρτημα Δ' σε αντιπαραβολή με τα σημερινά τέλη πώλησης του νερού.

Το 1967 το Συμβούλιο προχώρησε, περαιτέρω, στην αντικατάσταση όλων των παλιών σιδερένιων σωλήνων του δικτύου διανομής του νερού μέσα στην πόλη και όλων των παροχών από τους κεντρικούς αγωγούς στις οικίες των καταναλωτών, έναντι συνολικής δαπάνης £35.000. Τον ίδιο χρόνο ολοκληρώθηκε η επέκταση του κεντρικού αγωγού υδατοπρομήθειας στο δρόμο Λάρνακας - Δεκέλειας μέχρι τις Βρετανικές βάσεις, έναντι συνολικής δαπάνης £12.000²⁵⁶.

Το καλοκαίρι του 1970 η στάθμη του νερού στο υδροφόρο στρώμα της περιοχής του Τρέμιθου άρχισε να μειώνεται λόγω ανομβρίας και το Συμβούλιο αναγκάστηκε να παρέχει νερό εκ περιτροπής στους έξι τομείς της πόλης. Προσπάθειες που έγιναν για εξεύρεση νέων πηγών νερού, με την ανόρυξη γεωτρήσεων στην περιοχή Αγγλισίδων, απέτυχαν και το Συμβούλιο αναγκάστηκε να αγοράζει νερό από ιδιωτικές διατρήσεις στο Αλεθρικό και τις Αγγλίσιδες για την ενίσχυση της υδατοπρομήθειας. Όταν το 1973 ολοκληρώθηκε το υδατικό έργο υδατοπρομήθειας της Αμμοχώστου, με την κατασκευή του αγωγού Χοιροκιτίας - Φρενάρους, ο οποίος μετέφερε νερό από τις κυβερνητικές γεωτρήσεις των περιοχών Χοιροκιτίας, Ψεμματισμένου και Σκαρίνου, ο εν

Upon completion of the second phase of the project, all sakkoraphia were replaced with water metres. The qanats of Bekir pasha, which had completely dried in the summer of 1966, were abandoned and any small amount of water gathered in them since then was allowed to flow into the Salt Lake. For the first time in many years, the new water supply system was serving adequately and consistently the 20,000 residents of Larnaca and it was estimated that with the existing water sources, which had a total yield of 7.200 cubic metres a day, the needs of the city could be met for the next 15 years, at the then growth rate of the town of Larnaca. The water rates, which were applied by the Board during the first year of its establishment, are shown in Appendix "D", in comparison with the water rates applied today.

In 1967 the Board proceeded to replace all the old iron pipes in the water distribution network of the city and all the house connections, at a total cost of £35,000. In the same year the extension of the water supply mains on the Larnaca-Dekeleia road was completed up to the Sovereign Bases, at a total cost of £12,000²⁵⁶.

In the summer of 1970 the water level in the aquifer of the Tremithos River declined further, because of the drought and thus its boreholes yielded minimum quantities. Therefore, the Board had to provide water in rotation to the six regions of the city. Attempts to find new water sources, by drilling boreholes in Anglisides village, failed, and the Board was forced to buy water from private boreholes in Alethriko and Anglisides to enhance the water supply. When in 1973 the Water Development Department completed the Famagusta water supply system with a pipeline from Choirokitia to Frenaros, which transferred water from the Government boreholes of the villages of Choirokitia, Psematismenos and Skarinou, the Larnaca reservoirs were also connected to this pipeline for additional quantities. The situation, however, deteriorated dramatically with the drought of the years 1973-74 and the Turkish invasion of 1974, which resulted in the arrival of

λόγω κυβερνητικός αγωγός συνδέθηκε με τις δεξαμενές του Συμβουλίου για κάλυψη και των αναγκών της Λάρνακας σε νερό. Η κατάσταση, όμως, επιδεινώθηκε εκ νέου λόγω της ανομβρίας της διετίας 1973-74 και της τουρκικής εισβολής το 1974, που είχε ως αποτέλεσμα τον ερχομό χιλιάδων προσφύγων στη Λάρνακα, κυρίως από την πόλη και την επαρχία Αμμοχώστου. Ο πληθυσμός της πόλης υπερδιπλασιάστηκε απότομα και τα όρια της επεκτάθηκαν σε απρόβλεπτες εκτάσεις επιφέροντας μεγάλη αύξηση στη ζήτηση πόσιμου νερού. Η Τουρκική στρατιωτική εισβολή του 1974 προκάλεσε πολλές ανατροπές στο νησί, συμπεριλαμβανομένης και της απρόσμενης και ραγδαία αυξανόμενης ζήτησης νερού στη Λάρνακα, όχι μόνο λόγω της αύξησης του πληθυσμού, αλλά και λόγω της νέας οικονομικής δραστηριότητας που αναπτύχθηκε στην πόλη, ιδιαίτερα στον τομέα του τουρισμού.

thousands of refugees in Larnaca in 1974. Suddenly, the city's population increased more than twice and its limits were extended in unexpected areas. The Turkish army invasion of 1974 caused many turbulences on the island, including the unforeseen immense increase in demand for water in the city of Larnaca, caused not only by the increase of the population, but also by the new economic activity in the city, especially in the tourism section.

Φωτογραφία κυπριακού τοπίου, Στέλιος Αλεξάνδρου, 3ο Βραβείο,
Διαγωνισμός Φωτογραφίας 2015

Cypriot landscape photography, Stelios Alexandrou, 3rd Prize,
Photography Contest 2015

Κεφάλαιο 13

Η υδατοπρομήθεια μετά την Τουρκική εισβολή του 1974

Η ανομβρία της διετίας 1973-74 περιόρισε την ποσότητα νερού που αντλούσε το Συμβούλιο από τις ιδιόκτητες γεωτρήσεις του από 7.200 κυβικά μέτρα σε μόνο 4.000 κυβικά μέτρα περίπου την ημέρα. Οι ποσότητες αυτές συμπληρώνονταν από 2.000 κυβικά μέτρα νερού από το διυλιστήριο Χοιροκοιτίας, όπου κατέληγε για επεξεργασία το νερό από το φράγμα των Λευκάρων. Τα εν λόγω υδατικά έργα είχαν υλοποιηθεί μέσα στο πλαίσιο του ευρύτερου προγράμματος της Κυβέρνησης για αξιοποίηση των επιφανειακών νερών της Κύπρου, λαμβάνοντας υπόψη τις σχετικές μελέτες του Προγράμματος Αναπτύξεως των Ηνωμένων Εθνών, δεδομένου ότι τα υδροφόρα στρώματα, που αποτελούσαν μέχρι τότε την κύρια πηγή νερού, τόσο για ύδρευση όσο και για άρδευση, είχαν αρχίσει να υπερ-αντλούνται.

Όταν τον Αύγουστο του 1974 ο πληθυσμός της Λάρνακας διπλασιάστηκε, λόγω της άφιξης στην πόλη χιλιάδων προσφύγων κυρίως από την πόλη και επαρχία Αμμοχώστου, οι λύσεις δεν ήταν εύκολες, αλλά έγιναν εφικτές μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα. Στους οικισμούς προσφύγων που ανεγέρθηκαν στις παρυφές της πόλης, εγκαταστάθηκαν αμέσως σωλήνες διανομής του νερού, οι οποίες συνδέθηκαν με το κυρίως δίκτυο παροχής νερού στην πόλη. Τα υδατικά έργα που υλοποιήθηκαν από την Κυβέρνηση και το Συμβούλιο Υδατοπρομήθειας Λάρνακας την προηγούμενη δεκαετία μπόρεσαν να εξυπηρετήσουν προσωρινά τον μεγάλο πλέον πληθυσμό της πόλης, οι διαθέσιμες όμως ποσότητες νερού από τις υφιστάμενες πηγές ουδέποτε θα ήταν πλέον επαρκείς για την πλήρη κάλυψη των αναγκών των κατοίκων της Λάρνακας.

Αμέσως, το Συμβούλιο Υδατοπρομήθειας Λάρνακας προχώρησε στην ανέγερση νέων υδατοδεξαμενών στην ίδια τοποθεσία με τις υφιστάμενες, χωρητικότητας 8.000 κυβικών μέτρων. Η δαπάνη για την κατασκευή των νέων

Chapter 13

Water supply after the Turkish invasion of 1974

The drought period of 1973-74 resulted in the diminution of the amount of water pumped by the Board from its own boreholes from 7,200 to 4,000 cubic metres per day. These quantities were supplemented by 2,000 cubic metres of water from the Ammochostos (Famagusta) Water Works and the Water Treatment Plant of Choirokitia, where water was transferred for processing from the Lefkara dam. These water works were implemented within the context of the broader programme of the Government for the exploitation of the surface waters of Cyprus, taking into account the relevant studies of the United Nations Development Programme, given that the aquifers that were hitherto the main source of water, both for drinking and irrigation purposes, were over pumped.

When in August 1974 the population of Larnaca doubled, as a result of the arrival of refugees mainly from the Famagusta town and district, the solutions were not easy, but they were made possible within a short period of time. In the refugee housing sites, which were constructed at the edges of the town, new water supply pipes were installed and they were connected to the main distribution network of the city. The water works, which were implemented, by the Government and the Water Board of Larnaca in the past decade, were able to serve temporarily the growing population of the city; however, the available quantity of water from the existing sources of supply would never be sufficient again to fully meet the needs of the inhabitants of Larnaca.

Immediately, the Water Board of Larnaca proceeded with the construction of new reservoirs at the same location as the existing ones, which had a capacity of 8,000 cubic metres. The cost of construction of the new reservoirs, which were commissioned in late 1977, amounted to 180,000 Cyprus Pounds²⁵⁷. By storing additional quantities

υδατοδεξαμενών, που τέθηκαν σε λειτουργία τέλη 1977, ανήλθε σε 180.000 λίρες. Με την αποθήκευση πρόσθετης ποσότητας νερού δημιουργήθηκε τότε η δυνατότητα για παροχή νερού στους καταναλωτές για 24 συνεχόμενες ώρες, ακόμα και σε περιόδους αιχμής²⁵⁷.

of water, the Board had then the ability to supply water to its consumers, old and newcomers, for 24 consecutive hours, even at peak times.

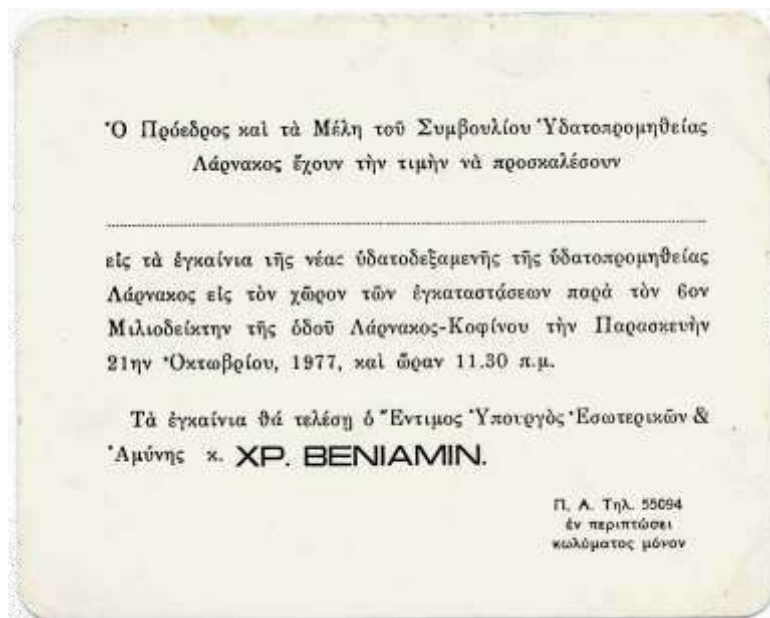
Οι νέες υδατοδεξαμενές του Συμβουλίου Υδατοπρομήθειας Λάρνακας στο στάδιο της κατασκευής τους το 1976

The new water reservoirs of the Water Board of Larnaca at the stage of their construction in 1976

*Σημερινή άποψη της κύριας
υδατοδεξαμενής του Συμβουλίου
Υδατοπρομήθειας Λάρνακας*

*Today's view of the main reservoir of
the Water Board of Larnaca*

Πρόσκληση στα εγκαίνια της νέας υδατοδεξαμενής του Σ.Υ.Λ., η ανέγερση της οποίας ξεκίνησε το 1974 και ολοκληρώθηκε το 1977 από το Τμήμα Αναπτύξεως Υδάτων. Τα εγκαίνια τέλεσε ο Υπουργός Εσωτερικών Χρ. Βενιαμίν.

The Invitation to the inauguration of the new water reservoir, which was constructed by the Water Development Department between 1974 and 1977. It was inaugurated by the Minister of Interior and Defence Christodoulos Beniamin.

Εν τῷ μεταξύ, λόγω της σταδιακής εξάντλησης των υπόγειων υδροφορέων, ὡς ἀποτέλεσμα τῆς συνεχόμενης αὐξήσεως στὴ ζήτηση νεροῦ λόγω τῆς βελτίωσης τοῦ βιοτικῆς ἐπιπέδου τῶν Κυπρίων καὶ τῆς αὐξήσεως τοῦ πληθυσμοῦ τοῦ νησιοῦ με τὸν τουρισμό, ἀλλὰ κυρίως λόγω τῆς ανεξέλεγκτης επέκτασης τῆς ἀρδευόμενης γῆς στὴν Κύπρο, προέκυψε ἡ ἀνάγκη γιὰ ἐκτενὴ μελέτη καὶ μαζικὴ κατασκευὴ φραγμάτων ἀπὸ τὸ κράτος, ὥστε νὰ σταματήσει ἡ ροὴ νεροῦ πρὸς τὴ θάλασσα. Ἐτσι, ἐνῶ τὸ 1960 εἴχαμε φράγματα συνολικῆς χωρητικότητος ἑξὶ ἐκατομμυρίων κυβικῶν μέτρων, ἡ ἀποθηκευτικὴ δυναμικότητα τῶν φραγμάτων ποὺ κατασκευάστηκαν μέχρι τὰ τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ 1980 ἔφτασε τὰ 300 ἐκατομμύρια κυβικά μέτρα. Ἀξιοσημείωτο παράδειγμα αὐτῆς τῆς δραστηριότητος τῆς Κυπριακῆς Δημοκρατίας ἀποτελεῖ τὸ φράγμα τοῦ Κοῦρη χωρητικότητος 115 ἐκατομμυρίων κυβικῶν μέτρων, καθὼς καὶ τὸ Ἔργο τοῦ Νοτίου Ἀγωγοῦ, τὸ μεγαλύτερο ἔργο ὑδατικῆς ἀνάπτυξης ποὺ ἐγίνε στὴν Κύπρο, με σκοπὸ τὴ συλλογὴ καὶ ἀποθήκευση νεροῦ ἀπὸ τὴ νοτιοανατολικὴ πλευρὰ τοῦ Τροόδους καὶ τὴ μεταφορὰ τοῦ μέσω κλειστοῦ ἀγωγοῦ σὲ ὅλες τὶς νότιες καὶ νοτιοανατολικὲς περιοχὲς τῆς Κύπρου γιὰ τὴν κάλυψη τῶν ὑδρευτικῶν καὶ ἀρδευτικῶν ἀναγκῶν τῶν πόλεων τῆς Λεμεσοῦ, τῆς Λάρνακας, τῆς Ἀμμοχώστου καὶ τῆς Λευκωσίας.

Meanwhile the Government, due to the gradual depletion of the aquifers as a result of the continuous growth in water demand, caused by the improving living conditions of the Cypriots and the island's population growth from tourism, but mainly due to the uncontrolled expansion of irrigated land in Cyprus, was driven to an extensive study and construction of dams to stop water from flowing into the sea. Thus, while in 1960 the total storage capacity of the dams in Cyprus was only six million cubic metres, by the late 1980s this capacity increased to 300 million cubic metres. A noteworthy example of this activity of the Government of Cyprus is the Kouris dam with a capacity of 115 million cubic metres, as well as the Southern Conveyor Project, the largest water development project ever in Cyprus, with the objective of collecting and storing water from the south-eastern side of the Troodos mountain range and transferring it through a closed pipeline in all southern and south-eastern areas of Cyprus to cover water supply and irrigation needs of the cities of Limassol, Larnaca, Famagusta and Nicosia.

Τη δεκαετία του 1980 οι ανάγκες της Λάρνακας σε νερό αυξήθηκαν κατά μέσο όρο σε 9.500 κυβικά μέτρα την ημέρα. Η απόδοση των ιδιόκτητων γεωτρήσεων του Συμβουλίου περιορίστηκε σε 1.000 κυβικά μέτρα την ημέρα, των ιδιωτικών γεωτρήσεων σε 300 κυβικά μέτρα, ενώ μια ποσότητα της τάξης των 7.000 κυβικών μέτρων ημερησίως εξασφαλιζόταν από τα Κυβερνητικά Υδατικά Έργα της Χοιροκοιτίας. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την κατά καιρούς εφαρμογή περιοριστικών μέτρων στην παροχή νερού, που σε περιόδους λειψυδρίας έφτασαν τις οκτώ μόνο ώρες το 48ωρο.

Στις αρχές της δεκαετίας του 1990 σημειώθηκε ικανοποιητική βροχόπτωση με αποτέλεσμα τον εμπλουτισμό των υδροφόρων στρωμάτων του Τρέμιθου και την αύξηση της απόδοσης των γεωτρήσεων του Συμβουλίου, από τις οποίες εξασφαλιζόταν μέχρι και το 40% της ζήτησης νερού, που στο μεταξύ έφτασε τις 12.500 κυβικά μέτρα την ημέρα. Η ραγδαία αύξηση του τουρισμού στην περιοχή ευθύνει του ΣΥΛ τα προηγούμενα χρόνια είχε τη δική της ουσιαστική συμβολή σε αυτή την κατακόρυφη αύξηση. Όμως, τα δεδομένα αυτά ανατράπηκαν στο δεύτερο μισό της δεκαετίας λόγω της παρατεταμένης ανομβρίας, με αποτέλεσμα το Συμβούλιο να καλύπτει από τις δικές του πηγές λιγότερο από το 5% των αναγκών σε νερό, να αγοράζει το υπόλοιπο από το Τμήμα Αναπτύξεως Υδάτων και να αναγκαστεί να προσφέρει και πάλι στο ανεπιθύμητο μέτρο των περικοπών, γεγονότα που συνέβαλαν στην επιδείνωση της οικονομικής κατάστασης του Συμβουλίου. Το Συμβούλιο πωλούσε μειωμένες ποσότητες νερού και είχε, κατ' επέκταση, μειωμένα έσοδα, ενώ το κόστος εφαρμογής των περιοριστικών μέτρων επιβάρυνε σημαντικά τα έξοδα του Συμβουλίου.

Η αλματώδης ανάπτυξη του τουρισμού στο νησί με την άφιξη περίπου 2,5 εκατομμυρίων περιηγητών το χρόνο, σε συνδυασμό και με τις συχνές περιόδους ανομβρίας, κατέστησαν τους υφιστάμενους υδατικούς πόρους στην Κύπρο, που τόσο οργανωμένα και αποτελεσματικά ανέπτυξε το Τμήμα Αναπτύξεως Υδάτων, ανεπαρκείς. Μοναδική

In the 1980s the need for water in Larnaca increased to an average of 9,500 cubic metres a day. The performance of the Board's own boreholes was limited to 1,000 cubic metres per day, that of the private wells to 300 cubic meters and a quantity of the order of 7,000 cubic metres a day was obtained from the Government Water Works of Choirokitia. This resulted in the introduction of restriction measures on water supply, which in times of drought reached a duration of only 8 hours of supply every 48 hours.

The early 1990s saw sufficient rainfall, resulting in the enrichment of the aquifer of Tremithos; also, an increase of the yield of its boreholes was achieved, covering up to 40% of the water demand, which in the meanwhile had reached 12,500 cubic metres a day. The rapid development of tourism within the supply area of the Water Board of Larnaca in the previous years had a decisive contribution to this new increase of water consumption. These facts, however, changed in the second half of that decade, after a prolonged drought period, a result of which was that less than 5% of the water needs could be covered from the Board's own sources. The Board had to purchase the remaining required quantity from the Water Development Department and it was forced to apply again the undesirable measure of water cuts, events that contributed to the deterioration of the economic situation of the Board. The Board was selling less quantities of water and, therefore, it suffered reduced revenues, while the costs of implementing restrictive measures significantly increased the expenses of the Board.

The rapid tourism development on the island with the arrival of approximately 2.5 million visitors every year, coupled with the frequent periods of drought, had made the existing water resources in Cyprus, which were so efficiently and effectively developed by the Water Development Department, inadequate. The only solution to the problem was inevitably the exploitation of non-traditional water resources and the integration of the desalinated seawater and the tertiary treated wastewater

λύση στο πρόβλημα αποτέλεσε, αναγκαστικά πλέον, η εκμετάλλευση των μη παραδοσιακών υδατικών πόρων και η ένταξη στο υδατικό ισοζύγιο του αφαλατωμένου νερού από τη θάλασσα και του εξαγνισμένου νερού από τα λόματα, παρά το ψηλό οικονομικό και περιβαλλοντικό κόστος. Η χρήση του νερού από τα επεξεργασμένα λόματα περιορίζεται σήμερα στην άρδευση, λόγω της υποδεέστερης ποιότητάς του, ενώ το νερό των αφαλατώσεων, που είναι ποιοτικά εξαιρετικό αλλά και πανάκριβο, χρησιμοποιείται αποκλειστικά στην ύδρευση.

into the water balance, despite the high financial and environmental costs. The use of recycled treated water is limited today to irrigation, because of its lesser quality, while the desalinated water, which is of excellent quality but also very expensive, is used exclusively for drinking purposes.

*Οι αντλίες υψηλής πίεσης και οι μονάδες
αντίστροφης ώσμωσης στη Μονάδα
Αφαλάτωσης Δεκέλειας.*

*High pressure pumps and reverse
osmosis stacks in the main hall of the
Dekeleia Desalination Plant.*

Η κατασκευή και λειτουργία των πρώτων μονάδων αφαλάτωσης στη Λάρνακα στο τέλος της προηγούμενης και στην αρχή της νέας χιλιετίας, σηματοδότησε ουσιαστικά την απαρχή μιας νέας εποχής για τα υδατικά δεδομένα του τόπου. Πρόκειται βασικά για μια διαδικασία μέσω της οποίας παράγεται γλυκό νερό από το θαλασσινό με την αφαίρεση των αλατούχων διαλυμάτων, μια τεχνική που είναι γνωστή εδώ και χιλιετίες με τον Αριστοτέλη να αναφέρεται στην αφαλάτωση από το 320 π.Χ. Και οι δύο μονάδες αφαλάτωσης της Λάρνακας βασίζονται στην αφαλάτωση του νερού με μεμβράνες, μια μέθοδο επίσης γνωστή ως αντίστροφη

The construction and operation of the two seawater desalination plants in Larnaca at the end of the previous and the beginning of the new millennium, marked essentially the start of a new era in the water status of the country. This is essentially a process that produces freshwater from seawater by removing dissolved salts, a process known for millennia with Aristotle referring to seawater desalination in 320 BC. Both desalination plants in Larnaca use membrane-based desalination, also called reverse osmosis, and the method involves forcing water through membranes using pressure, in the process of

ώσμως, η οποία προϋποθέτει πέρασμα του θαλασσινού νερού μέσα από μεμβράνες με πίεση, κατά τη διαδικασία αφαίρεσης των αλάτων, και απόρριψη της άλμης στη θάλασσα. Όπως ανακοινώθηκε από την Κυβέρνηση, με την ολοκλήρωση της δεύτερης μονάδας αφαλάτωσης στη Λάρνακα το 2001, οι περικοπές θα αποτελούσαν παρελθόν, αφού εκτιμήθηκε ότι το υδατικό πρόβλημα του νησιού είχε επιλυθεί για τα επόμενα 25 χρόνια²⁵⁸. Δυστυχώς όμως η έλλειψη διαχρονικής πολιτικής και κυρίως η έλλειψη πραγματικής πολιτικής βούλησης για ορθολογική διαχείριση του νερού, οδήγησαν στην κατασπατάληση των πλούσιων αποθεμάτων νερού που συγκεντρώθηκαν στα φράγματα στα μέσα της πρώτης δεκαετίας της δεύτερης χιλιετίας και οι συνθήκες σοβαρής ανομβρίας που ακολούθησαν ανάγκασαν το κράτος να μεταφέρει νερό από την Ελλάδα με πλοία έναντι της εξωφρενικής δαπάνης των 40 εκατομμυρίων ευρώ. Το ανεπιθύμητο μέτρο των περικοπών εφαρμόστηκε για ακόμα μια φορά την περίοδο 2008-09 σε όλες τις πόλεις της Κύπρου, συμπεριλαμβανομένης της Λάρνακας, όπου η παροχή νερού για οικιακούς σκοπούς περιορίστηκε στις 12 ώρες το 48ωρο. Παρόλο που η προμήθεια νερού από το Τμήμα Αναπτύξεως Υδάτων προς το ΣΥΛ μειώθηκε στο 75% της ζήτησης, η προνοητικότητα του Συμβουλίου σε σχέση με τη διαχείριση της κρίσιμης αυτής κατάστασης που είχε ενώπιόν του, επέτρεψε τη συνεχή παροχή νερού προς βιομηχανίες και ουσιώδεις υπηρεσίες, όπως νοσοκομεία, το λιμάνι και το αεροδρόμιο της πόλης, αλλά και τη βελτίωση των συνθηκών παροχής στην τουριστική βιομηχανία της Λάρνακας, που έπαιρνε νερό τουλάχιστον 24 ώρες το 48ωρο.

removing the salts, and discharging the brine to the sea. As it was announced by the Government, after the completion of the second desalination plant in 2001, water supply interruptions would belong to the past, since it was expected that the island's water problem was resolved for the next 25 years²⁵⁸. Unfortunately, however, the lack of long-term policies and especially the lack of real political will to rationalise water management, led to depletion of the rich water reserves collected in the dams in the middle of the first decade of the second millennium; the severe drought conditions that followed imposed a need for transporting water to Cyprus from Greece by ships towards the extreme cost of 40 million euros. The undesirable measure of water cuts was applied once more in the period 2008-09 in all cities of the island, including Larnaca, where the water supply to domestic consumers was limited to 12 hours every 48 hours. Although the supply of water from the Water Development Department to the Water Board of Larnaca was reduced to 75% of the demand, the foresight shown by the Board in managing this adverse situation, has allowed continuous water supply to industries and essential services, such as hospitals, the port and the airport of the city, as well as the improvement of the water supply conditions for the tourism industry of Larnaca, which was provided with water for at least 24 hours within every 48 hours.

Φρεάτιο εισόδου του νερού από τις ιδιόκτητες γεωτρήσεις του ΣΥΛ και το Διωλιστήριο Τερσεφάνου για να καταλήξει στις Υδατοδεξαμενές

Input chamber of water from the WBL's own boreholes and the Tersefanou Treatment Plant before it ends in the water reservoirs

Για τη ριζική αντιμετώπιση του προβλήματος και την απεξάρτηση της ύδρευσης από τις καιρικές συνθήκες, η Κυβέρνηση προχώρησε αμέσως στην αναβάθμιση της δυναμικότητας των υφιστάμενων μονάδων αφαλάτωσης, στην κατασκευή δύο επιπρόσθετων μονάδων στη Λεμεσό και στην πλήρη ένταξη του εξαγνισμένου από τα λύματα νερού στο υδατικό ισοζύγιο. Με τα μέτρα αυτά μπορούμε σήμερα να πούμε μετά βεβαιότητας ότι οι ανάγκες του νησιού σε πόσιμο νερό έχουν καλυφθεί πλήρως και το Συμβούλιο Υδατοπρομήθειας Λάρνακας είναι και αυτό σε θέση να ικανοποιεί πλήρως και ανελλιπώς τις ανάγκες των κατοίκων της πόλης σε νερό για οικιακούς, βιομηχανικούς, τουριστικούς και άλλους σκοπούς.

Η διοχέτευση του νερού στους καταναλωτές του Συμβουλίου, που έχουν φτάσει τις 35.000 και αναλογούν σε πληθυσμό 65.000 ατόμων περίπου, γίνεται μέσω ενός δικτύου σωληνώσεων μήκους 360 χιλιομέτρων, 27 από τα οποία αποτελούν το δίκτυο μεταφοράς και τα υπόλοιπα 333 το δίκτυο διανομής. Το δίκτυο μεταφοράς αποτελείται από κεντρικούς αγωγούς διαμέτρου 300 μέχρι 700 χιλιοστών, ενώ το δίκτυο διανομής αποτελείται από μικρότερης διαμέτρου αγωγούς που ποικίλουν σε μέγεθος από 80 μέχρι 300 χιλιοστά. Οι περισσότεροι κεντρικοί αγωγοί είναι κατασκευασμένοι από αμιαντοσιμεντένιους σωλήνες. Τα

So as to radically deal with this problem and in order to disassociate domestic water supply from weather conditions, the Government moved quickly to upgrade the capacity of the existing desalination plants, it constructed two additional plants in Limassol and progressively integrated treated waste water in the water balance. With these measures we can now say with certainty that the needs of the island in drinking water have been fully covered and the Water Board of Larnaca is also in a position to provide constantly and continuously water in our city for residential, industrial, tourist and other purposes.

The supply of water to the 35,000 properties that the Board is serving and which is attributable to a population of around 65,000 people is done through a pipe network measuring 360km in length, 27km of which form the transportation network and the remaining 333km the distribution network. The transportation network consists of pipes of 300 to 700mm in diameter, while the distribution network consists of pipes of smaller diameter that vary in size from 80 to 300mm. Most of the main pipelines are made of asbestos-cement. In recent years ductile iron pipes are used for the main network and plastic pipes for the secondary network. House connections are made of polyethylene pipes. The distribution of water is achieved by

τελευταία χρόνια ως κεντρικοί αγωγοί χρησιμοποιούνται σωλήνες ελατού σιδήρου και για το δευτερεύον δίκτυο πλαστικοί σωλήνες. Για τις οικιακές παροχές χρησιμοποιούνται αγωγοί πολυαιθυλενίου. Η διανομή του νερού μέσα από το δίκτυο γίνεται με τη βαρύτητα σε όλες τις 21 περιοχές διανομής στις οποίες είναι χωρισμένη σήμερα η περιοχή υδατοπρομήθειας του Συμβουλίου. Για την ενίσχυση και επέκταση του συστήματος υδατοπρομήθειας για κάλυψη των προβλεπόμενων αναγκών μέχρι το 2025, το Συμβούλιο έχει εκπονήσει ολοκληρωμένη μελέτη σε συνεργασία με Σύμβουλους Μηχανικούς.

gravity to all of the twenty one distribution zones in which the water supply area is divided. To strengthen and expand the water system in order to meet the projected needs by 2025, the Board has conducted a comprehensive study, in collaboration with Consultant Engineers.

Ο παλιός και ο νέος τρόπος μεταφοράς του νερού στην πόλη

The old and new method of water transportation to the city

Μέσα στο πλαίσιο αναβάθμισης των τεχνικών υπηρεσιών του το Συμβούλιο, επενδύοντας δυναμικά στην καινοτομία και στην πλέον εξελιγμένη τεχνολογία, ξεκίνησε το 1985 την εισαγωγή ενός συστήματος παρακολούθησης και εντοπισμού διαρροών, που είχε ως τελικό αποτέλεσμα τη σύνδεση του δικτύου ύδρευσης με σύστημα τηλεχειρισμού και αυτόματου ελέγχου και πληροφόρησης²⁵⁹. Δημιουργήθηκε έτσι η δυνατότητα συγκέντρωσης πληροφοριών αναφορικά με τη στάθμη του νερού στις δεξαμενές, την ωριαία ροή νερού στις εισαγωγές και εξαγωγές των δεξαμενών, το ποσοστό της ελεύθερης υπολειμματικής χλωρίνης στο νερό και την ωριαία ροή νερού και την πίεσή του στις κεφαλές των διάφορων περιοχών διανομής του δικτύου από κεντρικό ηλεκτρονικό υπολογιστή που εγκαταστάθηκε στα γραφεία του Συμβουλίου. Από το ίδιο κέντρο ελέγχου παρέχεται, επίσης, η δυνατότητα διακοπής και επαναφοράς της παροχής νερού σε μια περιοχή μέσω των βαλβίδων ρύθμισης της πίεσης.

Within the framework of upgrading its technical services the Board, investing dynamically in innovation and in the most advanced technology, has introduced in 1985 a system to monitor and detect leaks, which resulted in the application of a Supervisory Control and Data Acquisition (SCADA) System²⁵⁹. This created the possibility of gathering information regarding the water level in the reservoirs, the hourly water flow in and out of the reservoirs, the percentage of free residual chlorine in water and the hourly water flow and pressure at the head of the distribution zones of the network, all from a computer main frame installed in the Board's offices. From the same control centre it is also possible to interrupt and restore the water supply in any area through pressure regulating valves.

Σύστημα τηλεχειρισμού και
αυτόματου ελέγχου και
πληροφόρησης

Supervisory Control and
Data Acquisition System

Για την περαιτέρω αναβάθμιση των τεχνικών υπηρεσιών και την προσφορά καλύτερης εξυπηρέτησης προς το κοινό, το 1995 το Συμβούλιο προχώρησε στη ψηφιοποίηση των κτηματικών σχεδίων και των τοπογραφικών χαρτών με όλες τις πληροφορίες αναφορικά με το δίκτυο, πρωτοπορώντας στον τομέα αυτό²⁶⁰. Σκοπός της ψηφιοποίησης ήταν η εισαγωγή ψηφιακής γεωγραφικής βάσης δεδομένων (GIS) με στόχο τη σύνδεση του συστήματος με το Κυπριακό Σύστημα Πληροφοριών Γης για εύκολη ανταλλαγή πληροφοριών με άλλους δημόσιους και ημικρατικούς Οργανισμούς.

Ο έλεγχος και περιορισμός της μη τιμολογημένης κατανάλωσης, δηλαδή της διαφοράς μεταξύ των ποσοτήτων νερού που προμηθεύει το Συμβούλιο και αυτών τις οποίες τιμολογεί, λόγω ανακρίβειας των υδρομετρητών ή άλλων σχετικών αιτιών, ή ακόμα λόγω απωλειών νερού από το δίκτυο, αποτελεί έναν από τους πρωταρχικούς στόχους του Συμβουλίου. Με έντονη και επίμονη προσπάθεια το ποσοστό του ατιμολόγητου νερού διατηρείται σήμερα σε επίπεδα χαμηλότερα ή γύρω στο 15%, ένα επίτευγμα που μεθοδεύεται με τη χρήση ηλεκτρονικού-ακουστικού εξοπλισμού προηγμένης τεχνολογίας και με την εκπαίδευση του προσωπικού για τον έγκαιρο εντοπισμό και επιδιόρθωση των υπόγειων διαρροών, καθώς επίσης και με την αντικατάσταση σταματημένων ή παλιών υδρομετρητών, ούτως ώστε η καταγραφή της κατανάλωσης να γίνεται με μεγαλύτερη ακρίβεια.

Μεγάλη σημασία δίδεται από το Συμβούλιο στην καθημερινή και συστηματική παρακολούθηση της ποιότητας του νερού που προσφέρει για προστασία της δημόσιας υγείας. Για το σκοπό αυτό διενεργούνται, σε συνεργασία με το Κρατικό Χημείο και το Τμήμα Υγειονομικών Υπηρεσιών Λάρνακας, οι απαραίτητες χημικές και βακτηριολογικές εξετάσεις σε δείγματα νερού που λαμβάνονται από τις πηγές του Συμβουλίου, τις υδατοδεξαμενές και από διάφορα σημεία κατανάλωσης, προκειμένου να διασφαλίζεται ότι το νερό που παροχετεύεται στις δεκάδες χιλιάδες καταναλωτές του Συμβουλίου είναι καθαρό, υγιεινό και κατάλληλο για

In 1995, to further upgrade the technical services and in order to offer better service to the public, the Board proceeded to digitising survey plans and topographic maps along with all the information regarding the network, leading the way in this field²⁶⁰. The purpose of digitisation was to introduce a geographical information system (GIS) connected to the Cyprus Land Information System, in order to facilitate easy exchange of data with other public and semi-governmental organisations.

The control and reduction of non-revenue water, that is, the difference between the quantities of water supplied and billed (due to inaccuracies of water metres or other related causes, or even due to water losses from the network) is one of the primary objectives of the Board. Due to persistent and laborious efforts the percentage of non-revenue water is now maintained to figures around or below 15%, an achievement which is methodically achieved through the use of technologically advanced electroacoustic equipment, training the staff on the early detection and repair of underground leaks, as well as with the replacement of stopped and old water metres, so that the consumption is recorded with a higher accuracy.

Great attention is given by the Board to the daily and systematic monitoring of water quality which is provided for the protection of public health. For this purpose, the necessary chemical and bacteriological tests are being conducted on samples of water taken from the Board's sources, from the reservoirs and at several consumption locations, in cooperation with the State General Laboratory and the Health Services of Larnaca; this ensures that the water supplied to the tens of thousands of consumers of the Board is wholesome, clean and appropriate for human consumption. This is also confirmed by spot checks made on behalf of the Board by a private certified laboratory.

To upgrade and modernise the financial services of the organisation, the Board has moved well ahead in the computerisation of the accounts, the introduction of

ανθρώπινη κατανάλωση. Τούτο επιβεβαιώνεται και από επιτόπιους ελέγχους που διενεργούνται για λογαριασμό του Συμβουλίου από ιδιωτικό διαπιστευμένο εργαστήριο.

Για την αναβάθμιση και τον εκσυγχρονισμό των οικονομικών υπηρεσιών του Οργανισμού, το Συμβούλιο προχώρησε έγκαιρα στη μηχανογράφηση των λογαριασμών, στην εισγωγή συστήματος αυτόματης εξόφλησης των λογαριασμών μέσω τραπεζών και συνεργατικών ιδρυμάτων και στη χρήση φορητών ηλεκτρονικών υπολογιστών για την καταγραφή της κατανάλωσης από τους υδρομετρητές.

Το προσωπικό του Συμβουλίου απαρτίζουν σήμερα 50 άτομα στα οποία οφείλεται κατά κύριο λόγο η επιτυχία της αποστολής του Οργανισμού. Το Τμήμα Εξυπηρέτησης Καταναλωτών, το Τμήμα Καταγραφής, το Τμήμα Έκδοσης Λογαριασμών, το Ταμείο, το Λογιστήριο, η Αποθήκη, οι Τεχνικές Υπηρεσίες, τα Συνεργεία Επεκτάσεων, Νέων Εγκαταστάσεων, Επιδιορθώσεων, Λειτουργίας και Συντήρησης του Δικτύου καθώς και η Γραμματεία και η Διεύθυνση φροντίζουν, ο καθένας στον τομέα του, να προσφέρουν τις καλύτερες δυνατές υπηρεσίες στο κοινό της Λάρνακας, ντόπιο και ξένο.

automatic payment of bills through banks and cooperative institutions and the use of portable hand-held computers to record consumption as registered by the water metres.

The Board's staff in 2015 comprised of 50 persons, who are responsible for the success of the organisation's mission. The consumers service department, the metre reading department, the billing department, the cashier's office, the department of financial services, the warehouse, the technical services, the team of workers responsible for new installations, extensions, repairs, operation and maintenance of the network, as well as the secretariat and administration services, ensure, each in their own field of responsibility, that the best possible services are being offered to the public of Larnaca, local and foreign.

Το Τμήμα Εξυπηρέτησης Πελατών στην είσοδο των γραφείων του Συμβουλίου Υδατοπρομήθειας Λάρνακας

The Customers Service Department at the entrance lobby of the office building of the Water Board of Larnaca

Το Συμβούλιο, αναγνωρίζοντας τη σημασία που έχει το ανθρώπινο δυναμικό για συνεχή βελτίωση και ανάπτυξη του οργανισμού, αλλά και για την αποτελεσματική ανταπόκριση στις προσδοκίες των πελατών του, έχει επενδύσει διαχρονικά στην επιμόρφωση του προσωπικού του. Το Συμβούλιο έχει διοργανώσει ενδοϋπηρεσιακά μεγάλο αριθμό σεμιναρίων και το προσωπικό του έχει παρακολουθήσει πολυάριθμα εκπαιδευτικά προγράμματα στην Κύπρο και στο εξωτερικό πάνω σε τεχνικά, οικονομικά, εργασιακά και άλλα θέματα σχετικά με τον τομέα δραστηριότητας του οργανισμού, με απώτερο σκοπό την ανάπτυξη νέων δεξιοτήτων και ικανοτήτων, ώστε το προσωπικό να μπορεί να ανταπεξέρχεται καλύτερα στην εκτέλεση των καθημερινών του καθηκόντων και παράλληλα να καλλιεργεί γνώσεις και να αναπτύσσει πρωτοβουλίες για την εφαρμογή νέων μεθόδων και τεχνολογιών για τον εκσυγχρονισμό της υπηρεσίας και την αποτελεσματικότερη λειτουργία του Συμβουλίου.

Παρά τα σημαντικά επιτεύγματα του κράτους σε σχέση με την ανάπτυξη των υδατικών πόρων της Κύπρου, που είχαν ως αποτέλεσμα την κατακόρυφη αύξηση των υδατικών αποθεμάτων και, πρόσφατα, την απεξάρτηση της ύδρευσης από τις εκάστοτε διαθέσεις του καιρού, η ανάγκη για αειφόρο διαχείριση και εξοικονόμηση του νερού παραμένει για τον τόπο μας κυρίαρχος και πάντοτε επίκαιρος στόχος. Μια χώρα με ενδημική λειψυδρία, όπου η ανομβρία αποτελεί τον κανόνα παρά την εξαίρεση, δεν μπορεί να βασίζεται στην απρόσκοπτη παραγωγή νερού και στην απεριόριστη διάθεσή του· θα πρέπει να βασίζεται σε πολιτικές δραστηκής μείωσης της ζήτησης νερού. Η επικοινωνιακή πολιτική του Συμβουλίου με τους καταναλωτές του και το ευρύτερο κοινό υλοποιεί ακριβώς το συγκεκριμένο στόχο, της ευαισθητοποίησης δηλαδή του κοινού σε θέματα κατανάλωσης και διαχείρισης του νερού. Με ενημερωτικά φυλλάδια και διαφωτιστικές εκστρατείες που επανειλημμένα προωθεί το Συμβούλιο και με τη διοργάνωση διαγωνισμών συγγραφής παραμυθιού, ζωγραφικής και φωτογραφίας σε σχέση με το νερό, επιδιώκεται η καλλιέργεια υδατικής συνείδησης για σώφρονα χρήση και όχι κατάχρηση του νερού. Αν και οι

The Board, recognising that human resources play an important role not only towards the improvement and development of the organisation, but also for the effective response to the expectations of the Board's customers, has invested in the training of its employees. The Board has organised an extensive number of in-service seminars and its staff has attended several training programmes in Cyprus and abroad on technical, economic, employment and other issues concerning the area of activity of the organisation. The ultimate aim is for the employees to develop new skills and competences, enabling them to better cope with their daily duties and, at the same time, to gain knowledge and develop initiatives for applying new methods and technologies for the modernisation and efficient operation of the organisation.

Despite the amazing achievements of the central government in relation to the development of the water resources of Cyprus, which resulted in the significant increase of water availability and, more recently, to the independence of domestic water supply from the weather conditions, the need for sustainable management and conservation of water remains a dominant and constant target for our country. A country with an endemic water shortage, where drought is the rule rather than the exception, cannot depend on water being produced continuously and being distributed without any restrictions; policies should be introduced so as to drastically reduce demand. The Board's communication approach with its consumers and the public in general has the precise objective to raise awareness of the need to sustainably consume and manage water. Through informative brochures and campaigns repeatedly promoted by the Board and through organising writing, painting or photo competitions in relation to water, the goal of promoting water consciousness is being targeted, so that water is sustainably used and not abused. Although these competitions aim primarily at children, who are the youngest customers of the Board, it is a premise of the Board that this is the age when responsibility is cultivated and

διαχείριση.

Menstrue
Menstrual products
Always wrap up in separate
containers or paper bags
and dispose of them
appropriately.

Bath
Don't fill the bathtub
with a shower instead, without
wasting water by running
water all day long.

Shower

Most optative to reduce water
consumption is to use less water.

Children

Don't leave the children alone
with water playing.

Βοηθητικά διατίθεται

Most optative to reduce water
consumption is to use less water.

Teeth brushing sharing

Don't leave the water running
while brushing your teeth or
while shaving.

Εξοικονομώ νερό και ενέργεια

Most optative to reduce water
consumption is to use less water.

Exoikonomizo νερό και ενέργεια
με απλούς και εύκολους τρόπους.

Washing the dishes and the clothes

Don't leave the water running in
the sink while washing the dishes
and while washing the clothes.

Εξοικονομώ νερό και ενέργεια

Exoikonomizo νερό και ενέργεια
με απλούς και εύκολους τρόπους.

Exoikonomizo νερό και ενέργεια
με απλούς και εύκολους τρόπους.

Washing fruits and vegetables

Don't wash the fruits and the
vegetables in a sink. Use
the water saving by running the
faucet.

Επιπλέον, Ηλεκτρική

Εξοικονομώ νερό και ενέργεια
με απλούς και εύκολους τρόπους.

Επιπλέον, Ηλεκτρική
Εξοικονομώ νερό και ενέργεια
με απλούς και εύκολους τρόπους.

Umbrellas, Parasols, Other

external Spaces

Close these areas by sweeping or
spray mopping without using the
faucet.

Εξοικονομώ νερό και ενέργεια

Exoikonomizo νερό και ενέργεια
με απλούς και εύκολους τρόπους.

Exoikonomizo νερό και ενέργεια
με απλούς και εύκολους τρόπους.

Washing the car

Don't use the bucket and a sponge.
Use a water saving.

Αποφύγετε να πλύνετε τα παπούτσια

Exoikonomizo νερό και ενέργεια
με απλούς και εύκολους τρόπους.

Αποφύγετε να πλύνετε τα παπούτσια
με νερό και σπόντζα.

Leakage in the toilet

Report immediately the leaks.
For any leakage or water loss in
the toilet, call the maintenance
department.

ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ
ΥΔΑΤΟΠΡΟΜΟΧΕΙΑΣ
ΛΑΡΝΑΚΑΣ

Η Ελλάδα προεδροί
Mass Stala warns

Μη μη σταλάζει
Don't waste me

Πίνετε νερό της βρύσης!
Drink Tap Water!

e-mail: info@waterinfo.org.cy www.waterinfo.org.cy

ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ
ΥΔΑΤΟΠΡΟΜΗΘΕΙΑΣ
ΔΑΡΝΑΚΑΣ

Μην ξοδεύεις νερό!
Don't waste me!

νερό πηγή ζωής

ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ
ΥΔΑΤΟΠΡΟΜΗΘΕΙΑΣ
ΛΑΡΝΑΚΑΣ

νερό
πηγή ζωής

ΕΒΔΟΜΑΔΑ ΕΥΑΙΣΘΗΤΟΠΟΙΗΣΗΣ
ΤΟΥ ΚΟΙΝΟΥ ΓΙΑ ΤΟ ΝΕΡΟ
9-13 ΙΟΥΝΙΟΥ 2009

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ
HELLENIC BANK

Αποψη του Υδραγωγείου της Λάρνακας αποτυπωμένη στην πίσω όψη των κυπριακών χαρτονομισμάτων της μιας λίρας που κυκλοφόρησαν το 1961 και τα οποία αργότερα αποσύρθηκαν

View of the Aqueduct of Larnaca depicted on the back side of the one pound notes circulated in 1961, which were later withdrawn

Στις 22 Ιουλίου του 2003 τέσσερις Τουρκοκύπριοι, που δήλωσαν ότι είναι δικηγόροι εκπρόσωποι του Εβκάφ, επισκέφθηκαν τα γραφεία του Συμβουλίου Υδατοπρομήθειας Λάρνακας και παράδωσαν δια χειρός στη Γραμματεία του οργανισμού επιστολή με ημερομηνία 18.07.2003, η οποία ήταν υπογεγραμμένη από τον Taner Dervis, Γενικό Διευθυντή της Διοίκησης του Εβκάφ. Με την επιστολή αυτή προβάλλονταν αξιώσεις εναντίον του ΣΥΛ ή και του Δήμου Λάρνακας για αποζημιώσεις, λόγω βλαβών που προκλήθηκαν από την υποτιθέμενη παράνομη χρήση του υδραγωγείου του Μπεκίρ πασά και την παράνομη οικειοποίηση και εκμετάλλευση από τους προαναφερθέντες οργανισμούς του εν λόγω συστήματος υδατοπρομήθειας της Λάρνακας. Η επιστολή επίσης περιείχε ισχυρισμό ότι το

On the 22nd of July 2003 four Turkish Cypriots, who stated that they were lawyers representing Evkaf, visited the offices of the Water Board of Larnaca and handed over to the Secretariat of the organisation a letter dated 18.07.2003, which was signed by Taner Dervis, Director General of the Evkaf Administration. With this letter claims were raised against the Water Board of Larnaca and/or the Municipality of Larnaca for compensation due to damages caused by the alleged illegal use of the Bekir pasha aqueduct and the illegal acquisition and exploitation by the aforementioned organisations of the said Water Supply System of Larnaca. The letter also claimed that Evkaf lost, because of this illegal acquisition, the exorbitant income of 173 million U.S. Dollars.

Εβκάφ ζημιώθηκε, επειδή αυτή η παράνομη οικειοποίηση του στέρησε το εξωφρενικό εισόδημα των 173 εκατομμυρίων αμερικανικών δολαρίων.

Στις 14 Οκτωβρίου 2003 ο Πρόεδρος του Συμβουλίου Υδατοπρομήθειας Λάρνακας Κυπριανός Ματθαίου και ο Διευθυντής του Οργανισμού Σοφοκλής Χριστοδουλίδης συναντήθηκαν με τους εκπροσώπους του Εβκάφ και συζήτησαν το θέμα. Ο Πρόεδρος ενημέρωσε τους εκπροσώπους του Εβκάφ ότι το Συμβούλιο θεωρούσε τις απαιτήσεις τους αβάσιμες και διαπίστωσε ότι το Εβκάφ ήταν κατά τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο εντελώς απληροφόρητο επί του θέματος. Ο Πρόεδρος πρόσθεσε ότι θα ετοίμαζε μια έκθεση παράθεσης των γεγονότων ως απάντηση στην επιστολή του Εβκάφ, η οποία θα ήταν σύντομα έτοιμη. Επίσης διαβεβαίωσε ότι το ΣΥΛΑ μπορούσε άμεσα να διοργανώσει περιήγηση στις εγκαταστάσεις του υδραγωγείου του Μτεκίρ πασά, ώστε οι εκπρόσωποι του Εβκάφ να μπορέσουν να διαπιστώσουν με τα ίδια τους τα μάτια ότι τα πηγάδια είχαν προ πολλού αποξηρανθεί. Ήδη, από το 1960, το Τμήμα Αναπτύξεως Υδάτων της Δημοκρατίας αναγκάστηκε να ανορύξει γεωτρήσεις σε άλλες περιοχές του υπόγειου υδροφορέα του ποταμού και νωρίτερα, το 1941, το αποικιακό Τμήμα Υδατοπρομήθειας και Άρδευσης κατάργησε το παλαιότερο σύστημα διανομής του νερού και το αντικατέστησε με ένα εντελώς καινούργιο με αμιαντοτσιμεντένιες σωλήνες, έργα που είχαν όλα πληρωθεί από τους δημότες της Λάρνακας και όχι το Εβκάφ.

Οι διεκδικήσεις της διοίκησης του Εβκάφ βασιζονταν στο γεγονός ότι ο χρηματοδότης του παλιού υδραγωγείου της Λάρνακας ήταν ο πρώην Οθωμανός διοικητής της Κύπρου Αμπού Μτεκίρ πασάς, ο οποίος το παραχώρησε το 1748 ως βακούφιο στις ιερές πόλεις του Ισλάμ, Μέκκα και Μεδίνα, υπό συγκεκριμένους όρους. Το Εβκάφ είναι ο διαχειριστής της δωρεάς, κατά τον ίδιο τρόπο που είναι διαχειριστής όλων αυτών των βακουφίων στην Κύπρο, και ενεργεί εκ μέρους τους. Το Εβκάφ δεν ήταν ιδιοκτήτης της περιουσίας που αναφέρεται στη δωρεά και ο Μτεκίρ πασάς, όταν την δώρισε, είχε ορίσει ότι το Εβκάφ θα ήταν ο διαχειριστής της

On the 14th of October 2003 the chairman of the Water Board of Larnaca Kyprianos Matheou and the manager of the Board Sophocles Christodoulides met with the representatives of Evkaf and discussed the matter. The Chairman informed the Evkaf representatives that the Board considered the claims lacking any foundation and that Evkaf was at that point in time completely uninformed on the subject. He also added that he would prepare a fact stating reply, to be soon available for the Evkaf Administration. The Chairman assured the Evkaf representatives that the Board could give them a tour around the Bekir pasha aqueduct facilities to confirm with their own eyes that the chain-of-wells had dried up completely a long time ago. From 1960 the Water Development Department of the Republic was obliged to drill boreholes in other areas of the river aquifer and earlier, in 1941, the colonial Department of Water Supply and Irrigation had to replace the old distribution system with a new system having an asbestos-cement pipeline, all of which was paid by the citizens of Larnaca and not Evkaf.

The claims of the Evkaf Administration were based on the fact that the financier of the Larnaca aqueduct had been the Turkish ex-governor of Cyprus Abu Bekir pasha who donated it in 1748 as a vakf to the holy cities of Islam, Mecca and Medina, under certain conditions. Evkaf is the administrator of the donation, in the same way that is the administrator of all such donations in Cyprus, acting on behalf of the holy fund. Evkaf is not the owner of the property mentioned in the donation and Bekir pasha, when he donated it, he specified that Evkaf would be the administrator of the water supply for the benefit of all the citizens of Larnaca, irrespectively of their race or religion. Evkaf was only charged to administer the water supply system but without any profit to itself. Such revenues as they might have been forthcoming from water rates were to be used for the maintenance and administration of the supply, the repayment of loans raised for the benefit of the supply, and for improvement thereto. Against the terms of the Endowment Document the administrators of the

υδατοπρομήθειας προς όφελος όλων των δημοτών της Λάρνακας, ανεξαρτήτως φυλής ή θρησκείας, αλλά χωρίς οποιοδήποτε κέρδος. Οποιαδήποτε έσοδα θα προέκυπταν από τέλη νερού θα χρησιμοποιούνταν για τη συντήρηση και τη διαχείριση της προμήθειας, την εξόφληση δανείων σε σχέση με την προμήθεια, και για τη βελτίωση της ίδιας της προμήθειας. Αντίθετα με τους όρους της δωρεάς, οι διαχειριστές του συστήματος δεν πλήρωναν για τις επιδιορθώσεις, καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του υδραγωγείου, το κόστος των οποίων αναλάμβαναν πάντα οι δημότες της Λάρνακας. Ακόμα και οι εκτεταμένες επιδιορθώσεις και βελτιώσεις του 1938, συμπεριλαμβανομένων και των νέων σωληνώσεων μεταφοράς του νερού, πληρώθηκαν από δάνειο που σήναψε ο Δήμος Λάρνακας και αποπλήρωσαν οι δημότες με δόσεις. Η αντικατάσταση του συστήματος προμήθειας νερού του Μπεκίρ πασά έγινε από τη Βρετανική αποικιοκρατική Κυβέρνηση για λόγους προστασίας της δημόσιας υγείας, επειδή θεωρούσε την αντικατάσταση των ανοικτών αγωγών, που αποτελούσαν εστίες μόλυνσης και θανατηφόρο κίνδυνο για τους χρήστες του νερού, ύψιστης σημασίας. Περαιτέρω, τη δεκαετία του 1960 τα πηγάδια του συστήματος αποξηράνθηκαν εντελώς και αυτό το αρχαίο σύστημα υδροδότησης αχρηστεύθηκε στο σύνολό του, έχοντας εξυπηρετήσει τη Λάρνακα για δύο αιώνες.

Από το 1965 το Συμβούλιο Υδατοπρομήθειας Λάρνακας δημιούργησε ένα εντελώς καινούργιο σύστημα μεταφοράς και διανομής του νερού με διαφορετικές πηγές προμήθειας, με δαπάνες της Κυπριακής Κυβέρνησης και με τη συνεισφορά των καταναλωτών. Εξάλλου, το έγγραφο της δωρεάς δεν επιχειρεί να μονοπωλήσει, με οποιοδήποτε από τους όρους του, την υδατοπρομήθεια της πόλης και δεν απαγορεύει σε κανένα άλλο πρόσωπο ή οργανισμό να χρησιμοποιήσει πηγές προμήθειας νερού και δίκτυο άλλο από εκείνο που δημιούργησε ο Μπεκίρ πασάς το 1746-48. Μετά από αυτή την προφορική ενημέρωση των εκπροσώπων του Εβκάφ από τον Πρόεδρο και τον Διευθυντή του ΣΥΛ, οι εκπρόσωποι του Εβκάφ ουδέποτε επέστρεψαν για την επιτόπια επίσκεψη στις εγκαταστάσεις του υδραγωγείου

system, through the centuries, did not pay for any maintenance or repairs, the cost of which was always undertaken by the citizens of Larnaca. Even the improvements undertaken in 1938, including the new closed pipe transportation system, were paid by a loan made by the Municipality of Larnaca and charged to the citizens for gradual repayment. The substitution of the Bekir pasha water supply system was done by the English colonial Government for the protection of public health, since the abandonment of the contaminated open water channels of Bekir pasha, which presented deadly dangers to the water users, was of utmost importance. Furthermore, in the 1960s the wells of the system dried up completely and this ancient water supply system was totally useless, after having served the community of Larnaca for two centuries.

Since 1965, the Water Board of Larnaca constructed a completely new and independent water transportation and distribution system with different sources of supply using funds provided by the Government of Cyprus and though the contribution of the consumers. After all the Endowment Document does not monopolise, with any of its terms, the water supply of the city and does not prohibit any other person or organisation to use water sources and distribution networks different to the one created by Bekir pasha in 1746-48. After this verbal information was presented to the Evkaf representatives by the chairman and the manager of the Board, the representatives never returned to take the tour of the abandoned aqueduct facilities, they never returned to take the written fact stating reply of the Water Board of Larnaca and they never addressed the matter again.

On the occasion, then, of the above claims of the Turkish-Cypriot religious foundation of Evkaf and for everyone interested to know more about the truth around the subject of the water of Larnaca, the Water Board of Larnaca through its manager Sophocles Christodoulides and with the valuable contribution of Alexis Michaelides, deputy mayor of Larnaca and member at that time of the Board of

του Μπεκίρ πασά, ουδέποτε επέστρεψαν για να παραλάβουν τη γραπτή απάντηση του Συμβουλίου στην επιστολή τους και ουδέποτε επανέφεραν το θέμα.

Με αφορμή, λοιπόν, τις πιο πάνω αξιώσεις του τουρκο-κυπριακού θρησκευτικού ιδρύματος του Εβκάφ και για κάθε ενδιαφερόμενο, που θα ήθελε να μάθει περισσότερα για την αλήθεια γύρω από το θέμα του νερού της Λάρνακας, το Συμβούλιο Υδατοπρομήθειας Λάρνακας μέσω του Διευθυντή του Σοφοκλή Χριστοδουλίδη και με την πολύτιμη συμβολή του Αλέξη Μιχαηλίδη, αντιδημάρχου Λάρνακας και μέλους του τότε διοικητικού συμβουλίου του ΣΥΛ, ετοίμασαν το 2005 το βιβλίο «Υδατοπρομήθεια Λάρνακας – 4000 Χρόνια Ιστορίας», το οποίο ανασκοπεί την ιστορία της υδατοπρομήθειας στην πόλη της Λάρνακας μέσα από τέσσερις χιλιετίες. Σήμερα, μια δεκαετία αργότερα, παρουσιάζουμε την παρούσα βελτιωμένη έκδοση με σωρεία νέων πληροφοριών, που αποκαλύπτουν νέες αλήθειες για το νερό της Λάρνακας και ανασκευάζουν ιστορικές ανακρίβειες και διαστρεβλώσεις προηγούμενων ιστορικών που ασχολήθηκαν με το θέμα. Αν και ο Μπεκίρ πασάς, ως ένας πεφωτισμένος ηγέτης της εποχής του, συνδέεται με μια από τις ενδοξότερες στιγμές της ιστορίας της υδατοπρομήθειας στη Λάρνακα, αποτελεί και αυτός ακόμα έναν από τους πολλούς άλλους τοπικούς παράγοντες που κατάφεραν με την εξουπνάδα και την αφοσίωση τους να ξεδιψάσουν την πόλη διαμέσου των τεσσάρων χιλιετιών της συνεχούς ύπαρξής της.

Φωτογραφία κυπριακού τοπίου, Παναγιώτης Κυριάκου,
Διαγωνισμός Φωτογραφίας 2015

Cypriot landscape photography, Panayiotis Kyriakou,
Photography Contest 2015

Directors of the WBL, prepared in 2005 the book “Larnaca Water Supply – 4000 Years of History”, which reviews the history of water supply in the city of Larnaca through four millennia. Today, a decade later, we present this improved version, which includes much new information that reveal new facts about the water of Larnaca and contradict historical inaccuracies and distortions of previous historians who studied the issue. Although Bekir pasha, as an enlightened leader of his time, is associated with one of the glorious moments of the history of the water supply of Larnaca, he is still one of the many other local leaders who managed with their wisdom and dedication to satisfy the thirst of the city across four millennia of its continuous existence.

Κεφάλαιο 15

Σχέδια για μελλοντική επέκταση και ανάπτυξη του Συμβουλίου Υδατοπρομήθειας Λάρνακας

Έχοντας ως αποκλειστική του αποστολή να προσφέρει στο κοινωνικό σύνολο που εξυπηρετεί καλής ποιότητας πόσιμο νερό, σε ικανοποιητικές ποσότητες και προσιτές τιμές, το Συμβούλιο Υδατοπρομήθειας Λάρνακας θεωρεί ότι ο σωστός σχεδιασμός και η πρόνοια για το μέλλον είναι αναγκαίες προϋποθέσεις για την επίτευξη των στόχων και υποχρεώσεών του. Έχουμε δει ότι σε όλες τις ιστορικές περιόδους της πόλης υπήρξε υπεύθυνη αντιμετώπιση και φροντίδα για το θέμα της προμήθειας νερού και μάλιστα, κατά την αρχαιότητα, οι άνθρωποι που ασχολούνταν με το νερό της πόλης κληρονομούσαν την ευθύνη αυτή από τους πατέρες τους, ίσως επειδή ήταν πιο κατάλληλοι από άλλους για τη συγκεκριμένη αποστολή γιατί από μικρή ηλικία ήξεραν όλες τις λεπτομέρειες της δουλειάς: να κατεβαίνουν, για παράδειγμα, στα λαγούμια, να διακόπτουν το νερό από συγκεκριμένο σημείο και την ώρα που έπρεπε, να συντηρούν τις εγκαταστάσεις και να προνοούν για την ενίσχυση του συστήματος για να έχει μεγαλύτερη διάρκεια ζωής. Εξάιρεση, ωστόσο αυτής της πρακτικής αποτελεί η περίοδος

Chapter 15

Plans for future expansion and development of the Water Board of Larnaca

Το λογότυπο του Σ.Υ.Λ. σχεδιάστηκε από την γραφίστα Άννα Χατζηγιασεμλή και επιμελήθηκε από τον αρχιτέκτονα εσωτερικού χώρου Φοίβο Σταυρίδη.

Επιλέγθηκε το 2002 μετά την προκήρυξη σχετικού διαγωνισμού.

The WBL logo was designed by the graphic designer Anna Hadjiyiaseimi and was edited by the interior architect Fivos Stavrides.

It was selected in 2002 after the procurement of a relevant competition.

Having as its sole mission to provide to the community good quality drinking water, in sufficient quantities and reasonable prices, the Water Board of Larnaca believes that proper planning and provision for the future are necessary conditions to achieve its objectives and obligations. We have seen that in all historical periods of the city a responsibility and care was observed regarding the water supply issue and particularly in antiquity, people who dealt with the city water inherited this responsibility from their fathers, perhaps because they were more suitable for this mission than others since they knew all the details of the job from early age: how to access, for example, the qanats, how to shut the water supply from the right point and at the right time, how to maintain the installations and strengthen the system to achieve a longer life span. This, however, does not apply for the period following the operation of the Bekir pasha aqueduct, due to negligence by the administrators of the aqueduct, resulting in the payment of multiple maintenance costs, since the system

που ακολούθησε τη διαχείριση του υδραγωγείου του Μπεκίρ πασά, λόγω της αμέλειας των διαχειριστών του υδραγωγείου, με αποτέλεσμα η πόλη να πληρώνει πολλαπλάσια έξοδα συντήρησης και το σύστημα να απειλείται με κατάρρευση. Είναι εκπληκτικό ότι στα λαγούμια του υδραγωγείου της Αραδίππου στην Καννουρόβρυση, βρέθηκαν λυχνάρια κατά διαστήματα²⁶¹, γεγονός που καταδεικνύει ότι από την αρχαιότητα οι συντηρήσεις και επιδιορθώσεις τέτοιου είδους συστημάτων νερού ήταν τακτικές και υπήρχε πρόνοια και φροντίδα.

Με την ίδια, λοιπόν, δοκιμασμένη τακτική λειτουργεί σήμερα και το Συμβούλιο Υδατοπρομήθειας Λάρνακας για τη διασφάλιση άρτιας υδατοπρομήθειας για τη Λάρνακα και στο μέλλον, ωστόσο με πιο επιστημονικό τρόπο. Πρωταρχικοί στόχοι του Συμβουλίου παραμένουν η αύξηση της παραγωγικότητας, η μείωση του λειτουργικού κόστους και η βελτίωση της ποιότητας των προσφερόμενων προς τους πολίτες υπηρεσιών. Για την υλοποίηση των στρατηγικών του στόχων, το Συμβούλιο χρειάζεται να κάνει σημαντικές επενδύσεις σε έργα εξυγίανσης και αποκατάστασης του δικτύου, προκειμένου να διατηρηθούν οι υποδομές του σε καλή κατάσταση και να διασφαλιστεί η απρόσκοπτη παροχή ποιοτικού νερού προς τους πελάτες του Συμβουλίου. Παράλληλα, χρειάζεται να γίνουν επενδύσεις για την εγκατάσταση νέων πληροφοριακών υποδομών, για την καλύτερη διαχείριση του δικτύου και τη βελτίωση της εξυπηρέτησης του πολίτη.

Για πολλά χρόνια η οικονομική κατάσταση του Συμβουλίου παρουσίαζε συνεχή επιδείνωση, επειδή οι τιμές πώλησης του νερού προς τους καταναλωτές διατηρούνταν χαμηλότερες από το κόστος του Συμβουλίου για την προσφορά υπηρεσιών υδατοπρομήθειας. Η Βουλή των Αντιπροσώπων, που είχε τον τελικό λόγο στην έγκριση αυξήσεων επί των τελών νερού, επέδειξε απροθυμία για έγκριση των προτεινόμενων από το Συμβούλιο αυξήσεων, με τη δικαιολογημένη σε κάποιο βαθμό προσέγγιση ότι το νερό, ως αγαθό πρωταρχικής σημασίας, πρέπει να είναι φθηνό. Τούτο είχε ως αποτέλεσμα τη συσσώρευση

was threatened with collapse. It is amazing that in the wells of the qanat system of Kannourovrisi in Aradippou oil lamps were found at regular intervals²⁶¹. This reveals the care for regular maintenance in antiquity and the long-term provisions for the smooth operation of such water systems.

The Water Board of Larnaca is working today using the same proven practices for securing good water supply to the town in the future, but in a more scientific way. The main objectives of the Water Board of Larnaca remain those of increasing productivity, reducing operating costs and improving the quality of services offered to the citizens. To implement the strategic objectives of the Board significant investments have to be made towards the rehabilitation and upgrading of the network, in order to maintain the infrastructure in good condition and to ensure the uninterrupted supply of quality water to the customers of the Board. At the same time, investments are needed for the installation of new IT infrastructure systems for better network management and improved services to the consumers.

For many years the economic situation of the Board had been continuously deteriorating since the sale prices of water to consumers were kept lower than the cost of providing water supply services. This occurred due to the reluctance of the House of Representatives to approve increases in water charges, with the legitimate in some respect approach that water, as a primary requirement for survival, must be cheap. This resulted in the accumulation of debts to the Government for the purchase of water, which amounted to 15 million euros. Although water is a free commodity provided by nature, pumping, storage, transportation and treatment of water involve significant costs and, therefore, water should be sold at prices that reflect its real cost, as it is after all required by the European Directives. With this in mind, the House of Representatives finally decided to waive the requirement of the Water Boards being obliged to secure its approval for setting water

καθυστερημένων οφειλών προς την κυβέρνηση για την αγορά νερού, οι οποίες ανήλθαν στο ποσό των 15 εκατομμυρίων ευρώ. Αν και το νερό είναι ελεύθερο αγαθό που η φύση μας το προσφέρει δωρεάν, η άντληση, η αποθήκευση, η μεταφορά και η επεξεργασία του προϋποθέτουν σημαντικές δαπάνες και ως εκ τούτου πρέπει να πωλείται σε τιμές που να αντικατοπτρίζουν το πραγματικό του κόστος, όπως εξάλλου απαιτείται από τις σχετικές ευρωπαϊκές οδηγίες. Με το σκεπτικό αυτό, η Βουλή των Αντιπροσώπων αποφάσισε τελικά να καταργήσει την υποχρέωση των Συμβουλίων Υδατοπρομήθειας να εξασφαλίζουν την έγκρισή της για τον καθορισμό τελών και έτσι από το 2010 δημιουργήθηκαν οι προϋποθέσεις για ανάκαμψη και εξυγίανση των οικονομικών του Συμβουλίου. Το Συμβούλιο είναι σήμερα σε θέση να χρεώνει το νερό σε τιμές που του επιτρέπουν να ανακτά πλήρως τα έξοδα προσφοράς υπηρεσιών υδατοπρομήθειας και να δημιουργεί κατάλληλα αποθεματικά για υλοποίηση του αναπτυξιακού του προγράμματος. Παράλληλα, έχει εξασφαλίσει την έγκριση υπουργικής επιτροπής για διαγραφή των προαναφερόμενων συσσωρευμένων οφειλών του προς την Κυβέρνηση.

Μεταξύ των έργων που προγραμματίζονται από το Συμβούλιο προς άμεση υλοποίηση είναι η ανέγερση νέας μεγάλης υδατοδεξαμενής αποθήκευσης του νερού, που θα παρέχει στο Συμβούλιο τη δυνατότητα να προμηθεύει τους καταναλωτές του με νερό για 24 συνεχείς ώρες σε περιόδους αιχμής. Η κατασκευή της συγκεκριμένης δεξαμενής αποτελεί σήμερα επιτακτική ανάγκη, δεδομένου ότι υπό τις υφιστάμενες περιστάσεις, με την προμήθεια νερού να εξαρτάται κατά κύριο λόγο από τα εργοστάσια αφαλάτωσης, τα οποία λειτουργούν με αντλίες και είναι λιγότερο αξιόπιστα από τις παραδοσιακές πηγές νερού, επιβάλλεται να υπάρξει δυνατότητα για αποθήκευση ικανοποιητικών ποσοτήτων νερού. Παράλληλα, προγραμματίζεται να γίνει καθολική συντήρηση όλων των υφιστάμενων υδατοδεξαμενών του Συμβουλίου.

Περαιτέρω, το Συμβούλιο προωθεί άμεσα την εγκατάσταση

charges and, as a result, by 2010 the Board was capable to recover and meet its financial obligations. The Board is now able to charge water at prices that allow full recovery of its costs and can build appropriate reserves for the implementation of its development programme. At the same time, the approval of a Ministerial Committee was secured to annul the above accumulated debts to the Government.

Amongst the projects planned by the Board for immediate implementation is the construction of a new large water reservoir that would give the Board the capacity to supply consumers with water for 24 consecutive hours at peak demand. The construction of this reservoir is now imperative, given that water supply mainly depends from desalination plants, which operate with pumps and are less reliable than traditional sources of water, so the Board should be capable to store sufficient quantities of water. At the same time, the Board plans to carry out all the necessary maintenance works to all existing water reservoirs.

Furthermore, the Board urgently promotes the installation of an integrated information system that will cover all commercial and technical aspects of the organisation, including billing, customer service, maintenance procedures and management of the network. With this system, dynamic exchange of data between users of different departments could be facilitated, since they would share a common database structure, thus improving the efficiency and effectiveness of the organisation and providing improved services to the citizens.

At a later point in time, the Board believes that it will be necessary to deploy an automatic meter reading system in order to record water meter readings remotely. This technology will provide enormous potential to improve the operational efficiency of the organisation, strengthening its environmental objectives for water saving and enhancing customer service, since the consumers will be able to better understand their consumption habits, they will be able to

ενός ολοκληρωμένου συστήματος πληροφορικής που θα καλύπτει όλες τις εμπορικές και τεχνικές πλευρές του οργανισμού, συμπεριλαμβανομένης της τιμολόγησης, της εξυπηρέτησης πελατών, των διαδικασιών συντήρησης και της διαχείρισης των ενεργητικών δικτύου. Με το συγκεκριμένο σύστημα θα μπορεί να γίνεται δυναμική ανταλλαγή στοιχείων μεταξύ των χρηστών των διαφορετικών τμημάτων, οι οποίοι θα μοιράζονται μια κοινή δομή βάσης δεδομένων, με αποτέλεσμα τη βελτίωση της αποδοτικότητας και της αποτελεσματικότητας του οργανισμού, αλλά και την προφορά αναβαθμισμένων υπηρεσιών προς τον πολίτη.

Σε πιο εύθετο χρόνο, το Συμβούλιο κρίνει πως θα είναι αναγκαίο να εγκαταστήσει και σύστημα αυτόματης καταμέτρησης των υδρομετρητών εξ αποστάσεως, μιας τεχνολογίας με τεράστια δυναμική στη βελτίωση της επιχειρηματικής αποτελεσματικότητας του οργανισμού, στην ενίσχυση των περιβαλλοντικών του στόχων σε σχέση με την εξοικονόμηση του νερού και στην αναβάθμιση της εξυπηρέτησης των πελατών του, εφόσον θα παρέχεται η δυνατότητα στον καταναλωτή να κατανοεί καλύτερα τις καταναλωτικές του συνήθειες, να εξοικονομά νερό και να εντοπίζει έγκαιρα διαρροές νερού από τις εγκαταστάσεις του.

Η περιοχή ευθύνης και αρμοδιότητας του Συμβουλίου Υδατοπρομήθειας Λάρνακας περιλαμβάνει σήμερα την περιοχή μέσα στα δημοτικά όρια Λάρνακας και την τουριστική περιοχή κατά μήκος του δρόμου Λάρνακας-Δεκέλειας, μέχρι τα όρια των Βρετανικών Βάσεων. Μέσα στα όρια υδατοπρομήθειας του Συμβουλίου η ανάπτυξη γης και οικοδομών έχει περιοριστεί σημαντικά, ενώ η πόλη έχει εγκλωβιστεί από κάθε κατεύθυνση, λόγω της ύπαρξης των δεξαμενών πετρελαιοειδών, του αερολιμένα Λάρνακας και των προσφυγικών συνοικισμών. Αναγκαία προϋπόθεση για την περαιτέρω ανάπτυξη και ευημερία του οργανισμού αποτελεί σήμερα η επέκταση της περιοχής αρμοδιότητας του Συμβουλίου, με την παραλαβή των τοπικών δικτύων ύδρευσης των όμορων προς το Συμβούλιο διοικητικών μονάδων, ώστε το Συμβούλιο Υδατοπρομήθειας Λάρνακας

save water and promptly detect water leaks from their plumbing installations.

The area of responsibility and competence of the Water Board of Larnaca now comprises of the area within the municipal boundaries of Larnaca and the tourist area along the Larnaca-Dekeleia Road, to the borders of the SBA. Within the Board's water supply area the development of land and buildings has been severely curtailed, while the town is trapped from all directions due to the existence of the petroleum reservoirs, the Larnaca airport and the refugee settlements. A necessary requirement for further development and prosperity of the organisation is now the expansion of the area of responsibility of the Board, with the consolidation of the local water supply networks of the neighbouring to the Board administrative units, in order for the Water Board of Larnaca to eventually become a district organisation. In this way, the Board will increase its customer base, it will reduce its unit costs of operation and the citizens will be able to enjoy improved services at lower costs.

For further development and cost savings, we also consider that the integration of water and sanitation services in the city by the consolidation of the Water and Sewerage Boards, after they become well established as district organisations, is a necessity. By consolidating the Water Board with the Sewerage Board of Larnaca there will be economies of scale, the current commission paid by the Sewerage Board to the Water Board for the collection of sewerage charges will be repealed, there will be more efficient management of water and sewage networks and better use of their headcount and the unified organisation will be able to provide more immediate and higher quality service. The Water and Sewerage Boards of Larnaca, as well as those of other cities in Cyprus, following the contemporary international practice and the example of other European cities, have already performed a study for the implementation of the consolidation, which should not be delayed.

να καταστεί τελικά ένας επαρχιακός οργανισμός. Με τον τρόπο αυτό, θα αυξηθεί η πελατειακή βάση του Συμβουλίου, θα μειωθεί το μοναδιαίο κόστος λειτουργίας του οργανισμού και ο πολίτης θα μπορεί να απολαμβάνει ποιοτικά αναβαθμισμένες υπηρεσίες σε χαμηλότερο κόστος.

Για περαιτέρω ανάπτυξη και εξοικονόμηση δαπανών, θεωρούμε επίσης αναγκαίο όπως στο εγγύς μέλλον ενοποιηθούν οι υπηρεσίες ύδρευσης και αποχέτευσης της πόλης με τη συνένωση των Συμβουλίων Υδατοπρομήθειας και Αποχέτευσης, μετά την εδραίωσή τους ως αποτελεσματικών επαρχιακών οργανισμών. Με την ενοποίηση του Συμβουλίου Υδατοπρομήθειας με το Συμβούλιο Αποχετεύσεων της Λάρνακας, θα υπάρξουν οικονομίες κλίμακας, θα καταργηθούν οι προμήθειες που καταβάλλονται σήμερα από το Συμβούλιο Αποχετεύσεων προς το Συμβούλιο Υδατοπρομήθειας για την είσπραξη αποχετευτικών τελών, θα γίνεται πιο αποτελεσματική διαχείριση των δικτύων ύδρευσης και αποχέτευσης και καλύτερη αξιοποίηση των στελεχών των δύο οργανισμών και ο ενιαίος οργανισμός θα μπορεί να προσφέρει πιο άμεση και ποιοτική εξυπηρέτηση. Τα Συμβούλια Υδατοπρομήθειας και Αποχέτευσης της Λάρνακας, όπως και των άλλων πόλεων, ακολουθώντας τη σύγχρονη διεθνή πρακτική και το παράδειγμα άλλων ευρωπαϊκών πόλεων, έχουν ήδη διενεργήσει σχετική μελέτη για υλοποίηση της ενοποίησης, η οποία δεν θα πρέπει να καθυστερήσει.

Αδιαμφισβήτητα το Συμβούλιο Υδατοπρομήθειας Λάρνακας μέσα στα 50 χρόνια λειτουργίας του έχει επιτελέσει ένα σημαντικό έργο και μπορεί να περηφανεύεται ότι αποτελεί έναν από τους βασικούς παράγοντες στην ανάπτυξη και στην ευημερία της πόλης. Τα εκάστοτε διοικητικά συμβούλια του οργανισμού, έχοντας επίγνωση της σημασίας του νερού στην καθημερινή μας ζωή και αναγνωρίζοντας την ευθύνη τους για αντιμετώπιση του πολύτιμου αυτού φυσικού πόρου ως μιας κληρονομιάς, που χρειάζεται ορθολογική και σώφρονα μεταχείριση, συνέχισαν το επιτυχημένο έργο των προγόνων μας που για τέσσερις χιλιετίες εργάστηκαν άοκνα και αφειδώλευτα για να

Undoubtedly the Water Board of Larnaca within the 50 years of its operation has done important work and it can boast to be one of the key factors in the development and prosperity of the city. The respective Governing Boards of the organisation, knowing the importance of water in everyday life and recognising their responsibility to consider this valuable commodity as an inheritance to be prudently treated, continued the successful work of our ancestors who worked through four millennia tirelessly and unreservedly in order for Larnaca to enjoy this divine gift, which is a source of life and prosperity. The current Governing Board, driven by the vision and legacy of their predecessors, declares its readiness to face the new challenges which are arising with the expected establishment of District Water Boards and promises to continue to pursue progress and be on the forefront of developments in the water sector, in order to share with the people of Larnaca even greater achievements and in order to continue to be an example for others to follow.

απολαμβάνει η Λάρνακα το θείο αυτό δώρο, που αποτελεί πηγή ζωής και πολιτισμού.

Το νυν διοικητικό συμβούλιο του οργανισμού, με οδηγό το όραμα και την παρακαταθήκη των προκατόχων του, δηλώνει έτοιμο να αντιμετωπίσει τις νέες προκλήσεις που προδιαγράφονται με την αναμενόμενη δημιουργία Επαρχιακών Συμβουλίων Υδατοπρομήθειας και υπόσχεται να συνεχίσει να διεκδικεί την ανάπτυξη και να πρωταγωνιστεί, προκειμένου να μοιραστεί με το κοινό της Λάρνακας ακόμα μεγαλύτερες επιτυχίες, συνεχίζοντας να αποτελεί ως οργανισμός παράδειγμα προς μίμηση.

Φωτογραφία του Λοΐζου Οικονομίδη η οποία απέσπασε το 1^ο βραβείο σε σχετικό διαγωνισμό που διοργάνωσε το ΣΥΛ το 2015 με την ευκαιρία της 50^{ης} επετείου του
Photo by Loizos Economides which won the 1st prize in a relevant competition organized by the WBL in 2015 on the occasion of its 50th anniversary

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α' / APPENDIX A'

Η δωρεά του Απού Πεκήρ Πασά, του σωτηριού έτους 1748 (1)

Κατόπιν πολλών δεήσεων και ευχαριστιών προς τον Θεόν και μετά παράθεσιν χωρίων εκ του Κορανίου, η διαθήκη του Απού Πεκήρ πασά άρχεται ως εξής:

Μετά την εις την Νήσον άφισιν, και την εις Λευκοσίαν μετάβασιν του αντιληφθείς ότι η Λάρναξ δεν είχε πόσιμον ύδωρ, και ότι οπτωχός αυτής πληθυσμός ήτο ηναγκασμένος να φέρη τούτο εις την ράχην του, από τόπου δίωρον απέχοντος από την πόλιν, συνεκινήθη και από την ημέρα ταύτην εσκέπτετο πώς θα κατώρθωνε να θεραπεύση την δύσκολίαν αυτήν. Ελθών εις Λευκοσίαν και ιδών ότι το σχολείον, το εις την αυλήν της Τζαμής, που είνε απέναντι του παλατίου, θα κατέρρεε και δέν ήτο παρ' ένα ερείπιον, επεδιόρθωσε και ετακτοποίησεν τούτο. Έκτισεν οκτώ μαγαζία εις την αυτήν και το Τζαμήν γραμμήν, τέσσερα εις την δεξιάν πλευράν της μεγάλης αυτού εισόδου, τρία εις την αριστεράν, δύο εις το δεξιόν μέρος της προς ανατολάς μικράς του θύρας, και έξ εις την αριστεράν, ήτοι εν συνόλω είκοσι και τρία μαγαζία. Μετά ταύτα ήρχισε να εφαρμόζη το πρώτον του σχέδιον. Ανώρυξε πολλά φρέατα εις τον κήπον του Σταυρού εις την 'Αρπεραν, και εις τον του Francis, παρά την αυτήν θέσιν, και κατηύθυνε το ύδωρ εις Λάρνακα. Κατά τον ρούν του ύδατος, και εις αγρόν εις αυτόν ανήκοντα ονομαζόμενον δε Κόλυμπον, όπου ήτο η πρώτη κρήνη του ύδατος τούτου, έκτισεν αλευρόμυλον. 'Ο αγρός αυτός, τριάκοντα επτά στρεμμάτων, ορίζεται από της μιάς πλευράς από τον αγρόν του Σεπέρογλου, από της άλλης υπό του δημοσίου δρόμου, και υπό κυβερνητικής γής κατά τας δύο άλλας του πλευράς. Πλησίον του αυτού μέρους, εις αγρόν είκοσι τεσσάρων στρεμμάτων, εφύτευσε συκαμηνέας, και εις άλλον αγρόν, τεσσάρων στεμμάτων, εφύτευσε αμπέλι και μέγαν αριθμόν οπωροφόρων δένδρων. Επίσης έκτισε και άλλον αλευρόμυλον κατά τον ρούν του ύδατος, κατέναντι των Καμάρων, που είνε πλησίον του μοναστηρίου του αγίου Γεωργίου, εις το διαμέρισμα της Λάρνακος. Ο Απού Πεκήρ πασάς, συγκαλέσας εις Λευκοσίαν θρησκευτικόν Συμβούλιον, έκαμε την προλεχθείσαν περιουσίαν του Βάκουφ, παρουσία του Ισμαήλ εφένδη, του Δεφτερδάρη, και πολλών μαρτύρων, των οποίων αναφέρονται κατωτέρω τα ονόματα, και παρέδωκεν αυτήν εις τον ρηθέντα Ισμαήλ

εφένδη, τον οποίον και κατέστησε διαχειριστήν. 'Ο Απού Πεκήρ πασάς έκαμεν αυτήν Βάκουφ, καθ' όν τρόπον διέθεσε την εν Κωνσταντινουπόλει και αλλαχού περιουσίαν του, ήτοι προτοκολλών ή καταριθμών αυτήν εις την τάξιν των δωρεών Haremein Sherifein (αι δύο ιεραί πόλεις Μέκκα και Μέδινα), υπό τους εξής, ως συνήθως, όρους: Εφ' όρου ζωής θα εκαρπούτο την περιουσίαν αυτήν, ήτις, μετά τον θάνατον του, θα περιήρχετο εις τους υιούς του, και, μετά τον τελευταίον άρρενα απόγονόν του, εις την κατοχήν και τον έλεγchon της Haremein Sherifein. Αι πρόσοδοι θα κατενέμοντο εξ ίσου εις τους απογόνους του δωρητού υπό των επιτρόπων ή διαχειριστών. Πάσα γή και πάσα οικοδομή, αγοραζομένη ή ανεγειρομένη υπ' αυτού, θα προσετίθετο εις το Βάκουφ. Το ενοίκιον, που θα ελαμβάνετο από τα ανερερθένата εις την Λευκοσίαν μαγαζία, να διατίθεται ως εξής: 20 aqjes γερά χρήματα καθ' εκάστην δια τον διευθυντήν της Σχολής. 8 aqjes την ημέραν εις τον βοηθόν του, 6 εις τους διαχειριστάς ή τους επιτρόπους, 7 εις τον γραμματέα του Βάκουφ, δύο εις τους καθαρίζοντας τους αποπάτους, τους ανεγερθέντας εις την αυλήν της τζαμής, έν εις τους καθαρίζοντας τους πάγκους εις την ανατολικήν πλευράν της τζαμής, και τρία εις τους μουεδίνας. Αφού πληρωθώσι πάντα ταύτα εις γερά χρήματα, ο επίτροπος οφείλει να κρατή έξ aqjes καθ' εκάστην, τα οποία να εξοδεύονται εις επιδιορθώσεις του σχολείου, των αποπάτων ή των πάγκων, οσάκις παρίσταται ανάγκη. Διά πάν ό,τι εξοδεύεται ή εισπράττεται πρέπει να κρατώνται λογαριασμοί, και αφού υπογραφώσιν από τον γραμματέα να στέλλονται προς τον γενικόν διαχειριστήν προς εξέλεξιν. Ο αλευρόμυλος να εκμισθούται κατ' έτος, κατά τριετίαν δε ο κήπος και το αμπέλι. Εκ των εισπράξεων εκ τούτων να πληρώνονται ημερησίως δώδεκα aqjes διατιμήσεως εις δύο, διοριζομένους, διανομείς ύδατος, σουγιουλήδες. Δύο λουλές να διατίθενται διά άρδευσιν των δένδρων του ρηθέντος κήπου. Το υπόλοιπον (οκτώ λουλέ), αφού τρέξει εις το υδραγωγείον (τακσίμ), να διευθυνθή εις τα ακόλουθα επτά μέρη: Από ένας λουλές εις τας τέσσερας κρήνας της Λάρνακος. Ένας λουλές εις την μεταξύ τζαμής και φρουρίου Σκάλας βρύσιν. Ένας λουλές εις άλλο μέρος (άγιος Λάζαρος;). Δύο λουλές εις την υπ' αυτού

ανεγερθείσαν εις Σκάλαν βρύσιν. Το ύδωρ δε τούτων θα τρέχη νύκτα και ημέραν. Άτομα έχοντα κτήματα κατά τον ρούν του ύδατος δεν επιτρέπεται να χρησιμοποιώσι τούτο. Οι ως παραβάται, καταγγελλόμενοι υπό του διευθυντού, θέλουσι νουθετηθή ή τιμωρηθή υπό του θρησκευτικού δικαστηρίου. Οι επιθυμούντες να προμηθευθώσιν ύδωρ οφείλουσι να συμμορφωθώσι με τους κάτωθεν όρους: Διά κάθε μασούρι να πληρώνωσι 250 γρόσια προπληρωτέα, και να καταβάλλωσιν δέκα γρόσια ετήσιον φόρον. Τα έξοδα μετοχетеύσεως του ύδατος ή επιδιορθώσεως σωλήνων επιβαρύνουσι τον αγοραστήν. Κάτοχοι γαιών, επιθυμούντες να αγοράσωσιν ύδωρ προς άρδευσιν δύνανται να έχωσι τοιούτο επί έξ μόνον ώρας την ημέραν αντί έξ γροσίων, πληρωτέων εις το τέλος εκάστου έτους. Άν παραστή ανάγκη επιδιορθώσεως του υδραγωγείου, των μύλων, ή των βρύσεων, οι επίτροποι και οι γραμματείς πρέπει να εκτιμώσιν επιτοπίως την δαπάνην, προσπαθόντες τιμίως να κάμωσι κάθε οικονομίαν, και επιστατούντες διά να μη δαπανώνται ματαίως τα χρήματα του Βάκουφ. Αι πρόσοδοι των μύλων και των κήπων να διατίθενται διά ταύτα. Πρέπει να τηρώνται λογαριασμοί εσόδων και εξόδων γενικώς, οίτινες, επιβεβαιωθέντες και υπογραφέντες υπό του επιτρόπου και του γραμματέως, να στέλλονται κατ' έτος εις τον γενικόν διευθυντήν του Βακούφ.

Κατόπιν πολλών προσευχών ο Απού Πεκήρ πασάς διά της παρούσης πράξεως του παρέδωσε την περιουσίαν ταύτην εις τον επίτροπόν του Ισμαήλ εφένδην, τον προρηθέντα, όστις παρουσία του άνω Συμβουλίου και των κάτωθι μαρτύρων υπεσχέθη να αναλάβη υπευθύνως ταύτην υπό τους άνω όρους. Ο Απού Πεκήρ πασάς επί πλέον διά της παρούσης πράξεως θερμώς και επιμόνως προτρέπει πάντα επίσημον ιεροδικαστήν, κυβερνήστην και άλλους, να θεοπίσωσιν εις το μέλλον κανονισμούς διά να προστατεύωσι τα δίκαια του μνησθέντος Βάκουφ. Και, μετά επισφράγισιν διά πολλών ρητών του κορανίου, αυστηρώς απαγορεύει πάσαν μεταβολήν εις την παρούσαν πράξιν ή αμέλειαν εκ μέρους των διευθυνόντων ή των επιτρόπων.

Οι μάρτυρες. Χαφίζ εφένδης, υιός του Μωχάμετ εφένδη. Μαχμούτ εφένδης, υιός του Αχμέτ, και τριάκοντα άλλοι.

12Raby – ul -- Evel 1161 (24 Φεβρουαρίου 1748).

(1) Νεοκλής Κυριαζής, «Το Πόσιμον 'Υδωρ της Λάρνακος», Κυπριακά Χρονικά, 8, τχ. 3 (1931), 175 -179.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β' / APPENDIX B'

Translation from the Original Vakfieh of Abou Bekir Pasha Vakf

The Vakfieh (deed of settlement in mortmain) after an elaborate, exhortative and encomiastic preamble proceeds as follows: -

Elhaj Abu Bekir Pasha ibni (son of) Ibrahim the High Commissioner of Cyprus, on his arrival in the Island, and on hearing that Touzla had no water supply ab Antiquo and the poor inhabitants carried water on their backs from a place at a distance of two sidereal hours he wished as a favour to supply them with water and he began to have wells sunk in the locality mentioned below.

Coming to Nicosia and finding that the School situated in the Court Yard of the Mosque which is opposite the Governor's Palace (Konak) belonged to an ill-endowed Vakf and that it was all but ruined and having neither teacher nor pupils, he disapproved of its being left in such a ruinous state and considered it necessary to have it repaired and renovated, and he at once began to have it repaired and to make provision for a teacher and his assistant and the salaries thereof.

Then, he built eight shops in a line and adjoining the said Palace from adjoining the wall of the said mosque and on the right side of its main entrance; three on the left; two on the right side of the Eastern small door of the Mosque and six on its left which gives a total of twenty-three shops. Abou Bekir Pasha in a Religious Council held at the Governor's Palace in Nicosia and in the presence of Ismail Eff. ibni Mustafa, the Treasurer of Cyprus whom he appointed Trustee for the purpose of registration and in the presence of witnesses whose names are given in the appendix hereof made Vakf.

1. The aforesaid shops and the water of

(1) Lules which he directed to Scala and Touzla from sources which consisted of a known number of wells, which, out of trust to God he caused to be sunk in the neighbourhood of Stavros Garden in the village lands of Afrida in Larnaca District and beyond the French Garden

which is on the side of the river flowing before the first mentioned garden;

2. The flour mill which he newly built in a field owned by him and of 37 donums below the channel and of the said water at a locality called Colombos and all the appurtenances and premises of the said mill, the (1) 2 lules to the Vakf garden and 8 lules to 7 fountains as per the Vakfieh; 9 ½ massouras and one chouvaldiz hired to several people as per the appendix of the Vakfieh.

boundaries of which field are Sefer Oghlous' land on the side, Public road on another side and on the two remaining sides unowned arazi mirie;

3. The mulberry orchard of 20 donums with all its fructiferous trees which orchard he newly planted and made to thrive in front of the above mentioned mill within the said boundaries;

4. The vineyard of four donums with all its vines and fructiferous trees which vineyard he newly planted and made to thrive within the said boundaries;

5. The arazi Khalie of 13 donums surrounding the above mentioned mill and within the said boundaries;

6. Another flour mill which he built on the land owned by him opposite the bridge near the Monastery of Ayios Yeorghios in the vicinity of the town of Touzla and also below the channel of the said water, together with its appurtenances and premises.

The registration was effected and the aforesaid properties were handed over to the Trustee and he (Abou Bekir Pasha) stipulated that this Vakf should be appended to his Vakfs in Constantinople, in Gidda and Morea and in other places, that it should be registered in the appendix of the records of his other Vakfs in the account books of the two Holy Cities under the supervision of Darus Seadeh Aghassi (The chief

of the eunuchs) and that the Trusteeship in accordance with the conditions of his other Vakfs, should be held by himself and after his death by his fittest male children and his children's children generation after generation until the extinction thereof, after which it should be held by the fittest of his emancipated slaves children, generation after generation until their extinction; and afterwards it should fall under the possession and administration of Haremeyni Sherifeyn (the two Holy Cities) that the revenue of this Vakf should be equally divided every year amongst the Trustee for the time being and his (donors) other descendants; that the buildings that may be constructed and the gardens that may be formed in future by him in any place whatsoever in the Island should be annexed to this Vakf with the stipulations alone written and registered in the recognised Vakfieh; that out of the rent receivable from the Vakf shops built on the above mentioned site in Nicosia should be paid:-

20 akches, good money,	per diem to the master in the said school repaired and renovated by him.
8 akches, good money,	to the assistant master.
6 akches, good money,	to the Trustees Agent.
6 akches, good money,	to the clerk of the Vakf.
2 akches, good money,	to the collector of the Vakf.
2 akches, good money,	to the scavengers of the latrines which he newly built in the court-yard of the mosque.
1 akches, good money,	to the cleaner of the large hall which he newly built on the Western side of the mosque.
3 akches, good money,	to the second Muezzin.

who transmits the Sacred sayings to the Worshippers present on Fridays and Bairams in the hall outside the

Mosque and in the large hall newly built by him; that in addition to the above, 6 akches a day will be set aside and retained by the Agents of the Trustees and expended in necessary repairs of the above mentioned, buildings school new hall and latrines only; that accounts are to be kept of what has been expended and of balances remaining and after being sealed by the clerk of the Vakf to forwarded to the Trustees for examination and in regard to the said Vakf water supplied to Touzla and Scala to the above mentioned mills, garden and vineyard, he stipulated that the mills, garden and vineyard should not be given to any person in Ijaretein, but that the mills should be leased yearly, the lease being renewable and that the garden and the vineyard should be leased every three years by the agent of the Mutevelli and the clerk of the Vakf, that from the rent and income received 12 akches, good money, should be paid daily to each of the two Sou Yoldjis; that the two lules of eight Massouras each, of water should be devoted to the irrigation of the trees of the said Vakf garden, that the remainder should run, to the Maksem (place for diversion of water into several channels) near Touzla, 8 lules of which should be separated and directed to the seven following places:-

One lule to each of the four fountains which he built in four places in the said town, one lule to each of the two fountains, he built at the same place between the mosque and the Fort at Scala; two lules to a fountain built by him on the pier, that the above mentioned fountains shall not be closed either day or night and shall run always; and that persons having houses and gardens on its course shall not open in their houses of gardens any holes either secretly or openly and take water; that any person daring to do such a forbidden action shall be reported by the agent of the Trustee and warned and punished by the Cadis and Governors; and that persons desirous to hire the water remaining after the above mentioned fountains have been supplied, shall do so on the following conditions that persons whether Moslem or Christian, desirous of conducting water continually from this Vakf supply to their houses, shall have to pay 250 piastres Ijare-i-Muajjele per massourah and 10 piastres per annum as Ijare-i-

Muejjile per massourah, that all expenses for directing water from the place of division to their houses of for mending any water course shall be at the charge of the purchaser; that the water supply then remaining shall be leasable to owners of orchards or vegetable gardens of the said two towns at an Idarei-Muejjile of 6 piastres and 10 paras per annum and at a suitable Ijare-i-muajjele to be fixed every three years when the lease will be renewed water being obtainable for a quarter of a day of 24 hours i.e., 6 hours; that in view of the probability of the supply of water increasing the matter of raising the Muejjile shall be entrusted to the discretion of the agent Mutevelli; that the yearly Ijare-i-Muejjile of water shall be increased whenever its quantity is augmented by God's providence; that the necessary repairs of the above mentioned mills, water courses, and fountains situated in seven places shall be carried out very honestly and economically after the Agent Mutevelli and the clerk of the Vakf inspect them; that the necessary expenses shall be paid out of the income derived from the mills and Vakf garden and recorded in the book of expenditure of the Vakf; that Agent Mutevelli shall keep an account through the clerk of the Vakf of all the revenue and expenditure of the Vakf, that the book (of accounts) which shall be sealed and signed by the clerk; shall be sent to the Mutevelli every year, to be seen, as is done for the Vakfs of the Great Sultans, honourable Veziers and other dedicators; that the Cadis of Nicosia, the Naibs, the governors of the Island and the Muhassils and Mutessellims should supervise gratuitously the said dedicators' vakf in Cyprus; that as the Vakf is a trust in the hands of the Cadis, they should give permission on the agent trusted trustees to do that for which they apply in respect to the affairs of the Vakf and that their condition and records should not be changed or altered henceforth.

The Vakfieh ends here with the Customary formal epilogue.

Date 12, Rebuil-Evvel, 1161.

Appendix

Now as it was one of the conditions of the Vakfieh made

before that any roofed buildings which might be built or orchards and gardens which might be formed in any place of the Island should be added to the Vakf and recorded below the Vakfieh. Abu Bekir Pasha the late Governor of Cyprus and now residing as a guest in Touzla made Vakf under the conditions written in the former Vakfieh:-

- 1. The five ground floor rooms, one kitchen, two latrines which he built behind the line of Vakf shops adjoining the exalted Governor's Konak in Nicosia.*
- 2. The large Kiosk on three shops with its yard of about one thousand pias and wall and premises;*
- 3. The farm house with 12 rooms, one stable two large silkworm sheds with all its walls and premises which he built adjoining the Vakf garden at Afrida village in Touzla District.*

Date 25, Djemaziel Evvel, 1161

Translated by

*M. Midhat.
25.7.1919*

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Γ' / APPENDIX C'

Μέλη Διοικητικού Συμβουλίου Συμβούλιο Υδατοπρομήθειας Λάρνακας

Πρόεδροι

Φοίβος Ζαχαριάδης, Έπαρχος Λάρνακας,
3/1965 – 2/1968

Ζήνων Βρυωνίδης, Έπαρχος Λάρνακας,
3/1968 – 1/1975

Γεώργιος Μάρκου, Έπαρχος Λάρνακας,
7/1975 – 11/1983

Μιχάλης Ζαπίτης, Έπαρχος Λάρνακας,
6/1984 – 2/1986

Αντρέας Μαντοβάνης, Έπαρχος Λάρνακας,
4/1986 – 9/1996

Κυπριανός Ματθαίου, Έπαρχος Λάρνακας,
11/1996 – 4/2005

Γιαννάκης Μαλλουριδής, Έπαρχος Λάρνακας,
5/2005 – 5/2010

Χαράλαμπος Ηλιάδης, Έπαρχος Λάρνακας,
6/2010 – 6/2012

Γεώργιος Αντωνιάδης, Έπαρχος Λάρνακας,
7/2012 – 10/2012

Μάριος Παναγίδης, Αν. Έπαρχος Λάρνακας,
11/2012 – 2/2013

Ελευθερία Σιέπη, Αν. Έπαρχος Λάρνακας,
3/2013 – 6/2013

Οδυσσέας Χατζηστεφάνου, Έπαρχος Λάρνακας,
7/2013 – σήμερα

Εκπρόσωποι Γενικού Λογιστή της Δημοκρατίας

Σταύρος Ναθαναήλ, Γενικός Λογιστής,
3/1965 – 7/1968

Χαράλαμπος Κοτσώνης, Γενικός Λογιστής,
8/1968 – 3/1970

Θεόφιλος Θεοφίλου, Γενικός Λογιστής,
3/1970 – 7/1980

Λεόντιος Σαββίδης, Γενικός Λογιστής,
12/1980 – 10/1982

Ρογήρος Κύρρης, Γενικός Λογιστής,
10/1982 – 6/1988

Αιμίλιος Ρωσσίδης, Ανώτερος Λογιστικός Λειτουργός,
7/1983 – 11/1988

Κόκος Αντωνίου, Ανώτερος Λογιστικός Λειτουργός,
12/1988 – 11/1991

Γρηγόρης Δημητρίου, Ανώτερος Επιθεωρητής
Λογαριασμών, 12/1991 – 11/1993

Σταύρος Τέμβριος, Ανώτερος Επιθεωρητής Λογαριασμών,
12/1993 – 7/1998

Λάκης Δημητρίου, Πρώτος Λογιστής,
11/1998 – 2/2000

Λάζαρος Λαζάρου, Γενικός Λογιστής,
4/2000 – 12/2000

Λάκης Δημητρίου, Πρώτος Λογιστής,
1/2001 – 12/2001

Θεόδωρος Ευσταθίου, Ανώτερος Επιθεωρητής
Λογαριασμών, 4/2002 – 2/2009

Θεοδόσης Τσιόλας, Ανώτερος Λογιστής,
3/2009 – 6/2011

Μάριος Χατζηδαμιανού, Λογιστής,
7/2011 – σήμερα

Εκπρόσωποι Διευθυντή Τμήματος Αναπτύξεως Υδάτων

Χαράλαμπος Καρακάννας, Αντιπροσωπεύων τον
Διευθυντή, 3/1965 – 7/1967

Ιωάννης Σεργίδης, Ανώτερος Τεχνικός,
12/1965 – 2/1968

Γεώργιος Χαράλαμπος, Ανώτερος Τεχνικός,
3/1968 – 7/1973

Κωστάκης Ανδρέου, Εκτελεστικός Μηχανικός 1^{ης} Τάξεως,
11/1973 – 12/1976

Τάσος Χάματσος, Επαρχιακός Μηχανικός,
3/1977 – 4/1989

Δημοσθένης Πατσαλίδης, Επαρχιακός Μηχανικός,
9/1989 – 7/1998

Χρίστος Μαρκουλλής, Διευθυντής,
11/1998 – 11/2000

Δημοσθένης Πατσαλίδης, Επαρχιακός Μηχανικός,
2/2001 – 12/2002

Χριστόδουλος Αρτέμης, Διευθυντής,
4/2003 – 10/2008
Σοφοκλής Αλετράρης, Διευθυντής, 11/2008 – 7/2011
Νίκος Νεοκλέους, Ανώτερος Εκτελεστικός Μηχανικός,
8/2011 – σήμερα

Εκπρόσωποι Δήμου Λάρνακας

Ζήνωνας Πιερίδης, Πρόεδρος Δημοτικής Επιτροπής,
3/1965 – 3/1967
Ντίμης Δημητρίου, Μέλος Δημοτικής Επιτροπής,
3/1965 – 4/1969
Γεώργιος Χριστοδουλίδης, Μέλος Δημοτικής Επιτροπής,
3/1965 – 7/1975
Αννίβας Φράνσις, Πρόεδρος Δημοτικής Επιτροπής,
4/1967 – 5/1975
Γεώργιος Γαβριηλίδης, Μέλος Δημοτικής Επιτροπής,
9/1969 – 7/1975
Λεωνίδας Κιούπλης, Πρόεδρος Δημοτικής Επιτροπής,
9/1975 – 6/1984
Κωνσταντίνος Παρασκευά, Μέλος Δημοτικής Επιτροπής,
9/1975 – 9/1980
Λουκής Λουκαΐδης, Μέλος Δημοτικής Επιτροπής, 9/1975
– 5/1986
Αντωνάκης Μυρμιδώνης, Μέλος Δημοτικής Επιτροπής,
7/1982 – 5/1986
Γεώργιος Χριστοδουλίδης, Δήμαρχος,
6/1986 – 12/1991
Νίκος Δημητρίου, Δημοτικός Σύμβουλος,
6/1986 – 12/1991
Νίκος Κόνιας, Δημοτικός Σύμβουλος,
6/1986 – 12/1991
Γεώργιος Λυκούργος, Δήμαρχος,
3/1992 – 12/2001
Μάμας Χατζηχριστοφής, Δημοτικός Σύμβουλος,
3/1992 – 12/1996
Ανδρέας Μωϋσέως, Δημοτικός Σύμβουλος,
3/1992 – 12/1996
Λάκης Σωφρονίου, Δημοτικός Σύμβουλος,
3/1997 – 12/2001
Κωστάκης Νικολαΐδης, Δημοτικός Σύμβουλος,
3/1997 – 12/2001

Ανδρέας Μωϋσέως, Δήμαρχος,
1/2002 – 12/2011
Αλέξης Μιχαηλίδης, Αντιδήμαρχος,
1/2002 – 12/2006
Νίκος Αναστασίου (Στασής), Δημοτικός Σύμβουλος,
1/2002 – σήμερα
Γιαννάκης Ζάουρας, Δημοτικός Σύμβουλος,
2/2007 – 12/2011
Μάριος Κουκουμάς, Δημοτικός Σύμβουλος,
2/2012 – σήμερα
Τρόφωνας Τρόφωνα, Δημοτικός Σύμβουλος,
2/2012 – σήμερα

Εκπρόσωποι Κοινοτήτων

Πέτρος Αρμένης, Πρόεδρος Κοινοτικού Συμβουλίου
Λιβαδιών, 11/1982 – 12/2001
Σπύρος Ελενοδώρου, Πρόεδρος Κοινοτικού Συμβουλίου
Βορόκλινης, 11/1982 – 12/2011
Κώστας Μυτίδης, Πρόεδρος Χωριτικής Επιτροπής Πύλας,
11/1982 – 4/1989
Χριστάκης Γιασεμής, Πρόεδρος Χωριτικής Επιτροπής
Πύλας, 9/1989 – 2/1991
Χριστάκης Αντωνίου, Πρόεδρος Κοινοτικού Συμβουλίου
Πύλας, 2/1991 – 12/2011
Μάριος Αρμένης, Δήμαρχος Λιβαδιών,
1/2002 – σήμερα
Χρυσόστομος Παρπούνας, Πρόεδρος Κοινοτικού
Συμβουλίου Ορόκλινης,
2/2012 – σήμερα
Σίμος Μυτίδης, Πρόεδρος Κοινοτικού Συμβουλίου Πύλας,
2/2012 – σήμερα

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Δ' / APPENDIX D'

Τα πρώτα τέλη νερού που εφάρμοσε το Συμβούλιο Υδατοπρομήθειας Λάρνακας

Հոսանք			Այս օրի ի՞նչ		
Μετρητές					
0	-	24	κ.μ.	κατά διμηνία	500 μιλς
25	-	60	κ.μ.		33 μιλς το κ.μ.
61	-	120	κ.μ.		50 μιλς το κ.μ.
121	-	360	κ.μ.		33 μιλς το κ.μ.
361	-	600	κ.μ.		25 μιλς το κ.μ.
601	και άνω				17 μιλς το κ.μ.

Τα αναθεωρημένα τέλη κατά το 1966

Σακκοράφια			Այս օրի ի՞նչ ԵՍՊԻԿԻ — ՄԻՍԻՍԻ		
Μετρητές					
0	-	20	κ.μ.	κατά διμηνία	600 μιλς
21	-	50	κ.μ.		40 μιλς το κ.μ.
51	-	100	κ.μ.		50 μιλς το κ.μ.
101	-	250	κ.μ.		60 μιλς το κ.μ.
251	και άνω		κ.μ.		50 μιλς το κ.μ.

Τα σημερινά τέλη νερού του Συμβουλίου Υδατοπρομήθειας Λάρνακας

ΔΙΑΤΙΜΗΣΗ Α

Οικιστική χρήση

Ι ηρώ < 3,50 ηώ ύηύς ύόύό

1	-	5	ύύ.	€0,90/κ.μ.
6	-	10	κ.μ.	€1,00/κ.μ.
11	-	15	κ.μ.	€1,40/κ.μ.
16	-	20	κ.μ.	€1,50/κ.μ.
21	-	25	κ.μ.	€1,80/κ.μ.
26	-	30	κ.μ.	€2,50/κ.μ.
31	και άνω			€5,00/κ.μ.

ΔΙΑΤΙΜΗΣΗ Β

Εμποροβιομηχανική χρήση
(Μικρομεσαίου μεγέθους επιχειρήσεις/οργανισμοί)

Πάγιο €30,00 για κάθε μήνα

1	-	200	κ.μ.	€1,50/κ.μ
201	-	250	κ.μ.	€2,00/κ.μ.
251	και άνω			€2,50/κ.μ.

ΔΙΑΤΙΜΗΣΗ Γ

Εμποροβιομηχανική χρήση
(Μεγάλου μεγέθους επιχειρήσεις/οργανισμοί)

Πάγιο €140,00 σεντ για κάθε μήνα

1	-	500	κ.μ.	€1,62/κ.μ.
501	-	1000	κ.μ.	€1,96/κ.μ.
1001	-	1500	κ.μ.	€2,22/κ.μ
1501	και άνω			€2,48/κ.μ.

Οι τιμές καθορίζονται ανά κυβικό μέτρο κατανάλωσης.
Κάθε λογαριασμός καταναλωτή επιβαρύνεται επιπρόσθετα με τέλος συντήρησης, το οποίο σήμερα ανέρχεται σε €6,00 ανά τριμηνία.

Φωτογραφία κυπριακού τοπίου, Παναγιώτης Κυριάκου, Έλαινος, Διαγωνισμός Φωτογραφίας 2015
Cypriot landscape photography, Panayiotis Kyriakou, Praise, Photography Contest 2015

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

1. Παύλος Φλουρέντζος, «Οδηγός Επαρχιακού Μουσείου Λάρνακας», Τμήμα Αρχαιοτήτων, Λευκωσία 1995, σ 3
2. Κάτια Χατζηδημητρίου, «Ιστορία της Κύπρου», Λευκωσία 1987, σ 7
3. Ο.π.
4. Πρακτικά του Συμβουλίου Αποχετεύσεων Λάρνακας του 2002
5. Paul Åström, “Hala Sultan Tekke”, *Studies in Mediterranean Archaeology*, Τόμοι 1-10, Gothenburg 1989. Vassos Karageorgis, “Kition: Mycenaean and Phoenician Discoveries in Cyprus”, *New Aspects of Antiquity*, London, 1974
6. Ο.π..
7. Ο όρος αστικό κέντρο εννοεί τη διεξαγωγή διεθνούς εμπορίου και άλλων αστικών ενασχολήσεων όπως μεταλλουργία, μικροτεχνία-χρυσοχοεία-αργυροχοία, κεραμουργεία, κλπ.
8. Παύλος Φλουρέντζος, σ 5
9. Paul Åström, Τόμος 10
10. Paul Åström, Τόμος 3, σ 147-149 και Τόμος 5, σ 19-22
11. Costas P. Kyrris, “History of Cyprus”, Nicocles Publishing House, Nicosia 1985, σ 54-55
12. Paul Åström, Τόμος 1
13. Paul Åström, Τόμος 10
14. Paul Åström, Τόμος 10, σ 133-139
15. Paul Åström, Τόμος 10, σ 1-147
16. Paul Åström, Τόμος 10, σ 147
17. Paul Åström, Τόμος 8, σ 222-225
18. Paul Åström, Τόμος 5, σ 110-125
19. Paul Åström, Τόμος 8, σ 222-224
20. Paul Åström, Τόμος 3, σ 166-169
21. Paul Åström, Τόμος 8, σ 224
22. Kyriakos Nicolaou , “The Historical Topography of Kition”, *Studies in Mediterranean Archaeology*, Gothenburg 1976, σ 7
23. Marguerite Yon, «Το Βασίλειο του Κιτίου: Οι τελευταίες αρχαιολογικές ανακαλύψεις», Λάρνακα δια μέσου των αιώνων, Δήμος Λάρνακας 1999, σ 18
24. Paul Åström, Τόμος 7, σ 43 και 81, Τόμος 6, σ 53, Τόμος 10, σ 140-142, Τόμος 1, σ 127-128 και Τόμος 8, σ 8-15
25. Paul Åström, Τόμος 8, σ 184-185
26. Costas P. Kyrris, “History of Cyprus”, σ 54-55
27. Αυτός ο οικισμός ανακαλύφθηκε το 2001 και είναι επισκέψιμος στο συγκρότημα του τεμένους
28. Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια, λήμμα «Πόλα»
29. Vassos Karageorgis, “Kition: Mycenaean and Phoenician Discoveries in Cyprus”, *New Aspects of Antiquity*, London 1974, σ 22-25
30. Ο.π., σ 27-55
31. Ο.π., σ 73-81
32. Κυπριακά Χρονικά 12, Λάρνακα 1936, «Εκθεση Savorgnano”, σ 95-96
33. Vassos Karageorgis, “Kition: Mycenaean and Phoenician Discoveries in Cyprus”, σ 73-81
34. Ο.π., σ 60
35. Kyriakos Nicolaou, “The Historical Topography of Kition”, *Studies in Mediterranean Archaeology*, Gothenburg 1976, σ 143-155
36. Ο.π., σ 146-155
37. Ο Αλέξης Μιχαηλίδης, με τη συνοδεία της αρχαιολόγου του Τμήματος Αρχαιοτήτων Άννας Σατράκη, εξέτασε διάφορες έκτακτες ανασκαφές που προέκυψαν κατά τη διάνοξη του αποχετευτικού Λάρνακας το 2014/15, οι οποίες είχαν σχέση με συστήματα διανομής νερού στην Κλασική και Ελληνιστική περίοδο
38. Kyriakos Nicolaou , “The Historical Topography of Kition”, σ 144-145
39. Ο.π., σ 307-312
40. Ο.π., σ 149, 151, 153, 154
41. Marguerite Yon, «Αρχαιολογικές και Ιστορικές Έρευνες για το Κίτιον της Κλασικής Περιόδου», Κίτιον - Λάρνακα δια μέσου των Αιώνων, Δήμος Λάρνακας 1999, σ 18-23
42. Ο.π., σ 19
43. Kyriakos Nicolaou , “The Historical Topography of Kition” σ 143-146
44. Marguerite Yon, σ 18
45. Ο.π.
46. Vassos Karageorgis, “Kition: Mycenaean and Phoenician Discoveries in Cyprus”, σ 11-13
47. Kyriakos Nicolaou , “The Historical Topography of Kition”, σ 330-331
48. Vassos Karageorgis, “Kition: Mycenaean and Phoenician Discoveries in Cyprus”, σ 11, 108-109
49. Kyriakos Nicolaou , “The Historical Topography of Kition”, σ 315-316
50. www.waterhistory.org, « Persian qanats »
51. Ο.π.
52. Αργύρης Οικονόμου (επιμ.), «Ιστορία και Παράδοση της Αραδίππου», Αραδίππου 2006, σ 141-144
53. Kyriakos Nicolaou , “The Historical Topography of Kition”, σ 149, 151, 152, 153, 155
54. www.waterhistory.org, « ancient qanats history »
55. Ο.π.
56. Kyriakos Nicolaou , “The Historical Topography of Kition”
57. Ο.π., σ 143-155
58. Ο.π., σ 144.
59. Σακελλάριος Α., «Τα Κυπριακά», Αθήνα 1891, σ 33
60. Lacroix, L., “Ples des la Grece”, Paris 1853, σ 11
61. Mariti, G., “Travels in the island of Cyprus, trans. C.D. Cobham, Cambridge 1909, σ 25, 32
62. Φρίξος Βράχας, « Ελληνιστική Κύπρος, Αθήνα 1984, σ 41-48 , 55 -57. Επίσης, Kyriakos Nicolaou, “The Historical Topography of Kition”, σ 332-336

- 63.Ο.π.
64. Σακελλάριος, Α., «Τα Κυπριακά», σ 33. Επίσης, Kyriakos Nicolaou, “The Historical Topography of Kition”, p 149, 151,153, 154
65. Kyriakos Nicolaou, “The Historical Topography of Kition”, p 120, 131, -135, 151,153, 154
66. Ο.π. σ149
67. Ο.π., σ 146
68. Εφημερίδα «Ο Αγών», 28 Ιουλίου 1991
69. Αθανάσιος Σακελλάριος, «Τα Κυπριακά», Αθήνα 1891, σ 27 και 623
70. Kyriakos Nicolaou, “The Historical Topography of Kition”, σ 143-155. Επίσης, ο γράφων επισκέφθηκε πολλές εκσκαφές του αποχετευτικού Λάρνακας μεταξύ 1995-2015
71. Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια, λήμμα «Σαλαμίνα»
72. Ο.π., λήμμα «Δίων Κάσιος»
73. Ο.π., λήμμα «Γόλγοι»
74. “Acta Apostolorum Apocrypha, Acta Barnabae” edited by Maximilianus Bonnet, Georges Hildestein 1959, p 300
75. Kyriakos Nicolaou, “The Historical Topography of Kition” p 55
76. Μαρτυρίες κατόχων μηχανών αναγνώρισης μετάλλων (κυνηγών νομισμάτων) που εξασφάλισε ανώνυμα ο συγγραφέας μεταξύ 1990-2015.
77. Αργόρης Οικονόμου, Ιστορία και παράδοση της Αραδίππου», Δήμος Αραδίππου 2006, σ 141-145
78. Ο.π., 55-62, 141-145
79. Kyriakos Nicolaou, “The Historical Topography of Kition”, p 143-157. Επίσης, Εφημερίδα «Ο Αγών», 28 Ιουλίου 1991
80. Αργόρης Οικονόμου (επιμέλεια), «Ιστορία και Παράδοση της Αραδίππου», σ 141-144
81. Μια παλιά τουρκική λίρα, όπως και παλαιότερα η οθωμανική, υποδιαιρούνταν σε 100 κορούς
82. Η πληροφορία αυτή δόθηκε στο Σοφοκλή Χριστοδουλίδη από τον πρώην υπάλληλο του ΣΥΛ Χριστόδουλο Καρίττεβλη, ο οποίος είχε την ευκαιρία να επισκεφθεί τις βότες της Αραδίππου.
83. Paul Hewit, «Έννοιες της Φυσικής», Εκδ. Πανεπιστημίου Κρήτης, σ 207-20.
84. Αθανάσιος Σακελλάριος, «Τα Κυπριακά», Αθήνα 1891, σ 127 και 623
85. George Hill, “A History of Cyprus”, reprint Cambridge 2010, σ 246
86. Ο.π., σ 280
87. Ο.π., σ 270, 280
88. www.waterhistory.org, «Byzantine period»
89. George Hill, “A History of Cyprus”, σ 247
90. Alexander Drummond, “Excerpta Cypria”, Ed. Claude Delaval Cobham, Cambridge, 1908, σ 283-284
91. Άντρος Παυλίδης, «Ιστορία της Λάρνακας», Λάρνακα 2005, σ 48-51
92. Ο.π.
93. Ο.π. Επίσης, Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια, λήμμα «Ιουστινιανός Β'»
94. Άντρος Παυλίδης, «Ιστορία της Λάρνακας, σ 50-55
95. Ο.π.
96. Ο.π.
97. Ο.π.
98. Στράβων, «Η Κύπρος ανά τους αιώνες», επιμ. Α. Παυλίδης, Λευκωσία 1993, σ 13
99. Θεοδοσίον μοναχού Βυζαντίου, Εγκώμιον εις όσιον Χριστόδουλον, 1884, σ 136. Επίσης Χ. Χοτζάκογλου, «Το Βυζαντινό κάστρο του Κιτίου στην Κύπρο», Κυπριακά Σπουδαί ΟΕ' 1, Λευκωσία 2013, σ 117-118
100. Κυπριακά Χρονικά 12, Λάρνακα 1936, «Εκθεση Savorgnano”, σ 95-96
101. Γεώργιος Βουστρώνιος, «Χρονικό», επιμ. Α. Παυλίδης, Φιλόκυπρος, Λευκωσία 1989, σ 56
102. Άντρος Παυλίδης, «Ιστορία της Λάρνακας», σ 63-79
103. Αργόρης Οικονόμου (επιμέλεια), «Ιστορία και Παράδοση της Αραδίππου», σ. 56-57
104. Λεόντιος Μαχαιράς, «Εξήγησις της γλυκείας χώρας Κύπρου η οποία λέγεται και Χρονικό», Επιμέλ.. Άντρον Παυλίδη, Φιλόκυπρος, Β' Έκδοση, Λευκωσία 1995 σ
105. Άντρος Παυλίδης, «Ιστορία της Λάρνακας», σ 63-79
106. Ο.π.
107. Ο.π.
108. Ο.π.
109. Ο.π.
110. Ο.π.
111. Αλέξης Μιχαηλίδης και Νάσα Παταπίου, «Λάρνακα – Βενετία: 500 χρόνια σχέσεων και επαφών», Δήμος Λάρνακας 2009, σ 13-14 . Επίσης Φίλιου Ζανέττου, «Ιστορία της Νήσου Κύπρου», τ. Α', Β' Έκδοση, Τυπ. Επιφανείου, Λευκωσία 1997, σ 948
112. Ο.π.
113. Άντρος Παυλίδης, « Κύπρος Ανά τους Αιώνες μέσα από κείμενα ξένων επισκεπτών», Φιλόκυπρος, Λευκωσία 1994, σ 739
114. Ο.π.
115. Άντρος Παυλίδης, «Ιστορία της Λάρνακας», σ 79-95
116. Κυπριακά Χρονικά 1931, σ 171
117. Ιερομόναχος Σωφρόνιος Μιχαηλίδης, «Ιστορία της Λάρνακας», σ 259
118. Κυπριακά Χρονικά 12, Λάρνακα 1936, «Εκθεση Savorgnano”, σ 95-96
119. Φίλιου Ζανέττου, «Ιστορία της Νήσου Κύπρου,» τ. Α', Β' Έκδοση, Τυπ. Επιφανείου, Λευκωσία 1997, σ 958
120. Water Development Department, “Development of water resources in Cyprus” by Vasiliki Kokoti, Nicosia 2003
121. Akif Erdogru, “Histories of Ottoman Larnaca”, The Nahiye of Touzla at the end of the 16th century, Isis Press, Istanbul 2012, p 17

122. Αλέξης Μιχαηλίδης και Νάσα Πατατίου, «Λάρνακα – Βενετία: 500 χρόνια σχέσεων και επαφών», Δήμος Λάρνακας 2009, p 22
123. Λεόντειος Μαχαίρας, «Εξήγησις της γλυκείας χώρας Κύπρου η οποία λέγεται και Χρονικό», Επιμέλ.. Άντρον Παυλίδη, Φιλόκυπρος, Β' Έκδοση, Λευκωσία 1995, σ 88-89, 94-95, 108-109, 120-121
124. Alexander Drummond, “Excerpta Cypria”, Edit. Claude Delaval Cobham, Cambridge University press 1908, p 283-84
125. Σωκράτης Αντωνιάδης, «Μεσαιωνικά κατάλοιπα στην Επαρχία Λάρνακας», σ 83-84, 133
126. Akif Erdogru, “Histories of Ottoman Larnaca”, The Nahiye of Touzla at the end of the 16th century, Isis Press, Istanbul 2012, p 21
127. Ό.π., σ 17
128. T. Bagiskan, “ Ottoman, Islamic and Islamized Monuments in Cyprus”, Nicosia 2009, p 555
129. Ό.π.
130. Ό.π.
131. G. Hill, “A History of Cyprus”, Cambridge 1952, p 80-93
132. «Η Ζωή στην Κύπρο τους ΙΗ και ΙΘ αιώνες”. Δήμος Λευκωσίας 1984, p 121
133. Ό.π., σ 139-140
134. Alexander Drummond, στο “Excerpta Cypria”. Επιμ. C. D. Cobham, Cambridge 1908, p 284-285
135. Για το πλήρες κείμενο της δωρεάς του Βακουφίου δείτε τα Παραρτήματα Α και Β στο τέλος του βιβλίου. Βάκουφ ή βακούφιο σημαίνει την αφιέρωση περιουσίας στο Ισλάμ. Τέτοιες αφιερώσεις γίνονταν με όρους που δεν μπορούσαν, θεωρητικά τουλάχιστο, να παραβιαστούν για να αποκτήσει ο δωρητής το έλεος του Αλλάχ.
136. T. Bagiskan, “Ottoman, Islamic and Islamized monuments in Cyprus”, Nicosia 2009, p 555
137. Οι αφιερώσεις περιουσιών στο Ισλάμ, δηλαδή τα βακούφια, υπάγονταν στη δικαιοδοσία του σουλτάνου και η διαχείρισή τους γινόταν από το Ισλαμικό Θρησκευτικό Ίδρυμα του Εβκράφ.
138. Η σχετική αναφορά έγινε από τον πρώην υπάλληλο του ΣΥΛ Χριστόδουλο Καρίττεβλη, ο οποίος περπάτησε μέσα στον υπόγειο αγωγό σε όλο του το μήκος. Στην υπόλοιπη χωμάτινη εσωτερική επιφάνεια των λαγυμίων ήταν ακόμη εμφανή ίχνη των σκαπτικών εργαλείων.
139. D. W. Martin, “English Texts: Frankish and Turkish Periods”, Sources of the History of Cyprus, 5, Greece and Cyprus Research Center 1988, p 299-300. Οι συγκεκριμένες διαστάσεις επιβεβαιώνονται από τους συγγραφείς , οι οποίοι επισκέφτηκαν τις εγκαταστάσεις με προσωπικό του Συμβουλίου Υδατοπρομήθειας Λάρνακας το 2005 και το 2015.
140. A. Drummond, “Excerpta Cypria”, επιμ. C. D. Cobham, Cambridge University Press, 1908, p 288
141. Α. Παυλίδης, «Ιστορία της Νήσου Κύπρου», Τόμος 4, Λευκωσία 1993, σ 23
142. Δείτε το παράρτημα Α' στο τέλος του βιβλίου
143. Κυπριακά Χρονικά έτος Η, 193, σ 178
144. Όπως και η Εκκλησία της Κύπρου έτσι και το Εβκράφ είναι διαχειριστές ή ιδιοκτήτες μεγάλης ακίνητης ιδιοκτησίας
145. A. Drummond, “Excerpta Cypria”, Ed. C. D. Cobham, Cambridge 1908, p 287-305
146. T. Bagiskan, “Ottoman, Islamic and Islamized Monuments in Cyprus”, CT E F, Nicosia 2009, σ 555
147. A. Drummond, “Excerpta Cypria”, p 277
148. Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια, λήμματα «Χριστοφάκης Κωνσταντίνου» και «Χατζημπακκής»
149. Ό.π.
150. Κυπριακά Χρονικά έτος Η, Λάρνακα 1933, σ 171-178
151. T. Bagiskan, “ Ottoman, Islamic and Islamized Monuments in Cyprus”, p 545
152. Ό.π., σ 546, 549
153. Ό.π.
154. Γ. Προδρόμου, «Η Ζωή Στην Κύπρο κατά τους 18^ο και 19^ο αιώνες», Δήμος Λευκωσίας 1984, σ 279-308
155. Οι εκδότες των Κυπριακών Χρονικών ήσαν ο Επίσκοπος Κίτιου Νικόδημος Μυλωνάς, ο επιχειρηματίας Λουκής Περίδης, ο ακαδημαϊκός Ιωάννης Συκουτρής και ο γιατρός Νεοκλής Κυριαζής. Τον πρόλογο του πρώτου τεύχους χαιρετίζει ο τότε αποικιακός διοικητής Λάρνακας και ιστορικός Claude Delaval Cobham, που αναφέρει ότι σκοπός της έκδοσης ήταν να συλλέξει και να εκδώσει κάθε ψηφίδα, γραπτή ή από την παράδοση, που θα μπορούσε να ρίξει φως στην ιστορία της νήσου.
156. Κυπριακά Χρονικά Στ, Λάρνακα 1931, σ 171-173
157. Ό.π.
158. Ό.π.
159. Ό.π.
160. Φίλιος Ζανέττος, «Ιστορία της Νήσου Κύπρου», Λάρνακα 1920, p 1115
161. Αθανάσιος Σακελλάριος, «Τα Κυπριακά», Αθήνα 1891, σ 127 και 623
162. Για το κανάλι υπερχείλισης προς τον Τεκέ-Μενεού δεξ στο κεφάλαιο 11 του χάρτη που σχεδιάστηκε από το Τμήμα Αναπτύξεως Υδάτων το 1967
163. Lacroix, L., “Isles de la Grece”, Paris 1853, p 11
164. Lang, R. H., “Cyprus: its History, its present, sources and future prospects, London 1878, σελίδες εισαγωγής
165. Report of the Cyprus Water Development Department 2004-2009
166. Alexander Drummond, “Excerpta Cypria”, p 283-84
167. G. Mariti, “Travels in the Island of Cyprus”, trans. in English by C.D. Cobham, reprint London 1971, p 25
168. A. Drummond, “Excerpta Cypria”, Ed. C. D. Cobham, Cambridge 1908, p 288
169. Άντρος Παυλίδης, «Η Κύπρος ανά τους Αιώνες μέσα από τα κείμενα ξένων επισκεπτών της: Αλεξάντερ Ντράμμοντ», Φιλόκυπρος, Λευκωσία 1994, Τόμος 2, σ 774
170. G. Hill, “A History of Cyprus”, Cambridge 1952, p 76-77
171. Δείτε παράρτημα Α' για Ελληνικά και παράρτημα Β' για Αγγλικά
172. Ό.π.

173. Οι συγγραφείς επισκέφθηκαν επανειλημμένα την τοποθεσία με υπαλλήλους του ΣΥΛ και φωτογράφησαν τα πηγάδια, φωτογραφίες των οποίων περιλαμβάνονται στην παρούσα έκδοση
174. Ο νερόμυλος αυτός επιβιώνει μέχρι σήμερα και είναι επισκέψιμος
175. Ο δεύτερος αυτός νερόμυλος δεν επιβιώνει σήμερα, αλλά υπάρχει στην παρούσα έκδοση μια φωτογραφία του στην οποία φαίνεται στο βάθος
176. www.waterhistory.org, «technology qanats»
177. Kyriakos Nicolaou, “The Historical Topography of Kition”, p 322-329. Επίσης, Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια, λήμμα «Κίτιον»
178. www.waterhistory.org, technology qanats
179. Akif Erdogru, “Histories of Ottoman Larnaca”, The Nahiye of Touzla at the end of the 16th century, Isis Press, Istanbul 2012, p 21
180. Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια, λήμμα «Κίτιον»
181. Α. Παυλίδης, «Η Κύπρος ανά τους αιώνες: Πράξεις Βαρνάβα», Λευκωσία 1993, σ 28
182. Κυριάκος Νικολάου, «Ιστορική τοπογραφία του αρχαίου Κιτίου», σ 145-153
183. Akif Erdogru, «The Nahiye of Touzla at the end of the 16th century» , Histories of Ottoman Larnaca, Istanbul 2012, p 21
184. Α. Drummond στο “Excerpta Cypria”, Ed. C. D. Cobham, Cambridge 1908, σ 283-84
185. George Hill, “A History of Cyprus”, p 247
186. Εγκυκλοπαίδεια Britannica, “Pascal
187. Αυτή η πληροφορία δόθηκε εμπιστευτικά και ανώνυμα στους συγγραφείς από διάφορους ιδιοκτήτες συσκευών ανίχνευσης μετάλλων
188. Δες παράρτημα Α'
189. Michael De Vezin, “Excerpta Cypria”. Ed C D Cobham., Cambridge 1908, σ 369
190. Ο λουλές ήταν τουρκικό μέτρο της ροής του νερού μέσω μιας τρύπας που επέτρεπε να διαπεράσουν 180 λίτρα νερού το λεπτό σε κανονικές συνθήκες παροχής. Ένας λουλές ισοδυναμούσε με οκτώ μασούρια, άρα ένα μασούρι ισοδυναμούσε με 23 λίτρα νερό το λεπτό. Κάθε μασούρι ισοδυναμούσε με 5 σακκοράφια, άρα ένα σακκοράφι ήταν μια τρύπα στο σωλήνα παροχής που επέτρεπε να διαπεράσουν 4,6 λίτρα νερό το λεπτό.
191. Α. Drummond, “Excerpta Cypria”, Ed. C. D. Cobham, Cambridge 1908, p 288. Επίσης, Α. Ντράμμοντ, «Η Κύπρος ανά τους αιώνες», τ.2, Λευκωσία 1995, σ 788
192. Ό.π.
193. T. Bagiskan, “Ottoman, Islamic and Islamized Monuments in Cyprus”, Nicosia 2009, p 555
194. G. Hill, “A history of Cyprus”, v.4, Cambridge 1952, p 76-77
195. Michael De Vezin, «Excerpta Cypria», Ed. C.D. Cobham, Cambridge 1908, p 369. Επίσης, Μιχαήλ Ντε Βεζέν, «Η Κύπρος ανά τους αιώνες», επ. Α. Παυλίδης, Λευκωσία 1995, σ 948
196. Αρχιμανδρίτη Κυπριανού, «Ιστορία Χρονολογική της Νήσου Κύπρου», Τυπογραφείο Ν. Γλυκό, Βενετία 1788
197. Αρχιμανδρίτη Κυπριανού, «Ιστορία Χρονολογική της Νήσου Κύπρου», Εκδ.

Β', Λευκωσία 1902, σ 40-41

198. E. Clark, «Excerpta Cypria», Ed. C. D. Cobham. Επίσης, E.N. Κλαρκ, «Η Κύπρος ανά τους αιώνες», επ. Α.Παυλίδης, Λευκωσία 1994, τ. 2, σ 1000. Τα *Arbutus Andrachne* είναι το δέντρο που παράγει τα κούμαρα, ένα μικρό φρούτο μέτριας γεύσης αλλά πολύ θρεπτικό.
199. Kinneir, “Excerpta Cypria”, Ed. C. D. Cobham., σ 415. Επίσης, T.N. Κιννέϊρ, «Η Κύπρος ανά τους αιώνες», σ 1051
200. Rita Severis (ed.), “The Swedes in Cyprus”, Cyprus Research Centre LVIII, Nicosia 2008, p 151-52
201. Χεργουόρθ Ντίξον, «Η Κύπρος Ανά τους Αιώνες», Εκδ. Α. Παυλίδης, Τόμος 3^{ος}, σ 1237
202. Κυπριακά Χρονικά Η' 1931, σ 185
203. Ό.π., σ 179
204. Λεόντιος Μαχαιράς, «Εξήγησις της γλυκείας χώρας Κύπρου η οποία λέγεται και Χρονικό», Επ. Α. Παυλίδη, Λευκωσία 1995, σ 88-89, 94-95, 108-109, 120-121
205. Σ. Αντωνιάδης, «Μεσαιωνικά κατάλοιπα στην Επαρχία της Λάρνακας», Λάρνακα 2012, σ 111
206. Σ. Αντωνιάδης, «Μεσαιωνικά κατάλοιπα στην Επαρχία της Λάρνακας», Λάρνακα 2012, σ 77-83
207. Κυπριακά Χρονικά Η' 1931, σ 179
208. Ό.π.
209. Ό.π., σ 186
210. Ό.π., σ 182
211. Ό.π., σ 185
212. Ό.π., σ 182
213. Ό.π., σ 184-85
214. Ό.π., σ 187
215. Ό.π.
216. D.W. Martin, “English texts: From English and Turkish Periods”, Sources of Cyprus History, Greece and Cyprus Research Center, 1988, p 299-300
217. Μάλλον πρόκειται για σύγχυση με τον Αμπού Μπεκίρ Αγά της Μυτιλήνης, που ήλκε στις αρχές του 18ου αιώνα, ο οποίος εξορίστηκε για λίγο στην Κύπρο. Δες στην περιοδική έκδοση «Δέσβος και Μυτιληναίων Αιγιαλός», Άρης Κυριαζής, Η Ιστορία του Μπεκίρ Αγά, 2009
218. T. Bagiskan, “Ottoman Islamic and Islamized Monuments of Cyprus”, p 583
219. I. Κοτοβίκους, «Η Κύπρος ανά τους αιώνες», επ. Α. Παυλίδη, Λευκωσία 1994, σ 546. Επίσης, I. Cotovicus, “Excerpta Cypria”, C.D. Cobham, Cambridge 1908, p 190-191
220. Σ. Αντωνιάδης, «Μεσαιωνικά κατάλοιπα στην Επαρχία της Λάρνακας», Λάρνακα 2012, σ 77-83
221. Ό.π., σ 132-134, 109, 239. Στην εκκλησία της Τερσεφάνου σώζεται το οικοδόμημα των Ποδοκάθαρων.
222. Ό.π., σ 107. Στο κάστρο Λάρνακας και στην εκκλησία των Λιβαδιών σώζεται το οικοδόμημα των Ντε Νόρες.

223. Rita Severis (ed.), *“The Swedes in Cyprus”*, Λευκωσία 2008, σ 160. Επίσης, «Κυπριακά Χρονικά ΙΑ», Λάρνακα 1935, σ 186. Επίσης, *London Illustrated News*, 17 August 1878, σ 162

224. Εφημερίδα ΚΥΠΡΟΣ-CYPRUS, 29 Αυγούστου 1878, τεύχος 1

225. 'Ο.π.

226. Νεοκλής Κυριαζής, «Ο Δήμος Λάρνακας εντός μιας πεντηκονταετίας 1878-1928», επανέκδοση Λάρνακα 1995, σ 37. Επίσης, Rita Severis, σ 161-168

227. *“Report by her Majesty's High Commissioner for 1880”*, Printed by George and Edward Eyre and William Spottiswoode, London 1881, p 26

228. Εφημερίς «Ένωσις», 6/19 . 10.1910

229. 'Ο.π., 1/14 December 1910

230. 'Ο.π.

231. Νεοκλής Κυριαζής, «Ο Δήμος Λάρνακας εντός μιας πεντηκονταετίας 1878-1928», σ 68

232. Εφημερίς «Νέον Έθνος», 17/12/1919

233. 'Ο.π.

234. Αρχαία Συμβουλίου Υδατοπρομήθειας Λάρνακας, Φακ. 09-43-00, «Συμβόλαιο μεταξύ Φίλιου Ζανέττου, Δημάρχου και Αλή Ραούφ, εκπροσώπου Εβκάφ», Λάρνακα 12/11/1918

235. Νεοκλής Κυριαζής, «Ο Δήμος Λάρνακας εντός μιας πεντηκονταετίας 1878-1928», σ 69

236. T. Bagiskan, *“Ottoman, Islamic and Islamised Monuments of Cyprus”*, σ 583

237. Το σακκοράφι είναι το όγκικο μέτρο της ροής του νερού μέσω μιας τρύπας στο σωλήνα παροχής που επέτρεπε να διατεράσουν 4,6 λίτρα νερού το λεπτό σε κανονικές συνθήκες παροχής

238. Αρχαία Επαρχιακής Διοίκησης Λάρνακας, Φακ. 96/135, Επιστολή του Δημάρχου Λάρνακας προς τον Έπαρχο Λάρνακας ημερομηνίας 16.11.1938, Ερ 62

239. Αρχαία Επαρχιακής Διοίκησης Λάρνακας, Φακ. 96/135, «Report on the Improvement of the Larnaca (Bekir Pasha Vakf) Water Supply, Inspector of Water Supplies», Λευκωσία 18.6.1938, Ερ. 36-47

240. 'Ο.π.

241. Αρχαία Επαρχιακής Διοίκησης Λάρνακας, Φακ. 96/135, *“Agreement between the Government of Cyprus and the Municipal Corporation of Larnaca”*, 24.6.1942, Ερ. 129

242. Αρχαία Επαρχιακής Διοίκησης Λάρνακας, Φακ. 96/135, *“Letter to the Mayor of Larnaca by the Commissioner of Larnaca”*, 16.11.1938, Ερ 62

243. Αρχαία Επαρχιακής Διοίκησης Λάρνακας, Φακ. 96/135/1, «Επιστολή του Τμήματος Υδατοπρομήθειας και Αρδεύσεως προς το Εβκάφ», 7.7.1950, Ερ. 1

244. Αρχαία Επαρχιακής Διοίκησης Λάρνακας, Φακ. 96/35/1, «Επιστολή του Τμήματος Υδατοπρομήθειας και Αρδεύσεως προς το Διοικητή Λάρνακας», 18.8.1953, Ερ. 81-84

245. Αρχαία Τμήματος Αναπτύξεως Υδάτων, *“Cyprus Water Development 1959, Μελέτη του Διευθυντή του Τμήματος Mr. I.L. Ward”*, Απρίλης 1959

246 Αρχαία Επαρχιακής Διοίκησης Λάρνακας, Φακ. 96/35/2, *“Water supply of Larnaca Town”*, Πρόταση Υπουργείου Εσωτερικών προς το Υπουργικό

Συμβούλιο, 27.7.1961, Ερ. 173-180

247. Αρχαία Επαρχιακής Διοίκησης Λάρνακας, Φακ. 96/35/1, *“Larnaca Water Supply, Letter of the Water Development Department to the District Administrator of Larnaca”*, 28.7.1959

248. 'Ο.π., Φακ. 96/35/2

249. Κρ. Γεωργιάδης, *«Λάρνακα 2000: Το τέλος ενός αιώνα»*, Λάρνακα 2002, σ 218-223

250. 'Ο.π., σ 223-224

251. Αρχαία Επαρχιακής Διοίκησης Λάρνακας, Φακ. 96/35/2

252. Εφημερίδα «Ο Αγών», 21/11/1964

253. 'Ο.π.

254. Αρχαία Επαρχιακής Διοίκησης Λάρνακας, Φακ. 96/35/3, *“Larnaca Water Supply Phase A, Letter of Water Development Department to the Director General of the Ministry of Agriculture and Natural Resources”*, 11.1.1965, Ερ. 133-134

255. Αρχαία Συμβουλίου Υδατοπρομήθειας Λάρνακας, Φακ. 03-00-00, *“Larnaca Water-Supply Phase II, Letter of the Water Development Department to the District Governor of Larnaca”*, 17.12.1965

256. Αρχαία Συμβουλίου Υδατοπρομήθειας Λάρνακας, «Πρακτικά Συμβουλίου», Οκτώβριος 1967

257. Αρχαία Συμβουλίου Υδατοπρομήθειας Λάρνακα, Φακ. 03-04-00, *“Larnaca Water Supply – Tremithos New Reservoir Completion Report”*, Ερ. 21-32

258. Εφημερίδα «Σημερινή» 7.4.2001, Δηλώσεις του Υπουργού Γεωργίας, Φυσικών Πόρων και Περιβάλλοντος με την ευκαιρία της ολοκλήρωσης της δεύτερης μονάδας αφαλάτωσης Λάρνακας.

259. Αρχαία Συμβουλίου Υδατοπρομήθειας Λάρνακας, "Πρακτικά Συμβουλίου", Μάιος 1996

260. 'Ο.π., Οκτώβριος 1995

261. Α. Οικονόμου (επιμ.), «Ιστορία και Παράδοση της Αραδίππου», Αραδίππου 2003, σ 143. Τα λαγούμια της Καννουρόβρυσης χρονολογήθηκαν κατά τη Ρωμαϊκή μέχρι τη Μεσαιωνική περίοδο. Τα λυχνάρια που βρέθηκαν ήταν χάλκινα που δεν οξειδώνονται.

REFERENCES

1. Pavlos Flourentzos, “Οδηγός Επαρχιακού Μουσείου Λάρνακας”, Department of Antiquity, Nicosia 1995, p 3
2. Katia Hadjidemetriou, “Ιστορία της Κύπρου”, Nicosia 1987, p 7
3. Ibid
4. Minutes of the Sewerage and Drainage Board of Larnaca of the year 2002
5. Paul Åström, “Hala Sultan Teke”, Studies in Mediterranean Archaeology, Volumes 1-10, Gothenburg 1989. Vassos Karageorgis, “Kition: Mycenaean and Phoenician Discoveries in Cyprus”, New Aspects of Antiquity, London 1974
6. Ibid
7. An urban centre implies international trade and urban occupations like metallurgist, goldsmith, pottery etc.
8. Pavlos Flourentzos, p 5
9. Paul Åström, Vol. 10
10. Paul Åström, Vol. 3, pp 147-149. Also, Vol. 5, pp 19-22
11. Costas P. Kyrris, “History of Cyprus”, Nicocles Publishing House, Nicosia 1985, pp54-55
12. Paul Åström, Vol. 1
13. Paul Åström, Vol. 10
14. Paul Åström, Vol. 10, pp 133-139
15. Paul Åström, Vol. 10, pp 1-147
16. Ibid
17. Paul Åström, Vol. 8, pp 222-225
18. Paul Åström, Vol. 5, pp 110-125
19. Paul Åström, Vol. 8, pp 222-224
20. Paul Åström, Vol. 3, pp 166-169
21. Paul Åström, Vol. 8, p 224
22. Kyriakos Nicolaou, “The Historical Topography of Kition”, Studies in Mediterranean Archaeology, Gothenburg 1976, p 7
23. Marguerite Yon, “Το Βασίλειο του Κιτίου: Οι τελευταίες αρχαιολογικές ανακαλύψεις”, Λάρνακα δια Μέσου των αιώνων, Municipality of Larnaca 1999, p 18
24. Paul Åström, Vol. 7, pp 43, 81 and Vol. 6, p 53 and Vol. 10, pp 140-142 and Vol. 1, pp 127-128 and Vol. 8, pp 8-15
25. Paul Åström, Vol. 8, pp 184-185
26. Costas P. Kyrris, “History of Cyprus”, Nicocles Publishing House, Nicosia 1985, pp 54-55
27. This settlement was excavated in the year 2001 and can be visited at the site of the Mosque
28. “Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια”, entry «Πύλα»
29. Vassos Karageorgis, “Kition: Mycenaean and Phoenician Discoveries in Cyprus”, New Aspects of Antiquity, London 1974, pp 22-25
30. Ibid, pp 27-55
31. Ibid, pp 73-81
32. “Κυπριακά Χρονικά 12”, Larnaca 1936, « Savorgnaro report”, pp 95-96
33. Vassos Karageorgis, “Kition: Mycenaean and Phoenician Discoveries in Cyprus”, London 1974, pp 73-81
34. Ibid, p 60
35. Kyriakos Nicolaou, “The Historical Topography of Kition”, Studies in Mediterranean Archaeology, Gothenburg 1976, pp 143-155
36. Ibid, pp 146- 155
37. Alexis Michaelides accompanied by the archaeologist of the Department of Antiquity Anna Satraki examined several discoveries connected with water distribution dated in the Classical and Greco-Roman periods. These forced archaeological excavations were required as a result of the works for the installation of Larnaca sewerage in 2014-15
38. Kyriakos Nicolaou, “The Historical Topography of Kition”, pp 44-45
39. Ibid, pp 307-312
40. Ibid, pp 149, 151, 153, 154
41. Marguerite Yon, «Αρχαιολογικές και Ιστορικές Έρευνες για το Κίτιον της Κλασσικής Περιόδου», Κίτιον - Λάρνακα δια μέσου των Αιώνων, Municipality of Larnaca 1999, pp 18-23
42. Ibid, p 19
43. Kyriakos Nicolaou, “The Historical Topography of Kition”, pp 143-146
44. Marguerite Yon, p 18
45. Ibid
46. Vassos Karageorgis, “Kition: Mycenaean and Phoenician Discoveries in Cyprus”, pp 11-13
47. Kyriakos Nicolaou, “The Historical Topography of Kition”, pp 330-331
48. Vassos Karageorgis, “Kition: Mycenaean and Phoenician Discoveries in Cyprus”, pp 11, 108-109
49. Kyriakos Nicolaou, “The Historical Topography of Kition”, pp 315-316
50. www.waterhistory.org, “technology qanats”
51. Argyris Economou (ed.), “Ιστορία και Παράδοση της Αραδίππου”, Municipality of Aradippou 2006, pp 141-144
52. Kyriakos Nicolaou, “The Historical Topography of Kition”, pp 149, 151, 152, 153, 155
53. Ibid
54. www.waterhistory.org, “ancient qanats history”
55. Ibid
56. Kyriakos Nicolaou, “The Historical Topography of Kition”, pp 317-319
57. Ibid, pp 143-155
58. Ibid, p 144
59. Athanasios Sakellarios, «Τα Κυπριακά», Athens 1891, p 33
60. Lacroix, L., “Iles des la Grece”, Paris 1853, p 11
61. Mariti, G., “Travels in the island of Cyprus”, translated by C.D. Cobham, Cambridge 1909, pp 25,32

62. Frixos Vrahas, «Ελληνιστική Κύπρος», Athens 1984, pp 41-48, 55 -57
Also, Kyriakos Nicolaou, “The Historical Topography of Kition”, pp 131-135, 332-336
63. Ibid
64. Athanasios Sakellarios, «Τα Κυπριακά», Athens 1890, p 33
65. Kyriakos Nicolaou, “The Historical Topography of Kition”, pp 120, 131, -135, 151, 153, 154
66. Ibid, p 149
67. Ibid, p 146
68. Newspaper «Ο Αγών», 28 July 1991
69. Athanasios Sakellarios, «Τα Κυπριακά», Athens 1890, pp 27, 623
70. Kyriakos Nicolaou, “The Historical Topography of Kition”, pp 143-155.
Also, the writer visited several such places during the digging for the installation of the Larnaca Sewerage System from 1995-2015
71. “Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια”, entry «Σαλαμίνα»
72. Ibid, entry “Δίον Κάσιος”
73. Ibid, entry “Τόλγοι
74. “Acta Apostolorum Apocrypha, Acta Barnabae”, edited by Maximilianus Bonnet, Georges Hildestein 1959, p 300
75. Kyriakos Nicolaou, “The Historical Topography of Kition”, p 55
76. Testimonies of metal detector owners (coin hunters) given unanimously to the writer between the years 1990-2015
77. Argyris Economou (ed.), «Ιστορία και Παράδοση της Αραδίππου», Municipality of Aradippou 2006, pp 141-144
78. Ibid
79. Kyriakos Nicolaou, “The Historical Topography of Kition”, pp 143-157.
Also, Newspaper «Ο Αγών», 28 July 1991
80. Argyris Economou (ed.), «Ιστορία και Παράδοση της Αραδίππου», pp 141-144
81. One old Turkish pound, as well as the previously ottoman pound, was subdivided into 100 kurus
82. This information was given to Sophocles Christodoulides by the former employee of the WBL Christodoulos Karittevlis, who had the chance to visit the wells of Aradippou
83. Paul Hewit, «Εννοιες της Φυσικής», Published by the University of Crete, pp 207-208
84. Athanasios Sakellarios, «Τα Κυπριακά», Athens 1890, pp 127, 623
85. George Hill, “A History of Cyprus”, reprint Cambridge 2010, p 246
86. Ibid, p 280
87. Ibid, pp 270, 280
88. www.waterhistory.org, “Byzantine period”
89. George Hill, “A History of Cyprus”, p 247
90. Alexander Drummond, “Excerpta Cypria”, Ed. Claude Delaval Cobham, Cambridge 1908, pp 283-284
91. Andros Pavlides, «Ιστορία της Λάρνακας», Larnaca 2005, pp 48-51
92. Ibid
93. Ibid. Also, “Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια”, entry «Ιουστινιανός Β'»
94. Andros Pavlides, «Ιστορία της Λάρνακας», pp 48-51. Also, “Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια”, entry «Ιουστινιανός Β'»
95. Andros Pavlides, «Ιστορία της Λάρνακας», pp 50-55
96. Ibid
97. Ibid
98. Strabo, “Excerpta Cypria”, ed. C.D. Cobham, Cambridge 1908, p 2
99. Theodosios Byzantine monk, “Εγκώμιον εις όσιον Χριστόδουλον”, 1884, p 136. Also, H. Hotzakoglou, “Το Βυζαντινό κάστρο του Κιτίου στην Κύπρο”, Cyprus Studies OE' 1, Nicosia 2013, pp 117-118
100. “Κυπριακά Χρονικά 12”, Larnaca 1936, “Savorgnaro report”, pp 95-96
101. Georgios Voustronios, “Χρονικό”, Ed. A. Pavlides, Nicosia 1989, p 56
102. Andros Pavlides, “Ιστορία της Λάρνακας”, pp 63-79
103. Argyris Economou (ed.), “Ιστορία και Παράδοση της Αραδίππου”, pp 56-57
104. Leontios Mahairas, “Εξήγησις της γλυκείας χώρας Κύπρου η οποία λέγεται και Χρονικό”, Ed. Andros Pavlides, 2nd Edition, Nicosia 1995, pp 498-499
105. Andros Pavlides, “Ιστορία της Λάρνακας”, pp 63-79
106. Ibid
107. Ibid
108. Ibid
109. Ibid
110. Ibid
111. Alexis Michaelides and Nasa Patapiou, “Λάρνακα – Βενετία: 500 χρόνια σχέσεων και επαφών”, Municipality of Larnaca 2009, pp 13-14. Also, Filios Zanettos, “Ιστορία της Νήσου Κύπρου”, Vol. A', 2nd Edition, Nicosia 1997, p 948
112. Ibid
113. Andros Pavlides, «Κύπρος Ανά τους Αιώνες», Nicosia 1994, p 739
114. Ibid. Also, Andros Pavlides, “Ιστορία της Λάρνακας”, «Βενετοκρατία», pp 79-95
115. Alexis Michaelides and Nasa Patapiou, «Λάρνακα – Βενετία: 500 χρόνια σχέσεων και επαφών», pp 13-14, 30-40
116. “Κυπριακά Χρονικά”, 1931, p 171
117. Sofronios Michaelides monk, “Ιστορία της Λάρνακας”, p 259
118. “Κυπριακά Χρονικά 12”, Larnaca 1936, “Savorgnaro report”, pp 95-96
119. Filios Zanettos, “Ιστορία της Νήσου Κύπρου”, Vol. A', 2nd Edition, Nicosia 1997, p 958
120. Water Development Department, “Development of water resources in Cyprus” by Vasiliki Kokoti, Nicosia 2003
121. Akif Erdogru, “Histories of Ottoman Larnaca”, The Nahiye of Touzla at the end of the 16th century, Isis Press, Istanbul 2012, p 17

122. Alexis Michaelides and Nasa Patapiou, “Λάρνακα – Βενετία: 500 χρόνια σχέσεων και επαφών”, Municipality of Larnaca 2009, p 22
123. Leontios Mahairas, “Εξήγησις της γλοκειας χώρας Κύπρου η οποία λέγεται και Χρονικό”, Ed. Andros Pavlides, 2nd Edition, Nicosia 1995, pp 88-89,94-95, 108-109, 120-121
124. Alexander Drummond, “Excerpta Cypria”, Edit. Claude Delaval Cobham, Cambridge University press, 1908, pp 283-284
125. Socrates Antoniadis, “Μεσαιωνικά κατάλοιπα στην Επαρχία Λάρνακας”, pp 83-83, 133
126. Akif Erdogru, “Histories of Ottoman Larnaca”, The Nahiye of Touzla at the end of the 16th century, Isis Press, Istanbul 2012, p 21
127. Ibid, p 17
128. T. Bagiskan, “Ottoman, Islamic and Islamized Monuments in Cyprus”, Cyprus Turkish Education Foundation, Nicosia 2009, p 555
129. Ibid
130. Ibid
131. George Hill, “A History of Cyprus”, Cambridge 1952, pp 80-93
132. “Η Ζωή στην Κύπρο τους ΙΗ και ΙΘ αιώνες”, Municipality of Nicosia 1984, p 121
133. Ibid, pp 139-140
134. A. Drummond, “Excerpta Cypria”, Edit. C. D.Cobham, Cambridge 1908, pp 284-285
135. See Appendices A' and B' of this book. Vakf means the donation of property to Islam. Such donations were made for the favour of Allah towards the donor. The donation documents had terms that could not be altered.
136. T. Bagiskan, “Ottoman, Islamic and Islamized monuments in Cyprus”, Cyprus Turkish Education Foundation, Nicosia 2009, p 555
137. The vakf are today administered in Cyprus by the religious institution of EVKAF
138. This testimony was given by the former employee of the WBL Christodoulos Karittevlis, who walked along the whole length of the underground canal. On the remaining earth surface of the wells traces of the digging tools were still visible.
139. D. W. Martin, “English Texts: Frankish and Turkish Periods”, Sources of the History of Cyprus, 5, Greece and Cyprus Research Centre 1988, p 299-300. These measurements were confirmed by the writers, who visited the installations with a team from the Water Board of Larnaca in 2005 and 2015.
140. A. Drummond, “Excerpta Cypria”, Ed. C.D. Cobham, Cambridge 1908, p 28
141. Andros Pavlides, “Ιστορία της Νήσου Κύπρου”, Vol. 4, Nicosia 1993, p 23
142. See Appendix B'
143. “Κυπριακά Χρονικά έτος Η”, p 178
144. Evkaf, like the church of Cyprus, are administrators or owners of vast immovable property in Cyprus
145. A. Drummond, “Excerpta Cypria”, Ed. C. D. Cobham, Cambridge 1908, pp 287-305
146. T. Bagiskan, “Ottoman, Islamic and Islamized Monuments in Cyprus”, Cyprus Turkish Education Foundation, Nicosia 2009, p 555
147. Alexander Drummond, “Excerpta Cypria”, Edit. Claude Delaval Cobham, p 277
148. “Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια”, entries «Χριστοφάκης Κωνσταντίνου» and «Χατζημπακκής»
149. Ibid
150. “Κυπριακά Χρονικά έτος Η”, 1934, pp 171-178
151. Tuncer Bagiskan, “Ottoman, Islamic and Islamized Monuments in Cyprus”, Cyprus Turkish Education Foundation, Nicosia 2009, p 545
152. Ibid, pp 546, 549
153. Ibid
154. G. Prodromou, “Η Ζωή στην Κύπρο κατά τους 18^ο και 19^ο αιώνες”, Municipality of Nicosia 1984, pp 279-308
155. The editors of “Kypriaka Chronika” were: Bishop of Kition Nicodemus Mylonas, the entrepreneur Loukis Z. Pierides, the scholar Ioannis Sykoutris, and the doctor Neoklis Kyriazis. The preface to the first issue is signed by historian and former British Governor of Larnaca, Claude Delaval Cobham, who stated that the aim was to collect and publish every fragment of written and traditional lore which can throw light on the history of the island.
156. “Κυπριακά Χρονικά Στ”, Larnaca 1931, p 171
157. Ibid
158. Ibid
159. Ibid
160. Filios Zanettos, “Ιστορία της Νήσου Κύπρου”, Larnaca 1920, p 1115
161. Athanasios Sakellarios, «Τα Κυπριακά», Athens 1891, pp 127, 623
162. For the overflow channel of the aqueduct see relative map included in Chapter 11 and drawn in 1967 by the Water Development Department
163. Lacroix, L., “Isles de la Grece”, Paris 1853, p 11
164. Lang, R. H., “Cyprus: Its History, its present sources and future prospects”, London 1878, frontispiece
165. Report of the Cyprus Water Development Department 2004-2009
166. A. Drummond, “Excerpta Cypria”, pp 283-84
167. G. Mariti, “Travels in the Island of Cyprus”, Translated by C.D. Cobham, reprint London 1971, p 25
168. A. Drummond, “Excerpta Cypria”, p 28
169. Andros Pavlides, “Η Κύπρος Ανά τους Αιώνες: Α. Ντράμμοντ”, Nicosia 1994, Vol. 2, p 774
170. G. Hill, “A History of Cyprus”, Cambridge 1952, pp 76-77
171. See Appendix A in Greek or Appendix B in English
172. Ibid
173. The writers have repeatedly visited the site with staff of the Water Board of Larnaca and photographed these wells, pictures of which are included in this edition
174. This water mill survives until today and its photos are included in the book

175. This second watermill does not survive at all, but a picture of it, taken from afar, is included in the present edition
176. www.waterhistory.org, "Persian qanats"
177. Kyriakos Nicolaou, "The Historical Topography of Kition", pp 322-329. Also, "Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια", entry «Κίτιον»
178. www.waterhistory.org, "Roman-Byzantine"
179. Akif Erdogru, "Histories of Ottoman Larnaca", The Nahiye of Touzla at the end of the 16th century, Isis Press, Istanbul 2012, p 21
180. "Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια", entry «Κίτιον»
181. A. Pavlides, «Η Κύπρος ανά τους αιώνες: Πράξεις Βαρνάβα», Nicosia 1993, p 28
182. Kyriacos Nicolaou, "Ιστορική τοπογραφία του αρχαίου Κίτιου", pp 145-153
183. Akif Erdogru, "Histories of Ottoman Larnaca", The Nahiye of Touzla at the end of the 16th century, Isis Press, Istanbul 2012, p 21
184. Alexander Drummond, "Excerpta Cypria", Edit. Claude Delaval Cobham, Cambridge University press, 1908, pp 283-284
185. George Hill, "A History of Cyprus", p 247
186. Encyclopedia Britannica, entry "Pascal"
187. This information was given to the writers confidentially and anonymously by many metal detector owners who visit frequently the area.
188. See Appendix A'
189. Michael De Vezin, "Excerpta Cypria", Ed. C. D. Cobham, Cambridge 1908, p 369
190. Loule is a Turkish measurement of water stream through a hole that allowed the supply of approximately 180 liters of water per minute under normal conditions. One loule was equal to eight massourah, so one massourah was equal to 23 liters of water per minute. Every massourah was equal to five sakkoraphia, so one sakkoraphi was equal to a hole that allowed 4.6 liters of water to pass through per minute.
191. A. Drummond, "Excerpta Cypria", Ed. C. D. Cobham, Cambridge 1908, p 288. Also, A. Drummond, «Η Κύπρος ανά τους αιώνες», Vol. 2, Nicosia 1995, p 788
192. Ibid
193. T. Bagiskan, "Ottoman, Islamic and Islamized Monuments in Cyprus", Nicosia 2009, p 555
194. G. Hill, "A history of Cyprus", Vol. 4, Cambridge 1952, pp 76-77
195. Michael De Vezin, "Excerpta Cypria", Ed. C. D. Cobham, Cambridge 1908, p 369. Also, Michael De Vezin, "Η Κύπρος ανά τους αιώνες", Ed. A. Pavlides, Nicosia 1995, p 948
196. Archimandrites Kyprianos, "Ιστορία Χρονολογική της Νήσου Κύπρου", Venice 1788
197. Archimandrites Kyprianos, «Ιστορία Χρονολογική της Νήσου Κύπρου», 2nd Edition, Nicosia 1902, pp 40-41
198. E. Clarke, "Excerpta Cypria", Edit. Claude Delaval Cobham, p 385. Also, E. Clarke, «Η Κύπρος ανά τους αιώνες», Ed. A. Pavlides, Nicosia 1994, Vol. 2, p 1000. Arbutus Andrachne are "koumara" in Greek, which produce a tiny fruit mediocre in taste, but very nourishing
199. J.M. Kinneir, "Excerpta Cypria", Edit. Claude Delaval Cobham, p 415
200. Rita Severis (ed.), "The Swedes in Cyprus", Cyprus Research Centre LVIII, Nicosia 2008, pp 151-152
201. Herworth Dixon, «Η Κύπρος Ανά τους Αιώνες», Publ. A. Pavlides, Vol. 3, p 1237
202. "Κυπριακά Χρονικά Η'", Larnaca 1931, p 185
203. Ibid, p 179
204. Leontios Mahairas, "Εξήγησις της γλσκείας χώρας Κύπρου η οποία λέγεται και Χρονικό", Ed. A. Pavlides, Nicosia 1995, pp 88-89,94-95, 108-109, 120-121
205. S. Antoniadēs, "Μεσαιωνικά κατάλοιπα στην Επαρχία της Λάρνακας", Larnaca 2012, p 111
206. Ibid, pp 77-83
207. "Κυπριακά Χρονικά Η'", Larnaca 1931, p 179
208. Ibid
209. Ibid, p 186
210. Ibid, p 182
211. Ibid, p 185
212. Ibid, p 182
213. Ibid, pp 184-85
214. Ibid, p 187
215. Ibid
216. D.W. Martin, "English texts: From English and Turkish Periods", Sources of Cyprus History, Greece and Cyprus Research Centre, 1988, pp 299-300
217. There is probably a mix-up with Abu Bekir Aga of Mytilene who lived in the early 19th century and he was exiled to Cyprus for a while. See periodical «Λέοβος και Μυτιληναίων Αιγιαλός», Άρης Κυριαζής, Η Ιστορία του Μπεκίρ Αγά, 2009
218. T. Bagiskan, "Ottoman Islamic and Islamized Monuments of Cyprus", p 583
219. I. Cotovicus, "Η Κύπρος ανά τους αιώνες", Ed. A. Pavlides, Nicosia 1994, p 546. Also, I. Cotovicus, "Excerpta Cypria", C.D. Cobham, Cambridge 1908, pp 190-191
220. S. Antoniadēs, "Μεσαιωνικά κατάλοιπα στην Επαρχία της Λάρνακας", Larnaca 2012, pp 77-83
221. Ibid, pp 132-134, 109, 239. At the church of Tersefanou the emblem of the Podocatharos stands until today.
222. Ibid, p 107. At Larnaca Castle and at the church of Livadia the emblem of De Nores stands until today.
223. Rita Severis (ed.), "The Swedes in Cyprus", Nicosia 2008, p 160. Also, "Κυπριακά Χρονικά ΙΑ", Larnaca 1935, p 186. Also, London Illustrated News, 17 August 1878, p 162
224. Weekly newspaper «ΚΥΠΡΟΣ-CYPRUS», 29 August 1878, Issue 1
225. Ibid

226. Neoklis Kyriazis, "Ο Δήμος Λάρνακας εντός μιας πεντηκονταετίας 1878-1928", Larnaca 1995, p 37. Also, Rita Severis, pp 161-168
227. "Report by her Majesty's High Commissioner for 1880", Printed by George and Edward Eyre and William Spottiswoode, London 1881, p 26.
228. Newspaper «Ένωσις», 6/19 October 1910
229. Ibid, 1/14 December 1910
230. Ibid
231. Neoklis Kyriazis, "Ο Δήμος Λάρνακας εντός μιας πεντηκονταετίας 1878-1928", p 68
232. Newspaper «Νέον Έθνος», 17/12/1919
233. Ibid
234. The Archives of the Water Board of Larnaca, File 09-43-00, "Contract between Mr. Filios Zanettos, Mayor, and Ali Rauf as representative of Evkaf", Larnaca 12.11.1918
235. Neoklis Kyriazis, "Ο Δήμος Λάρνακας εντός μιας πεντηκονταετίας 1878-1928", p 69
236. T. Bagiskan, p 583
237. The sakkoraphi was a Turkish measure of water flow through a hole on the supply pipe that allowed 4.6 liters of water to pass per minute under normal supply conditions
238. The Archives of the Larnaca District Commission, File 96/135, "Letter to the Mayor of Larnaca by the Commissioner of Larnaca", 16.11.1938, R 62
239. Archives of the District Office of Larnaca, File 96/135, "Report on the improvement of the Larnaca (Bekir Pasha Vakf) water supplies", Nicosia 18.6.1938, R 36-47
240. Ibid
241. Archives of the District Office of Larnaca, File 96/135, "Agreement between the Government of Cyprus and the Municipal Corporation of Larnaca", 24.6.1942, R 129
242. Ibid, "Letter to the Mayor of Larnaca by the Commissioner of Larnaca", 16.11.1938, R 62
243. Archives of the District Office of Larnaca, File 96/135/1, "Letter of the Department of Water Supply and Irrigation to Evkaf", 7.7.1950, R 1
244. Archives of the District Office of Larnaca, File 96/35/1, "Letter of the Department of Water Supply and Irrigation to the Larnaca Commissioner", 18.8.1953, R 81-84
245. Archives of the Water Development Department, "Cyprus Water Development 1959, Study by the Director of the Department Mr. I.L. Ward", April 1959
246. Archives of the District Office of Larnaca, File 96/35/2, "Water supply of Larnaca Town, Proposal of the Minister of Interior to the Council of Ministers", 27.7.1961, R 173-180
247. Archives of the Larnaca District Office, File 96/35/1, "Larnaca Water Supply, Letter of the Water Development Department to the District Administrator of Larnaca", 28.7.1959, R 220-222
248. Ibid, File 96/35/2
249. Kriton Georgiades, "Λάρνακα 2000: Το τέλος ενός αιώνα", Larnaca 2002, pp 218-223
250. Ibid, pp 223-224
251. Archives of the Larnaca District Office, File 96/35/2
252. Newspaper «Ο Αγών», 21.11.1964
253. Ibid
254. Archives of the District Office of Larnaca, File 96/35/3, "Larnaca Water Supply Phase A, Letter of Water Development Department to the Director General of the Ministry of Agriculture and Natural Resources", 11.1.1965, R 133-134
255. Archives of the Water Board of Larnaca, File 03-00-00, "Larnaca Water Supply Phase II, Letter of the Water Development Department to the District Officer of Larnaca", 17.12.1965
256. Archives of the Water Board of Larnaca, "Minutes of the Board, October 1967"
257. Archives of the Water Board of Larnaca, File 03-04-00, "Larnaca Water Supply – Tremithos Reservoir Completion Report", R 21-32
258. Newspaper "ΣΗΜΕΡΙΝΗ", 7.4.2001, Statement by the Minister of Agriculture, Natural Resources and the Environment, on the occasion of the completion of the second desalination plant in Larnaca
259. Archives of the Water Board of Larnaca, "Minutes of the Board", May 1996
260. Ibid, October 1995
261. A. Economou (ed.), "Ιστορία και Παράδοση της Αραδίππου", Municipality of Aradippou 2003, p 143. The qanats of Kannourourisi were dated from the Roman to the Medieval period. The oil lamps that were found in the wells are made of copper and thus they are not rusted.

Φωτογραφία κυπριακού τοπίου, Αλίκη Παναγή, Διαγωνισμός Φωτογραφίας 2015
Cypriot landscape photography, Alikí Panayí, Photography Contest 2015